

Maraş Araştırmaları - II

Editör: Prof. Dr. İbrahim SOLAK
Dr.Öğr.Üyesi Samet ALIÇ

ISBN: 978-625-7057-48-2

ŞELÂLE OFSET

Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 22 Karatay / Konya

MATBAA SERTİFİKASI: 46806

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. Yayın No:120

KİTAPTA YER ALAN YAZILARIN VE FOTOĞRAFLARIN YASAL SORUMLULUĞU YAZARLARINA AİTTİR.

Konya, Ekim 2021

PALET YAYINLARI

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya

Tel. 0332 353 62 27

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINCI SERTİFİKASI: 44040

Maraş Araştırmaları - II

Editör: Prof. Dr. İbrahim SOLAK
Dr.Öğr.Üyesi Samet ALIÇ

HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan YÖRÜK, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun ATA, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR, Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal TİMUR, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ, Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup POYRAZ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KARABULUT, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Nejla GÜNAY, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz ÖZMEN, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

TAKDİM

Akdeniz, Suriye, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini birbirine bağlayan kavşak bir noktada konumlanan Kahramanmaraş, coğrafi olarak stratejik bir öneme sahiptir. Bu sebeple Kahramanmaraş ve çevresi birçok topluma ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin bilinen tarihi 7000-7500 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. MÖ 2000'lerden itibaren Hititler'in idaresine giren bölge sırasıyla Medler ve Persler (MÖ 612-333), Makedonyalılar (MÖ 333-323), Selefkoslar (MÖ 323-64), Büyük Roma İmparatorluğu (MÖ 64-MS 395)'nin idaresinde kalmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra da şehir Bizans'ın hâkimiyetine girmiştir. 637 yılında Müslümanların komutanı Halid b. Velid, Maraş şehrini Bizans'tan almıştır. Bu tarihten itibaren üç asır boyunca Maraş, Müslümanlar ile Bizans arasında birçok kez el değiştirmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'nun Türkleşmeye başlamasıyla şehrin idaresi Türklerin eline geçmiştir. 1337 yılında Dulkadir Beyliği'nin tesisine kadar Türkiye Selçukluları, Haçlılar, Danişmendliler, Eyyûbîler ve Kilikya Ermeni Krallığı bölge üzerinde hâkimiyet mücadelesi gerçekleştirmişlerdir. 1337 yılında Zeyneddin Karaca Bey'in önderliğinde kurulan Dulkadir Beyliği'nin yaklaşık yüz seksen beş yıl başkentliğini yapan Maraş ve Elbistan, 1522 yılında Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından işgal edilen Maraş, verdiği başarılı kurtuluş mücadelesi ile Anadolu'nun her köşesine bağımsızlık ümidinin taşınmasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tesisinin ardından bu başarıya istinaden Maraş, 5 Nisan 1925 günü "İstiklal madalyası" ile taltif edilmiş, 7 Şubat 1973 tarihinde TBMM kararı ile şehre "Kahraman" unvanı verilmiştir. Kahramanmaraş Anadolu'nun çok tanınmayan, bilinmeyen her açıdan potansiyeli yüksek saklı cennetlerinden birisidir. Bu saklı cennetin, başta ilim dünyası olmak üzere milletimiz tarafından öğrenilmesini, şehrimizin değerlerinin ortaya çıkarılmasını arzuluyor ve bu hususta çalışmalar yürütüyoruz.

Maraş Araştırmaları 1 adıyla 2020 yılında yayınladığımız çalışmanın devamı niteliğinde olan Maraş Araştırmaları 2 isimli bu çalışmanın da temelinde Maraş bulunmaktadır. Alanında uzman farklı akademisyenler tarafından kaleme alınan bu çalışmada, Kahramanmaraş'ımızın tarihinin, coğrafyasının, edebiyatının ve kültürünün ele alındığı bilimsel makaleler yer almaktadır. Bu anlamda; Arif Sarı "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Dulkadir Beyliği Teşkilatına Dair Kayıtlar I: İdari ve Askeri Teşkilat", İbra-

him Solak-Ahmet Gülenç “Zamantu Kazası Kişi Adları”, Yasin Kozak “Osmanlı Devleti’nde Bidayet Mahkemelerinin Kuruluşu ve Maraş Bida-yet Mahkemesi (1879-1908)”, Memet Yetişgin “Türk Kurtuluş Sava-şı’nda Maraş Savunmasının Dönemin Amerikan Gazetelerindeki Yansı-maları (1919-1922)”, Ali Akyıldız “Millî Mücadele Döneminde Maraş’ta Kolluk Kuvvetleri ve Nizami Birlikler”, Faruk Söylemez “Millî Mücade-le’de Güney Cephesinde Rışvan Aşireti Kuvvetlerinin Faaliyetleri”, Cen-giz Şavkılı-Derya Tokur “Tek Parti Dönemi Maraş Valileri ve Faaliyetleri (1923-1946)”, Erhan Alpaslan-M. Can Göktürk “Maraş’ın Cumhuriyet Senatosu’nda Temsili (1961-1980)”, Emin Toroğlu-Tuğrul Avcı-Ramazan Gök “Kahramanmaraş İlinde Ceviz Üretiminin Coğrafi Şartla-rı”, Nadire Karademir “Yerel Halkın Kahramanmaraş’ta Festivaller Üze-rine Algılarının Değerlendirilmesi”, Lütfi Alıcı-Gülcan Alıcı “Maraşlı Divan Şairi Hasan Nâdirî’nin Hayatı Edebî Şahsiyeti ve Eserleri”, Yılmaz İrmak “Maraşîzâde Ahmed Kuddûsî’nin Hece Vezni ile Yazdığı Şiirlerde Tasav-vufî Unsurlar” konularını ele almışlardır.

Başta akademisyenlerimiz olmak üzere bu kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese çok teşekkür eder, bu çalışmanın şehrimize ve ilim âlemine faydalı olmasını dilerim.

Hayrettin GÜNGÖR
Büyükşehir Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	5
OSMANLI TAHRİR DEFTERLERİNDE DULKADİR BEYLİĞİ TEŞKİLATINA DAİR KAYITLAR I: İDARİ VE ASKERİ TEŞKİLAT	9
<i>Arif Sarı</i>	9
ZAMANTU KAZASI KİŞİ ADLARI (1564)	33
<i>İbrahim Solak - Ahmet Gülenç</i>	33
OSMANLI DEVLETİ'NDE BİDAYET MAHKEMELERİNİN KURULUŞU VE MARAŞ BİDAYET MAHKEMESİ (1879-1908)	51
<i>Yasin Kozak</i>	51
TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NDA MARAŞ SAVUNMASININ DÖNEMİN AMERİKAN GAZETELERİNDEKİ YANSIMALARI (1919-1922)	119
<i>Memet Yetişgin</i>	119
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MARAŞ'TA KOLLUK KUVVETLERİ VE NİZAMİ BİRLİKLER	139
<i>Ali Akyıldız</i>	139
MİLLİ MÜCADELE'DE GÜNEY CEPHESİNDE RIŞVAN AŞİRETİ KUVVETLERİNİN FAALİYETLERİ	169
<i>Faruk Söylemez</i>	169
TEK PARTİ DÖNEMİ MARAŞ VALİLERİ VE FAALİYETLERİ (1923-1946)	185
<i>Cengiz Şavkılı - Derya Tokur</i>	185
MARAŞ'IN CUMHURİYET SENATOSU'NDA TEMSİLİ (1961-1980)	211
<i>Erhan Alpaslan - M. Can Göktürk</i>	211
KAHRAMANMARAŞ İLİNDE CEVİZ ÜRETİMİNİN COĞRAFİ ŞARTLARI	231
<i>Emin Toroğlu - Tuğrul Avcı - Ramazan Gök</i>	231
YEREL HALKIN KAHRAMANMARAŞ'TA FESTİVALLER ÜZERİNE ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	247
<i>Nadire Karademir</i>	247
MARAŞLI DİVAN ŞAİRİ HASAN NÂDİRİ'NİN HAYATI EDEBİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ	267
<i>Lütfi Alıcı - Gülcan Alıcı</i>	267
MARAŞİZÂDE AHMED KUDDÛSÎ'NİN HECE VEZNİ İLE YAZDIĞI ŞİİRLERDE TASAVVUFÎ UNSURLAR	307
<i>Yılmaz Irmak</i>	307

OSMANLI TAHRİR DEFTERLERİNDE DULKADİR BEYLİĞİ TEŞKİLATINA DAİR KAYITLAR I: İDARİ VE ASKERİ TEŞKİLAT

ARİF SARI*

Giriş

Dulkadir Beyliği hakkında ilk ilmî tetkik kabul edilen Arifi Paşa'nın "Elbistan ve Maraş'ta Dulkadiroğulları Hükûmeti"¹ adlı yazısının 1915 yılında neşrinden bu yana Dulkadirli tarihine hasredilmiş araştırmaların sayısı hayli artmıştır. Kıymetleri şüphesiz olan bu araştırmalar genellikle beyliğin siyasi faaliyetleri, idari teşkilatı yahut vakıf müesseseleri hakkında belirli bir dönem veya meseleye hasredilmişlerdir. Refet Yinanç'ın 1989 yılında yayınlanan Dulkadir Beyliği adlı araştırması ise beylik tarihinin bütüncül ve tafsilatlı tek tetkiki olması bakımından müstesna yerini hâlen korumaktadır.²

Bahsedilen eserinde Yinanç, beyliğin siyasi hayatını çok sayıda Türkçe, Arapça ve Farsça muasır vakayiname ve yakın dönem araştırmalarına müracaatla sarîh şekilde ortaya koymaktadır. Ancak eserin idari teşkilat ve sosyo-ekonomik yapıya mahsus kısmı o derece mütekâmil değildir. Bunun sebebi Türk beyliklerine dair araştırmaların hemen tamamında karşılaşıldığı üzere Dulkadir Beyliği teşkilatı hakkında da var olan bilginin yetersizliğidir. Esasen Yinanç, bu müşkülata çare aramış, beylikler devri araştırmalarında daha önce dikkate alınmayan Osmanlı tahrir defterlerine de müracaat etmiştir.

Refet Yinanç'ın tahrir defterlerinde Dulkadir Beyliği nizamı hakkında bilgi bulmayı umması Osmanlı fetih ve tahrir sistemi dikkate alındığında son derece makuldür. Zira Osmanlılar bir bölgenin fethini müteakip o bölgede önceki hükûmet devrinde cari uygulamalardan bidat kabul edilenler ile halka zulüm mahiyeti taşıyanları derhâl, sair uygulamaları ise tedricen kaldırmışlar; Osmanlı idaresinin zamanla hâkim kılınmasını tercih etmişlerdir. Bu süreçte lağvedilen yahut devamında mahzur görülmeyen eskiden kalma uygulamalarla ilgili bazı bilgiler de tahrir defterlerine aksetmiştir. Nitekim Yinanç, Dulkadir Beyliği sahasına ait tahrir defterlerinde beyliğe ilişkin cüzî de olsa birtakım bilgilere ulaşmıştır. Yinanç'ın bu kaynaklarda kısıtlı bilgi bulabilmesinin nedeni ise istifade ettiği defterlerin XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait olmalarıdır. Bunlar, beyliğin ilhakından 25-30 yıl sonra, bölgede Dulkadirli izlerinin büyük ölçüde

* Doç. Dr., Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Ârifî Paşa, "Maraş ve Elbistan'da Zülkadir (Dulkadir) Oğulları Hükûmeti", *TOEM (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası)*, c.V, S.30, İstanbul 1915, s.358-377.

² Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK Yay, Ankara 1989.

silinmiş olduğu dönemde tutulmuş defterlerdir.³ Oysaki elimizde Dulkadir Beyliği araştırmalarında bu zamana kadar tam manasıyla istifade edilmeyen biri Maraş diğeri Bozok vilayetine ait iki farklı erken dönem mufassal defter ile muhtevasıyla bunların eksiklerini ikmal eden bir icmal tahrir defteri mevcuttur. Beyliğin Osmanlı Devleti'ne ilhakından hemen sonra gerçekleştirilen tahrirlerin neticelerini havi bu defterlerden Maraş vilayetine ait olanı 1525, Bozok vilayetine ait olanı 1529 yıllarında tamamlanmış olup icmalleri 1530 tarihlidir. Anılan defterler müteakip tahrir defterlerine kıyasla Dulkadir Beyliği'nin idari, askerî ve sosyo-ekonomik yapısının ortaya konulmasına yardımcı olabilecek yahut sair kaynaklardan elde edilen verileri tasrih ve teyit edecek daha fazla bilgi içermektedir.

Bu çalışmanın esas amacı da Osmanlı tahrir defterlerinde yer alan Dulkadir Beyliği nizamı hakkındaki bilgilerin bu alanda araştırma yapanların dikkatine sunulmasıdır. Böylece beyliğin idari, askerî ve sosyal yapısına hasredilmiş çalışmalarla katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1. Dulkadirli Sahasının İlk Osmanlı Tahrirleri

Dulkadir Beyliği, Memlûk sultanı Nasır'ın 1337 yılında Karaca Bey'i Türkmən emiri olarak tanımasıyla Maraş-Elbistan merkezli olarak kurulmuştur.⁴ Mevcudiyetini daha çok Memlûkler yahut Osmanlılara tâbî şekilde idâme ettiren beylik, 1515 yılında fiilen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın son Dulkadirli beyi olan Şehsuvaroğlu Ali Bey'i 1522 yılında hal ettirmesiyle beylik bütünüyle ortadan kalkmış ve toprakları Dulkadir Eyaleti adıyla Osmanlı ülkesine katılmıştır.⁵ Maraş ve Bozok olmak üzere iki sancaktan mürekkep olan bu eyalet, merkezi olan Maraş'a izafeten Maraş veya bölgedeki kesif Türkmen nüfusundan dolayı Türkmen vilâyeti adlarıyla da anılmıştır.⁶

Dulkadirli topraklarının alınmasından kısa süre sonra Maraş ve Bozok sancaklarının tahririne başlanmış, bu sancaklardan Maraş'a ait ilk Osmanlı tahrir defterinin hazırlanması 1525 yılında tamamlanmıştır.⁷ Dulkadirli Türkmenleri

³ KKA, TD, nr.30; KKA, TD, nr.31; KKA, TD, nr.168.

⁴ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.10; Karaca Bey'in adı ilk olarak Makrîzî'nin Sülûk adlı eserinde geçmektedir. Buna göre, Memluk Sultanı Nâsir Muhammed b. Kılavun, 1317-1318'de Birecik'te oturan Karaca et-Türkmânî'ye bir emirlik beratı vermiştir. Bkz. İlyas Gökhan, Selim Kaya, *İlkçağdan Dulkadirli'lere Kadar Maraş*, Ukde Yay., Kahramanmaraş 2008, s.173.

⁵ Refet Yinanç, "Dulkadiroğulları", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c.9, İstanbul 1994, s.553-557.

⁶ İlhan Şahin, "Dulkadir Eyaleti", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c.9, İstanbul 1994, s.552-553. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Hasan Arslan, "Osmanlı Hâkimiyetinde Maraş'ın İdari Yapısı/Taksimâtı I: (Maraş/Dulkadir Eyaleti Dönemi 1531-1848)", *Maraş Araştırmaları-I*, Ed. İbrahim Solak, Palet Yay. Konya 2020, s. 25-112.

⁷ BOA, TD. nr.402.

hakkında en mühim kaynak mahiyetindeki bu defter Alaüddevle Bey Kanunnamesi ile Dulkadir Beyliği nizamına dair kayıtları da ihtiva etmektedir. Defterin önemini artıran bir diğer özelliği ise içerdiği bazı bilgilerin doğrudan Dulkadir Beyliği evrakından aktarılmış olmasıdır. Defterde alıntılanan bilgilerin kaynağına dair izahat olmasa da tahrir sırasında Diyarbekir veya Yeni İl sahalarında bulunan ve Maraş havalisi ile ilgileri büyük oranda kesilmiş olan aşiretlerin eksiksiz kaydedilmeleri dikkate alındığında bunun beylik dönemi evrakına müracaat edilmeden yapılamayacağı aşikârdır. Defterdeki teferruatlı bilgiler muhtemelen Alaüddevle Bey zamanında tutulmuş olan kayıtlara dayanmaktadır. Keza defterin genelinde Alaüddevle ve Ali Bey döneminde cari usul ve uygulamalar hakkında yapılan açıklamalar, onlar tarafından verilen beratlarının sahih olduğunun tasdikiyle ilgili muamelat ve Osmanlı vergi düzeninde emsali olmayan vergilerin mahiyet ve yekûnu hakkındaki teferruat da beyliğe ait evrakın o sırada Osmanlı tahrir memurlarının elinde bulunduğunu göstermektedir. Bu tespit Dulkadir Beyliği'nde tahrir sisteminin varlığının ispatından başka hazine-i evrâk benzeri bir dairenin mevcudiyetine de delalet etmesi bakımından ayrıca önem arz etmektedir.

Dulkadir Beyliği idari ve askerî teşkilatı hakkında müracaat edilebilecek bir diğer tahrir defteri Bozok Sancağına ait 1529 tarihli defterdir.⁸ Bozok havalsinde şehirleşmenin olmadığı, kırsal yerleşmenin ise 6 küçük köyden ibaret olduğu bir dönemde tutulan bu defter esasen bir aşiret defteridir. Genel hatlarıyla bugünkü Yozgat iline tekabül eden Bozok bölgesi, XV. yüzyılda çok az nüfusa malik Moğol bakiyesi Tatarlar istisna edilirse tamamıyla Dulkadirîliler tarafından yurt tutulmuştur.⁹ Sancağa dağılmış bulunan aşiretler Maraş'taki ana Türkmen kütleden koparak evvela yaylamak üzere bölgeye gelen daha sonra yazlı kışlı bu bölgede kalan Dulkadirîli aşiretleriydi. Osmanlı hâkimiyetinden önce Bozok bölgesini Dulkadir şehzadeleri veya hanedan mensubu beyler yönetiyor, beyliğin Maraş'taki askerî ve idari düzeni burada da sürdürülüyordu. Bunu anılan tahrir defterindeki bilgiler de teyit etmektedir. Defterin başında yer alan Dulkadir Kanunnamesi, Maraş defterindeki Alaüddevle Bey Kanunnamesiyle birlikte tetkik edildiğinde beyliğin teşkilatı hakkındaki malumatı zı da artırmaktadır.

⁸ BOA, TD, nr.155.

⁹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.1, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yay., Ankara 1970, s.94; Yunus Koç, "Dulkadirîli'den Osmanlı'ya Bozok", *Osmanlı İmparatorluğu ve Bozok Sancağı*, Yozgat 2000, s.486.

2. Dulkadir Hanedanı ve Ahalisinin Menşei

Osmanlı tahrir defterlerinde yer alan Dulkadir Beyliği'nin askerî ve idari teşkilatına dair kayıtların ortaya konulmasından evvel Dulkadir hanedanı ve beylik ahalisinin menşei konusunda yine tahrir defterlerine istinaden izahatta bulunmak yerinde olacaktır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki; tahrir kayıtları Dulkadir Beyliği'nin Oğuz Türkmen aşiretlerine dayanan bir beylik olduğunu kati şekilde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte hem Dulkadir hanedanının boy mensubiyeti hem de Dulkadirli ahalisinin hangi Oğuz boylarından mürekkep olduğu açık değildir. Bu konuda muasır vakayinamelerdeki malumatın kifayetsizliği çeşitli faraziyeleri ortaya çıkarmış, bunlardan merhum Faruk Sümer'in ileri sürdüğü görüş ilim dünyasında genel kabul görmüştür.¹⁰ Sümer, Dulkadirli Türkmenlerinin Oğuzların Bozok kolundan olduklarını ve bu boylar içerisinde de Bayatların kalabalık nüfusa malik olmaları hasebiyle Dulkadir hanedanını çıkarmış olabileceklerini iddia etmiştir. Sümer ne muasır vakayinameler ne de sair kaynaklarla ispatı mümkün olmayan bu görüşünü Dulkadirli aşiretlerinin bugünkü Yozgat havalisine gelmelerini müteakip bölgenin Danişmendli olan adının Bozok'a tahviliyle delillendirmektedir.¹¹ Oysaki Dulkadirli vilayetinin ilk tahrir defteri Sümer'in bu varsayımına ihtiyatla yaklaşılmasını hatta bu fikrin bütünüyle değişmesini gerektiren bilgiler ihtiva etmektedir.

Bunlardan ilki beylik ahalisini oluşturan Oğuz boylarının kesin çizgilerle birbirinden ayıramayacak derecede iç içe geçmiş olduğudur. Tahrir kayıtlarının ortaya koyduğu manzaraya göre aşiretlerin Kaşgarlı Mahmud yahut Yazıcızade'nin verdiği şemaya uygun olarak Üçok ve Bozok esasına göre tasnif edilmesi imkânsızdır.¹² XVI. asır itibarıyla Türkmenlerin arz ettiği bu hal yalnızca Dulkadirli mahsus olmayıp Bozulus, Danişmendli, Ramazanlı gibi birbiriyle iltisaklı olan diğer büyük göçer teşekküller için de geçerlidir.

Dulkadirli Türkmenleri söz konusu olduğunda Kaşgarlı'nın listesinde Üçoklular arasında sıralanan bir boyun tahrir kayıtlarında Bozoklu bir boya tâbî aşiret olarak yahut tam tersi biçimde kaydedildiği sayısız örnek vardır. Aynı kayıtlarda, aşiretler arasında kadim Bozok ve Üçok adlarından bazılarının terk edildiği yahut boy adından çıkarak kısıtlı nüfusa sahip bir aşiret adına

¹⁰ Bu görüş için bkz. Faruk Sümer, "Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar", *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Haz. Yaşar Alparslan vd., Ukde Yay., Kahramanmaraş 2008, s.15; İbrahim Solak, "XVI. yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.12, (2002), s.111.

¹¹ Danişmediye ismi ve Danişmediye bölgesi hakkında bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, c.I, Barış Kitabevi, Ankara 1999, s.74.

¹² Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK. Yay., Ankara 1997, s.16-17: Kâşgarlı Mahmud, *Divânı Lugâti't-Türk*, Haz. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, TDK Yay., Ankara 2014, s.26-27.

işaret ettiğine dair misaller de fazladır.¹³ Bu değişim ve karışma Moğol baskısının Oğuzlar arasında meydana getirdiği büyük kargaşa gibi belli bir zaman yahut amil dairesinde gerçekleşip son bulmamıştır. Aksine bu, konargöçer dinamizmiyle de örtüşen daimî yaşanan bir süreçtir. Bu anlamda bir defterde tespit edilen boy veya aşiretin müteakip tahrirde görülmemesi de bunların dağılıp perakende oldukları gibi kolay yoldan bir izahla geçiştirilemez. Bu durum aşiretlerin yok olmasından ziyade onların birleşip ayrılmalarını ve farklı boylara katılmalarını da içeren aralarındaki daimî geçişliliğin isim değiştirmelerine de sebep olmasından ileri gelmektedir. Nitekim, Dulkadirli XVI. yüzyıl boyunca fasılalarla yapılan tahrirlerinin mukayesesi boy ve aşiret isimlerinin bu bir asırlık zaman diliminde önemli dış etkenler olmaksızın değişmeye devam ettiğini göstermektedir. Bu bakımdan Kaşgarlı'nın eserini kaleme aldığı XI. asırdan Osmanlı tahrirlerinin tutulduğu XVI. yüzyıla kadar geçen uzun sürede Oğuz boylarının içinde bulundukları siyasi, ekonomik, içtimaî şartlardan etkilenmeksizin eski düzenlerini aynen korudukları düşünülemez. Öyleyse XVI. yüzyıla ait elimizdeki verilerden hareketle Anadolu'daki Türkmen ve Yörük aşiretlerini kadim ve bir anlamda efsanevi Üçok ve Bozok esaslı Oğuz şemasına uygun şekilde tasnif etmek de ancak bu daimî değişimi yok saymakla mümkündür.

Dulkadirli Oğuzların Bozok kolundan geldikleri ve beylik ahalisinin de Bozoklu aşiretlerden müteşekkil olduğuna dair genellenmenin kabulü de elimizde bulunan erken dönem tahrir kayıtlarından hareketle mümkün değildir. Aksine aynı kayıtlardan Dulkadirli aşiretlerinin isimleri ve bunların malik oldukları nüfus miktarlarının mukayesesi Dulkadirli Türkmenlerini Oğuzların Bozok ve Üçok kollarının müşterek oluşturduklarını hatta Bozok havalisinde Üçoklu boy isimleri taşıyanların daha kalabalık olduğunu ispat etmektedir.¹⁴ Bu tespit Faruk Sümer'in Danişmendli vilayetinin Dulkadirli hâkimiyetiyle Bozok adını almasının Dulkadirli ahalisinin bütünüyle yahut ekseriyetle Bozoklardan olduğunun delilidir iddiasını geçersiz kılmakta, bu isim değişikliği yalnızca Dulkadirli hanedanın Bozoklardan geldiğinin ispatı olmaktadır.

Sümer'in Bozok havalisinde Bayatların en kalabalık grup oldukları bu nedenle Dulkadirli hanedanını çıkarmış olabilecekleri yolundaki görüşü ise bütünüyle hatalıdır. Çünkü Bozok bölgesini yurt tutmuş olan aşiretler arasında Bayatlar müstakil bir boy olmayıp, asıl kütleleri sair boylara mensup aşiretlerden koparak bölgeye gelen obalar topluluğudur. Öte yandan Dulkadir Beyliği'nin merkezi olan Maraş havalisinde ise Bayat isminin yalnızca birkaç aşiret

¹³ Arif Sarı, XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri, TTK Yay., Ankara 2018, s.23-28.

¹⁴ Sarı, Dulkadirli Türkmenleri, s.23-35.

tarafından taşındığı görülür.¹⁵ Dulkadirli hanedanı Bayatlar arasından çıkmış olsa idi bölgede Bayatların kalabalık nüfuslu hâkim bir boy özelliği göstermeleri beklenirdi.

Burada yapılan tespitler Dulkadirliilerin menşei konusunda şu iki neticeyi ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki Dulkadir hanedanının Oğuzların Bozok kolundan olmakla birlikte Bozokların hangi boyuna mensup olduklarının açık olmadığıdır. İkincisi ise Dulkadir ahalisini Oğuzların Bozok ve Üçok kollarına mensup aşiretlerin müştereken meydana getirdiğidir.

3. Dulkadir Beyliği'nin Merkez ve Taşra Teşkilatına Dair Kayıtlar

Dulkadir Beyliği ahalisini teşkil eden Türkmenler, XVI. yüzyıl başında dahi konargöçerliği devam ettirdiklerinden beyliğin idari yapısı da bu yaşam biçimine göre şekillenmişti. Oğuz-Türkmen devletleri oba, oymak ve nihayetinde boyların bir araya gelmesiyle vücut bulmuştur. Bu teşekküllerde hanedanı çıkaran aşiret ve o aşiretin mensup olduğu boy siyasi erki eline almış, sair boyları da kendi etrafında toplamıştır.

Oğuzlar, Müslüman olmadan evvel yalnızca Orta Asya'da kurdukları Gök-türkler ve seleflerinde değil İslamiyet'i kabul ettikten sonra farklı coğrafyalarda Akkoyunlular ve Selçuklular gibi güçlü devletleri de boy birliği esasını hâkim kılarak meydana getirmişlerdir. İçlerinde Osmanlıların da bulunduğu Anadolu'da kurulan Türk beyliklerinin de evvela Oğuz boy asabiyesi ve birliğine uygun şekilde teşkilatlandıklarını ifade etmek gerekir. Bu bakımdan Dulkadir Beyliği'nin boylar birliği esasına göre teşekkül etmesi müstesna bir örnek değildir. Bununla birlikte beyliğin yüz elli yıllık ömründe merkezî bir idare tahkim edememesinde Dulkadirliilerin, güçlü siyâsî rakiplerine karşı dinamik bir orduya yalnızca boy birliği sayesinde sahip olabilmelerinden başka bulundukları coğrafyanın icbar ettiği şartlar ile hâkim iktisadi faaliyetin de etkisi vardır. Boyların devlet idaresini şekillendirecek derecede güçlü yapısı ise merkezi bir idarenin teşkilinin önünde en önemli engel olmuştur.

Dulkadirliilerde her ne kadar merkezî bir devlet idaresi hâkim olmasa da beylik; saray, ordu, maliye, vakıf ve adlî sahalarda teşkilatlı kurumlara sahipti. Beylik idari teşkilat bakımından evvela himayesinde kurulduğu Memlûk, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Osmanlı teşkilatından etkilenmiş, kısmen Akkoyunlu tesirinde de kalmıştır.

a. Merkez ve Saray Teşkilatı

Orta devir İslam devletlerinde devletin müstakillik alâmetleri hükümdar adına hutbe okunması, yasa konulması, para basılması, kös vurulması, sancak

¹⁵ Sarı, *Dulkadirli Türkmenleri*, s.160.

ihdasından başka saray teşkilatının mevcudiyetiyle ispat edilmektedir. Dulkadirilerde doğrudan bey adına hutbe okunduğuna dâir kayıtlar bulunmamaktadır. Hutbe beyliğin o sırada tâbî olduğu Memlûk veya Osmanlı sultanı adına okunmuştur. Para basılması hususunda ise Şehsuvar Bey'in kendi adına sikke kestirdiğine dâir rivayeti teyit edecek delillerden mahrum olduğumuz gibi elimizde Dulkadirilere ait bir para da yoktur.¹⁶ Bunlar beyliğin tam manasıyla bağımsız olmadığına işaret etmekle birlikte Dulkadir beylerinin yasa koydukları malumdur. Günümüze ulaşan Alaüddevle Bey Kanunları, her ne kadar büyük ölçüde Memlûk, Osmanlı ve Uzun Hasan yasalarından iktibas edilmişse de beyliğin ihtiyaçlarına göre bilhassa ceza ve vergi hukuku konularında müstakil hükümler içermesi bakımından orijinal mahiyettedir.¹⁷ Beylerin yasa ihdas ve icra etmeleri ise onların müstakillik hususundaki gayretlerine yorulabilir. Dulkadirilerin teşkilatlı bir devlette bulunması beklenen bir saray ve merkez teşkilatına sahip olmaları da bu bakımdan kıymetlidir.

Elimizde geniş malumat sağlayan kaynaklar mevcut olmamakla birlikte Dulkadir Beyliği'nde bir saray teşkilatının bulunduğu bilinmektedir.¹⁸ Tam anlamıyla bir saray kompleksi mahiyetinde olmasa da Dulkadir beylerinin evvela Elbistan'daki, beyliğin merkezinin Maraş'a nakledilmesinden sonra da bu şehirdeki konaklarının saray teşkilatının merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Dulkadir beyleri de diğer beyler gibi yaylak kışlak hayatı yaşadıklarından beyin maiyeti ve devlet ricali de kışları Maraş'ta geçirmişler, yaz aylarında bey ile Ahır Dağı veya Elbistan'a göçmüşlerdir. Bu itibarla idari işler sabit bir yerden değil beyin o sırada bulunduğu mevkiden yürütülmüştür.

Türkmen konfederasyonu şeklinde teşkilatlanmış Türk devletlerinde olduğu gibi Dulkadir Beyliği'nde de iktidarın asıl sahibi Dulkadir beyi kabul edilmiştir. Beyler, kuruluş döneminde Memlûklere tâbî olduğundan iktidarlارının meşruiyeti için Memlûk sultanına itaatlerini bildirmiş ve beyliklerini tasdik ettirmişlerdir. Dulkadirilerin ilk beyi Karaca Bey'in beyliği 1337 yılında Memlûk Sultanı Nasır'ın kendisini Maraş bölgesindeki Türkmenlerin başı olarak kabul etmesiyle meşruiyet kazanmıştır.¹⁹ Karaca Bey'in halefleri de siyasi şartlara göre yine Osmanlılar veya Memlûklere bildirdikleri tabiiyetlerinin kabulüyle başa geçebilmişlerdir.

Dulkadirilerdeki veraset usulünde hanedanın erkek üyelerinin tamamı bey olma hakkına sahipti. Bu anlayış hanedan mensupları arasındaki taht mücade-

¹⁶ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.106.

¹⁷ Ömer L Barkan, XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, I, Kanunlar, İÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 1943, s.130-136.

¹⁸ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.107.

¹⁹ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.10.

lesinin yaygınlığında en önemli amildir. Hanedan üyelerinin aynı zamanda büyük aşiretlerin başı olmaları, mühim miktarda askerî güce ve paraya hükmetmeleri sık sık taht kavgası yaşanmasında bir diğer etken olmuştur. Birbirlerine karşı siyasi üstünlük tesisinde beyliği araç olarak kullanan Osmanlı veya Memlûk sultanlarının bu kavgalara taraf olmaları ise Dulkadir Beyliği'ndeki iktidar mücadelesinin neredeyse aralıksız sürmesinin bir başka nedenidir. İktidarını korumak isteyen mevcut Dulkadir beyleri şartlara göre Memlûk veya Osmanlı hükümdarlarıyla yakın ilişkiler kurmaya gayret etmişler, hatta bunun için kızlarını bu iki devletin sarayına gelin göndererek akrabalık bağları tesis etmeye çalışmışlardır.²⁰ Osmanlı, Memlûk ve Safevîlere karşı beyliğin mevcudiyetinin korunabilmesinin büyük bir siyasi kabiliyet gerektirdiği ortadadır. Bu bakımdan Alaüddevle Bey'in, bu üç devlet arasındaki en çetin mücadelelerin yaşandığı dönemde beyliğini ayakta tutabilmesi müstesna bir diplomatik ve idari başarıdır.

Alaüddevle Bey'in uzun süre iktidarda kalabilmesinin bir diğer nedeni beylik içerisinde otoritesini sağlamlaştıracak tedbirler almış olmasıdır. Bu tedbirlerin başında, oğulları dışında bey olma hakkı bulunan amca, kardeş ve yeğenlerinin güçlerini azaltması gelir. Rakiplerinden nüfuzlu olanları ortadan kaldırmış, gözlerine mil çekirmiş yahut zindanda tutmuştur. Tahrir defterlerinin tetkiki Alaüddevle Bey'in geriye kalan hanedan mensupları için de güçlü aşiretlerin başına atamamak, ellerindeki asker sayısını sınırlamak, gelirlerini kısmak yahut beylik merkezinden uzak Bozok veya Kırşehir gibi bölgelerin idaresiyle görevlendirmek gibi tedbirler aldığı anlaşılmaktadır.

Dulkadir beyi adlî, idari, askerî ve mali konularda yasa koyucu ve karar vericiydi. Diğer Türk İslam devletlerinde olduğu gibi Dulkadir Beyliği'nde de beyin riyasetinde toplanan bir divan vardı.²¹ Divan üyelerinin kimler olduğu hususunda elimizde geniş bilgiler yoktur. Ancak Dulkadir Beyliği'nde bir vezirlik kurumunun varlığı bilindiğine göre divan üyelerinden birinin vezir olması icap eder.²² Muasır kaynaklar Dulkadir vezirlerinin hem görev ve sorumlulukları hem de taşıdıkları unvanlar hakkında suskundur. Aynı şekilde tahrir defterlerinde geçen ve yüksek memuriyetlere has oldukları anlaşılan unvanlardan hangisinin Dulkadirli vezirlerine ait olduğu da belli değildir. Bu nedenle bazı emareler üzerinden ancak tahminde bulunulabilir. Kayıtlarımızda tesadüf edilenler arasında vezirliğe en uygun unvan "divanbeyi" mansıbidir. Dulkadirli devletin idaresinde Osmanlı, Memlûk ve Akkoyunlulardan etkilendikleri, bu

²⁰ Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul 2011, s.40-45.

²¹ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.107.

²² Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.107.

devletlerde hükümdarın riyasetindeki meşveret meclislerine divan denildiği bilhassa Akkoyunlularda divan üyelerinin genel de bey unvanı taşıdıkları dik-kate alındığında bu görüş makul görünmektedir.

Divanbeyleri, ürün vergilerinden ceza vergilerine değin pek çok kalemden “divanbeylik” adıyla önemli miktarda gelirler tasarruf etmişlerdir.²³ Bozok tahrir defterlerinde bölge valisi olan şehzadelerin kışlağı durumundaki Çandır çevresinde Divanlı adlı bir aşiret ve köyün bulunduğu, ahalisinin de geniş muafiyetlere sahip seçkinlerden oluştuğu tespit edilmektedir. Bu, geniş sahaların idaresinden sorumlu Dulkadirli şehzadelerin maiyetinde de bir divanbeyinin bulunduğunu akla getirmektedir.²⁴

Dulkadirlielerde görülen “divitdâr” da ihtimalen divanın bir diğer yüksek rütbeli üyesiydi. Maraş Sancağı tahrirlerinde aynı vazifelinin devâdâr unvanıyla da yazılabildiği görülmektedir. Bu iki farklı imla bir kâtip hatası değildir. Zira Akkoyunlu ve Safevî saraylarında hükümdar münşisi için iki unvan da kullanılmıştır. Dulkadirlielerde divitdârın, beylerin tabiatıyla divanın yazıcısı olduğu tahrir defterindeki muafiyet sahibi küçük bir aşirete Sultan Divitdârı denilmesinden anlaşılmaktadır.²⁵ Şehsuvar Bey’in Divitdârının olduğuna dair kaynakların verdiği malumat da bunu doğrulamaktadır.²⁶ Anılan aşiretin Maraş merkez mahallelerinden birinde sakin olması, içlerinde beylerin kapı halkından nökerler ile çok sayıda sipahinin bulunması, ayrıca medrese talebelerini tavsif için kullanılan muhassılların yer alması da Divitdârın mevkiine işaret etmektedir.²⁷

Tahrir defterlerinde geçen ancak vazifesi hakkında malumat bulunmayan “silahdâr” unvanının önemli bir askerî mevkîe,²⁸ “mehterbaşının” da Türk İslam devletlerinin hepsinde görülen mehterin Dulkadirlielerde de var olduğuna işaret ettiği düşünülebilir. Nitekim, 1529 tarihli Bozok defterindeki kayda göre “Mehter-i Alem” unvanını taşıyan Süleyman Ağa, daha çok Dulkadirli sipahilerinden müteşekkil bir obaya da ismini vermiş önemli biriydi. Nadiren rastlanılan ağa unvanını taşıyan, köle ve hizmetçileriyle beye mahsus kapı halkı bulunan Süleyman Ağa, kendisine Alaüddöve ve Ali Bey tarafından verilmiş beratla geniş muafiyetlere de sahipti.²⁹

Dulkadirli Beyliği’nde diğer Türk devletlerinde olduğu gibi bir merkez teşkilatı bulunmaktaydı. Beyliğin merkez teşkilatının önemli kurumlarından biri

²³ BOA, TD, nr.155, s.9; Divanbeylik vergisi hakkında bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. IV, (1993), s. 231; c. VI, s.230.

²⁴ BOA, TD, nr.155, s.309-310; BOA, TD, nr.998, s.634; BOA, TD, nr.315, s.56; KKA, TD, nr.31, s.32/a.

²⁵ BOA, TD, nr.402, s.326.

²⁶ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.107.

²⁷ BOA, TD, nr.402, s.165/b

²⁸ BOA, TD, nr.402, s.505; KKA, TD, nr. 168, s.9/b-17/a.

²⁹ BOA, TD, nr.155, s.312.

Osmanlı Devleti'ndeki doğancı bölüklerine mukabil olanıdır. Kadim Türk geleneklerinden olan yırtıcı kuşlarla avlanma usulü Dulkadir beyi ve boybeyleri arasında da yaygındı.³⁰ Bilhassa Maraş vilayetinin kayalık bölgelerindeki yuvalardan yakalanan kartal, doğan ve şahin nevi kuşların beyler için yetiştirilmesiyle görevli kişiler ve hatta aşiretler vardı.³¹ Bu iş, kaideleri kesin çizgilerle belirlenmiş bir usulde yürütülmüştür. Nitekim Maraş'ın ilk tahrir defterinde Dulkadir beyleri tarafından ihdas edilmiş olduğu anlaşılan bir kuşçular nizamnamesi yer almaktadır. Anılan nizamname, avcı kuşların yuvalarının gözetlenmesinden bunların yavrularının alınması, bakımları ve yetiştirilmelerine kadar çalışma esaslarını detaylarıyla belirleyen bir Doğancı Teşkilatı yasasıdır. Her ne kadar bu kurumun baş sorumlusu hakkında bilgi verilme de nizamnamede geçen doğancı, şahinci ve balabancılardan mesul bir makamın bulunması icap eder.³²

Muasır kaynaklar Şehsuvar Bey'in 1471 yılında Kadirli yakınlarında Memlûk kuvvetlerine yenilip geri çekilirken yanındaki Emir-i Âhur'unun maiyetiyle birlikte karşı tarafa iltica ettiğini bildirmektedir.³³ Bu kısa bilgi Dulkadirli beylerin Emir-i Ahur unvanıyla bir vazifelinin varlığını ispat ve beylerin has ahıra sahip olduklarına işaret etmektedir. Dulkadirli beylerinin elinde cins atların olduğunu Zeynüddin Karaca Bey'in Memlûklerin Şam valisi Tengiz'in dostluğunu kazanmak amacıyla ona yüz adet iyi cins at gönderdiğine dair bilgi de doğrulamaktadır.³⁴ Bu atların yetiştirilmesi ve at cinsinin korunması için Dulkadir beylerinin birtakım mahalleri yalnızca beylik atlar için ayırdıkları ve bazı aileleri de bu atların bakımıyla sorumlu kıldıkları tahrir defterlerinden öğrenilmektedir. Alaüddeve ve Şahsuvaroğlu Ali Bey devrinde Binboğa Dağı çevresindeki yirmi sekiz yaylak hassa atlara ayrılmış, bu atların bakımı ve bilhassa at yetiştirilmesi hususunda görevliler tayin edilmiştir. Aynı kayıtlar Dulkadirli Beyliği döneminde bu yaylaklarda 57 adet iyi cins kısarak ve bir aygırın bulunduğunu, mirahur ağanın bölgeye gönderdiği adamının bunlara daimî surette nezaret ettiğini bildirmektedir.³⁵

Dulkadir beylerinin has ahırlarında mühim miktarda develeri de vardı. 1417 yılında Memlûk sultanı Şeyh'in Dulkadirli Nasreddin Bey'i yenilgiye uğ-

³⁰ Karahanlı ve Selçuklu devletlerinde de özellikle kuşlarla yapılan av merasimlerine büyük önem verildiği ve avcılıkla ilgili gelişmiş teşkilatlar kurmuş oldukları bilinmektedir. Bu teşkilatın başında bulunan Emîr-i şikâri-i Memâlik mansıblı beyler daha sonra baş vezirliğe kadar yükselebilmişlerdir. Bkz. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar; Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK, Ankara 1958, s.27-32.

³¹ KKA, TD, nr.116, s.7/b-17/a.

³² BOA, TD, nr.998, s.570-571; BOA, TD, nr.402, s.32; KKA, TD, nr.116, 14/a.

³³ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 107.

³⁴ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.10.

³⁵ BOA, TD, nr.402, s.75.

rattığında onlardan yüz adet çift hörgüçlü, beş yüz adet de tek hörgüçlü deve ele geçirdiğine dair bilgi Dulkadirliilerin sahip oldukları deve miktarı hakkında fikir vermektedir.³⁶ Konargöçer Türkmen teşekküllerinde deve hem yaylak kışlak arasındaki mevsimsel göçler hem de ticari taşımacılık açısından hayati öneme sahipti. Bununla birlikte sefer halindeki ordunun teçhizatının taşınması için de deveye ihtiyaç duyulurdu.³⁷ Dulkadirli beyleri de hem aşiretleriyle yaylak kışlak hayatı yaşadıkları hem de savaş durumunda doğrudan beye bağlı birliklerin ağırlıklarının taşınması için beylik ahırında önemli sayıda deve bulundururlardı. Beyler salgın hastalık yahut savaş nedeniyle develerini kaybettiklerinde yeniden deve alımına gayret etmişler, bunun için ahaliye deve salgunu namında bir vergi dahi bağlamışlardır.³⁸ Dulkadir beyleri açısından at ve deve sahibi olmanın iktisadi ve askerî ehemmiyeti dikkate alındığında Mirahurun merkez teşkilatının önemli vazifelilerinden olduğu takdir edilir.

Alaüddeve Bey Kanunnamesi, Dulkadir beyinin sair Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi bilhassa şer'î meselelerin dışındaki konularda yasa koyucu ve karar mercii olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Dulkadirli divanında Osmanlı Devleti'ndeki hukuki işlerden sorumlu Kazaskere mukabil bir vazifelinin varlığı hakkında bilgimiz yoktur. Ancak tahrir defterlerinde yer alan Dulkadirliilerdeki kadı ve naiplere dair nadir bilgiler beylikte Osmanlı Devleti'ndeki adli teşkilata benzer bir yapının varlığına işaret eder. Kayıtlarda, kadı ve naiplerin Dulkadir beyi tarafından atandıkları, vazifelerine karşılık kendilerine bazı gelirler tahsis edildiği görülmektedir.³⁹ Bu özelliği ile Dulkadirliilerdeki kadılık ve naiplik müessesesi muasır İslam devletlerindeki adli teşkilatla benzerlik arz eder ve kazasker gibi bir üst makamın bulunmasını da muhtemel kılar.

b. Taşra Teşkilatı

Beyliğin taşra idaresi, beylik ahalisinin ekserinin konargöçer olmasıyla mütenasip bir yapıya sahipti. Aşiretler ve onların idarecisi olan kethüdalar ile bu aşiretlerin bağlı oldukları boylar ve bunların başındaki boybeyleri aynı zamanda beyliğin yerel yöneticileriydi. Bu bakımdan Dulkadirli boybeyleri sahip oldukları askerî ve idari yetkileriyle Osmanlı idaresi altındaki Türkmen ve Yörük teşekküllerinin boybeylerine nispetle son derece nüfuzlu kimselerdi.

³⁶ İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013, s.415.

³⁷ Suraiya Faroqhi, "Camels, Wagons and The Ottoman State in The Sixteenth and Seventeenth Centuries", *International Journal of Middle East Studies*, c.14, S.4, (1982), s.525-526.

³⁸ Bozok Kanunnamesinde deve salgunu ile ilgili bahiste, Dulkadirli beylerinin bir zamanda develerinin helak olması üzerine yeniden deve almak için halktan hallerine göre beşer onar akçe deve salgunu adında para aldıkları, daha sonra da bunun salgın-ı sultaninin yarısı şeklinde alınmaya devam edildiği izah edilmektedir. Bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. IV, (1993), s.231.

³⁹ BOA, TD, nr.402, s.438.

Osmanlı idaresindeki konargöçer teşekküllerde boybeylerinin vazifeleri genel olarak; merkez ile idareleri altındaki aşiretlerin irtibatını sağlamak, aşiretleri bir arada tutmak, boyun iç nizamını korumak, aşiretlerden talep edilen vergileri tahsil etmek, çağrıldığında sefere katılmak ve ihtiyaç halinde yaylak kışlak bölgesinin asayişini temin etmektir.⁴⁰ Bu görevleri Dulkadirli boybeylerinin de yerine getirdiklerine şüphe yoktur. Ancak Dulkadir Beyliği'nin taşra birimlerinde Osmanlı Devleti'nde olduğu üzere beylerbeyi ve sancakbeyi gibi ayrıca merkezden tayin edilen askeriler bulunmadığından boybeyleri sancak, kaza ve nahiyelerin de idaresinden sorumluydu. Bu tespiti sarih hale getiren örnekler Bozok havalisine dair kayıtlarda görülmektedir. Nitekim bölgede Dulkadir hanedanından Süleyman beye tâbî Süleymanlı boyu aşiretlerinin konargöçerlik ettikleri bölge Süleymanlı nahiyesi adını taşımaktaydı. Anılan nahiyede gelişmiş bir yerleşim birimi bulunmadığı gibi Süleyman beyin idaresinden gayrı yerel idarecilerin varlığına işaret de yoktur. Yine aynı tahrir kayıtlarından bugünkü Yerköy ile Şefaati ilçeleri arasında kalan Karadere nahiyesini yurt tutmuş olan aşiretler Ağca Bey'in idaresindeki Ağcalı boyuna tâbî olup, bölgenin tüm idaresi aynı beyin elindeydi.⁴¹ Bu örnekleri diğer boybeylerine şamil olacak şekilde genişletmek mümkündür. Bu durum Dulkadir Beyliği'nde, Osmanlı ve Memlûk devletlerinde olduğu gibi sancak veya eyalet benzeri idari birimlerin bulunmamasının sebebini de açıklamaktadır.

Dulkadir Beyliği valilik benzeri bir memuriyet ihdas edilse dahi ahalinin ekserisinin göçer olduğu bu yapıda valinin de yaylak kışlak hayatı yaşaması ve meseleleri bürokratik kaidelere göre çözmek yerine dinamik bir yöntem geliştirmesi icap ederdi. Bu durumda memuriyetinin boybeyliğinden farklı olmayacağı ortadadır. Öte yandan, boybeylerinin idarelerindeki aşiretlerle akrabalık bağlarının bulunması onlara boy üzerinde nüfuz temin ederken bundan yoksun, atanmış bir valinin idare kuvveti de son derece sınırlı kalırdı. Bu şartlar boybeylerinin aşiretlerinin dağıldıkları yörelerin idaresinden de sorumlu olmalarını bir bakıma zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan Dulkadir Beyliği döneminde boybeylerinin Osmanlı Devleti'ndeki beylerbeyi yahut sancakbeylerine denk görevler yürüttükleri ve onlara mahsus imtiyazlara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Burada farklılık arz eden durum Osmanlı beylerbeyleri ve sancakbeyleri idareyi ikamet ettikleri vilayet merkezinden yürütürlerken boybeylerinin aşiretleriyle birlikte konargöçerlik etmeleridir. Göçerliğin her yıl mutat yaylak ve kışlaklar arasında devam ettiğini, aşiretlerin yaz ve kış döneminde hangi ma-

⁴⁰ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s.181; Orhonlu, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İşkânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s.14.

⁴¹ 1542 yılında da Ağcalı boybeyi olan Ağca Bey'in oğlu Halil Bey, yine Bozok'ta Karadere havalisindeki aşiretlerin başında bulunmaktaydı. Bkz. *BOA, TD*, nr.218, s.44-46.

halde bulunduğunun malum olduğunu ifade etmek gerekir. Osmanlı Devleti'nde aşiretlere tapu ile yaylak ve kışlak sahaları verilmiş, bunların belirlenmesinde su ve otlak rezervi dikkate alınmıştır.⁴² Dulkadir Beyliği döneminde de aşiretlere tahsis edilen yaylak ve kışlakların Dulkadir beyi tarafından onaylandığı görülmektedir. Bu uygulamayla boyların birbirine karışmasına mâni olunmuş ve boybeylerinin salahiyet alanları da çizilmiştir.

Dulkadir Beyliği'nde boybeylerinin Osmanlı Devleti'ndeki sancakbeylerine benzer yetki ve imtiyazlara sahip olduklarının bir diğer göstergesi geniş kapı halkına sahip olmalarıdır. Maraş ve Bozok sancaklarının ilk Osmanlı tahririnde bazı büyük boy ve aşiretler üzerine âdet-i çeri ibaresinin kaydedildiği görülmektedir. Sancak kanunnamelerinde bu ifadeyi izah etmemizi sağlayacak bir açıklama yoktur. Bununla birlikte, sefer durumunda boybeylerinin aşiretlerinden devşirdikleri askerlerle savaşa iştirak ettikleri ve yekûnda büyük bir Dulkadirli ordusu vücuda getirilebildiği dikkate alınırsa, tahrir defterlerinde gördüğümüz âdet-i çeri ifadesinin aşiretlerin sefer anında orduya vermekle mükellef oldukları asker sayısına delalet ettiği anlaşılmaktadır. Boybeyinin emrindeki askeri gücü sipahi, eşkinci, müselleme ve nökerler teşkil etmiştir. Boybeyleri askerî güçlerini sefer zamanları dışında idarelerindeki bölgelerinin korunması için kullanmışlardır. Bişan, Karaca, Selman, Zâkir, Çiçek ve Kızılkoca gibi beyler sahip oldukları askerî ve siyasi güç sayesinde Dulkadir Beyliği tarihinde mühim izler bırakmışlardır.

Alaüddevle Bey Kanunnamesinden anlaşıldığına göre boybeyleri doğrudan Dulkadir beyi tarafından ve hanedanla irsî bağları olanlar arasından atanmaktaydı. Nitekim Dulkadirliilerin ilk tahriri hem Maraş hem de Bozok havalisindeki boyların başındaki beyler ile büyük aşiretleri idare eden kethüdaların Dulkadir hanedanıyla akraba olduklarını göstermektedir. Selmanlı, Seveli Beyli, Karacalı, Osmanlı, Sadaka Beyli, Ali Beyli, Abdurrezzaklı boy ve aşiretleri ihtimalen isimlerini hanedan mensuplarından almışlardı. Tahrir defterleri de beyliğin Osmanlı Devleti'ne ilhakından hemen önce büyük boyların Dulkadir şehzadeleri yahut Dulkadir beyinin kardeşlerince idare olunduğunu, boyların ehemmiyeti azaldıkça boybeyinin Dulkadir beyiyle akrabalık derecesinin de azaldığını teyit etmektedir.

Dulkadir Beyliği'nde boybeyleri zengin gelirler tasarruf eden kimselerdi. Bu gelirlerinin başında salgun gelmekteydi. Tahrir kayıtlarına göre salgun yerleşik ve konargöçer ahaliden salgun, salgun-ı sultani ve salgun-ı boybeyi adlarıyla alınıyordu. Bozok tahrir defterindeki izahata göre develeri helak olan Dulkadir

⁴² Ahmet Refik Altınay, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Enderun Kitâbevi, İstanbul 1989, s. 66.

beyleri yeniden deve alabilmek üzere halktan deve salgunu adıyla para toplamışlar daha sonra bu usul mutat vergi şekline dönüşmüştür. Aynı kayıtlar salgunun ikta manasında da kullanıldığı veya zamanla bu gelirin ikta haline geldiğini göstermektedir. Tasarruf şekline göre salgun, salgun-ı sultani adıyla doğrudan Dulkadir beyi, salgun-ı boybeyi adıyla boybeylerine ait gelirlerdi.

Dulkadir Beyi ve boybeylerinin tasarruf ettikleri bir diğer gelir kalemi vedele-yi boybeyi olarak görülmektedir. Ne yazık ki tahrir kayıtlarından bu verginin mahiyetini tespit etmek mümkün değildir. Ancak alınan sair vergilerle mukayese edildiğinde bu verginin yine Dulkadir Beyliği uygulamasındaki selamlık vergisiyle aynı olduğu anlaşılmaktadır. Selamlık hakkında Maraş vilayetinin ilk tahrir defterinde yer alan bir derkenarda “Dulkadiroğullarından bir kişinin bir bölgeye bey olarak tayin edilmesinden sonra o kişinin her sürüden bir koyun almasına” denildiği kaydedilmiştir. Salgun-ı boybeyi ve selamlık nakdi vergiler arasında zikredilmiştir.⁴³

Dulkadir Beyliği’nin taşra idarecileri arasında esasen aşiretlerin başı olan kethüdaları da zikretmek gerekir. Kethüdalar Osmanlı idaresindeki sair konargöçer teşekküllerde olduğu gibi Dulkadir Beyliği’nde de bir yahut birden fazla aşiretin idaresinden mesul kimselerdi.⁴⁴ Alaüddevle Bey Kanunnamesinde kethüdaların boybeyleri tarafından görevlendirileceği hükmü bulunmakla birlikte bunların doğrudan Dulkadir beyi tarafından göreve getirildikleri anlaşılmaktadır.⁴⁵ Osmanlı uygulamasında kethüdalar vazifelerine mukabil bir gelir tasarruf etmezler ancak bilhassa sahip oldukları sürülere isabet eden vergilerin bir kısmından muaf tutulurlardı. Dulkadir vilayetinin ilk tahrir kayıtlarında da kethüdaların benzer şekilde vergi muafiyetlerine sahip oldukları görülmektedir.⁴⁶ Ancak Osmanlı uygulamasında rastlanılmayan şekilde Dulkadirli kethüdaların kardeşlerinin de muafiyetleri vardır. Fakat esas önemli husus bazı büyük aşiretlerin kethüdalarına Dulkadir beyleri tarafından gelir tahsis edilmesi- dir. Maraş vilayetinin ilk tahrir kayıtlarında kethüdaların tasarruf ettikleri gelirler vedele-yi kethüda, âdet-i kethüda, resm-i kethüda adlarıyla salgun, ağnâm, arûs, bâd-ı hevâ vergilerinden, tarımla meşgul aşiretlerde de gallât gelirlerinden tahsis edilmişti.⁴⁷ Tahrir defterlerinin tetkiki bu nevi gelir tasarruf eden sınırlı sayıdaki kethüdanın Dulkadirli hanedanıyla akrabalığını ortaya koymaktadır.

⁴³ Sarı, *Dulkadirli Türkmenleri*, s.78-80.

⁴⁴ Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, s.179; Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri Bozulmuş Türkmenleri 1540-1640*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.50-53.

⁴⁵ BOA, TD, nr.402, s.153, 300, 379, 403.

⁴⁶ KKA, TD, nr.116, s.182/b, 235/b.

⁴⁷ BOA, TD, nr.402, s.195; BOA, TD, nr.998, s.493, 530.

Osmanlı Devleti'nin fetih usulüne uygun olarak bölgenin hâkimiyet altına alınmasından sonra bir müddet daha kethüdalar bu gelirleri tasarruf etmeye devam etmişlerdir. Zamanla Dulkadir hanedanının aşiretler üzerindeki etkisinin kırılması ve bölgede Osmanlı kanunlarının mer'î hale gelmesiyle kethüdaların gelirleri kaldırılmış, diğer konargöçer teşekküllerde olduğu gibi onlara da kısmî vergi muafiyetleri getirilmiştir.

4. Dulkadir Beyliği'nde Ordu Teşkilatına Dair Kayıtlar

Dulkadirli Beyliği'nin komşusu olan Memlûk, Osmanlı, Akkoyunlu, Safevî ve Karamanoğulları gibi büyük devlet ve beyliklerle mücadele halinde olmasına rağmen uzun süre mevcudiyetini muhafaza edebilmesi dinamik bir askerî güce sahip olmasıyla mümkün olmuştur. Karaca Bey'in Çukurova Ermenileri üzerine yaptığı seferde emrinde 5000 kişilik kuvvet bulunduğunun aktarılması beyliğin kuruluş dönemindeki askerî gücü hakkında fikir vermektedir. XV. yüzyıl sonlarına gelindiğinde bu rakam 30.000'e balığ olmuştur. Dulkadirli ordusu sadece sayı bakımından değil aynı zamanda nitelik bakımından da tekâmül etmiş, Şehsuvar Bey döneminde Memlûk ordusunu birkaç kez hezimete uğrattak kabiliyete erişmiştir.⁴⁸

Dulkadir Beyliği ordusu, bilhassa muasır devletlerden Osmanlı ordusuyla mukayese edildiğinde ağır teçhizatlı birlikler yerine daha çok hafif süvari kuvvetine dayanıyordu. Bu yapısıyla Dulkadir ordusu meydan muharebesi veya kuşatma harekâtlarından ziyade baskın ve hızlı ricat taktiklerinin uygulanabildiği mücadelelerde başarı elde ediyordu. Bu ordu yapısı kaynağını geleneksel Türk askerî teşkilatından alan ve boy birliğine dayanan devletlerde yaygın görülen bir askerî teşkilattır.

a. Dulkadirli Ordusu

Dulkadirli askerî teşkilatında Osmanlı Devleti'ndeki Kapıkulu Ocaklarına benzer profesyonel birlikler yoktu. Ancak Dulkadir beyi ile mühim boybeylerinin maiyetinde görülen az sayıdaki nöker ile önemli şehirlerde ikamet eden sipahiler, bir dereceye kadar beyliğin profesyonel ve merkezi askerî gücü olarak kabul edilebilir. Ordunun asıl kısmını yerleşikler ve daha çok göçer oymaklardan boybeyleri ve kethüdalar idaresinde toplanan kuvvetler teşkil etmiştir.

Dulkadirli boy beylerinin vazifeleri Osmanlı Devleti'nde sancakbeylerinin vazifelerine mukabildi ve sancakbeyleri gibi sefer çağrısı üzerine kendilerine tâbî birliklerin başında orduya katılırlardı. Boybeylerinin sefere götürdükleri birlikler kendilerine tabi aşiretlerden topladıkları nöker, sipahi, müsellemler, eşkinci, süvari, piyade ve yedeklerden müteşekkildi. Bunlardan nökerler hem

⁴⁸ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.108.

Dulkadir beyi hem de boybeylerinin kapı halkındandı. Nökerler, Moğol imparatorluğunda maiyet muhafızlarıyla han ve kabile reislerine hizmet eden ve onları efendi sayan savaşıllara denilmekteydi.⁴⁹ Moğollarda nökerlik bir askerî birim teşkil ediyor ve yekûn olarak da kıtalar meydana getirecek sayılara ulaşabiliyorlardı.⁵⁰ Akkoyunlularda nöker, beyin en yakın yoldaşına denilmekteydi.⁵¹ Dulkadirli beyliğinde ise nökerler bir birlik teşkil eden askerî sınıf veya beylerin sırdaşlarını değil daimî suretle silahlı olarak beylerinin etrafında onları korumakla mesul kimselerdi.

Dulkadir vilayetinin XVI. yüzyıl başına ait tahrir defterlerinde Zâkirli boyu beyi Zâkir Bey'in oğlu Sarım Bey'in, Selmanlı boyu içerisinde Alaüddevle Bey'in oğlu Arslan Bey'in, Osmanlı boyunda Halil Bey'in kardeşi Osman Bey'in oğullarının, Eymirli boyunda Alaüddevle Bey'in kardeşi Abdurrezzak Bey'in nökerleri hakkında kayıtlar bulunmaktadır.⁵² Maraş sancağında 1525 yılında bulunan nökerlerin toplam sayısı 171 idi.⁵³ Sayısının bu denli az olması esasen nökerlerin ordu içerisinde etkili bir askeri sınıf olmadığını göstermektedir.

Dulkadir ordusu içerisinde bir diğer askeri sınıfı sipahiler teşkil etmiştir. Muasır vakâyinâmeler Dulkadir Beyliği'ndeki tımar sistemi hakkında detaylı bilgi vermemektedir. Ancak hem Alaüddevle Bey Kanunnamesi hem de tahrir defterlerindeki veriler Dulkadirliilerin sair Türk İslam devletlerinde olduğu gibi tımar sistemini ordu teşkilatını şekillendirecek derecede yaygın kullandıklarını göstermektedir.⁵⁴ Maraş ve Bozok sancaklarının ilk tahrir defterlerinde kendilerine Dulkadir beyleri tarafından sipahilik verilmiş olduğu bildirilen çok sayıda sipahi kaydı vardır. Beyliğin ortadan kalkmasından sonra yapılan tahrirde Maraş vilayetinde toplam 3447, Bozok kazâsında 1.008 ve Kırşehir kazâsında 600 sipahi ve sipahizâde bulunuyordu.⁵⁵

Dulkadirli sipahilerinin birçoğu evlâd-ı Ağca, evlâd-ı Selman, evlâd-ı Çiçek gibi boybeyleriyle dolayısıyla da Dulkadirli hanedanıyla irsî bağları bulunduğunu gösteren sıfatlar taşımaktadırlar. Kaynaklar ilk devirlerde Osmanlı Devleti'nde de nüfuzlu devlet adamlarının ve kumandanların oğullarının sipahi bö-

⁴⁹ Zerrin Günel, "Nöker", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. c.33, İstanbul 2007, s.215-216.

⁵⁰ Boris Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Abdülkadir İnan, TTK. Yay., Ankara 1995, s.142,144-145.

⁵¹ Günel, "Nöker", s. 215-216; Kadı Burhâneddin'in yanında bulunan nökerleri her an silahlı olup sayıları kırkıtan fazlaydı. Bkz. Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2014, s.233, 276.

⁵² BOA, TD, nr.998, s.418-419, 488, 503; BOA, TD, nr.402, s.326, 330, 966; KKA, TD, nr.168, s.45/a.

⁵³ BOA, TD, nr.998, s.449, 451, 487, 542, 579.

⁵⁴ BOA, TD, nr.402, s.649.

⁵⁵ BOA, TD, nr.998, s.408, 639.

lüklerine yazıldıklarını aktarmaktadır.⁵⁶ Bu bakımdan Dulkadirilerde beylerin oğullarının sipahi olmaları müstesna bir durum değildir. Ancak Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşmasıyla kapıkulu süvarilerine önemli ailelerin çocuklarının alınmasına son verilmiş ayrıca bu sipahilere vergiler üzerinden gelir tahsisi de uygulanmamıştır. Oysaki Dulkadir Beyliği'nin son devrine kadar sipahilerin güçlü ailelerden geldikleri ve önemli gelirler tasarruf ettikleri görülmektedir.

Dulkadirli sipahilerine salgun, arûs ve bâd-ı hevâ vergilerinden gelirler tahsis edilmiştir. Bozok sancağının ilk tahririndeki kanunnameye sipahiye bâd-ı hevâ-yı hurda adıyla bir gelir ayrıldığı bunun ise kişilerin işledikleri siyasete müstahak olmayan adı suçlara mukabil sipahiye ödedikleri tazminat olduğu öğrenilmektedir.⁵⁷ Bu gelirler sipahilerin oğullarına tahsis edilmesi durumunda onlar da sipahi sınıfına dahil ediliyor, sipahi olarak kaydedilmeseler dahi sipahizâde sıfatıyla bu sınıfa sağlanan imtiyazlardan yararlanıyorlardı. Alaüddevle Bey kanunları uyarınca sipahizâdeler ağnam ve salgun vergilerinden muaf tutulmuş, tahrir kayıtlarına bakılırsa bazı sipahi torunlarına dahi muafiyet tanınarak kanun geniş satıhta uygulanmıştır.

Maraş ve Kars-ı Maraş havalisinde Dulkadirli sipahileri genellikle şehir ve kasaba merkezlerinde yerleşiklerdi. Maraş mahallelerinden bazıları yalnızca sipahilerle meskûndü.⁵⁸ Bilhassa Çiçekli, Bişan ve Divanlı mahallelerinde hem bu mahallelere isimlerini de veren boybeyleri çoğu akrabalarından oluşan sipahileriyle birlikte oturuyorlardı.⁵⁹ Bu iki bölgede aşiretleriyle birlikte konargöçerlik edenlerin sayısı son derece azdır. Bozok ve Kırşehir havalisindeki sipahiler ise burada şehir ve kasaba bulunmadığından aşiretler arasındaydı. Sipahilerin, beylerle akraba olmaları onların boy içerisindeki otoritelerini artırıyor, onları bir asker olmanın yanı sıra aşiretler içerisinde beyin temsilcisi haline getiriyordu. Alaüddevle Bey kanunnamesinde ahali ile sipahi arasındaki münasebeti düzenleyen hükme yer verilerek öncelikle raiyyetin sipahinin otoritesini tam olarak kabulü şart koşulmuş, buna karşılık sipahinin de raiyyeti gözetmesi öngörülmüştür.⁶⁰ Bu hüküm de sipahilerin toplumdaki statülerini açıkça göstermektedir.

Dulkadirli sipahileri, beyler hatta hanedanla akrabalıkları, sahip oldukları gelir ve imtiyazlar bakımından Osmanlı sipahisinden farklı bir asker profili çizer. Bunlar ellerindeki tımarların alınmasıyla ahali üzerindeki etkinlikleri

⁵⁶ Erhan Afyoncu, "Sipahi", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. c.37, İstanbul 2007, s.256-258.

⁵⁷ Barkan, *Kanunlar*, s.129.

⁵⁸ BOA, TD, nr.402, s.759-763

⁵⁹ BOA, TD, nr.998, s.418-419.

⁶⁰ Barkan, *Kanunlar*, s.122.

kırılabilir kimseler olmayıp, sipahinin gücü gelirinden ziyade aşiret içerisindeki mevkiinden gelmektedir. Nitekim beyliğin ortadan kaldırılmasını müteakip Osmanlı hükûmetinin bunların sipahiliklerine son verme kararı Dulkadirli sipahilerinin öncülüğünde tüm aşiretlerin de katıldığı bir başkaldırıya dönüşmüştür. Uriel Heyd, Dulkadir Beyliği'nin ortadan kalkmasıyla, bölgede Osmanlı kanunlarının cari olması üzerine gelirleri azalan beylerin Elbistan ve Bozok yörelerinde çıkan isyanlarda etkili olduklarını iddia etmektedir.⁶¹ Esasen Osmanlı hükûmetinin fethedilen bölgelerde eski hanedanların devamı ve aşiretler arasında güçlü ailelerin bulunmasından yana olmayan siyasetine uygun olarak attığı bu adımda Dulkadirli sipahilerinin nüfuzunu tam manasıyla anlayamadığı görülür. Osmanlılar, sipahilerin Türkmen isyanını tetikleyen tepkilerini ancak büyük kayıplar verdikten sonra onlara tımarlarını iade ederek durdurabilmiştir.

Dulkadirli ordusunda bir diğer askerî sınıfı müsellemler oluşturmuştur. Bunlar sefer sırasında orduya katılmak karşılığında kendilerine bazı vergi muafiyetleri tanınan kimselerdi. Sefere çoğunlukla atlı ve tam teçhizatlı olarak katılırlardı.⁶² Alaüddeve Bey Kanunnamesine göre müsellemler sefere iştirak etmediklerinde bir bedel ödemek durumundaydı.⁶³ Yine kanunname müsellemin ölümü halinde orduya hizmet edebilecek yaştaki oğlunun müsellemler olması öngörmüş, aksi halde bunların hanelerine tanınan muafiyetlerin kaldırılması, sair reayanın ödediği vergileri vermeleri hükme bağlanmıştır.⁶⁴ Bozok sancağı tahrir defterinden öğrenildiği kadarıyla müsellemler, reayanın ödemekle mükellef oldukları ağnâm, salgun ve resm-i çift olmak üzere üç kalem vergiden muaf tutulmuşlardır.⁶⁵ Osmanlı idaresinde ise bunların muafiyetleri avâriz vergileriyle sınırlandırılmıştır.⁶⁶ Bozok sancağının 1529 yılı tahririnde 122 aşiret arasında toplam 398 müsellemler vardı.⁶⁷ Dulkadirli sahasında müsellemler kayıtları Bozok tahrirlerinde görülmekte olup bunun Maraş sancağında mukabili eşkıncilerdir.

Eşkıncilerle ilgili kayıtlarda bunların sipahi kayıtlarındaki gibi veledân-ı Selman, veledân-ı Kavurgalı, veledân-ı Zakir gibi bağlı bulundukları taifelere ve beylerinin adlarına işaret edilerek yazıldıkları görülmektedir. Bu ibareler, onla-

⁶¹ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed.V.L. Ménage, Oxford University Press, London 1973, s.48-49, 52-53.

⁶² BOA, TD, nr.402, s.235.

⁶³ BOA, TD, nr.402, s.114.

⁶⁴ Barkan, *Kanunlar*, s.129.

⁶⁵ BOA, TD, nr.155, s.69, 136.

⁶⁶ Feridun Emecen, "Yaya ve Müsellemler", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, c.43, İstanbul 2013, s.354-356.

⁶⁷ BOA, TD, nr.998, s.593-631.

rın da bey aileleriyle yakınlıklarını göstermektedir.⁶⁸ Eşkınciler de müsellemler gibi bey tarafından kendilerine verilen temessük ile bu sınıfa dahil olurlar kendilerine tanınan muafiyetlere karşılık sefere iştirak ederlerdi.⁶⁹ Eşkıncilik de babadan oğula intikal edebilmekteydi.⁷⁰ Eşkınciler ve müsellemler, sipahiler gibi yerleşik olmayıp mensup oldukları aşiretler içerisinde birkaç hane olarak dağılmış göçerlerdi.

Bu vazifeliler dışında Dulkadir ordusunun bir diğer insan kaynağını göçer aşiretlerin sefere gönderdikleri askerler oluşturuyordu. Aşiretlerin her birinin göndermekle mükellef olduğu asker sayısı ve bunların niteliği belirliydi. Tahrir defterlerindeki aşiretlerin vergi yekunları kısmında âdet-i çeri başlığı altında aşiretin vermekle yükümlü olduğu süvari ve piyade sayısı belirlenmiştir. Kayıtlarda süvariler için bazen süvari-yi mükemmel bazen de yalnızca süvari tabirleri kullanılması bu ikisi arasında en azından teçhizat bakımından bir fark bulunduğunu akla getirmektedir. Tahrir defterinde nadir de olsa görülen atlı asker manasındaki fâris (فارس) tabirinin Dulkadirli zamanında süvari manasında yaygın şekilde kullanılıp kullanılmadığını bilmiyoruz. Ancak, süvarilerin yanlarında sefere götürdükleri ve aşiret tarafından sağlanan yedek atlar için kötel (كوتل) tabirinin Dulkadirlielerde yaygın bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kötel tabirinin köken olarak Çağatayca olması belki de Dulkadirli ordu teşkilatının Memlûklerden etkilendiği şeklinde yorumlanabilir.⁷¹

Eski Türk devletlerinde rakip boy ve devletler arasındaki savaşlar baskın şeklinde yaşandığından aşiretin buna mukabele edebilmesi için derhal harekete geçmesi gerekirdi. Bu tarz savaşlarda silah kullanabilen herkes aşiretin dolayısıyla devletin muhafazasına katılmak durumundaydı. Bunda kadınlar da müstesna değillerdi. Nitekim Seyyah Bertrandon de la Broquiére Dulkadirli ordusu hakkında verdiği kısa malumatta Dulkadirli kadının at üzerinde silahlı olarak savaşa hazır bulunduklarını bu manzaranın kendisinde korku ve şaşkınlık arasında bir etki bıraktığını aktarmaktadır.⁷²

⁶⁸ Kars-ı Maraş'ta veledân-ı Zâkir adıyla 117 neferden oluşan bir topluluk bulunmakta olup vergilerine karşılık sefere 30 askerle iştirak etmekteydiler. Bunlar için "*Sâ'ir raiyyet gibi değildir.*" denilmesi onların hukukî durumlarına da işaret etmektedir. Bkz. *BOA, TD*, nr.998, s.488-490; *BOA, TD*, nr.402, s.192, 417, 485, 956.

⁶⁹ *BOA, TD*, nr.402, s.529.

⁷⁰ *BOA, TD*, nr.402, s.694.

⁷¹ *BOA, TD*, nr.402, s.89, 93; Maraş havalisindeki Ağcakoyunlular 40 nefer çeri vermekle yükümlüydü. Bunlardan 20 adedi süvari-yi mükemmel, 10'u piyade 10'u Kötel olarak tasnif edilmiştir. Bkz. *BOA, TD*, nr.402, s.586. Nadir olarak görülen yarar çeri tabiri ile de teçhizatlı süvari kastedilmiş olmalıdır. *BOA, TD*, nr.402, s.156

⁷² Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.108.

b. Silah ve Teçhizat

Dulkadirli ordusunun niteliği bakımından en önemli savaş vasıtasını at oluşturmaktaydı. Türkmen atları genel yapıları bakımından güçlü ve çevik atlar olup yerden çok yüksek olmadığından savaş meydanında süvarinin ani manevralarına hızla uyum sağlayabilecek yetenekteydi. Dulkadirli Beyliği'nde yetiştirilen çevik ve güçlü Türkmen atları “Çukurova Kolukıçası” namıyla bilinen meşhur atlardı.⁷³ Dulkadirli, atlarının çevikliği ve süvarilerin mahareti sayesinde bilhassa Memlûklere karşı defalarca başarı elde etmişler, Safevîler beylik üzerine yürüdüğünde İran ordusuna da hayli zayıat verdirmişlerdir. Bu atların niteliğini gören Safevîler, Dulkadir Beyliği'nin ortadan kalkmasından sonra Türkmenlerin elinde bulunan atlara yüksek fiyatlar vererek talip olmuşlardır. Osmanlı merkezi hükûmeti de bu atların ordu için kullanılmasının kendi güvenliği açısından ortaya çıkaracağı sonuçları tahmin ederek İran tarafına bu atların satışını yasaklamış, hatta sınır havalisinde denetimleri de son derece artırmıştır.

Süvari birliklerine dayanan Dulkadirli ordunun askerî teçhizatı da hafif harp araçlarından müteşekkildi. Bunların içerisinde yakın dövüş için kılıç, mesafeli saldırılarda ok ve yay önemliydi. Dulkadir Beyliği döneminde ordunun ok ve yay tedariki bu harp aletlerini yapmakta mahir olan aşiretlere havale edilmiş, mukabilinde vergi muafiyetleri verilmiştir. Bu aşiretler ihtisaslarına işaret edecek şekilde “okçu” ve “yaycı” adını taşımışlardır. Bu aşiretlerin her yıl üretmeleri istenen ok ve yayı kendi bölgelerindeki kaleler gibi askerî birliklere teslim ederlerdi.⁷⁴ Dulkadirli ordusunun bir diğer hafif harp aleti olan mızraklar da yine aşiretler tarafından imal edilmiştir. Gönder de denilen bu mızraklar, ormanlık alanlara yakın yerlerde konargöçerlik eden aşiretler tarafından yapılmaktaydı. Neccar denilen bu marangozlara ürettikleri mızraklara karşılık muafiyetler verilmişti.⁷⁵ Dulkadir Beyliği'nin ilhakından sonra da Osmanlılar aşiretlerin bu kabiliyetlerinden yararlanmışlar hem neccar, hem de artık kemânkârân namıyla ok ve yay üreticilerinin beylik dönemindeki usulde bu kez Osmanlı ordusu için üretim yapmalarını sağlamışlardır.

⁷³ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Haz. İlyas Gökhan, Mehmet Karataş, Ukde Yayınevi, Kahramanmaraş 2008, s.104.

⁷⁴ KKA, TD, nr.116, s.236/a.

⁷⁵ BOA, TD, nr.998, s.489; BOA, TD, nr.402, s.749; KKA, TD, nr.101, s.21.

Sonuç

Osmanlı fetih usulünde bir bölgeye hâkim olunmasından sonra bölgenin tüm özelliklerini ortaya koyan ve nihai hedefi bütün iktisadi kaynakların kayıt altına alınması olan tahrirler yapıldı. Tahrir defterlerinde o vilayete ait reaya ile meskûn mahaller, vergiye muhatap ve bundan muaf kimseler, tarım, hayvancılık yahut sair iktisadi faaliyetler, vakıflar ile bölgedeki eski uygulamalar ve kanunlar gibi çok farklı konularda bilgiler yer almaktadır.

Maraş ve Bozok sancaklarının ilk Osmanlı tahrirleri de Dulkadir Beyliği dönemine ait bilgiler ihtiva etmesi bakımından önemlidirler. Zira, Dulkadir Beyliği hakkında yapılan ilmi araştırmalarda karşılaşılan en önemli sorun beylik tarihinin tam manasıyla ortaya konulmasını sağlayacak Dulkadirli evrakının bulunmamasıdır. Memlûk, Osmanlı, Safevî ve Karamanoğullarına ait vakayinameler bir dereceye kadar Dulkadir Beyliği'nin siyasi ve askeri faaliyetlerine dair kaynaklık etse de bunlarda beylik teşkilatı hakkında veri yok denecek kadar azdır. Bu ise, daha önce Dulkadir Beyliği araştırmalarında neredeyse müraaat edilemeyen tahrir defterlerinden istifadeyi zorunlu kılmaktadır.

Dulkadirli tahrirlerinde beyliğin saray teşkilatı, merkez ve taşra idaresi hakkında vakayinamelerde bulunanları teyit edecek yahut bunlara yenilerini ekleyebilecek veriler vardır. Durkadirliilerdeki vezir, emir-i ahur, silahdâr, meh-terbaş gibi vazifeliler; beyliğin boy birliği esasına göre şekillenmiş olan merkez ve taşra idaresi, yerel idareciler ve bunların yetkilerine dair birtakım bilgiler de yine bu defterlerden elde edilebilmektedir. Dulkadirli Beyliği ordusunu meydana getiren sipahi, müselleme, eşkinci, nöker gibi askeri sınıflar, konargöçer aşiretlerin ordu içerisindeki görev ve sorumlulukları hakkında da tahrir defterlerinden malumat sağlamaktadır. Yine ordunun silah ve teçhizatının asıl kısmını meydana getiren yay, ok ve mızrakların konargöçerler tarafından imal edildiği de bu defterlerden tespit edilebilmektedir.

Bu örnekler Dulkadirli sahasına ait tahrir defterlerinin tetkik edilmesinin beylik dönemi araştırmalarına büyük katkı sağlayacağını ortaya koymaktadır. Tahrirlerden elde edilen verilerin sair kaynaklardan elde edilenlerle birlikte kullanılmasının ise Dulkadir Beyliği hakkında yeni ve kıymetli eserlerin ortaya çıkmasına imkân sağlayacağına şüphe yoktur.

Kaynakça

Tahrir Defterleri

a. *Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (KKA) Tahrir Defterleri (TD)*

KKA. TD, nr.30 (Bozok)

KKA. TD, nr.31 (Bozok)

KKA. TD, nr.168 (Kars-ı Maraş)

KKA, TD, nr.116 (Maraş)

b. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Tahrir Defterleri*

BOA. TD. nr.402 (Maraş, Kars-ı Maraş)

BOA. TD, nr.155 (Bozok)

BOA, TD, nr.998 (Maraş, Bozok)

BOA, TD, nr.315 (Bozok)

BOA, TD, nr.218 (Bozok)

Yayınlanmış Eserler

AFYONCU, Erhan, “Sipahi”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.37, İstanbul 2007, s.256-258.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, C.I, Barış Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.I-IX, FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1990-1996.

Ârifî Paşa, “Maraş ve Elbistan’da Zülkadir (Dulkadir) Oğulları Hükûmeti”, *TOEM (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası)*, C.V, S.30, İstanbul 1915, s.358-377.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Enderun Kitâbevi, İstanbul 1989.

ARSLAN, Hasan, “Osmanlı Hâkimiyetinde Maraş’ın İdari Yapısı/Taksimâtı I: (Maraş/Dulkadir Eyaleti Dönemi 1531-1848)”, *Maraş Araştırmaları-I*, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 25-112.

ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Haz. İlyas Gökhan, Mehmet Karataş, Ukde Yayınevi, Kahramanmaraş 2008.

Aziz B. Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

BARKAN, Ömer L, *XV ve XVI’ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonomi-nin Hukukî ve Mali Esasları, I, Kanunlar*, İÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943.

EMECEN, Feridun M., “Yaya ve Müsellem”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.43, İstanbul 2013, s.354-356.

FAROQHI, Suraiya, "Camels, Wagons, and The Ottoman State in The Sixteenth and Seventeenth Centuries", *International Journal of Middle East Studies*, c.14, S.4, (1982), s.525-526.

- GÖKHAN, İlyas; Kaya, Selim, *İlkçağdan Dulkadirli'lere Kadar Maraş*, Ukde Yayınevi, Kahramanmaraş 2008.
- GÜNAL, Zerrin, "Nöker", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.33, İstanbul 2007, s.215-216.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- HEYD, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed.V.L. Ménage, Oxford University Press, London 1973.
- İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugât't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- KOÇ, Yunus, "Dulkadirli'den Osmanlı'ya Bozok", *Osmanlı İmparatorluğu ve Bozok Sancağı*, Yozgat 2000.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.
- SARI, Arif, XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- SOLAK, İbrahim, "XVI. yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.12, (2002), s.109-154.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.1, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970, s.1-147.
- _____, "Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar", *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, haz. Yaşar Alparslan vd., Ukde Yayınevi, Kahramanmaraş 2008, s.13-17.
- ŞAHİN, İlhan, "Dulkadir Eyaleti", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.9, İstanbul 1994, s.552-553.
- _____, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006.
- TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar; Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1958.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul 2011.
- VLADİMİRTSOV, Boris, *Moğolların İhtimâî Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- YİNANÇ, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- _____, "Dulkadıroğulları", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.9, İstanbul 1994, s.553-557.

ZAMANTU KAZASI KİŞİ ADLARI (1564)

İBRAHİM SOLAK* - AHMET GÜLENC**

Giriş

Ad, canlı ve cansız tüm varlıkları belirten ve niteleyen ifadelerdir¹. Varlıklara verilen adların çeşitli tarihi, kültürel, coğrafi, dini ve folklorik etkileri bulunmakta bu nedenle de adları araştırmak ve incelemek üzere ad bilimi (onomastik) adı verilen bir bilim dalı kurulmuştur. Ad bilim veya diğer bir ifade ile onomastik, çeşitli dillerdeki özel adların kökeni, tarihi gelişimi ve çeşitli dil ve kültürlerde uğradığı değişimleri inceleyen bilim dalıdır. Farklı alt dallardan meydana gelen adbilimin kişi adlarını inceleyen bölümüne antroponimi (antroponymie) denilmektedir². Çevremizde ve günlük hayatımızda karşılaştığımız canlılar, nesneler ve değişik isimlerle anılan kavramların adıyla ilgilenen bu bilim dalını tarihçiler, dilbilimciler, sosyologlar, hukukçular ve halk bilimciler kendi uzmanlık alanlarına göre incelerler³. Özellikle bazı Avrupa ülkelerinde konunun önemine binaen çeşitli uluslararası kongreler düzenlenmiştir. Bu kongrelere ülkemizden de katılım sağlanarak Türk onomastiğinin uluslararası sahada tanınması sağlanmıştır⁴.

Ülkemizde son yıllarda tarihçiler arasında popüler bir hal alan ad bilim çalışmaları henüz yeterli bir seviyeye ulaşamamıştır. Yapılan ad bilim çalışmalarının temel kaynakları ise XVI. ve XVII. yüzyıllara ait Tahrir defterlerinden meydana gelmektedir. Sözlükte yazma, kaydetme, deftere geçirme gibi anlamlara gelen tahrir kelimesi, Osmanlı Devleti'nin maliye teşkilatında devlete ödenen vergi türleri ve vergi mükellefi olan şahısların tespit edilmesi için farklı zaman ve yerleşim birimlerinde yapılan sayımların kaydedildiği defterleri ifade etmektedir⁵. Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik tarih araştırmalarında önemli bir kaynak teşkil eden tahrir defterlerinde yer alan şahıs ve yer adları,

* Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, isolak@ksu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3738-4952>

** Dr. ahmetgInc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1626-7271>

¹ M. Özgü Aras, "Ad Koyma", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1988, s. 323. ss. 332-333.

² Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, C.1, Ankara, 1979, s.32.

³ Saim Sakaoğlu, *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Ankara, 2001, s.9.

⁴ 12-15 Nisan 1955 tarihlerinde İspanya'nın Salamanca kentinde düzenlenen V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresine Türk onomastiği ile ilgili ülkemizi temsilen Halil İncalcık, "Yer Adları Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", Z. Fahri Fındıkoğlu, "İstanbul'da Patronimler Üzerinde Tipolojik Araştırma Denemesi" ve A. Caferoğlu, "Türk Onomastikinde Av" isimli tebliğlerle katılmışlardır. Bkz. Halil İncalcık, "V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi (12-15 Nisan 1955)", *Belleten*, C.XX, Sy.78, Ankara, 1956, s.224. ss.223-236.

⁵ Mehmet Öz, "Tahrir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, 2010, s.425. ss.425-499.

onomastik bilimi için adeta hazine değerindedir⁶. Şahıs ve yer adlarının incelenmesi ile defterin ait olduğu yerleşim birimindeki sosyal yapı ve bu sosyal yapının oluşmasına etki eden dini, etnik, coğrafi, linguistik ve kültür gibi etmenler ortaya çıkarılmaktadır.

Tahrir defterlerinin onomastik değerlendirmelerinde kullanılan metot ise şu şekilde özetlenebilir: Değerlendirilecek tahrir defterlerinde yer alan baba ve oğul isimleri teker teker bilgisayar programlarına kaydedildikten sonra en çok kullanılan isimler tespit edilir. Daha sonra bu isimlerin kökenleri (Türkçe, Arapça, Farsça vb), kullanım oranları (%) ve anlamları gibi değerlendirmelere yer verilir⁷. Aynı metot kullanılarak Osmanlı dönemindeki farklı yerleşim birimleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır⁸. Bu çalışmada da benzer bir metot kullanılarak H 29. Zilhicce 971/ M 8 Ağustos 1564 tarihli Elbistan ve Zamantı (Zamantu) kazaları ile Nergele, Ahsendere, Sarsap, Aynülarus, Ortaniyabet, Nurhak, Hurman, Kale-i Zamantu, Pınarbaşı, Çörmüşek ve Hınzırı nahiyelerine ait mufassal tahrir defterinden yararlanılmıştır. Defter, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) 1099 dosya numaralı Tapu-Tahrir Defteri (TT.d...) olarak yer almaktadır. Fotokopi çekimi olan defterin orijinal görüntüleri Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde TK.GM.d fonu 139 numaradadır. 212 varaktan meydana gelen defterin, 132-212 arası varakları Zamantu Kazasına aittir. Defterde, Zamantu kazası ve köylerinde/karyelerinde ikamet etmekte olup vergi mükellefi olan şahısların isimleri yazılıdır⁹. Bu çalışmada kazada yer alan Müslüman nüfusun isimleri üzerinde çalışma yapılacaktır.

⁶ Yılmaz Kurt, "Kozan (Sis) Sancağı'nda Kişi Adları" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, Sy.1, 1990, s. ss.179-193.

⁷ Yılmaz Kurt, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 1996, C. XVI, s.45-59. ss.45-59.

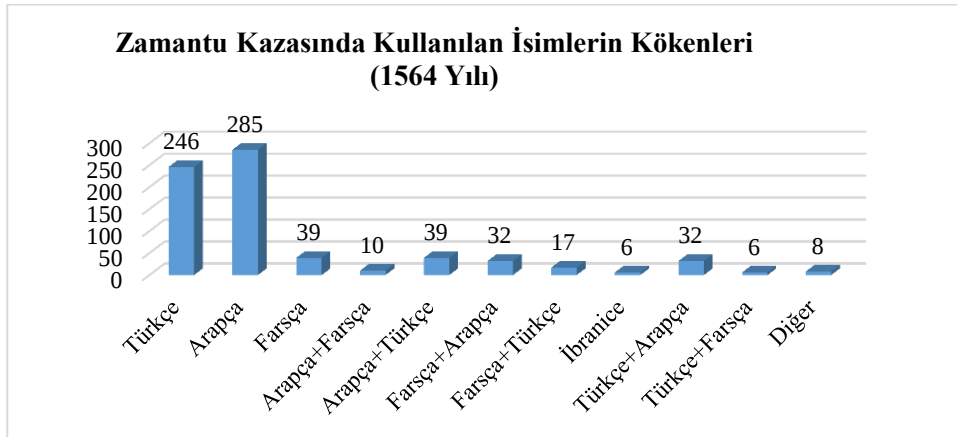
⁸ Yapılan bazı araştırmalar için bkz. Yılmaz Kurt, "Kozan (Sis) Sancağı'nda Kişi Adları" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, Sy.1, 1990, s. ss.179-193; Yılmaz Kurt, "1525 Tarihinde Adana Sancağı'nda Türkçe Kişi Adları Üzerine", *Bal-Tam Türklük Bilgisi* 2, Prizren 2005, ss. 72-83; Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XV, Sy.26, 1991, ss.169-252; Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağı'nda Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. IV, Ankara, 1993, ss. 223-290; Yılmaz Kurt, "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. VI, Ankara, 1995, ss.211-248; Yılmaz Kurt, "Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)" *Belleten*, C.LIX, Sy.224, Ankara, 1995, ss. 75-119; Mehmet Mehdi İlhan, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, C.LIV, Sy.209, 1990, ss. 213-232; Ahmet Gündüz, "1561 tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Kocaeli Sancağı'nda Şahıs İsimleri", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, C.1, Kocaeli, 2017, ss. 723-729; Ali Açık, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, Sy. 2, Elazığ, 2003, ss.305-355; Mehmet Salih Erpolat, "XVI. Yüzyılda Hersini Nahiyesindeki Kişi Adları", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, (FÜHAD) C. 7, Sy. 14, 2020, ss. 37-83.

⁹ Bkz. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri), Defter No: 1099, Varak No: 132-212

1. ZAMANTU KAZASINDA KULLANILAN ADLARIN TÜRLERİ VE KÖKENLERİ

Tarihi süreç içerisinde Rum, Arap ve Türkler gibi farklı medeniyetlerin hâkimiyetine giren Zamantu ve çevresi 1515'te Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girerek Kayseri Sancağı'na bağlı bir nahiye olarak idare edilmiştir. 1526-27 yıllarında ise Maraş Sancağına bağlanarak kaza statüsünde idari taksimatta yer almıştır¹⁰. İncelediğimiz 1564 tarihli tahrir defterinde yer alan "Kaza-i Zamantu der liva-i Maraş" ifadesi Zamantu'nun bu dönemde Maraş'a bağlı halinin devam ettiğini göstermektedir¹¹.

Zamantu Kazasının gerek tarihin farklı dönemlerinde çeşitli devletlerin egemenliği altında kalması gerekse kültürel etkileşimler sonucu başka medeniyetlerden etkilenmesi kazadaki kişi adlarının kullanımına da yansımıştır. Bu nedenle kazada Türk, Arap ve Fars kökenli isimler yaygın bir şekilde kullanılmıştır. 1564 tarihli Zamantu kazası tahrir defterinde 4.349 vergi mükellefi kişinin adı kaydedilmiştir¹². Defterde kayıtlı vergi mükellefleri 720 farklı isim kullanmışlardır. 720 ismin % 34'ü Türkçe, % 40'ı Arapça, % 5'i Farsça, % 5'i Arapça+Türkçe, % 4'ü Farsça+Arapça, % 4'ü Türkçe+Arapça, % 2'si Farsça+Türkçe, % 1'i Arapça+Farsça, % 1'i İbranice ve % 1'i de Türkçe+Farsça kökenli olmak üzere en az iki isim kullanılarak yapılan birleşik isimlerdir. Aşağıdaki grafikte 1564 yılında Zamantu Kazasında kullanılan isimlerin kökenlerine göre sayısal kullanımları verilmiştir.

¹⁰ İbrahim Solak, XVI. Yüzyılda Zamantu Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı, Konya, 2007, s.19.

¹¹ BOA, TT.d., Dosya No: 1099, Varak No: 132.

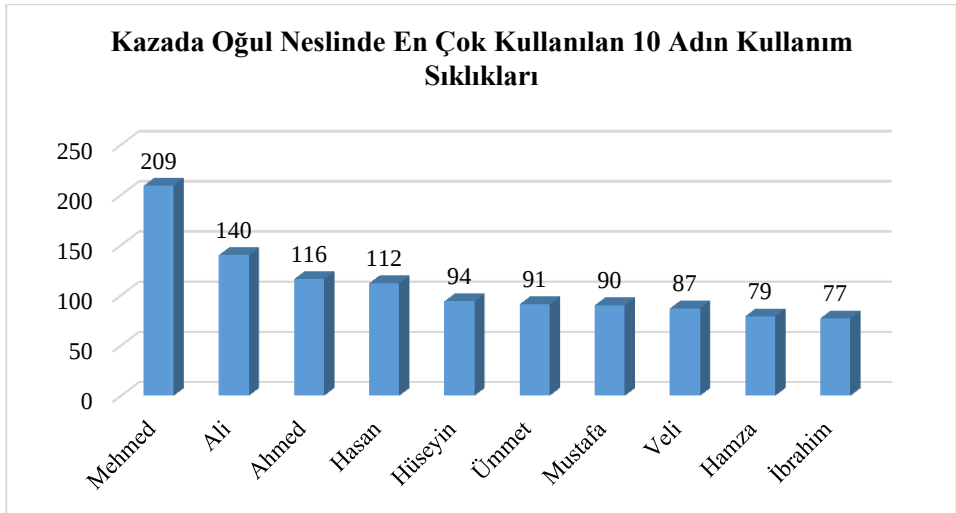
¹² Vergi mükellefi şahısların isimlerini tür ve kökenlerine göre tasnif ederken excel programından yararlanıldı. Defterde kayıtlı olan "Ahmed veledi Mehmed" gibi kullanımlarda Ahmed oğul ismi, Mehmed ise baba ismi olarak kaydedildi. Yine "Ahmed veledi O" gibi kullanımlarda bir önceki satırda yer alan baba ismi ne ise "O" yerine bu isim yazıldı.

Grafik değerlendirildiğinde Zamantu Kazasında Arapça kökenli isimlerin fazla olduğu görülmektedir. Bu durum kazada İslami ad verme geleneğinin, kültürünün yaygın olduğunu göstermektedir. Arapça kökenli isimlerden sonra en çok kullanılan isimler ise Türkçe kökenli isimlerdir.

1.1. Zamantu Kazasında En Çok Kullanılan Şahıs Adları

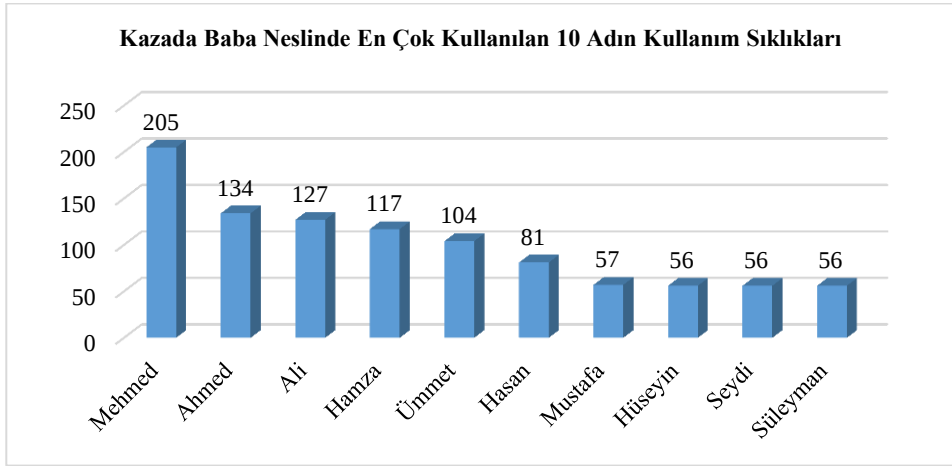
Zamantu Kazasında en çok kullanılan 10 şahıs adı iki kategoride incelenecektir. Birinci kategoride kazada oğul neslinde en çok kullanılan şahıs adları ve kullanım yüzdeleri, ikinci kategoride ise baba neslinde en çok kullanılan şahıs adları ve kullanım yüzdeleri tespit edilecektir. Tüm bu tespitler ve hesaplamalar yapıldıktan sonra kazada en çok kullanılan 10 şahıs adının baba ve oğul nesillerindeki karşılaştırmaları ve konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarla mukayeseleri yapılacaktır.

Zamantu Kazasında 1564 tahririne göre oğul neslinde en çok kullanılan 10 şahıs adından birincisi Mehmed'dir. Mehmed adının kazadaki kullanım oranı % 4,81 olup toplamda 209 kişi tarafından kullanılmaktaydı. Mehmed adını % 3,22'lik bir kullanım oranı ile Ali, % 2,67 ile Ahmed, % 2,58 ile Hasan, % 2,16 ile Hüseyin, % 2,10 ile Ümmet, % 2,07 ile Mustafa, % 2 ile Veli, % 1,82 ile Hamza ve % 1,77 ile İbrahim ismi takip etmektedir. Kazada oğul neslinde en çok kullanılan ilk 10 ad, oğul neslinde kullanılan tüm adların % 25,21'ini oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte 1564 tahririne göre Zamantu kazasında oğul neslinde en çok kullanılan 10 adın kullanım sıklıkları yer almaktadır.

Grafik incelendiğinde kazada oğul neslinde en çok kullanılan isimlerin tümünün Arapça kökenli isimler olduğu görülmektedir. Bu durum 1564 yılında Zamantu kazasındaki ad verme kültüründe İslam medeniyetinin etkisinin fazla olduğunu göstermektedir¹³.

1564 yılında yapılan tahrirde baba neslinde en çok kullanılan 10 isim incelendiğinde; oğul neslinde olduğu gibi baba neslinde de en çok Mehmed isminin kullanıldığı görülmektedir. Baba neslinde 205 defa kullanılan Mehmed isminin kullanım yüzdesi ise 6,67'dir. Mehmed ismini % 4,36'lık bir kullanım oranı ile Ahmed, % 4,13 ile Ali, % 3,81 ile Hamza, % 3,39 ile Ümmet, % 2,64 ile Hasan, % 2,18 ile Mustafa, % 1,82 ile Hüseyin, % 1,82 ile Seydi ve % 1,82 ile Süleyman isimleri takip etmektedir. Kazada baba neslinde en çok kullanılan 10 isim kazada baba neslinde kullanılan tüm adların % 32,32'sini oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte 1564 tahririne göre Zamantu kazasında baba neslinde en çok kullanılan 10 adın kullanım sıklıkları yer almaktadır.

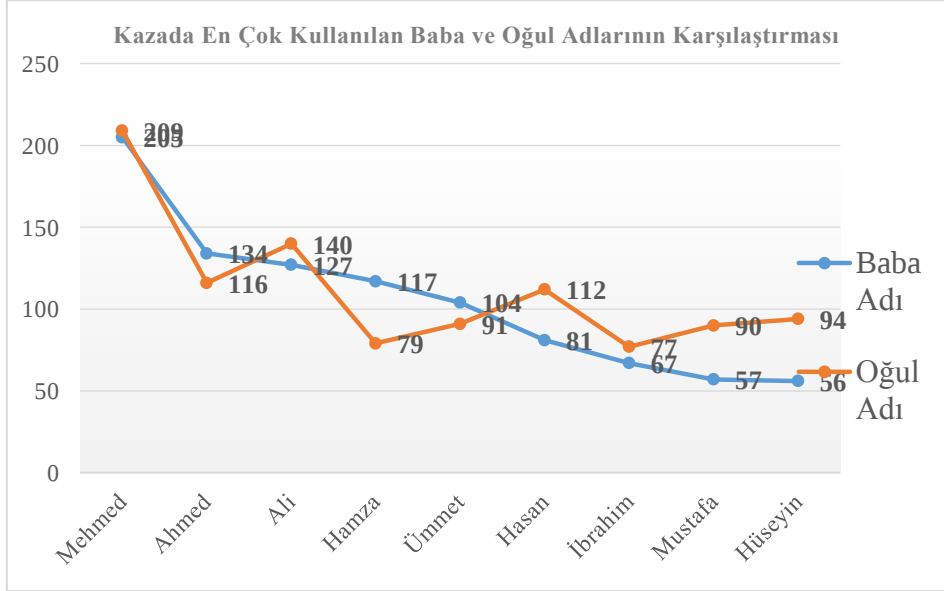

Grafik incelendiğinde kazadaki baba adları kullanımında da İslam kültüründen etkilenildiği görülmektedir. Baba neslinde kullanılan tüm isimlerin Arapça kökenli olduğu bilgisine varılmıştır.

Zamantu kazasında en çok kullanılan isimlerin baba ve oğul neslindeki karşılaştırmalı kullanımları incelendiğinde Mehmed isminin iki nesilde de en çok kullanılan isim olduğu görülmektedir. Baba neslinde 205 defa kullanılan Mehmed ismi oğul neslinde 209 defa kullanılmıştır. Ahmed ismi baba neslinde 134, oğul neslinde 116; Ali ismi baba neslinde 127, oğul neslinde 140; Hamza ismi baba neslinde 117, oğul neslinde 79; Ümmet ismi baba neslinde 104, oğul

¹³ Grafikte yer alan İbrahim ismi İbrani kökenli olup Arapçaya geçmiştir.

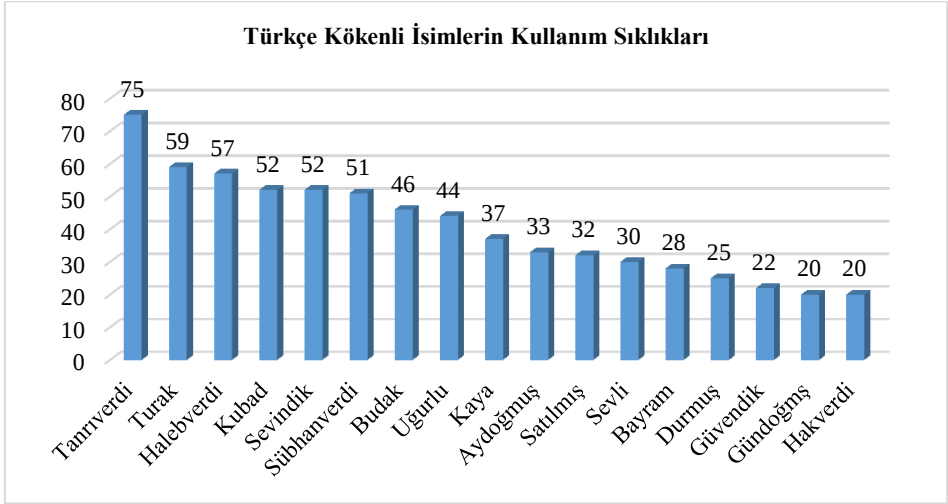
neslinde 91; Hasan ismi baba neslinde 81, oğul neslinde 112; İbrahim ismi baba neslinde 67, oğul neslinde 77; Mustafa ismi baba neslinde 57, oğul neslinde 90 ve Hüseyin ismi baba neslinde 56 oğul neslinde ise 94 defa kullanılmıştır. Aşağıdaki grafikte baba ve oğul neslinde en çok kullanılan isimlerin kullanım sayıları karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

1.2. Zamantu Kazasında Kullanılan İsimlerin Kökenleri

1.2.1. Türkçe Kökenli Adlar

1564 tahririne göre Zamantu kazasında 720 farklı ismin kullanıldığı ve bu isimlerden % 34'ünün Türkçe kökenli olduğu yukarıda ifade edilmişti. Baba ve oğul neslinde yer alan toplam 1320 Türkçe kökenli ismin % 5,68'i Tanrıverdi ismiyle adlandırılmıştır. Tanrıverdi ismini % 4,47'lik kullanım oranı ile Turak, % 4,32 ile Halebverdi, % 3,94 ile Kubad, % 3,94 ile Sevindik, % 3,86 ile Sübhanverdi, % 3,48 ile Budak, % 3,33 ile Uğurlu, % 2,80 ile Kaya, % 2,50 ile Aydoğmuş, % 2,42 ile Satılmış, % 2,27 ile Seveli, % 2,12 ile Bayram, % 1,89 ile Durmuş, % 1,67 ile Güvendik, % 1,52 ile Gündoğmuş ve yine % 1,52'lik oran ile Hakverdi isimleri takip etmektedir. Baba ve oğul neslinde kullanılan bu isimler aynı zamanda kazada kullanılan Türkçe isimlerin % 51,7'sini oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte baba ve oğul neslinde 20 ve üzeri kullanımı olan Türkçe kökenli isimlerin kullanım sıklıkları yer almaktadır.

Türkçe isimler arasında en çok kullanılan Tanrıverdi, Sübhanverdi ve Hakverdi gibi isimler, her şeyin Allah'tan geldiğini ve Allah'a olan itaatin bir göstergesi olarak çocuklara verilen Türkçe isim türlerindendir¹⁴. Kubad ismi; kaba, şişman, biçimsiz anlamlarına gelen bir erkek ismi olarak kullanılmaktadır¹⁵. Sevindik, Güvendik ve Uğurlu¹⁶ isimleri; ebeveynlerin yeni doğan çocukları nedeniyle yaşadıkları sevinç ve mutluluğu ifade etmek için koydukları isim türleridir¹⁷. Budak ismi; ince ve küçük dal anlamına gelmektedir¹⁸. Ay ve günlerin insanların hayatlarında önemli yer tutması nedeniyle kazada Aydoğmuş, Gündoğmuş gibi isimlerin aileler tarafından çocuklarına konulduğu da görülmektedir¹⁹. Çocuğu olmayan veya olup da yaşamayan aileler, doğacak çocuklarını muhitlerindeki bir yatıra veya bir tekkeye adarlardı²⁰. Bu şekilde doğan erkek çocuklara Satılmış adı verilmekteydi. Bir şeyh veya dervişe satılan çocuklara da Satılmış adı verilmekteydi²¹. Bayram ismi, bayram günlerinde doğan çocuklara verilen isimlerdendir. Durmuş ismi ise genellikle çocuğu olup yaşamayan veya çocuk düşürüp sonunda tek evladı kalan ailelerin, son doğan çocuklarına koydukları isimlerdendir²².

¹⁴ Yılmaz Kurt, "Kozan (Sis) Sancağı'nda Kişi Adları" s. 184.

¹⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁶ Uğurlu adını alan kişiler çoğunlukla azat edilmiş kölelerdir. Bkz. Yılmaz Kurt; "1525 Tarihinde Adana Sancağı'nda Türkçe Kişi Adları Üzerine", s. 74.

¹⁷ Ali Açikel, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", s. 319.

¹⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁹ Yılmaz Kurt; "1525 Tarihinde Adana Sancağı'nda Türkçe Kişi Adları Üzerine", s. 76.

²⁰ Ali Açikel, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", s. 319.

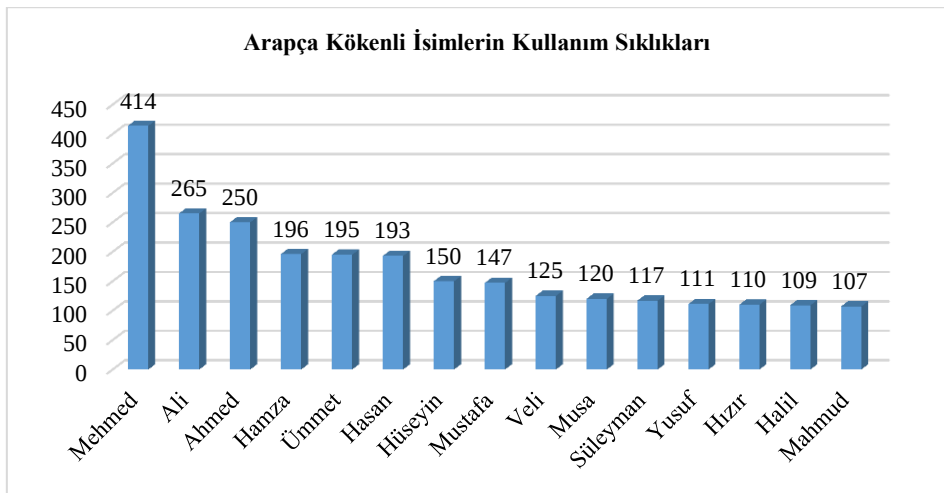
²¹ Yılmaz Kurt; "1525 Tarihinde Adana Sancağı'nda Türkçe Kişi Adları Üzerine", s. 76.

²² Ali Açikel, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", s. 319.

Kazada Türkçe+Arapça, Türkçe+Farsça ve Türkçe+İbranice şeklinde ilk kelimesi Türkçe olan ve en az iki kelimedenden oluşan birleşik isimler de kullanılmıştır. Bu şekilde baba ve oğul nesillerinde ilk kelimesi Türkçe kökenli olan 145 farklı isim tespit edilmiştir. Ayrıca Arapça+Türkçe ve Farsça+Türkçe şeklinde ikinci kelimesi Türkçe olan 309 farklı isim de tespit edilmiştir. İlk veya ikinci kelimeleri Türkçe kökenli olan birleşik isimler ekli listede yer almaktadır.

1.2.2. Arapça Kökenli Adlar

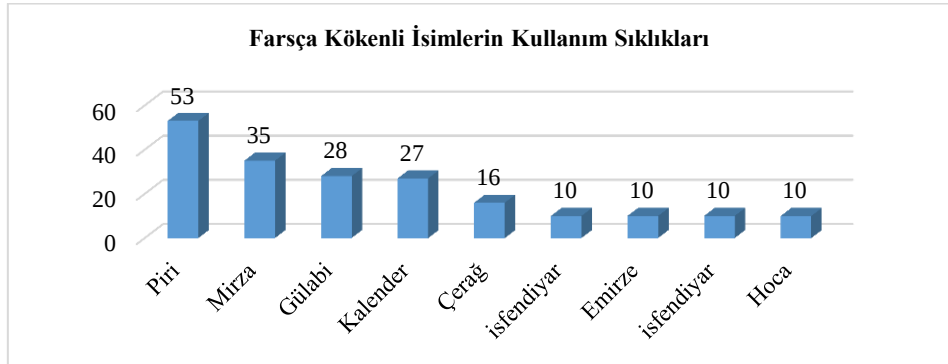
Kazada kullanılan 720 farklı isim arasında en fazla orana (% 40) sahip isimler Arapça kökenli isimlerdir. Arapça kökenli isimler arasında % 2 ve üzeri kullanıma sahip 2609 isim olup bu isimler kazada kullanılan Arapça kökenli isimlerin % 56'sını teşkil etmektedir. Kazada kullanılan Arapça kökenli isimler incelendiğinde daha çok peygamber isimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Baba ve oğul neslinde 4663 kişi tarafından kullanılan Arapça kökenli isimler arasında Hz. Peygamberin ismi olan Mehmed ismi en fazla kullanılan Arapça kökenli isimdir. Mehmed ismi baba ve oğul neslinde kullanılan Arapça kökenli isimler arasında % 8,88'lik bir oran tutmaktadır. Mehmed ismini % 5,68'lik bir kullanım oranı ile Ali, % 5,36 ile Ahmed, % 4,20 ile Hamza, % 4,18 ile Ümmet, % 4,14 ile Hasan, % 3,22 ile Hüseyin, % 3,15 ile Mustafa, % 2,68 ile Veli, % 2,57 ile Musa, % 2,51 ile Süleyman, % 2,38 ile Yusuf, % 2,36 ile Hızır, % 2,34 ile Halil ve % 2,29'luk kullanım oranı ile Mahmud isimleri takip etmektedir. Aşağıdaki grafikte kazada % 2'nin üzerinde kullanılan Arapça kökenli isimlerin kullanım sıklıkları verilmiştir.

Kazada kullanılan Arapça kökenli isimlerden Mehmed, Ahmed, Mustafa ve Mahmud isimleri Hz. Muhammed'e nispetle verilen isimlerdendir. Ali, Hz. Muhammed'in damadı ve son halifesi, Hasan ve Hüseyin torunları, Hamza ise amcasının adı olup kazada en sık kullanılan isimlerdendir. Musa, Süleyman, Yusuf isimleri de peygamber isimlerinden olup kazada ad verme geleneğinde sık başvurulan diğer isimlerdendir. Halil ismi, Hz. İbrahim'e nispetle, Ümmet ismi de Hz. Muhammed'in ümmetini nispetle isim olarak kazada yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

1.2.3. Farsça Kökenli Adlar

Zamantu kazasında baba ve oğul nesillerinde kullanılan 720 farklı ismin % 5'i Farsça kökenli adlardan meydana gelmektedir. Kazada Farsça kökenli isimlerin kullanım oranları Arapça kökenli isimlerin kullanım oranlarıyla mukayese edildiğinde Farsça kökenli isim kullanımı oldukça azdır. Aynı durum XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerine göre hazırlanmış Adana sancağı ve Artukabad kazası için de geçerlidir²³. Kazada en çok kullanılan Farsça isim % 0,84'lük oranla Piri ismidir. Piri ismini, % 0,56'lık bir kullanın oranı ile Mirza, % 0,44 ile Gülabi, % 0,43 ile Kalender, % 0,25 ile Çerağ, % 0,16 ile İsfendiyar, % 0,16 ile Emirze ve % 0,16 ile Hoca ismi takip etmektedir. Aşağıda 1564 yılında Zamantu kazasında 10 ve üzeri kişi tarafından kullanılan isimlerin kullanım sıklıkları grafik halinde verilmiştir.

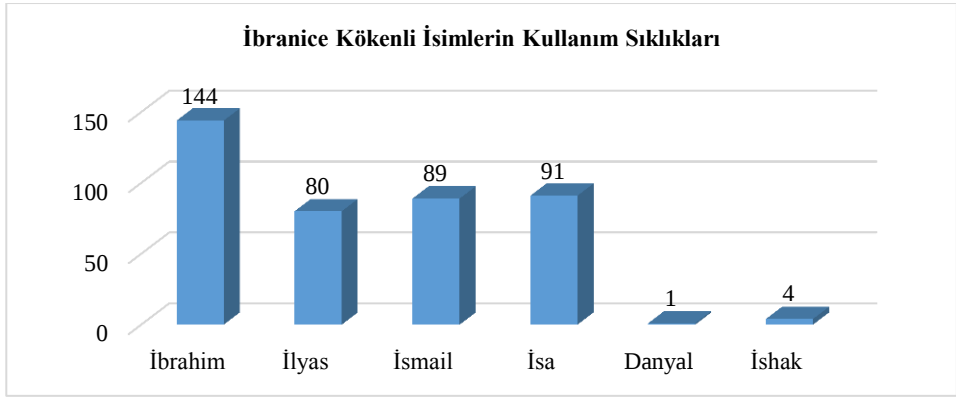
1.2.4. İbranice Kökenli Adlar

Zamantu kazasında kullanılan isim türlerinden biri de İbranice kökenli isimlerdir. Kazada kullanılan İbranice kökenli isimler bazı çalışmalarda Arapça kökenli isimlere dâhil edilmişse de TDK isimler sözlüğüne göre İbranice kökenli oldukları bilgisi verildiği için bu isimleri İbranice kökenli adlar başlığı

²³ Bkz. Yılmaz Kurt, "Adana Sancağında Kişi Adları", s. 179; Ali Açık, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", s. 322.

altında vermenin daha uygun olacağını düşündük. Peygamber isimleri olarak kullanılan bu adlar Zamantu kazasında yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Kazada kullanılan 720 farklı ismin % 5'i İbranice kökenli isimlerden meydana gelmektedir. Baba ve oğul neslinde toplamda 409 kişi tarafından kullanılan bu isimlerin en yaygın olanı % 35,2'lik kullanım oranına sahip İbrahim ismidir. İbrahim ismini % 22,2'lik kullanım oranı ile İsa, % 21,8 ile İsmail, % 19,6 ile İlyas, % 1,0 ile İshak ve % 0,2'lik kullanım oranı ile Danyal ismi takip etmektedir. Aşağıdaki grafikte kazada kullanılan İbranice kökenli isimlerin kullanım sıklıkları yer almaktadır.

Sonuç

Tahrir defterleri Osmanlı adbilimi (onomastik) araştırmalarının en önemli kaynaklarından. Bu defterlerin incelenmesi sonucu belli bir bölgede ve zamanda yaşayan şahıs ve yerlerin isimlerini tespit etmek mümkün olmaktadır. Onomastik bilimin kişi adlarını inceleyen alt bilimi ise antroponimidir. Bu çalışmada 1564 yılına ait tahrir defterinden yararlanılarak Maraş Sancağına bağlı Zamantu kazasındaki kişi adlarının türleri, kökenleri ve ihtiva ettikleri anlamları üzerinde durulmuştur.

1564 yılında Zamantu Kazasında yapılan tahrirde 4.349 vergi mükellefi kişi tespit edilmiştir. Bu kişiler baba ve oğul neslinde 720 farklı ismi kullanmışlardır. Kazada kullanılan farklı isimlerin % 34'ü Türkçe, % 40'ı Arapça, % 5'i Farsça, % 5'i Arapça+Türkçe, % 4'ü Farsça+Arapça, % 4'ü Türkçe+Arapça, % 2'si Farsça+Türkçe, % 1'i Arapça+Farsça, % 1'i İbranice ve % 1'i de Türkçe+Farsça kökenli isimlerden meydana gelmiştir.

Kaza ahalisinin Müslüman halktan oluşması isimlerin verilisindeki en önemli etkidir. Genellikle Hz. Peygamber ve efradının isimlerinin ad olarak kullanıldığı kazada Ahmed, Mehmed, Ali, Hamza, Ümmet, Mustafa, Hasan ve Hüseyin gibi Arapça kökenli isimler yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Kazada en fazla kullanılan diğer isim türü Türkçe kökenli isimlerdir. Türkçe isimler incelendiğinde; Tanrıverdi, Turak, Halebverdi, Kubad, Sevindik Sübhanverdi, Budak, Uğurlu, Kaya Aydoğmuş, Satılmış, Sevli, Bayram, Durmuş, Güvendik, Gündoğmuş ve Hakverdi isimlerinin en fazla kullanılan Türkçe isimler olduğu tespit edilmiştir. Piri, Mirza, Gülabi, Kalender, İsfendiyar, Emirze ve Hoca isimleri kazada en çok kullanılan Farsça kökenli isimlerdendir. Ayrıca kazada İbrahim, İsa, İshak, Danyal ve İlyas gibi İbranice kökenli isimler de kullanılmıştır.

Ülkemizde, Tapu-Tahrir defterlerinin incelenmesi ile meydana getirilen kişi adları çalışmaları henüz yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Defterde kayıtlı olan isimler toplumda yaşayan kişilerin birbirinden ayırt edilmesinin ötesinde farklı anlamlar barındırmaktadır. Kişi adlarının tür ve köken bakımından incelenmesi ile ait olunan yerin tarihi süreç içerisinde yaşadığı değişim, dönüşüm ve etkileşimler ortaya çıkarılmaktadır.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri), Defter No: 1099, Varak No: 132-212

Araştırma ve İnceleme Eserler

- AÇIKEL, A. (2003). "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, Sy. 2, Elazığ, ss.305-355.
- AKSAN, D. (1979). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, C.1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARAS, M. Ö. (1988). "Ad Koyma", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.1, Diyanet Vakfı İslam Yayınları, İstanbul, ss. 332-333.
- ERPOLAT, M. S. (2020), "XVI. Yüzyılda Hersini Nahiyesindeki Kişi Adları", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, Dergisi (FÜHAD)* C. 7, Sy. 14, ss. 37-83.
- GÜNDÜZ, A. (2017). "1561 tarihli Mufasssal Tahrir Defterine Göre Kocaeli Sancağında Şahıs İsimleri", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, C.1, Kocaeli, ss. 723-729.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- İLHAN, M. M. (1990). "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, C.LIV, Sy.209, ss. 213-232.
- İNALCIK, H. (1956). "V. Beynelmîlel Onomastik İlimler Kongresi (12-15 Nisan 1955)", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.XX, Sy.78, Ankara, ss.223-236.
- KURT, Y. (1990). "Kozan (Sis) Sancağı'nda Kişi Adları" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, Sy.1, s. ss.179-193.
- _____. (1991). "Adana Sancağında Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XV, Sy.26, ss.169-252.
- _____. (1993). "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. IV, Ankara, ss. 223-290.
- _____. (1995a). "Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Belleten*, C.LIX, Sy.224, Ankara, ss. 75-119.
- _____. (1995b). "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. VI, Ankara, 1995, ss.211-248.
- _____. (1996). "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, s.45-59. ss.45-59.

- _____. (2005). “1525 Tarihinde Adana Sancağında Türkçe Kişi Adları Üzerine”, *Bal-Tam Türklük Bilgisi* 2, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları, Prizren, ss. 72-83.
- ÖZ, M. (2010). “Tahrir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.39, Diyanet Vakfı İslam Yayınları, İstanbul, ss.425-499.
- SAKAOĞLU, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SOLAK, İ. (2007). *XVI. Yüzyılda Zamantu Kazâsının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, Tablet Yayınları, Konya.

Ek: Zamantu Kazası Kişi Adları Listesi (1564 Yılı)

A (Arapça); AF (Arapça+Farsça); AFT (Arapça+Farsça+Türkçe); Aİ (Arapça+İbranice); AT (Arapça+Türkçe); F (Farsça); FA (Farsça+Arapça); FT (Farsça+Türkçe); İ (İbranice); İT (İbranice+Türkçe); T (Türkçe); TA (Türkçe-Arapça); TF (Türkçe-Farsça); Tİ (Türkçe+İbranice)

Adlar	Adın Kökeni	Oğul Adı		Baba Adı	
		Ad et	Yüzde	Ad et	Yüzde
Abdal	A	1	0,023%	0	0,000%
Abdi	A	8	0,184%	7	0,228%
Abdulaziz	A	16	0,368%	1	0,033%
Abdulaziz Fakih	A	1	0,023%	0	0,000%
Abdulkabbar	A	0	0,000%	0	0,000%
Abdulgaffar	A	6	0,138%	0	0,000%
Abdulgani	A	7	0,161%	3	0,098%
Abdulahani	A	0	0,000%	0	0,000%
Abdullah	A	12	0,276%	0	0,000%
Abdulkelam	A	0	0,000%	0	0,000%
Abdulkirim	A	5	0,115%	1	0,033%
Abdullah	A	18	0,414%	32	1,044%
Abdullatif	A	3	0,069%	2	0,065%
Abdulsalam	A	1	0,023%	0	0,000%
Abdulvahab Fakih	A	0	0,000%	0	0,000%
Abdulahid	A	0	0,000%	0	0,000%
Abdurrahman	A	23	0,529%	6	0,196%
Abdurrezzak	A	4	0,092%	1	0,033%
Abulgani	A	1	0,023%	0	0,000%
Abulkasım	A	1	0,023%	0	0,000%
Adilhan	AT	1	0,023%	2	0,065%
Ağca	T	1	0,023%	0	0,000%
Ağca Yahya	Tİ	1	0,023%	0	0,000%
Ahi	A	6	0,138%	0	0,000%
Ahi Ozan	AT	1	0,023%	0	0,000%
Ahmed	A	116	2,668%	134	4,371%
Ahsen Beg	AT	3	0,069%	2	0,065%
Ahsen Hoca	AF	3	0,069%	0	0,000%
Akdağlı	A	1	0,023%	0	0,000%
Akdam?	A	1	0,023%	0	0,000%
Alaeddin Fakih	A	1	0,023%	0	0,000%
Ali	A	138	3,174%	127	4,142%
Ali Fakih	A	3	0,069%	5	0,163%
Ali Gazi	A	2	0,046%	2	0,065%
Alikulu	AT	2	0,046%	0	0,000%
Alişar	AF	3	0,069%	9	0,294%
Aliyar	AF	3	0,069%	2	0,065%
Allah ...?	A	1	0,023%	0	0,000%
Allahkulu	AT	3	0,069%	0	0,000%
Allahverdi	AT	3	0,069%	0	0,000%
Alparslan	T	1	0,023%	0	0,000%
Altun?	T	1	0,023%	0	0,000%
Arab	A	3	0,069%	2	0,065%
Arefe	A	2	0,046%	1	0,033%
Arefe Gazi	A	4	0,092%	1	0,033%
Arslan	T	3	0,069%	3	0,098%
Asilbeg	T	1	0,023%	0	0,000%
Aşık	A	1	0,023%	2	0,065%

Atluhan	T	1	0,023%	0	0,000%
Ayazdı?	T	1	0,023%	6	0,196%
Aydın	T	4	0,092%	7	0,228%
Aydoğan	T	1	0,023%	1	0,033%
Aydoğmuş	T	12	0,276%	21	0,685%
Aynbali?	AT	1	0,023%	0	0,000%
Aziz	A	1	0,023%	0	0,000%
Azizkulu	AT	1	0,023%	0	0,000%
Bahtiyar	F	1	0,023%	0	0,000%
Bâlı	T	18	0,414%	0	0,000%
Bâlı Şeyh	TA	1	0,023%	0	0,000%
Bâlıkulu	T	1	0,023%	0	0,000%
Bâyezid	A	14	0,322%	0	0,000%
Bayındır	T	2	0,046%	0	0,000%
Bayram	T	17	0,391%	11	0,359%
Bayram Hoca	TF	13	0,299%	18	0,587%
Bedir	A	1	0,023%	2	0,065%
Begendik	T	1	0,023%	0	0,000%
Beglik?	T	1	0,023%	0	0,000%
Begmiş	T	2	0,046%	0	0,000%
Begtemür	T	2	0,046%	0	0,000%
Beglik?	T	1	0,023%	0	0,000%
Behram	F	2	0,046%	0	0,000%
Beki Beg	T	1	0,023%	0	0,000%
Bekir	A	8	0,184%	7	0,228%
Bekir Bey	AT	1	0,023%	0	0,000%
Bektaş	T	1	0,023%	0	0,000%
Berat	A	1	0,023%	1	0,033%
Bilal	A	1	0,023%	0	0,000%
Birun	F	2	0,046%	0	0,000%
Bolad	T	2	0,046%	0	0,000%
Bolkulu	TF	6	0,138%	0	0,000%
Boran	F	1	0,023%	0	0,000%
Bostan	F	2	0,046%	0	0,000%
Budak	T	33	0,759%	13	0,424%
Bulgar	T	2	0,046%	5	0,163%
Bum Dede	FT	1	0,023%	4	0,130%
Burhan	A	1	0,023%	0	0,000%
Cafer	A	14	0,322%	10	0,326%
Celal	A	2	0,046%	0	0,000%
Cemal	A	1	0,023%	1	0,033%
Cemaleddin	A	1	0,023%	0	0,000%
Cihan	F	1	0,023%	1	0,033%
Cihanşah	F	2	0,046%	1	0,033%
Cuma	A	13	0,299%	2	0,065%
Çelebi	T	14	0,322%	2	0,065%
Çerağ	F	16	0,368%	0	0,000%
Çırak	T	8	0,184%	3	0,098%
Danyal	İ	1	0,023%	0	0,000%
Darban?	T	1	0,023%	0	0,000%
Daşkın	T	1	0,023%	0	0,000%
Daştēmür	T	1	0,023%	0	0,000%

Davud	A	15	0,345%	9	0,294%
Dede	T	12	0,276%	7	0,228%
Dedebali	T	4	0,092%	0	0,000%
Dedekulu	T	3	0,069%	0	0,000%
Demürcü	T	1	0,023%	0	0,000%
Deniz	T	4	0,092%	0	0,000%
Derviş	F	4	0,092%	1	0,033%
Derviş Ali	FA	1	0,023%	0	0,000%
Divane Ahmed	FA	1	0,023%	0	0,000%
Dönmez	T	7	0,161%	0	0,000%
Duacı	A	1	0,023%	0	0,000%
Dulkadir	T	2	0,046%	2	0,065%
Duman	T	1	0,023%	0	0,000%
Durak	T	3	0,069%	0	0,000%
Durduhan	T	2	0,046%	1	0,033%
Durmuş	T	18	0,414%	7	0,228%
Dursun	T	5	0,115%	8	0,261%
Dündar	T	7	0,161%	5	0,163%
Ebubekir	A	3	0,069%	2	0,065%
Ebulhayr	A	13	0,299%	18	0,587%
Ebulhüda	AF	1	0,023%	0	0,000%
Ebulkasım	A	4	0,092%	0	0,000%
Ebusubhi	A	1	0,023%	0	0,000%
Ebuyusuf	Al	2	0,046%	0	0,000%
Elçi	T	3	0,069%	0	0,000%
Elvan	A	1	0,023%	1	0,033%
Emir	A	19	0,437%	16	0,522%
Emir Ali	A	2	0,046%	1	0,033%
Emir Hasan	A	1	0,023%	3	0,098%
Emir Kulu	AT	2	0,046%	0	0,000%
Emir Paşa	AT	1	0,023%	0	0,000%
Emirşah	AF	1	0,023%	0	0,000%
Emirze	F	6	0,138%	4	0,130%
Emrullah	A	11	0,253%	5	0,163%
Er Gazi	TA	1	0,023%	0	0,000%
Erbeg	T	1	0,023%	0	0,000%
Erdoğan	T	1	0,023%	0	0,000%
Ergib	TA	2	0,046%	0	0,000%
Erim	T	1	0,023%	0	0,000%
Erkendi	T	1	0,023%	0	0,000%
Erkulu	T	9	0,207%	1	0,033%
Erseydi	TA	1	0,023%	0	0,000%
Erveli	TA	1	0,023%	0	0,000%
Erverdi	T	1	0,023%	0	0,000%
Eslemez	T	1	0,023%	0	0,000%
Eşref	A	2	0,046%	1	0,033%
Evliya	A	2	0,046%	2	0,065%
Eyne	T	3	0,069%	1	0,033%
Eyne Beg	T	7	0,161%	10	0,326%
Eyne Gazi	TA	1	0,023%	1	0,033%
Eyne Hoca	TF	9	0,207%	14	0,457%
Fazlı	A	2	0,046%	0	0,000%
Fazlullah	A	2	0,046%	0	0,000%
Ferhad	A	17	0,391%	1	0,033%
Ferhullah	A	1	0,023%	0	0,000%
Ferid	A	2	0,046%	0	0,000%
Ferman	F	4	0,092%	2	0,065%
Fetullah	A	2	0,046%	0	0,000%
Firuz	F	1	0,023%	2	0,065%
Gaib	A	1	0,023%	1	0,033%
Gazanfer	A	2	0,046%	0	0,000%
Gazi	A	4	0,092%	7	0,228%
Gazihan	AT	1	0,023%	0	0,000%
Gelesin?	T	1	0,023%	0	0,000%

Göcek	T	5	0,115%	0	0,000%
Göcek Kethüda	TF	1	0,023%	0	0,000%
Göçeri	T	5	0,115%	0	0,000%
Göçeri Abdal	TA	1	0,023%	0	0,000%
Göçerli	T	1	0,023%	0	0,000%
Göçgün	T	3	0,069%	6	0,196%
Gökçe	T	2	0,046%	0	0,000%
Gökşan	T	1	0,023%	0	0,000%
Gökşen	T	2	0,046%	0	0,000%
Gücük	T	1	0,023%	0	0,000%
Gül Dede	T	1	0,023%	0	0,000%
Gülabi	F	25	0,575%	3	0,098%
Gülsün?	T	1	0,023%	0	0,000%
Gündoğmuş	T	9	0,207%	11	0,359%
Günüm	T	1	0,023%	0	0,000%
Güreği	T	1	0,023%	0	0,000%
Güvendik	T	12	0,276%	10	0,326%
Hacı	A	1	0,023%	5	0,163%
Hacı	A	3	0,069%	0	0,000%
Hacı Abdurrahman	A	1	0,023%	0	0,000%
Hacı Ahmed	A	1	0,023%	0	0,000%
Hacı Bayram	AT	2	0,046%	0	0,000%
Hacı Beg	AT	6	0,138%	1	0,033%
Hacı Behram	AF	1	0,023%	0	0,000%
Hacı Berkan	A	1	0,023%	0	0,000%
Hacı Bolad	AT	2	0,046%	0	0,000%
Hacı İbrahim	Al	1	0,023%	0	0,000%
Hacı Kasım	A	1	0,023%	0	0,000%
Hacı Nazar	A	1	0,023%	0	0,000%
Hacı Osman	A	1	0,023%	0	0,000%
Hacı Pir Kulu	AFT	1	0,023%	0	0,000%
Hacı Yusuf	A	1	0,023%	0	0,000%
Hakir	A	1	0,023%	0	0,000%
Hakverdi	T	20	0,460%	0	0,000%
Haleb	A	11	0,253%	1	0,033%
Halebverdi	T	30	0,690%	27	0,881%
Hali Fakih	A	1	0,023%	0	0,000%
Halid	A	2	0,046%	0	0,000%
Halil	A	71	1,633%	38	1,239%
Hamil?	A	1	0,023%	0	0,000%
Hamza	A	79	1,817%	117	3,816%
Hamza Fakih	A	1	0,023%	1	0,033%
Hanbeg	T	1	0,023%	0	0,000%
Hanbolad	T	1	0,023%	0	0,000%
Haneft	A	8	0,184%	0	0,000%
Hankulu	AT	4	0,092%	0	0,000%
Harab?	A	1	0,023%	0	0,000%
Hasan	A	112	2,576%	81	2,642%
Hasan Ali	A	10	0,230%	0	0,000%
Hasan Fakih	A	2	0,046%	3	0,098%
Haydar	A	6	0,138%	2	0,065%
Haydar Ali	A	1	0,023%	0	0,000%
Hayır?	A	1	0,023%	0	0,000%
Hızır	A	72	1,656%	38	1,239%
Hızır Bali	AT	1	0,023%	0	0,000%
Himmet	A	1	0,023%	1	0,033%
Hoca	F	5	0,115%	5	0,163%
Hoca Ali	FA	3	0,069%	4	0,130%
Hoca Kulu	FT	1	0,023%	0	0,000%
Hüdabende	FT	1	0,023%	0	0,000%
Hüdaverdi	T	48	1,104%	25	0,815%
Hüsam	A	2	0,046%	0	0,000%
Hüseyin	A	94	2,162%	56	1,826%

Hüseyin Fakih	A	1	0,023%	2	0,065%
Hürev	F	3	0,069%	0	0,000%
İbrahim	İ	77	1,771%	67	2,185%
İbrahim Fakih	İA	1	0,023%	0	0,000%
İdris	A	17	0,391%	9	0,294%
İhsan	A	2	0,046%	1	0,033%
İlaldı	T	4	0,092%	0	0,000%
İlbeg	T	5	0,115%	10	0,326%
İlhan	T	1	0,023%	1	0,033%
İlyas	İ	42	0,966%	38	1,239%
İlyas Fakih	İA	1	0,023%	0	0,000%
İmam	İ	1	0,023%	3	0,098%
İmamkulu	AT	6	0,138%	0	0,000%
İman	A	1	0,023%	0	0,000%
İnal	T	1	0,023%	0	0,000%
İsa	İ	48	1,104%	43	1,402%
İsfendiyyar	F	9	0,207%	1	0,033%
İshak	İ	3	0,069%	1	0,033%
İskender	A	38	0,874%	19	0,620%
İsmail	İ	52	1,196%	37	1,207%
İsrafil	A	12	0,276%	2	0,065%
Kadembasdı	T	1	0,023%	0	0,000%
Kademlû	T	3	0,069%	0	0,000%
Kadirkulû	AT	12	0,276%	0	0,000%
Kalender	F	25	0,575%	2	0,065%
Kaplan	T	1	0,023%	0	0,000%
Kara	T	4	0,092%	0	0,000%
Kara Ahmed	TA	1	0,023%	0	0,000%
Kara Beg	T	2	0,046%	0	0,000%
Kara Hamza	TA	2	0,046%	2	0,065%
Kara Mehmed	TA	1	0,023%	1	0,033%
Kara Mustafa	TA	1	0,023%	0	0,000%
Kara Şaban	TA	1	0,023%	0	0,000%
Karabali	T	1	0,023%	0	0,000%
Karaca	T	8	0,184%	9	0,294%
Karahan	T	1	0,023%	0	0,000%
Karakoç	T	1	0,023%	0	0,000%
Karar	T	1	0,023%	0	0,000%
Karcıran	T	1	0,023%	0	0,000%
Karkin	T	2	0,046%	0	0,000%
Karlı	T	2	0,046%	0	0,000%
Karlu	T	1	0,023%	1	0,033%
Kasım	A	27	0,621%	17	0,554%
Kasım Fakih	A	1	0,023%	3	0,098%
Kasub?	T	1	0,023%	0	0,000%
Kaya	T	17	0,391%	20	0,652%
Kayacı	T	3	0,069%	5	0,163%
Kayas	T	1	0,023%	1	0,033%
Kaymas	T	5	0,115%	1	0,033%
Kel Hamza	FA	1	0,023%	0	0,000%
Kemal	A	1	0,023%	0	0,000%
Kenan	A	1	0,023%	0	0,000%
Kılıç	T	3	0,069%	2	0,065%
Kılınç	T	1	0,023%	0	0,000%
Kıymet	A	1	0,023%	1	0,033%
Koca	T	1	0,023%	0	0,000%
Kocarlû?	T	1	0,023%	0	0,000%
Koçlu	T	1	0,023%	0	0,000%
Korkmaz	T	4	0,092%	1	0,033%
Korkut	T	4	0,092%	0	0,000%
Köçek	T	2	0,046%	0	0,000%
Köle Yusuf	TA	1	0,023%	0	0,000%
Kör Ali	FA	1	0,023%	0	0,000%
Kubad	T	39	0,897%	13	0,424%

Kulağuz	T	5	0,115%	0	0,000%
Kulu	T	11	0,253%	2	0,065%
Küçük?	T	1	0,023%	0	0,000%
Kürd Hacı	TA	2	0,046%	0	0,000%
Kürk?	T	1	0,023%	0	0,000%
Kürüm?	T	1	0,023%	0	0,000%
Lütfullah	A	3	0,069%	0	0,000%
Mahmud	A	62	1,426%	45	1,468%
Mahmud Hacı	A	1	0,023%	0	0,000%
Maksud	A	31	0,713%	10	0,326%
Malkoç	T	1	0,023%	0	0,000%
Mansur	A	14	0,322%	4	0,130%
Maruf	A	1	0,023%	0	0,000%
Maşuk	A	1	0,023%	0	0,000%
Mazhar	A	4	0,092%	15	0,489%
Mehdi	A	5	0,115%	6	0,196%
Mehdi Kulu	AT	1	0,023%	0	0,000%
Mehmed	A	209	4,807%	205	6,686%
Mehmed Fakih	A	2	0,046%	8	0,261%
Melik Arslan	AT	1	0,023%	0	0,000%
Melik Gazi	A	1	0,023%	3	0,098%
Menteşe	T	3	0,069%	1	0,033%
Mestan	F	6	0,138%	0	0,000%
Mevlana Emir	A	1	0,023%	0	0,000%
Mevlana	A	1	0,023%	0	0,000%
Muharrem	A	4	0,092%	5	0,163%
Mihmad	A	1	0,023%	0	0,000%
Mikail	A	1	0,023%	0	0,000%
Minnet	A	51	1,150%	24	0,783%
Mir Seydi	FA	1	0,023%	0	0,000%
Mirdek	F	2	0,046%	0	0,000%
Mirse	F	2	0,046%	0	0,000%
Mirza	F	16	0,368%	19	0,620%
Monla	A	4	0,092%	1	0,033%
Muharrem	A	2	0,046%	0	0,000%
Muhib	A	1	0,023%	0	0,000%
Muhsin	A	2	0,046%	5	0,163%
Murad	A	68	1,564%	24	0,783%
Murad Fakih	A	1	0,023%	1	0,033%
Musa	A	66	1,518%	54	1,761%
Musafa	A	1	0,023%	0	0,000%
Muslihiddin	A	1	0,023%	0	0,000%
Mustafa	A	90	2,070%	57	1,859%
Muzaffer	A	4	0,092%	1	0,033%
Münir	A	1	0,023%	0	0,000%
Mürsel	A	3	0,069%	0	0,000%
Mürvet	A	1	0,023%	0	0,000%
Narbeg	T	1	0,023%	0	0,000%
Nasrullah	A	1	0,023%	0	0,000%
Nasuh	A	10	0,230%	3	0,098%
Nazar	A	14	0,322%	15	0,489%
Nebi	A	1	0,023%	0	0,000%
Nefes	A	3	0,069%	4	0,130%
Nefs	A	1	0,023%	0	0,000%
Nefskulu	AT	2	0,046%	0	0,000%
Nureddin	A	1	0,023%	0	0,000%
Nusret	A	3	0,069%	0	0,000%
Olcan	T	1	0,023%	0	0,000%
Onmaz	T	1	0,023%	0	0,000%
Orhan	T	1	0,023%	5	0,163%
Oruç	F	4	0,092%	5	0,163%
Oruç Beg	FT	1	0,023%	1	0,033%
Oruç Gazi	FA	1	0,023%	3	0,098%
Osman	A	18	0,414%	12	0,391%

Osman Fakih	A	1	0,023%	0	0,000%
Ömer	A	21	0,483%	16	0,522%
Parsı	T	1	0,023%	0	0,000%
Paşa	T	1	0,023%	0	0,000%
Paşa Beg	T	1	0,023%	3	0,098%
Pir	F	1	0,023%	0	0,000%
Pir ...	F	1	0,023%	0	0,000%
Pir Ahmed	FA	22	0,506%	8	0,261%
Pir Ali	FA	9	0,207%	12	0,391%
Pir Aziz	FA	8	0,184%	1	0,033%
Pir Bali	FT	2	0,046%	0	0,000%
Pir Bende	FT	1	0,023%	0	0,000%
Pir Budak	FT	15	0,345%	0	0,000%
Pir Dede	FT	4	0,092%	2	0,065%
Pir Emin	FA	1	0,023%	0	0,000%
Pir Gaib	FA	14	0,322%	2	0,065%
Pir Gani	FA	1	0,023%	0	0,000%
Pir Gazi	FA	3	0,069%	0	0,000%
Pir Hasan	FA	4	0,092%	0	0,000%
Pir Kalem	FA	3	0,069%	0	0,000%
Pir Mehmed	FA	5	0,115%	1	0,033%
Pir Merid	FA	1	0,023%	0	0,000%
Pir Minnet	FA	1	0,023%	0	0,000%
Pir Nazar	FA	2	0,046%	3	0,098%
Pir Ömer	FA	6	0,138%	13	0,424%
Pir Veli	FA	24	0,552%	8	0,261%
Pirdek	F	1	0,023%	0	0,000%
Piri	F	35	0,805%	18	0,587%
Pirkulu	FT	24	0,552%	0	0,000%
Pirli	F	3	0,069%	0	0,000%
Pirsen	F	1	0,023%	0	0,000%
Pirveli	FA	2	0,046%	0	0,000%
Ramazan	A	42	0,966%	17	0,554%
Resm	A	1	0,023%	3	0,098%
Resul	A	8	0,115%	3	0,098%
Reşid	A	1	0,023%	0	0,000%
Saçlı	T	1	0,023%	0	0,000%
Sadak	A	1	0,023%	0	0,000%
Sadaka	A	3	0,069%	7	0,228%
Sadettin	A	1	0,023%	0	0,000%
Sadık	A	7	0,161%	2	0,065%
Sadi	A	5	0,115%	3	0,098%
Sadullah	A	6	0,138%	6	0,196%
Said	A	2	0,046%	0	0,000%
Salih	A	3	0,069%	5	0,163%
Sarı	T	4	0,092%	0	0,000%
Sarıca	T	1	0,023%	0	0,000%
Saru	T	2	0,046%	8	0,261%
Saru Hoca	TF	1	0,023%	0	0,000%
Saru Şeyh	TA	1	0,023%	0	0,000%
Saruhan	T	1	0,023%	2	0,065%
Sarıyar	T	1	0,023%	0	0,000%
Satılmış	T	28	0,644%	4	0,130%
Sefer	A	5	0,115%	2	0,065%
Selim	A	10	0,230%	18	0,587%
Selma	A	1	0,023%	0	0,000%
Selman	A	42	0,966%	39	1,272%
Selman Ahmed	A	2	0,046%	0	0,000%
Selman Hoca	AF	3	0,069%	3	0,098%
Sena	T	1	0,023%	1	0,033%
Sevab?	A	1	0,023%	0	0,000%
Sevdiyar	T	1	0,023%	0	0,000%
Sevilmiş	T	2	0,046%	0	0,000%
Sevindik	T	21	0,483%	31	1,011%

Sevli	T	13	0,299%	17	0,554%
Seydi	A	30	0,690%	56	1,826%
Seydi Ahmed	A	13	0,299%	21	0,685%
Seydi Ali	A	10	0,230%	3	0,098%
Seydi Gazi	A	5	0,115%	0	0,000%
Seydi Kasım	A	1	0,023%	0	0,000%
Seydi Mehmed	A	3	0,069%	7	0,228%
Seydi Vakkas	A	1	0,023%	0	0,000%
Seydiyar	A	3	0,069%	0	0,000%
Seydullah Hacı	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyfi	A	2	0,046%	2	0,065%
Seyfullah	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Abdül-kadir	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Abdül-kerim	A	2	0,046%	0	0,000%
Seyyid Ali	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Amal	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Dursun	AT	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Ebülhüda	AT	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Eyne Atib	AT	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Halil	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Hasan	A	1	0,023%	3	0,098%
Seyyid Hızır	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Hüseyin	A	1	0,023%	5	0,163%
Seyyid İmam	A	1	0,023%	1	0,033%
Seyyid Mehdi	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Mehmed	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Musli-hiddin	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Nebi	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Rahmet	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Salih	A	1	0,023%	0	0,000%
Seyyid Selim	A	1	0,023%	0	0,000%
Sofu	A	7	0,161%	1	0,033%
Subhi	A	13	0,299%	2	0,065%
Subhi Fakih	A	1	0,023%	0	0,000%
Sungur	T	4	0,092%	2	0,065%
Sunullah	A	3	0,069%	0	0,000%
Süphanverdi	T	51	1,173%	0	0,000%
Sülemiş	T	4	0,092%	0	0,000%
Süleyman	A	61	1,403%	56	1,826%
Süleyman Dede	AT	1	0,023%	0	0,000%
Süphankulu	T	1	0,023%	0	0,000%
Şaban	A	25	0,575%	5	0,163%
Şadi	F	3	0,069%	0	0,000%
Şah ..	F	1	0,023%	0	0,000%
Şah Ali	FA	16	0,368%	0	0,000%
Şah Hüseyin	FA	8	0,184%	0	0,000%
Şah Mehmed	FA	3	0,069%	0	0,000%
Şah Murad	FA	1	0,023%	1	0,033%
Şah Veli	FA	29	0,667%	8	0,261%
Şahbudak	FT	6	0,138%	0	0,000%
Şahin	F	1	0,023%	0	0,000%
Şahkulu	FT	39	0,897%	13	0,424%
Şahrüh	FA	2	0,046%	0	0,000%
Şahsen	FA	1	0,023%	0	0,000%
Şahverdi	FT	3	0,069%	0	0,000%
Şarman	F	1	0,023%	0	0,000%
Şehri Beg	FT	1	0,023%	0	0,000%

Şehriyar	F	2	0,046%	0	0,000%
Şehsuvar	F	2	0,046%	3	0,098%
Şekerlü	T	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh Ali	A	7	0,161%	7	0,228%
Şeyh Budak	AT	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh Dede	AT	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh İbrahim	Al	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh İsmail	Al	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh Kalaycı	AT	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh Kasım	A	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh Minnet	A	7	0,161%	0	0,000%
Şeyh Murad	A	5	0,115%	0	0,000%
Şeyh Nazar	A	1	0,023%	4	0,130%
Şeyh Paşa	AT	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh Piri	AF	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh Sunuf?	A	1	0,023%	0	0,000%
Şeyh Turak	AT	7	0,161%	1	0,033%
Şeyh Ümmet	A	2	0,046%	5	0,163%
Şeyhi	A	1	0,023%	3	0,098%
Şükran	A	1	0,023%	0	0,000%
Şükrullah	A	3	0,069%	0	0,000%
Taçlu	T	1	0,023%	0	0,000%
Tahir	A	3	0,069%	5	0,163%
Tahtacı	T	1	0,023%	0	0,000%
Tanrıverdi	T	51	1,173%	24	0,783%
Taşkun	T	1	0,023%	0	0,000%
Taşmur	T	2	0,046%	0	0,000%
Taştimur	T	1	0,023%	1	0,033%
Tatar	T	2	0,046%	2	0,065%
Tavlı?	T	2	0,046%	0	0,000%
Tayyib	A	1	0,023%	0	0,000%
Terkan?	T	1	0,023%	0	0,000%
Timur	T	4	0,092%	0	0,000%
Timurhan	T	2	0,046%	0	0,000%
Tolgar?	T	1	0,023%	0	0,000%
Tomran?	T	1	0,023%	0	0,000%
Tuna	T	1	0,023%	0	0,000%
Tur Ahmed	TA	1	0,023%	0	0,000%
Tur Ali	TA	10	0,230%	10	0,326%
Tur Ali Hacı	TA	1	0,023%	0	0,000%
Tur Hasan	TA	4	0,092%	0	0,000%
Turabi	T	1	0,023%	0	0,000%
Turak	T	43	0,989%	16	0,522%

Turhan	T	1	0,023%	2	0,065%
Uğur	T	1	0,023%	0	0,000%
Uğurlu	T	32	0,736%	12	0,391%
Ulaş	T	1	0,023%	2	0,065%
Ulu Beg	T	1	0,023%	0	0,000%
Umur	T	4	0,092%	2	0,065%
Ümmet	A	91	2,093%	104	3,392%
Ümmet Dede	A	1	0,023%	0	0,000%
Ümmet Fakih	A	1	0,023%	7	0,228%
Ümran	A	2	0,046%	2	0,065%
Üveys	A	20	0,460%	16	0,522%
Üveys Kulu	AT	1	0,023%	0	0,000%
Vefadar	A	2	0,046%	1	0,033%
Vekil?	A	1	0,023%	0	0,000%
Veled	A	22	0,506%	2	0,065%
Veledede	A	1	0,023%	0	0,000%
Veli	A	87	2,001%	38	1,239%
Veli Hüdaverdi	AT	1	0,023%	0	0,000%
Yağmur	T	2	0,046%	0	0,000%
Yahya	A	4	0,092%	6	0,196%
Yakub	A	38	0,874%	32	1,044%
Yakub Fakih	A	1	0,023%	1	0,033%
Yanal	T	1	0,023%	0	0,000%
Yanık	T	3	0,069%	0	0,000%
Yarbak	T	2	0,046%	0	0,000%
Yazkulu	T	1	0,023%	0	0,000%
Yevmülhayr	A	6	0,138%	5	0,163%
Yolcu	T	1	0,023%	0	0,000%
Yolkulu	T	1	0,023%	0	0,000%
Yunus	A	30	0,690%	17	0,554%
Yunus Fakih	A	1	0,023%	0	0,000%
Yusuf	A	65	1,495%	46	1,500%
Yusuf Fakih	A	1	0,023%	1	0,033%
Zekeriya	A	5	0,115%	11	0,359%
Zengi	T	1	0,023%	0	0,000%
Zeyneddin	A	1	0,023%	0	0,000%
Zeynel	A	8	0,184%	9	0,294%
		434	100,00	306	100,00
		8	0%	6	0%

OSMANLI DEVLETİ'NDE BİDAYET MAHKEMELERİNİN KURULUŞU VE MARAŞ BİDAYET MAHKEMESİ (1879-1908)

YASİN KOZAK*

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar yüzyıllar boyunca her türlü hukuki ihtilaflar, şer'i mahkemeler aracılığıyla çözülmüştür. Bu mahkemelerin başkanlarına "Kadı" adı verilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde ilk kadı, Osman Bey tarafından tayin edildi. I. Murat döneminde Kazaskerlik makamı ihdas edildi. Daha sonra bu makam Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği adıyla ikiye ayrıldı (Yetkin, 2013, s. 389). Yıldırım Bayezid dönemine kadar kadıların düzenli ve yeterli gelirleri yoktu. Bu durum çeşitli problemleri beraberinde getirmekteydi. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid devrinde Vezir Çandarlızade Ali Paşa'nın teklifiyle mahkemede görülen davalar ve yapılan miras taksimleri ile hazırlanan hüccetler için belli oranda harç alınmaya böylelikle de kadı ve yardımcılar için sürekli bir gelir sağlanmaya başlandı. Harç miktarları da kanunnamelerle belirlendi ve zaman zaman güncellendi. Kadılar, Osmanlı'nın kuruluş yıllarında ilk olarak süresiz olarak göreve getirilirken kadı olmak isteyen kişilerin sayısının artması ve yeterli sayıda kadılığın bulunmaması nedeniyle bu usulden vazgeçilerek kadılar belli süreliğine atanmaya başlandı (Aydın, 2003, s. 343). Bu süre XVI. yüzyıldan itibaren 3 sene olarak belirlendi. Daha sonra da 2 seneye, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ise 1 seneye düşürüldü (Yetkin, 2013, s. 389).

Genelde şer'i mahkemelerin baktığı dava konuları sınırlandırılmamıştı. Bir şer'i mahkeme şer'i hukuk davasına giren konulara baktığı gibi medeni, ticari ve cinai davaları da görüp hükme bağlardı. Bunların dışında günümüzde noterlerin gerçekleştirdiği bir çok iş ve işlemleri de yerine getirmekteydi. Ayrıca miras hukuku ile ilgili konularla da ilgilenmekteydi. Örfi kanun ve hükümlerin tatbiki, iltizam işlerinin düzenlenmesi, vergi mükelleflerinin tayini, tespiti, her türlü yasaknamelerin tatbiki, halkın şikayetlerinin merkeze bildirilmesi bir başka ifade ile son dönemdeki müdde-i umumiliğe ait görevler de, şer'i mahkemenin asli vazifeleri arasında yer almaktaydı. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl sonları XVII. yüzyıl başlarından itibaren kadılara, bir çok mühim vazifeler daha vererek onların görev sahasını genişletti (İnalçık, bty, s. 150).

* Dr. Kahramanmaraş.

Kadılar yargı görevlerini genellikle tek başlarına yapmaktaydılar. Fakat zaman zaman kendilerine yardımcı olması amacıyla “Naib” unvanlı kişileri mahkemede görevlendirmişlerdir. Mahkemelerdeki işlerin yoğunluğuna göre kadı naiplerinin sayısı değişmekteydi. Örneğin; XVII. yüzyılda Eyüp kadılığında yirmi yedi, Galata kadılığında ise kırk dört naip görev yapmıştı. Bu usul zamanla bazı mahkemeler için sürekli bir uygulama haline dönüştü. Mahkemelere tayin edilen kadıların bazıları görev yerine gitmeyip yargı görevini kendisinin tayin ettiği naipler aracılığıyla yürütür hale geldi (Aydın, 2003, s. 343). XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı kadısına yardımcı olan naibin dışındaki diğer görevliler şunlardı: katip, kassam, muhızır, kadı eminleri, muhtesip, muhızırbaşı (Aydın, 2003, s. 343; İnalçık, bty, s. 150).

Kadıların tutmuş olduğu sicil defterleri; bütün vesikaların, merkezden gelen emirlerin ve şehirdeki fiyat listesinin yazılı olduğu resmi defter mahiyetindeydi. Bu nedenle özenle saklanır ve kadıdan kadıya devredilirdi (İnalçık, bty, s. 150).

Kadılar, kendi kazalarında sübaşı, sancak ve beylerbeyi gibi askeri idari makamlardan bağımsızlardı. Bu görevliler, kadıların verdiği kararları yalnız uygulamakla görevliydi (İnalçık, bty, s. 149). XVIII. yüzyılda Osmanlı merkezi idaresinin güç kaybetmeye başlamasıyla birlikte mahalli güçler, kadıların görevlerine müdahale etmeye başladı. Örf yetkisini kullanan idarecileri ve kethüda gibi zümreleri denetlemede yalnız kalan ve müeyyide gücünü kaybeden kadılar, görevini yerine getiremeyince ortaya çıkan mahalli ayan gibi zümrelerle kaynaşmak zorunda kaldı (Ortaylı, 2001, s.71).

Yeniçeri teşkilatının 1826'da kaldırılmasıyla birlikte bazı idari kurumlarda değişiklikler meydana geldi. Bu değişimler, Osmanlı kadısının görev bütünlüğünü de sarstı. Kadıların asayiş görevine Yeniçeri Ocağı zabitleri yardımcı olduğundan kadıların mülki görevleri ortadan kalktı. Şehirlerde İhtisab Nezareti'nin teşkiliyle kadının beledi görevleri; II. Mahmud devrinde (1836'da) Evkaf Nezareti'nin kurulup vakıfların idare ve denetiminin tek elde toplanmasıyla da vakıflar üzerindeki denetim ve gözetimi de sona erdi (Ortaylı, 2001, s. 71-72). Kadıların görevleri, XIX. yüzyıldan itibaren birtakım meclislere havale edilmeye, bazı davaları için ise özel komisyonlar oluşturulmaya başlandı. Bu bağlamda ilk kurulan meclislerden biri ticaret meclisleriydi. Aslında 1800-1801 yılından itibaren Osmanlı tebaası ile yabancılar arasında ortaya çıkan ticari davaların Osmanlı ve yabancı tacirlerden oluşan karma komisyonlarda çözümüne istisnai olarak izin verilmişti. Bu yapı bir süre sonra meclisli yapıya dönüşecekti (Kenanoğlu, 2007, s. 185).

2. Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuk Sisteminde Yaşanan Gelişmeler

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanıyla, Avrupalı devletlerin Osmanlının iç işlerine müdahalesini önlemek ya da en aza indirmek için gayrimüslim-

lere çeşitli haklar tanındı¹. Bununla beraber kurumsal ve hukuki metinler anlamında Osmanlı Devleti, Batıdan daha çok etkilenmeye başladı (Akça, Hülür, 2007, s. 237). Bu etkilenmeler adli alanda ıslahat² yapılmasını da beraberinde getirdi. Fermanın ilanından sonra adli alanda ıslahat çalışmalarına başlandı. Bu çerçevede Fransa ile eskiden beri gelen iyi ilişkilerin varlığı, Osmanlı bürokrat ve ıslahatçılarının Fransa’da eğitim almış olması, dolayısıyla da Fransa’nın kültürüne aşina olmaları ve Fransa adli sisteminin, İngiltere Rusya ve Avusturya adli sistemlerine göre örnek alınmaya daha elverişli olması gibi nedenlerden dolayı Fransa’nın kanunları ve kurumları alınmaya başlandı. Böylece Osmanlı Devleti’nde, bir taraftan merkezde meclisli yapılar ihdas edilirken (Aydın, 2003, s. 343; Ekinci, 2019, s. 121-122); diğer taraftan taşradaki eyalet yahut liva merkezi olan vilayet ve sancaklarda yargılama yetkisine de sahip birtakım meclisler kurulmaya başlandı (Kenanoğlu, 2007, s. 185). Kurumsal olarak bu düzenlemenin haricinde yasal olarak da birtakım değişiklikler yapıldı. Örneğin; bir taraftan yabancı kanunlar dikkate alınarak “Arazi Kanunu” gibi bazı kanunlar hazırlanırken; diğer taraftan direk Fransız kanunların tercümeleri yoluyla “Osmanlı Ceza Kanunu” gibi kanunlar düzenlendi (Yetkin, 2013, s. 398-399).

Tanzimat döneminde ıslahat çalışmaları çerçevesinde yapılan diğer yasal düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir; 1840 ve 1851 tarihli ceza kanunları, 1858 tarihli Arazi kanunu, Ticaret davaları ile ilgili Ticaret kanunu (Yetkin, 2013, 401, 405 ve 406). Ayrıca Nizamiye mahkemelerinde yeniden düzenlemeye gidildiği gibi 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesine bağlı olarak Başkent’te dahil olmak üzere ceza ve hukuk mahkemeleri nev’inden her kazada bir deavi meclisi, her liva (sancak) merkezinde bir temyiz meclisi, her vilayet merkezinde ise bir temyiz divanı kuruldu (Kenanoğlu, 2007, s. 186). İstanbul’da kurulan söz konusu mahkemeler 1287/1871 yılına kadar Zabtiye Müşirliğine bağlı olarak görev yaptı (Ekinci, 1996, s. 102). Sancak ve vilayetlerde kurulan ve bir başkan ile altı veya yedi üyeden oluşan meclis-i deavi, meclis-i temyiz ve divan-ı temyizler, hem ilk derece hem de istinaf mahkemesi olarak hukuk ve ceza yargılaması alanında görev yaptı (Aydın, 2003, 344; Ekinci, 1996, s. 88).

¹ Osmanlı hukuk tarihinde mahkeme yapısındaki en köklü değişiklik Tanzimat sonrasında meydana geldi. Bu dönemde tek hakimli klasik Osmanlı mahkemesi yerine toplu hakimli mahkemeler kurulmaya başlandı. Bu husustaki ilk değişiklik ticaret hukuku alanında görüldü. 1840’ta İstanbul’da Ticaret Nezareti’ne bağlı olarak ihdas edilen ticaret meclisi, 1847 ve 1848 yıllarında yayımlanan iki nizamname ile ticaret mahkemesine dönüştü. 1850 tarihli Ticaret Kanununa 1860’ta yapılan bir ilave ile bütün imparatorluk bünyesinde bir başkan, iki daimî ve iki geçici üyeden oluşan karma ticaret mahkemeleri kurulmaya başlandı. Bu mahkemeler daha sonra nizamiye mahkemeleri bünyesine alındı. Toplu hakimli ilk ceza mahkemesi de yine Tanzimat sonrası İstanbul’da bir meclis-i tahkikatın kurulmasıyla başladı (Aydın, 2003, 344). 1862 yılında da Ticaret Mahkemeleri Usulü Nizamnamesi ile ticaret mahkemelerindeki işleyiş yeniden düzenlendi (Akça, Hülür, 2007, s. 250).

² Adli ıslahatın sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Islahata duyulan ihtiyaç, hukuki sebepler, ticari gelişmeler, yabancı devletlerin baskıları, merkezi otoriteyi güçlendirme arzusu (Ekinci, 2019, s. 118-121; Yetkin, 2013, 399-401).

1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesinin Divan-ı Temyizle ilgili bölümünde Müdde-i umumilerle ilgili bir ifade yer almıştır. Böylece müdde-i umumilik ile ilgili ifadeye ilk defa burada yer verilmiş oldu. Fakat nizamnamede müdde-i umumilerin görev ve yetkileri ile ilgili bir açıklama söz konusu değildi. Bu belirsizlik de 1870 tarihli Dersaâdet ve Mülhakat-ı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehakim-i Nizamiyesine Dair Nizamnamenin³ hazırlanmasıyla sona erdi. Söz konusu nizamnamenin altmış birinci maddesinde müdde-i umumi sıfatıyla bir görevlinin bulunacağı açıkça ifade edildi. Dolayısıyla bahse konu nizamnamede ilk defa “Müdde-i Umumi” tabiri kullanıldı (Demirel, 2010, s. 244-245). Bahse konu mahkemelerde din ayrımı gözetilmeksizin tüm Osmanlı tebaasının ceza ve hukuk alanındaki yargı işlerine bakılacaktı. Söz konusu mahkemelerin görevleri şunlardı: şeriat, cemaat, ticaret ve konsolosluk mahkemelerinin yargı alanları dışında kalan davalara bakıp yargılama yapmaktı (Akman, 2019, s. 444-454; Ekinci, 2019, 122-129).

İhtiyaç duyulan kanunname ve nizamnameleri hazırlamak üzere 23 Mart 1837’de kurulmuş olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye, 1868’de Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliyye reislikleri olmak üzere ikiye ayrıldı. Yüksek mahkeme olan Divan-ı Ahkam-ı Adliyye’nin 14 Şubat 1870 tarihinde “Nezaret”e çevrilmesiyle Adliye Nezareti kuruldu (Düstur, Tertip (T.) 1, C. 1, s. 328; Yürük, 2020, s. 640; Durhan, 1999, s. 139-191; Yavuz, 1988, s. 389). Nazır olarak da Ahmet Cevdet Paşa atandı. Mezkûr paşa, nazırlık görevinin yanı sıra temyiz mahkemesi reisliği görevini de yürütmekteydi. 1875 yılında ise temyiz mahkemesine ayrı bir reis tayin edilince Adliye Nezareti ile temyiz mahkemesi başkanlığı birbirinden ayrıldı. 30 Kasım 1875 tarihinde ise ticaret mahkemeleri Adliye Nezareti’ne bağlandı (Yavuz, 1988, s. 389-390).

Osmanlı Devleti’nde nizamiye mahkemelerinin kurulmasından sonra bu mahkemelerde istihdam edilecek personelleri yetiştirmek gerekliliği ortaya çıktı. Bu nedenle 2 Temmuz 1870 tarihinde Kavanin ve Nizamat Dershaneşi açıldı. 1874’e gelindiğinde ise Mekteb-i Sultanî içinde Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî açıldı (Demirel, 2010, s. 100-101). Bu arada 03 Aralık 1871 tarihinde yayımlanan Dersaâdet Hukuk-ı Adiyeye ve Cezaiye Mehakim-i Nizamiyesinin Teşkilat ve Vezâifine dair Nizamname ile 1870 tarihli Dersaâdet ve Mülhakat-ı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehakim-i Nizamiyesine Dair Nizamnamenin ilk üç faslı yürürlükten kaldırıldı (Düstur, T. 1, C. 1, s. 357-363). Sadece yargıla-

³ 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi ile taşralarda ihdas edilen nizami mahkemelerin İstanbul’da da kurulduğu anlaşılmakta olup 1870 yılında çıkarılan Dersaâdet ve Mülhakat-ı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehakim-i Nizamiyesine dair nizamname ile bunların örgüt yapıları ve yargılama usulleri belirlendi. “Nizamiye Mahkemesi” tabiri ilk kez resmen bu kanunda yer aldı. Kanuna göre; İstanbul’da bir divan-ı temyiz; İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar ve Çekmece Mutasarrıflıklarında birer meclis-i temyiz; Galata, Adalar, Kartal, Fatih, Eyüp, Yeniköy, Beykoz ve Çatalca kazalarında ise birer deavi meclisi bulunacaktı (Ekinci, 1996, s. 102).

ma usullerine ilişkin son faslı yürürlükte kaldı. Yine 1871 tarihli “Dersaâdet Hukuk-ı Adıye ve Cezâiye ve Mehâkim-i Nizâmiyesinin Teşkilat ve Vezaifine dair Nizamname” ile İstanbul’daki mahkemeler, bidayet, istinaf ve temyiz mahkemeleri şeklinde tasnif edildi (Düstur, T. 1, C. 1, s. 357-363). İstanbul’a bağlı kaymakamlık merkezindekiler mevki bidayet mahkemeleri, İstanbul’a bağlı mutasarrıflıkların merkezinde yer alan mahkemeler ise merkez bidayet mahkemesi şeklinde tesmiye edildi. Bu mahkemelerin her biri hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılmıştı. Bu değişiklik 1872 tarihli Devlet Salnamesine de yansdı. Söz konusu yasal düzenleme ile 1872 yılında Dersaâdet Bidayet Mahkemesi birinci ve ikinci hukuk ve ceza dairesi, Beyoğlu ve Üsküdar Bidayet Mahkemeleri hukuk ve ceza daireleri ihdas edildi (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1289, Def’a 27, s. 41-42). 1873, 1874, 1875 yıllarında Dersaâdet, Beyoğlu ve Üsküdar’daki Bidayet mahkeme sayıları aynı kalmadı. 1873 yılında geçen yıldan farklı olarak Fatih, Eyüp, Galata, Yeniköy, Beykoz ve Kartal’da mevki mahkemeleri de ihdas edildi. 1874 ve 75 yıllarında da mevki mahkemeleri önceki yıllardaki gibi devam etti (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1290. Def’a 28. s. 39-40; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1291, Def’a 29. s. 39-40; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1292, Def’a 30. s. 40-41). 1876 yılında Dersaâdet ve Beyoğlu ve Üsküdar Bidayet Mahkemeleri hukuk daireleri sayıları önceki yıllarla aynıydı (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1293, Def’a 31. s. 42-43). 1879 yılı Dersaâdet, Beyoğlu ve Üsküdar Bidayet mahkemeleri sayılarının da bir önceki yıl ile aynı olduğu görülmektedir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1296, Def’a 33, s. 61-63). 1871 tarihli bu nizamname ile bidayet ve istinaf mahkemesi terimleri Osmanlı hukukuna ilk kez girmiş oldu (Ekinci, 1996, s. 103-104). Bu değişiklik ile İstanbul ve taşradaki mahkemelerin isimleri farklılaşmıştı. Bu durumda karışıklığa neden olmaktaydı. Bu karışıklık, 1879 tarihinde yapılan düzenleme ile giderilecekti.

Batı hukuku bilen hakimler yetiştirmek ve yeni kurulan bidayet ve istinaf mahkemeleri ile diğer hukuk kurumlarında istihdam etmek amacıyla da, 1875’te Galatasaray’da Mektep-i Hukuk-ı Sultanî muhtemelen Fransız dilinde öğretime başladı ve iki yıl sonra altı gayrimüslim öğrenciyi mezun etti (Ürkmmez, 2006, 127-129).

3. II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Hukuk Sisteminde Yaşanan Gelişmeler

II. Abdülhamit iktidara çıktıktan sonra Ahmet Cevdet Paşa’yı Adliye Nazırı olarak görevlendirdi (Demirel, 2010, s. 39-41). Bu arada 23 Aralık 1876 tarihinde Kânûn-ı Esâsi ilan edildi (Küçük, 1988, s. 217; Aydın, 2001, s. 329).

1877 ve 1878 yıllarında Dersaâdet Bidayet Mahkemesi birinci ve ikinci hukuk ve ceza dairesi, Beyoğlu ve Üsküdar Bidayet Mahkemeleri hukuk ve ceza daireleri varlığını devam ettirdi. 1877 yılında önceki yıllardan farklı olarak mevki mahkemelerine salnamelerde rastlanılmamıştır. Yine 1877 yılında ön-

ceki yıllardan farklı olarak Dersaâdet Ceza dairesinin bir şubesi ihdas edildi (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1293, Def'a 31. s. 42-43; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1294, Def'a 32. s. 120-122). 1878 yılında Dersaâdet, Beyoğlu ve Üsküdar Bidayet Mahkemeleri sayıları önceki yıllarla aynı olup, 1877 yılında kayıtlarda yer almayan mevki mahkemelerine 1878 yılında tekrar rastlanıldı (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1295, Def'a 33, s. 118-119 ve 121). 1879 yılı Dersaâdet, Beyoğlu ve Üsküdar Bidayet Mahkemeleri sayılarının bir önceki yıl ile aynı olduğu görülmektedir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1296, Def'a 33, s. 61-63).

Müddei umumiler 1870 tarihli düzenleme ile ilk defa hukuk alanına girmiş fakat bunların görevleri açıklanmamıştı. 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî'nin mehakim bölümünde "Umur-ı cezaiyyede hukuk-ı ammeyi vikayeye memur müdde-i umumiler bulunacak ve bunların görev derecesi kanunla belirlenecektir" ibaresi yer alıyordu (Demirel, 2010, s.244-245). Bu konu 1879 tarihli düzenleme ile netleşecekti.

Kurumsallaşma anlamında yukarıdaki gelişmeler meydana gelirken merkez teşkilatında da Adliye Nazırlığına Cevdet Paşa'dan sonra Asım Paşa getirildi. 27 Ağustos 1877 tarihine kadar bu görevi yürüten Asım Paşa, bahse konu tarihte nazırlık görevinden alındı ve yerine Safvet Paşa getirildi. Safvet Paşa'dan sonra ise sırasıyla Damat Mahmut Celalettin Paşa (18 Nisan 1878-01. Ağustos 1878); Server Paşa (01 Ağustos 1878-31 Ekim 1878); Hurşit Paşa (31 Ekim 1878-4 Aralık 1878); Sait Paşa (4 Aralık 1878-20 Ekim 1879) nazır oldu (Demirel, 2010, s. 39-41).

Sait Paşa⁴ Adliye Nazırı olduktan sonra Bursa valiliği döneminde Osmanlı taşra adliye teşkilatı ile ilgili önerilerini hayata geçirme fırsatı buldu. İsminde "temyiz" ibaresi bulunan taşradaki mahkeme isimleri 12 Nisan 1879 tarihli irade-i seniyye ile değiştirildi. Böylece dava sahiplerinin çoğunluğunun tereddüt yaşaması ortadan kalktığı gibi taşradaki mahkeme isimleri de İstanbul ve Edirne'dekilerle aynı oldu. Değişiklikle, taşrada bulunan divan-ı temyizlerin ismi istinaf; temyiz-i deavi meclislerinin ismi ise bidayet mahkemesine dönüştürüldü (Düstur, T. 1, C. 4, s. 703-704). Ayrıca söz konusu irade ile mahkemelerden çıkan ilamları mülki amirlerin "mucebince" ya da başka bir ibare ile tasdik etme usulü ortadan kalktı. Böylece ilamların icrası mahkemelerin yetki-

4

Sait Paşa, Bursa'da vali olarak görev yaptığı altı ay içinde taşradaki adli sistemin aksayan yönlerini ve bunların çözümüne yönelik önerilerini merkeze bildirdi. Aksayan yönler arasında; taşra mahkeme isimlerinin halk arasında kafa karışıklığına neden olduğunu ayrıca mahkemelere doğrudan dilekçe verilemediğini, ilk olarak vilayetteki mülki makama dilekçe verildiğini, dilekçelerin buradan vilayetteki mahkemelere havale olduğunu bu durumun ise mülki amirler üzerinde iş yüküne sebep olduğu gibi zaman zaman mülki yöneticilerin mahkemeler üzerinde baskılarına da neden olduğunu ifade etti. Ardından taşradaki mahkemelerin isimlerinin değiştirilmesi ve mahkemelere doğrudan müracaat hakkının vatandaşlara tanınması şeklindeki önerilerini sıraladı (Demirel, 2010, s. 139-140).

leri altına girdirildi. Bu düzenlemeyle Kânûn-ı Esâsî'de belirtilen mülkî işler ile adlî işlerin birbirinden ayrılması prensibi de hayata geçirilmiş oldu (Demirel, 2010, s. 141).

1874 yılında Mekteb-i Sultanî içinde açılan ve modern anlamda ilk hukuk okulu olan hukuk mektebinde (Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'de) verilen eğitime, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin malî sebepleri gerekçe gösterilerek 1877'de ara verildi. 28 Ekim 1878'de mektep tekrar eğitim hayatına başladı (Koyuncu, 2012, s. 169 ve 175).

Sait Paşa döneminde 01 Haziran 1879 tarihinde yayımlanan Adliye Nezaretine ait nizamname ile nezarete ait ilk teşkilat nizamnamesi yayımlanmış oldu. Böylece nezaretin idari birimleri oluşturuldu (Düstur, T. 1, C. 4, s. 120-131; Yavuz, 1988, s. 390). Bunun dışında söz konusu ay içinde Adliye Teşkilatı ile ilgili daha farklı kanunlar da yayımlandı. Bunlar; 09 Haziran 1879 tarihli İlamat-ı Hukukiyenin İcrasına Dair Kanun, 27 Cemaziyel ahir 1296/18 Haziran 1879 tarihli Nizamiye Mahkemeleri Teşkilat Kanunu, 22 Haziran 1879 tarihli Hukuk Mahkemeleri Usulü Kanunu ve 25 Haziran 1879 tarihli Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu'dur (Düstur, T. 1, C. 4, s. 132-344). Çıkarılan kanunlar ile Adliye teşkilatında yeni yeni birimler de ihdas edildi. Örneğin; Teşkilat-ı Mehakim Kanunu⁵ ile Adliye müfettişlikleri ve müdde-i umumilikler hayata geçirilirken mahkeme usulü kanunlarıyla da nizamiye mahkemelerinde mahkemelerin nasıl yapılacağı netleştirildi (Aydın, 2003, s. 344; Akça, Hülür, 2007, s. 258). Adlî teşkilatta 1879 tarihli düzenlemelerle müdde-i umumiler kamu adına dava açmakla görevlendirildi (Demirel, 2010, s. 245). Ayrıca her mahkemede İstida, Celb, Senedat, Karar, İlamat Sicil ve Hasılat Defterleri tutulmaya başlandı (Düstur, T. 1, C.4, s. 258-260).

Taşralarda kurulan mahkemelerin işleyişini teftiş etmek ve adlî işlerin düzenli şekilde yürütmesini sağlamak amacıyla 18 Haziran 1879 tarihli TMK ile adliye müfettişlikleri kuruldu. Söz konusu yasal düzenleme ile müfettişlerinin seçimleri ve tayinleri hususu da düzenlendi (Düstur, T. 1, C. 4, s. 247-250). Düzenlemeden 8 gün sonra da vilayetlerde adliye müfettişleri seçimi yapıldı. İlk etapta 20 vilayete adliye müfettişi seçildi ve merkeze bildirildi. Bahse konu müfettişlerin atamaları seçildikleri yerlere yapıldı. Üç vilayette adliye müfettişi seçimi devam ettiği için oralara atama yapılmadı (BOA, İ.DH., 788-64023). Bir süre sonra vilayetlerdeki adliye müfettişleri konusunda şikayetler gelmeye başladı. Bunun üzerine 17 Mayıs 1886 tarihinde vilayetlere müstakil adliye müfettişi gönderme usulü de kaldırıldı. Bir süre sonra bu görev geçici olarak temyiz mahkemesi azalarından uygun olanlara, 16 Temmuz 1890 tarihli irade-i

⁵ Teşkilat-ı Mehakim Kanunu, bundan sonrada farklı bir durum olmadığı müddetçe TMK şeklinde kısaltılacaktır.

seniyye ile bu defa vilayet istinaf mahkemesi müddei umumilerine devredildi. Fakat bir türlü istenen başarı sağlanamadı. Vilayet istinaf mahkemesi müddei umumilerine verilen teftiş görevlerinde yaşanan aksaklıklar, 1895 yılında yaşanan Ermeni isyanları ve İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Vilâyât-ı Sitte'de ıslahat yapılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaları gibi sebeplerden dolayı 20 Ekim 1895 tarihinde müstakil adliye müfettişlikleri tekrar ihdas edildi (Demirel, 2010, s. 230-234). 14 Kasım 1895 tarihinde bu çerçevede Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas ve Mamuretülaziz vilayetlerine adliye müfettişi tayin edildi (BOA, A.} MKT.MHM., 675-2; Y..A...RES, 77-38). Bir müddet sonra ise adliye müfettişlerinin yanına birer muavin ataması yapıldı. Adliye müfettişliği uygulamasında bir süre sonra yeniden düzenlemeye gidildi ve iki vilayete bir adliye müfettişi ve müfettişin yanına da bir muavin ataması gerçekleştirildi. Adliye müfettiş muavinlerinin görevleri ile ilgili de Adliye Nezareti tarafından 25 Mayıs 1897 tarihinde bir talimatname yayınlandı (Demirel, 2010, s. 235-236).

Adliye müfettişlikleri ve müddei umumiliğin yanı sıra adliye teşkilatındaki bir diğer yenilik heyet-i ithamiye'dir. Öncelikle masrafları azaltmak için Edirne'de istinaf mahkemesinde uygulanan bu yöntem, 19 Mayıs 1879 tarihli Mehakim-i İstinafiye Nezdinde Heyet-i İthamiye Teşkiline dair tezkire-i samiye (Düstur, T. 1, Zeyl 1, s. 16-17; Ekinci, 1996, s. 118) ve 25 Haziran 1879 tarihli Usûl-ı Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu ile heyet-i ithamiyeler adliye teşkilatına dahil oldu ve ülke sathında yaygınlaştırıldı. İlk başlarda cinayet davaları için merkez ve liva bidayet mahkeme azalarından seçilen üç kişiden meydana gelen heyet-i ithamiyeler, her vilayette ihdas edildi. 19 Kasım 1879 tarihinde Adliye Nezareti'ne yazılan bir yazı ile bu uygulamadan vazgeçildiği, bunun yerine istinaf mahkemelerinin daha düzenli olması sebebiyle, heyet-i ithamiyelerin istinaf mahkemeleri nezdinde oluşturulmaya başlanması talep edildi (BOA, BEOAYN.d..., 1176, s. 185). Dersaâdet İstinaf Mahkemeleri nezdinde kurulan heyet-i ithamiyeler, istinaf mahkemeleri azalarından üç kişinin atanması ile meydana gelmekteydi. Dersaâdet'te istinaf mahkemelerinin işlerinin yoğun olması nedeni ile istinaf mahkemeleri azalarının heyet-i ithamiyeye üye aktarımını sıkıntılı hale girdirebileceği düşünülerek Dersaâdet İstinaf Mahkemesi'ne iki aza daha ilave edildi. Taşrada ise istinaf mahkemesi nezdinde kurulan heyet-i ithamiyeler, liva⁶ bidayet mahkemesi ikinci reisi ile iki azadan meydana gelmekteydi (Demirel, 2010, s. 258-259). Heyet-i ithamiyeler, cinayet davalarında yaşanan problemler nedeni ile 14 Nisan 1890 tarihinde kaldırıldı (Sarkis Karakoç, 2006, s. 798). Heyet-i ithamiyelere ait görevler bu tarihten sonra

⁶ Vilayet merkezinin bulunduğu mülkî-idari birimlere liva adı verilmekteydi (Şemseddin Sami, 1996, s. 1246).

müstantık tarafından yerine getirilmeye başlandı. Heyet-i ithamiyelerin kaldırılması ve yerine görevlendirilen birimin bu konuda istenilen başarıyı sağlayamaması üzerine on iki yıl sonra 1902 yılında heyet-i ithamiyeler yeniden kuruldu. 12 Ekim 1902 tarihinde TMK'nın 31. ve Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nun 200. maddelerinde yapılan yeni düzenlemeler ile heyet-i ithamiye görevini merkez ve taşrada hangi birimlerin yerine getireceği belirlendi. İstinaf mahkemeleri hukuk daireleri, hukuk davalarını görmelerinin yanı sıra heyet-i ithamiye ile görevlendirildi (Demirel, 2010, s. 262).

Bir taraftan yukarıda bahsedilen yasal ve kurumsal anlamda düzenlemeler yapılırken diğer taraftan var olan hukuk mektebinden ayrı olarak artan ihtiyaçları (açılan mahkemelerdeki personel ihtiyaçlarını) karşılamak üzere İstanbul'da Adliye Nezaretine bağlı yeni bir hukuk mektebi açıldı. Bahse konu yılda hukuk mektebi nizamnamesi hazırlanarak padişahın onayına sunuldu. Hukuk mektebi, açılışını ve öğrenci alımını ancak 1880 yılında gerçekleştirilebildi. 1881 yılına gelindiğinde ise Mekteb-i Sultanî'deki hukuk mektebi, Adliye Nezaretine bağlı hukuk mektebine nakledildi böylece iki hukuk mektebi birleştirilmiş oldu (Koyuncu, 2012, 175-176). 1886'dan sonra söz konusu okulun idaresi Adliye Nezaretinden Maarif Nezaretine devredildi (Demirel, 2010, s. 100-101). 1900 yılında ise Darülfü'nun'a bağlandı. 1883-1896 tarihleri arasında 636 kişi hukuk mektebinden mezun oldu. Mezunlar açıkta bırakılmayıp, adliyenin çeşitli birimlerinde istihdam edilmeye başlandı (Demirel, 2010, s. 103). Fakat mezun sayısı yeterli olmadığından adliye teşkilatındaki yetmişmiş personel açığını kapatmak için Hukuk Mektebi Nizamnamesinde (Düstur, T. , C. 4, s. 444-450), hukuk mektebi mezunu olmayanların adliyede istihdam edilemeyeceği belirtilmesine rağmen mektepli olmayanlar, adliye teşkilatında istihdam edilmeye devam edildi (Demirel, 2010, s. 103). Bu durum hukuk mektebi mezunları yeterli sayıya ulaşınca kadar devam etti. Bu da kadılar ve medrese mezunu hukukçulara daha da rağbet edilmesini beraberinde getirdi. Bidayet ve istinaf ile temyiz mahkemelerinin hukuk dairelerinde genellikle başkan olarak ulemâdan kimseler istihdam edildi (Ekinci, 1996, s. 117). Bu nedenle özellikle kaza bidayet mahkemelerinde naipler uzun süre başkan olarak görev ifa etti (Demirel, 2010, 301).

Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamit döneminde adli alanda getirilen yeniliklerden biri de günümüzün tabiri ile noterlik uygulamasıydı. Diğer ülkelerde bulunan noter uygulamasına benzer bir uygulamayı hayata geçirmek için Osmanlı Devleti, çalışmalara başladı. Yapılan çalışmalar neticesinde Adliye Nezareti tarafından 23 Nisan 1879 tarihli Takrir ve Mukavelat Muharrirleri Nizamname Layihası, Şurayı Devlet Tanzimat Dairesine gönderildi. Burada yapılan görüşme ve değerlendirmeler neticesinde 24 Temmuz 1879 tarihli irade-i seniyye ile Mukavelat Muharrirliği (Noter uygulaması) ihdas edilmiş oldu (BOA,

İ.MMS., 63-2992). İrade ile mukavelat muharrirlerinin görevlerini açıklayan nizamname de hayata geçmiş oldu. Fransa noterlik kanunlarından yararlanılarak hazırlanan mukavelat muharrirliği nizamnamesi ile noterlik iş ve işlemleri mukavelat muharrirlerine verildi (Demirel, 2010, s. 264). Bu makam kurulduktan sonra daha önceki dönemde bu görevi ifa eden deavi kâlemleri kaldırıldı. Böylece her bidayet mahkemesinde mukavelat muharrirliğine atama yapılması için Başkent ve diğer vilayetlere konu ile ilgili yazı gönderildi (Ceride-i Mehakim, Numarar(Nr.), 10, Hicri(H.)16 Ramazan 1296/Miladi(M.) 3 Eylül 1879, s. 73). Böylece taşrada mukavelat muharrirliği uygulaması başladı. 5 Mayıs 1888 tarihinde adliye memurlarının tayinleri ve sicilleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştı. Bu düzenlemeler içinde mukavelat muharrirlikleri de yer almaktaydı. Mezkûr tarihte yapılan mukavelat muharrirlerinin intihab ve tayinleri hakkında 14 maddelik nizamname de yayınlanarak uygulamaya konuldu. 1913 tarihinde mukavelat muharrirliklerinin ismi katib-i adl olarak değiştirildi ve mukavelat muharrirlikleri ile ilgili nizamname yürürlükten kalkmış oldu (Demirel, 2010, s. 265).

Osmanlı Devleti'nde nizamiye mahkemelerinin kuruluşundan sonra yayımlanan nizamnamelerde dava vekilliği ile ilgili çeşitli hükümler bulunmasına rağmen söz konusu nizamnamelerde, bahsi geçen dava vekillerinin avukatlık mesleğini yürüten kişiler olduklarına dair bir açıklık söz konusu değildi. Dava vekilleri ile ilgili ilk nizamname 13 Ocak 1876 tarihinde yayımlanan Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname'dir⁷. Nizamname ile nizamiye mahkemelerinde dava vekilliği yapabilmek hukuk mektebi mezunu olma ve resmi ruhsatname alma şartlarına bağlanmıştı (Düstur, T. 1, C. 3, s. 198-208; Artukoğlu, 2019, s. 88). Hukuk mektebi mezunu olmadan dava vekilliği yapmak isteyenler ile dava vekilleri nizamnamesi hayata geçmeden önce dava vekilliği yapanlar, dava vekilliklerine devam etmek istediklerinde ayrıca yapılacak imtihanla başarı sağladıktan sonra resmi ruhsatname alacaklardı. Bu imtihan usulünün, hukuk mektebi mezun verene kadar devam edeceği belirtilmiş ise de bahse konu mektep mezunları ihtiyaçları karşılayamadığı için söz konusu imtihan usulü devam etti (Demirel, 2010, s. 277). Ruhsatlı dava vekilliği uygulaması ilk önce İstanbul'da uygulandı. Bu konuda taşrada henüz ruhsatlı dava vekilliği uygulamasına geçilmemişti. Bu durum taşrada ehliyetsiz kişilerin dava vekilliği yapmasına bu da problemlerin ortaya çıkmasına ve şikayetlere neden olmaktaydı. Bunun neticesinde İstanbul'da uygulanan ruhsatlı dava vekilliği uygulamasının, 27 Haziran 1879 tarihinde bütün vilayetlere ve müstakil olarak

7

Daha önceki tarihlerde yayımlanan çeşitli nizamnamelerde dava vekilliği ile ilgili bölümler yer almasına karşın yukarıda da ifade edildiği gibi dava vekilliği konusundaki ilk müstakil nizamname 13 Ocak 1876 tarihli nizamnamedir.

idare olunan mutasarrıflıklara ve mahkeme reislerine gönderilen yazıyla taşrada da uygulanması istendi (Ceride-i Mehakim, Nr. 3, H. 27 Receb 1296/ M. 17 Temmuz 1879, s. 20-21). Böylelikle taşrada dava vekillikleri ihdas edilmeye başlandı. Dava vekilliği uygulamasında yaşanan sorunlar üzerine 18 Eylül 1886 tarihli düzenlemeye gidildi. Söz konusu düzenleme ile yalnız ceza davalarında hukuk mektebi mezunlarının dava vekilliği yapabileceği hükmü getirildi (Ceride-i Mehakim, Nr. 362, H. 17 Muharrem 1296/M. 11 Ocak 1879, s. 3711-3712; Düstur, T. 1, C. 5, s. 520-521).

II. Abdülhamit döneminde yapılan 1879 tarihli TMK'nın dördüncü maddesi ile temyiz mahkemeleri hukuk ve ceza daireleri şeklinde ikiye ayrıldı. Zamanla temyiz mahkemesinin iş yükünün artması üzerine mahkemede bir dairesinin daha kurulması zorunluluğu ortaya çıktı. Bunun üzerine 17 Mayıs 1887 tarihli düzenleme ile temyiz mahkemesinde var olan hukuk ve ceza dairelerinin yanı sıra istida dairesi de kuruldu (Demirel, 2010, s. 167).

II. Abdülhamit döneminde, ticaret mahkemelerinde de düzenlemelere gidildi. Daha önce de ifade edildiği üzere ilk olarak 1847 yılında ticaret meclisleri kuruldu. Bunlar bir nevi mahkeme kabul edildi. Mezkûr tarihten itibaren taşrada da ticaret konularına bakmak üzere özel meclisler kuruldu. 30 Nisan 1860 tarihli "Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl" kanunu ile ticaret mahkemelerinin kuruluşu, teşkilatı, yetki ve görevleri belirlendi. 1879 tarihli TMK ile de ticari ve adlî davaların hangi mahkemelerde görüleceği belirlendi (Demirci, 2019, s. 102).

Hukuk alanında yukarıda sayılan gelişmelerin dışında bu dönemde taşradaki ticaret mahkemelerinin havalesiz bir biçimde dilekçeleri kabul etmesi kararı alındı (Düstur, T. 1, C. 4, s. 709). 30 Temmuz 1907 tarihli "Nevahi Merkezlerinde Bulunan Nahiye Meclislerinin Vezaif-i Sulhiyye ve Adliyyesini Mübeyyin Nizamname" ile nahiye meclislerine sulhen dava görme yetkisi yanında bazı ceza davalarını görme yetkisi de verildi. Bu düzenlemenin dışında vilayetlere özel düzenlemelerde yapıldı (Kenanoğlu, 2007, s. 187-188). Var olan mahkemeler ile yeni ihdas edilen bidayet ve istinaf mahkemelerinin hakim ve müdde-i umumi ihtiyacını karşılamak üzere, İstanbul'da açılan hukuk mektebinin dışında Mart 1908'de Konya'da da bir hukuk mektebi eğitim-öğretime başladı (Kuran, 1996, s. 993-994'ten aktaran: Ürkmez, 2006, s. 129).

Yukarıda anlatılanların dışında Osmanlı Adliye teşkilatının gelişme göstermesi için gerekli en önemli unsurlardan biri de bütçelerdi. Aşağıdaki tablo II. Abdülhamit Döneminde harcama bütçeleri içerisindeki Adliye Nezaretinin harcamalarını ortaya koymaktadır.

Tablo 1: II. Abdülhamit Dönemi Adliye Nezareti Harcama Bütçeleri (Güran, bty, s. 98-152).

Yıllar	Adliye Nezareti Harcama Bütçesi(Kuruş)	Fark Miktarı(Kuruş)(+/-)
1293/1877-1878	48 595 000 ⁸	---
1295/1879-1880	38 230 128	10 364 872 (-)
1296/1880-1881	40 399 074	2 168 946 (+)
1297/1881-1882	39 827 862	571 212 (-)
1298/1882-1883	38 834 042	993 820 (-)
1299/1883-1884	43 247 983	4 413 941 (+)
1303/1887-1888	47 999 200 ⁹	4 751 217 (+)
1304/1888-1889	44 296 432	3 702 768 (-)
1305/1889-1890	45 275 317	978 885 (+)
1306/1890-1891	45 211 162	64 155 (-)
1307/1891-1892	46 228 543	1 017 381 (+)
1308/1892-1893	45 946 633	281 910 (-)
1309/1893-1894	46 159 578	212 945 (-)
1310/1894-1895	46 472 498	312 920 (+)
1311/1895-1896	46 525 207	52 709 (+)
1312/1896-1897	47 664 944	1 139 737 (+)
1313/1897-1898	44 126 372 ¹⁰	3 538 572 (-)
1314/1898-1899	43 130 039	996 333 (-)
1315/1899-1900	44 702 622 ¹¹	1 572 583 (+)
1316/1900-1901	44 514 030	188 592 (-)
1317/1901-1902	44 809 218	295 108 (+)
1318/1902-1903	46 556 885	1 747 667 (+)
1320/1904-1905	51 509 890 ¹²	4 953 005 (+)
1321/1905-1906	52 224 462	714 572 (+)
1322/1906-1907	53 349 345	1 124 883 (+)
1324/1908-1909	56 800 393	3 451 048 (+)

Tabloya bakıldığında en fazla artış farkının ilk olarak 1904-1905 yılında, ikinci olarak 1887-1888, üçüncü olarak ise 1883-1884 yıllarında olduğu görülmektedir.

Son olarak adlî personelin yemin ettirilerek göreve başlamasına değinildikten sonra bidayet mahkemeleri bahsine geçilecektir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı gereğince başlatılan ve 1849 yılında yayımlanan nizamname ile tanzim edilen yemin usulü ile memur olarak görevlendirilen kişilerin dürüstlük ve sadakatle rüşvet almadan memuriyet görevlerine başlama ve görevlerini devam etmeleri amaçlanmaktaydı Söz konusu usul, fermanın

⁸ Sadece bu yıl hem Şer'îye hem de Adliye dairesinin harcamaları birlikte verilmiş olup, harcama içinde her ikisinin toplamı bulunmaktadır.

⁹ Bu tarihten itibaren Adliye ve Mezahib şeklinde isimlendiriliyor.

¹⁰ Bu tarihte Mezahib şeklindeki isimlendirme bulunmamaktadır.

¹¹ Bu yıl tekrar Adliye ve Mezahib şeklinde isimlendirilmiştir

¹² Adliye ve Mezahib ayrılmış ve Adliye ve Mezahib şeklinde ayrı ayrı isimlendirmelere gidilmiştir.

ilanından bir müddet sonra eski önemini kaybetmiş hatta unutulmuştu. Fakat II. Abdülhamit'in tahta çıkmasından sonra tekrar dikkatli bir biçimde uygulamaya konuldu (Sarıyıldız, 2002, s. 266). 14 Haziran 1893 tarihinde Sadaretten Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda; adliye memurlarının, tayini sırasında adalete aykırı harekette bulunmayacaklarına, padişaha ve devlete sadık bir şekilde görevlerini ifa edeceklerine dair yemin etmeleri (vermeleri) ve bu durumun da yazılı olarak bildirilmesi usul olarak kabul edildi. Adliye memurları yemin ettikten sonra adalete aykırı harekette bulunmaları halinde bir daha devlet memuru olarak istihdam edilmemek üzere tard edileceği bildirildi. Bundan sonra da adliye memurlarına bu şekilde yemin ettirileceği, bu hususun da gazetelerde ilan ettirilmesi için yazının Dahiliye Nezaretine gönderildiği ifade edildi (BOA, BEO, 220-16492).

22 Haziran 1893 tarihinde Dahiliye ve Adliye Nezaretlerine gönderilen bir evrakta, adliye memurlarının birinci ve ikinci mertebe şeklinde iki kısma ayrıldığı, Dersaadet intihab komisyonu ve taşra adliye encümenlerince intihab olunan birinci mertebe memurların, kanunlara uygun bir şekilde taşra adliye komisyonları ve vilayet adliye encümen heyetleri huzurunda yemin etmeleri gerektiği ifade edildi. Halk tarafından seçilen taşra mahkeme azalarından vilayet ve sancak mahkemelerine memur olanların adliye reisleri ile vali ve mutasarrıf huzurunda; kaza mahkeme azalığına seçilen kişilerin de kaza meclis idaresi huzurunda yemin vermeleri gerektiği belirtildi. Yazının devamında ikinci derece memurların encümende ve memuriyet mahallerinde iken becayış veya terfi yoluyla yer değiştirmek istediklerinde adlî reisleri ile vilayet valisi ve mutasarrıfın huzurunda yemin etmeleri ve bu durumunda Dersaadet ve vilayetlerdeki gazetelerde ilan edilmesi gerektiği belirtildi. Yazının sonuna da ise vilayet istinaf müddei umumilerinin, adliye memurlarının yemini hususunda azami özen göstermesi istendi (BOA, BEO, 228-17033; BOA; DH.MKT.87-49).

Adliye memurları ve azalarının yemini konusu ile ilgili emir 16 Temmuz 1893 tarihinde yayımlandı. Söz konusu tarihten önce tayin olunan veya seçilen adliye memurlarının, yemin edip etmeyecekleri ile ilgili 30 Temmuz 1893 tarihinde Adana vilayetinden merkeze soru soruldu. Bu soruya 18 Eylül 1893 tarihinde verilen cevapta; bu memurlara yemin uygulamasının tatbik edilmeyeceği, fakat bu memurların yerlerine atanacak kişilere yemin uygulamasının tatbik edileceği bildirildi (BOA, DH.MKT. 87-49).

30 Haziran 1894¹³ tarihli Ceride-i Mehakim'de yer alan haberde Erzurum, Adana, Trabzon, Niğde mülkî-idari birimlerindeki bidayet mahkemesi ceza

¹³ Adliye memurları hakkında geçerli olan bir memuriyete atananların ilk olarak yemin etme usulünün, 30 Haziran 1894 tarihinden sonra diğer dairelere atanan tüm memurlar için uygulanacağı bilgisinin tüm

reisi ve müddei umumi muavinliklerine yapılan atamalar zikredildi. Haberin devamında yukarıdaki vilayetlere adliye personeli olarak tayini çıkan ve İstanbul'da bulunan Tevfik, Abdurrahman Naşid ve Halid Efendilerin “adalete aykırı davranmayacaklarına, padişaha ve Osmanlı Devleti’ne sadık olarak görev yapacaklarına” dair yemin ettikleri, tayini çıkan ama yerlerinden ayrılmamış adliye personellerine de yemin ettirilmesi hususunda görevli bulundukları vilayet ve mutasarrıflıklara yazı yazıldığı belirtildi (Ceride-i Mehakim, Nr., 776, H. 26 Zilhice 1311/30 Haziran 1894, s. 11533-11534). Burada iki husus göze çarpmaktadır. Birincisi yemin usulünün adliye personeline uygulandığı, ikincisi ise adliye personelinin yapacağı yemin metni ortaya çıkmıştır. Tırnak işareti içinde yer alan yemin metninden; adliye personelinden sadece adaletli bir şekilde davranması ve devlete, padişaha sadık olması hususları istendiği görülmektedir.

Yemin usulünün vilayetçe tayin olunun şer’i naiplere de uygulanıp uygulanmayacağı (yani göreve başlarken yemin edip etmeyecekleri) hususu, Bağdat vilayetinden 14 Şubat 1895 tarihinde merkeze soruldu (BOA, BEO, 570-42730). Konu ile ilgili 27 Şubat 1895 tarihinde verilen cevapta, yemin usulünün bütün memurları kapsadığı, uzak mesafelerden dolayı vilayetlerin teklifleri ile tayin olunan naiplerin, vilayet merkezindeki naiplerin marifetiyle yemin ettirilmeleri gerektiği ifade edildi (BOA, BEO, 579-43403).

2 Aralık 1895 tarihli padişah iradesi ile Müslim gayrimüslim bütün memurların yemin ettikleri, fakat gayrimüslimlerin mensup oldukları dine göre İncil ya da Tevrat üzerine yemin etmeleri uygulaması hayata geçirildi (BOA, Y..A..RES. 77-45).

Yemin uygulamasının istisnasız bütün memurlar için uygulanmasının İslamiyet’e uygun olduğu ile ilgili yazı 12 Ocak 1903 tarihinde Şura, Hariciye, Harbiye, Maliye, Tophane, Askeri Tekaüd Sandığı, Defter-i Hakani, Memurin-i Mülkiye Komisyonu, Mekatib-i Askeriye, Hazine-i Hassa, Sıhhiye, Rüşumat, Orman ve Maadin, Meşihat, Muhacirin Komisyonu, Mülkiye Tekaüd Sandığı, Dahiliye, Nafia, Maarif Nezaretlerine ve idari birimlere gönderildi (BOA, BEO, 1975-148054). Bu tarihten 6 ay sonra 16 Haziran 1903 tarihinde yukarıda sayılan merkez teşkilatındaki nezaret ve dairelerin yanı sıra Şehremaneti, Zabtiye ve Adliye Nezaretlerine de gönderilen yazıda, devlet memurlarının tayinleri zamanında uygulanan yemin usulünün bundan sonra bütün dairelerce hangi sınıf ve mertebeden olursa olsun istisnasız bütün memur ve çalışanlara uygulanması istendi (BOA, BEO, 2093-156905; BOA, Y..A...HUS. 462-101). Os-

merkezdeki daireler ile vilayetlere tebliğ edilmesi hususunda Dahiliye Nezaretine yazı yazıldı (BOA, ŞD, 3191-142).

manlı Devleti'nin yemin uygulamasının bütün memurları kapsadığı ile ilgili zaman zaman yayımladığı emirler, bu konu üzerinde önemle durduğunun bir göstergesidir.

Sonuç olarak yemin usulü, II. Abdülhamit'in iktidarı boyunca Osmanlı Adliye yapılanmasının merkez ve taşra teşkilatında büyük oranda uygulandı. Osmanlı bidayet, ticaret mahkemelerine atamalar yapıldığında, atama kararlarının içinde bir cümle ile atanan personellerin yemin etmesi de istendi (BOA, BEO, 226-16892; BOA, BEO, 279-20884; BEO, 378-28344; BOA, BEO, 1014-75992; BOA, BEO, 1625-121843; BOA, BEO, 1659-124409).

4. Osmanlı Devleti'nde Bidayet Mahkemeleri'nin İhdası

Osmanlıda ilk bidayet mahkemesinin Dersaâdet'te 1871 tarihinde kurulduğu yukarıda ifade edilmişti. Başkent'teki bidayet mahkemeleri Dersaâdet, Beyoğlu ve Üsküdar Bidayet Mahkemeleri olmak üzere üçe ayrıldı. İlk dönemlerde Dersaâdet Bidayet Mahkemesi iki hukuk dairesi ve bir ceza dairesinden oluşmaktayken 1886'dan itibaren ikinci bir ceza dairesi daha eklendi. İhdas edilen ikinci ceza dairesi, Üsküdar Ceza Dairesi üyelerinden müteşekkildi. Üsküdar Ceza Dairesi heyetinin Dersaâdet Bidayet Mahkemesinde kurulan ikinci bir ceza dairesinde görevlendirilmesinin nedenlerinden biri belki de en önemlisi Üsküdar Ceza Dairesi günlük dava sayısının ortalama on civarında olmasıydı (Demirel, 2010, s. 152-153). Üsküdar Ceza Dairesi heyetinin Dersaâdet'te görevlendirilmesi ile Üsküdar Ceza Dairesi kapatılmış oldu. Üsküdar'daki hukuk ve ceza davaları, Üsküdar Hukuk Dairesince görülmeye başlandı. İlerleyen tarihlerde ise Üsküdar Bidayet Mahkemesinin, tekrar hukuk ve ceza daireleri şeklinde ikiye ayrıldığı görülmektedir (Abdülhalik Mithat, 1326, s. 267-268). Beyoğlu Bidayet Mahkemesi de iki hukuk dairesi ve bir ceza dairesinden oluşmaktayken 1897 yılından itibaren söz konusu mahkemeye bir ceza dairesi daha eklendi. Zamanla Başkent'te kurulan bidayet mahkemeleri ve bu mahkemelerdeki hukuk ve ceza dairelerinin sayıları arttı (Demirel, 2010, s. 153).

Osmanlı taşrasındaki vilayetlerde bulunan temyiz deavi meclislerinin isimlerinin 12 Nisan 1879 tarihli irade ile bidayet mahkemeleri şeklinde dönüştürüldüğü de yukarıda ifade edilmişti. Bundan sonra vilayet merkezlerindeki istinaf ve bidayet mahkemeleri ile sancak ve kazalardaki bidayet mahkemelerinin nasıl teşkilatlanacağı ile ilgili 18 Haziran 1879 tarihinde TMK yayımlandı. Kanunun 6. maddesi ile 27. maddesi arasındaki maddelerde vilayet, sancak ve kaymakamlık merkezlerindeki bidayet mahkemelerinin kurulacağı ve söz konusu mahkemelerin hukuk ve ceza daireleri şeklinde iki daireye ayrılacağı yer almaktaydı. Ayrıca hukuk dairelerinin şer'i naip; ceza dairelerinin ise bir reis

tarafından idare olunacağı belirtilmişti. Kanunun 59. maddesi her kaza bidayet mahkemesinde bir müddei umumi muavini bulundurulmasını zorunlu kılmaktaydı (BOA, İ.DH., 788-64023; Düstur, T. 1, C. 4, s. 236-239 ve 245). Bunun üzerine vilayet ve sancaklarda kurulan bidayet mahkemeleri ceza reisleri ve müddei umumi muavinlerinin seçilerek merkeze bildirilmesi Adliye Nezareti tarafından vilayetlerden talep edildi. Kısa sürede yapılan seçimler¹⁴ sonunda merkeze bildirilen isimler 27 Haziran 1879 tarihinde padişah tarafından onaylandı. Manastır merkez ve Görice, Debre, Prizren sancakları; Üsküp, Yeni Pazar, Priştine sancakları; Yanya merkez ve Ergiri, Berat, Preveze sancakları; Bağdat merkez ve Hille, Kerbela, Ammare sancakları; Bursa merkez ve Karesi, Kütahya, Karahisar-ı sahib sancakları; İzmir, Aydın, Saruhan, Menteşe sancakları; Konya Merkez ve Isparta, Burdur, Teke, Niğde sancakları; Adana merkez ve Kozan, Cebel-i bereket, İçil sancakları; Halep merkez ve Urfa, Maraş, Zor sancakları; Musul merkez¹⁵ ve Süleymaniye, Şehr-i zor sancakları; Van merkez ve Hakkari, Muş sancakları; Diyarbakır merkez ve Mardin, Siirt, Malatya sancakları; Erzurum merkez ve Erzincan, Bayburt, Bayezit sancakları; Ankara merkez ve Kayseri, Yozgat, Kırşehir sancakları; Trabzon merkez ve Canik, Lazistan, Gümüşhane sancakları; Selanik merkez ve Siroz, Drama sancakları; Yenişehir, Işkodra ve Kudüs sancaklarında sadece bidayet mahkemesi ikinci reisleri(reis-i sani/ceza reisi¹⁶) ile müddei umumi muavinleri seçilmiş oldu (BOA, İ.DH., 788-64023).

Cezayir-i Bahri Sefid, Kastamonu, Sivas, Suriye ve Basra sancak merkezleri ile buralara bağlı sancaklardaki bidayet mahkemesi ceza reisleri ve müddei umumi muavinlerinin; Saruhan, Menteşe, Gümüşhane sancakları bidayet mahkemesi ceza reisi seçim çalışmaları da devam ettiği için bu makamlara kimlerin seçildiği bilgisi merkeze bildirilmedi. Böylelikle seçim çalışmaları devam eden sancak merkezleri ve bağlı sancaklar hariç diğer sancaklarda ceza reisi görevlendirildi. Atanan reislerin 4'ü hariç 60'ı Müslümandı. Yine listeden Cezayir-i Bahri Sefid, Kastamonu, Sivas, Suriye ve Basra sancak merkezleri ile bağlı yerler hariç Yenişehir, Işkodra, Kudüs, Kerbela, Bayezit sancak merkezlerinde de müddei umumi muavini yukarıdaki sebeplerden dolayı görevlendirilmedi. Geri kalan 60 mülkî-idari birimde müddei umumi muavini görevlendirildi. Görevlendirilenlerden 11'inin gayrimüslim kalan 49'unun ise Müslüman

¹⁴ Vilayetlerden, seçimlerde adliye müfettişi ve istinaf mehkemesi reis ve müddei umumi muavinlerinin seçimlerinin de yapılması istendi. Onlarda seçilerek merkeze gönderildi.

¹⁵ Musul vilayetinin merkezi Kerkük'tür.

¹⁶ Bidayet mahkemesi ceza dairesi reisliği, belgelerde bidayet mahkemesi ceza dairesi riyaset-i sanisi şeklinde de kullanılmakta olup karışıklığa meydan vermemek için bundan sonra söz konusu mahkemelerin ikinci reis ya da reis-i sanileri yerine ceza reisi tabiri kullanılacaktır.

olduğu listeden anlaşılmaktadır (BOA, İ..DH., 788-64023). Bu bilgilerden 27 Haziran tarihinde 15 vilayet merkezi ile 49 sancak merkezi olmak üzere toplam 64 mülkî-idari birimde bidayet mahkemesi ceza reisliği teşkil edildiği ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 12 Nisan'da taşrada bulunan mahkemelerin isimlerini bidayet mahkemesi şeklinde dönüştürme kararı almasından 75 gün, TMK'dan 9 gün sonra Osmanlı ülkesinde 64 mülkî-idari birimde bu mahkemeleri ihdas etmesi devletin, adlî olarak bir boşluğa meydan vermek istememesinin bir tezahürü olduğu gibi bu konuya ayrı bir önem verdiğini de gösterdiği ifade edilebilir.

1879 yılında kaç vilayette bidayet mahkemesi hukuk dairesinin teşkil ettiğine dair bilgi bulunmamaktadır. TMK'da bidayet mahkemelerinin hukuk ve ceza dairesi şeklinde ikiye ayrılacağı belirtilmekteydi. 27 Haziran tarihinde padişah tarafından onaylanan liste ile birlikte padişaha sunulan üst yazıda “... vali ve mutasarrıflık ve muamelat-ı ticariye vesairece ehemmiyeti olan kaimmakamlık merkezlerindeki bidayet mahkemeleri hukuk ve ceza itibarıyla ikişer daireye taksim edilerek hukuk daireleri nüvvab-ı şer'inin taht-ı idarelerinde olmak üzere...” ifadesi yer almaktaydı. Bu ifadeden bidayet mahkemesi hukuk dairelerinin şer'i naip başkanlığında ihdas edileceği anlaşılmaktadır (BOA, İ..DH., 788-64023). Buradan hareketle 27 Haziran tarihinden itibaren bidayet mahkemesi ceza dairesi kurulmuş olan 64 mülki-idari birimde aynı zamanda naiplerin başkanlığında bir hukuk dairesinin de kurulduğu hatta bu 64 mülki-idari birime bağlı kaza merkezlerinde de naip başkanlığında bir bidayet hukuk mahkemesinin ihdas edildiği ifade edilebilir. Vilayetlerde ihdas edilen bidayet mahkemeleri 1880 yılına ait devlet salnamesine yansdı. Söz konusu salnamede, 27 Haziran'da bidayet mahkemesi kurulmuş olan vilayetler ile daha önceden bidayet mahkemesi kurulmuş olan Edirne vilayeti (Edirne merkez, Gelibolu, Tekfurdağ, Gümülci-ne sancakları) listelendi¹⁷. Bunların dışında bahse konu 27 Haziran tarihinden sonra seçimleri tamamlanan ve bidayet mahkemesi ceza reisi ile müddei umumi muavini ataması yapılan Cezayir-i Bahri Sefid vilayeti¹⁸ (Rodos, Midilli, Limni sancakları), Kastamonu vilayeti (Kastamonu merkez ve Bolu, Kangırı, Sinop sancakları), Sivas vilayeti (Sivas merkez ve Amasya, Karahisar-ı şarki sancakları), Suriye vilayeti (Suriye merkez ve Beyrut, Akka, Trablusşam, Hama, Nablus, Havran, Lazkiye sancakları) ile ilgili kayıtlara da yer verildi (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1297, Def'a 35, s. 163-175). Ayrıca Devlet Arşivle-

¹⁷ 27 Haziran tarihli padişah tarafından onaylanan listede Kosova vilayet ismi yer almamakla birlikte vilayete bağlı sancaklara yer verilmişti. 1880 tarihli salnamede ise hem Kosova vilayeti hem de vilayete bağlı 27 Haziran tarihindeki listede yer alan ve bidayet mahkemesi kurulmuş olan Üsküp, Yeni Pazar sancakları isimlerine yer verildi.

¹⁸ Bu tarihte vilayet merkezi Rodos idi (Sannav, 2005, s. 184).

ri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde yapılan araştırmada 28 Haziran 1879 tarihinde Basra'da bidayet mahkemesi ceza reisliğinin bulunduğu, burada da söz konusu tarihte müddei umumi muavini ile 1880 yılında ceza reisinin görevli olduğu görülmektedir (BOA, İ.DH., 808-65345). Bu bilgilerden 1880 yılında 21'i vilayet merkezi¹⁹ ile vilayetlere bağlı 67 sancak merkezi olmak üzere toplam 88 mülkî-idari birimde bidayet mahkemeleri teşekkül ettiği anlaşılmaktadır²⁰. 1880 tarihli Devlet Salnamesi kayıtlarından Konya ve Cezayir-i Bahri Sefid vilayet merkezlerindeki bidayet mahkemesi hukuk dairesi reislikleri ile Gü-mülcine, Rodos ve Şehr-i zor sancaklarında bulunan bidayet mahkemesi hukuk dairesi reisliklerinin münhal bulunduğu diğerlerine görevlendirme yapıldığı görülmektedir. Görevlendirilen hukuk dairesi reislerinin tamamının, ceza reislerinin dördü hariç diğerlerinin Müslüman olduğu; 84 müdde-i umumi muavini-nden 17'sinin ise gayrimüslim, kalanlarının Müslüman olduğu görülmektedir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1297, Def'a 35, s. 163-175).

Sancak bidayet mahkemesi hukuk dairelerinin naiplerin başkanlığı altında ihdas edileceği daha önce belirtilmişti. 1880 tarihli Devlet Salnamesine bu durumun yansdığı görülmektedir. Şöyle ki; 1880 tarihli Devlet Salnamesinde, sancaklarda görevli naiplerle, mezkûr tarihte sancaklarda görevli bidayet mahkemesi hukuk dairesi reislerinin büyük çoğunluğunun aynı isimler olduğu tespit edilmiştir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1297, Def'a 35, s. 163-175 ve 190-270)²¹.

1881 tarihinde yukarıdaki mülkî-idari birimlere ek olarak Trablusgarp ve Yemen'de de hukuk ve ceza daireleri bulunmakta olup, dairelerde de birer reis görev yaptı²². Bidayet mahkemeleri kendi içinde bidayet hukuk ve ceza dairesi şeklinde ikiye ayrılmıştı. Mezkûr tarihte Kosova'da bidayet ceza dairesinde herhangi bir ceza dairesi reisinin; Trablusgarb ile Ma'muretülaziz'de ise bidayet hukuk dairesi reisinin görevli olmadığı görülmektedir. Bidayet mahkemesi bulunan sancakların büyük çoğunluğunda bidayet mahkemesi ceza dairelerinin birer müstakil reisinin bulunduğu görülmektedir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1298, Def'a 36, s. 240-244). Fakat mezkûr salnamenin 240. sayfasında "sancaklarda bulunan bidayet mahkemelerinin birinci reisliklerinin naip-

¹⁹ 21 vilayet merkezi içinde 27 Haziran tarihinde yer alan 15 vilayet merkezi ile Edirne, Kosova, Cezayir Bahri Sefid, Kastamonu, Sivas, Suriye vilayet merkezleri yer almaktadır.

²⁰ 27 Haziran 1879 tarihli listede bidayet mahkemesi bulunan sancaklar arasında Kudüs sancağı zikredilmişti. 1880 yılı bidayet mahkemelerinin listelendiği devlet salnamesi kayıtlarında Kudüs'e rastlanılmadığından Kudüs sancağı 88 sayısına dahil edilmedi.

²¹ 1880 tarihli Devlet Salnamesinde bidayet mahkemesi reis isimlerinin yer aldığı 163-175. sayfalar ile vilayetlere ait bilgilerin yer aldığı 190-270. sayfalar arasındaki naip isimleri karşılaştırılarak bu bilgi tespit edildi.

²² Söz konusu tarihte vilayet ve sancaklarda görevli bidayet ve ceza daireleri reisleri için bkz. 1880 tarihli Devlet Salnamesi.

liklere dönüştürüldüğü, bu naipliklerde de şer'i naiplerin görevlendirildiği ifade” yer almaktadır²³. Bu ifade 27 Haziran 1879 tarihli belgede hukuk dairesi reisliğinin naipler tarafından yerine getirileceği bilgisinin bir yansımasıdır. Devlet salnamelerinde sancaklardaki bidayet mahkemesi hukuk reisi ibaresinin karşısında “Naib ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi”; vilayet salnamelerinde ise bidayet mahkemesi hukuk dairesi ibaresinin karşısında ise “Naip” ifadesine yer verilerek kanuna uyulduğu ve sancaklardaki bidayet mahkemesi hukuk reisliklerinin naipler tarafından yerine getirildiği gösterildi. Sancaklardaki bidayet mahkemesi ceza reisliklerinde ise naipler görev yapmamış bu reisliklere müstakil reisler görevlendirilmiştir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1298, Def'a 36, s. 240). Bahse konu tarihte söz konusu vilayetler ile vilayetlere bağlı bazı sancak ve kazalarda müdde-i umumi muavinlerinin görevlendirildiği bilgisi yer almaktadır (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1298, Def'a 36, s. 244-246). 1882 yılında yukarıdaki mülki-idari birimlere ek olarak İzmit, Kudüs gibi kazalarda da bidayet mahkemesi hukuk ve ceza daireleri ihdas edildiği, dairelerde de birer reis ve müdde-i umumi muavini görevlendirildi (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1299, Def'a 37, s. 241 ve 250).

1883-1908 yılları arasında yukarıdaki vilayetlerde bidayet mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinin varlığını devam ettirdiği, bu tarihler arasında zaman zaman müstakil hale gelen Karesi, Serfice gibi sancaklar ile yeni kurulan Genç gibi bazı sancaklar ve İzmit, Biga, Çatalca gibi sancaklarda bidayet mahkemesi kurulduğu, vilayet ve sancakların dışında buralara da reis ve müdde-i umumi muavinlerinin atandığı görülmektedir. Devlet salname kayıtlarından vilayetlere ait bilgiler ile birlikte sancak ve kazalara ait bilgilerde yer almıştır. Edirne'ye bağlı Sultanyeri, Ahi Çelebi, Malkara gibi bazı kazalarda sadece naip ve bidayet mahkemesi tabirleri yer almaktadır. Bunun dışında müdde-i umumi muavini'nin bulunduğu dair bilgilere pek yer verilmemiştir. Bu durum 1898'den 1908'e kadar bu şekilde devam etti (Salname-i Devlet-i Osmaniye, 1300, Sene 38, 265-344; 1301, Sene 39, s. 482-556; 1302, Sene 40, s. 495-568; 1303, Sene 41, s. 423-479; 1304, Sene 42, s. 391-434; 1305, Sene 43, s. 299-343; 1306, s. 384-734; 1307, Sene 45, s. 430-828; 1308, Sene 46, s. 424-820; 1309, Sene 47, s. 450-852; 1310, Sene 48, s. 444-862; 1311, Sene 49, s. 490-888; 1312, Sene 50, s. 506-906; 1313, Sene 51, s. 538-946; 1314, Sene 52, s. 548-952; 1315, Sene 53, s. 340-596; 1316, Sene 54, s. 390-720; 1317, Sene 55, s. 376-682; 1318, Sene 56, s. 422-722; 1319, Sene 57, s. 470-773; 1320, Sene 58, s. 494-

23

Benzer bir uygulama vilayet istinaf mahkemeleri için de hayata geçirilmiştir. Şöyle ki; 1880 yılında Edirne vilayeti dışındaki diğer vilayet merkezlerinde bulunan istinaf mahkemesi birinci reisliklerinin görevleri de yine naiplere havale edilmiştir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1298, Def'a 36, s. 238).

788; 1321, Sene 59, s. 544-841; 1322, Sene 60, s. 556-861; 1323, Sene 61, s. 622-935; 1324, Sene 62, s. 686-999; 1325, Sene 63, s. 682-995; 1326, Sene 64, s. 692-995) 1887/1888 yılına ait devlet salnamesinde Edirne'ye bağlı İskece'de bidayet mahkemesi bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bu bilginin altında ise "İskece Bidayet Mahkemesi bir daireden ibaret olup hukuk ve ceza maddelerine bakmaktadır" ibaresi yer almaktadır (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1306, s. 643). Buradan sadece bir daire bulunan mülkî-idari birimlerdeki bidayet mahkemelerinin, hem hukuk hem ceza davalarına baktığı anlaşılmaktadır. Yine 1887/1888 yılından itibaren Sisam Emaretinin merkezi olan Vati'de daimi olarak bidayet mahkemesi kuruldu. Bunun dışında 1887-1889 arasında Karlova'da, 1889-1890 arası Meratokambo'da, 1890-1892 arasında tekrar Karlova'da "Seyyar Bidayet Mahkemesi" şeklinde tesmiye edilmiş bidayet mahkemeleri kuruldu. 1892-1896 arası Karlova'da, "Karlova Bidayet Mahkemesi", 1897'de Meratokambo'da, "Meratokambo Bidayet Mahkemesi", 1898-1902 arası da tekrar Karlova nahiyesinde "Karlova Bidayet Mahkemesi", şeklinde isimlendirilmiş bidayet mahkemeleri kuruldu. Bu bidayet mahkemelerinde müddei umumi muavinleri ile azalar da görevliydi (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1306, Sene 44, s. 730; 1307, Sene 45, s. 825; 1308, Sene 46, s. 816-817; 1309, Sene 47, s. 848-849; 1310, Sene 48, s. 858-859; 1311, Sene 49, s. 884-885; 1312, Sene 50, s. 902-903; 1313, Sene 51, s. 942-943; 1315, Sene 53, s. 594; 1316, Sene 54, s. 720; 1317, Sene 55, s. 680; 1318, Sene 56, s. 720; 1319, Sene 57, s. 772; 1320, Sene 58, s. 788) Burada iki ilginç durum söz konusudur. Birincisi Karlova ve Meratokambo'nun kayıtlara göre nahiye merkezi olması ve nahiye merkezinde bidayet mahkemesinin kurulması ikincisi kurulan mahkemelerin "Seyyar Bidayet Mahkemesi" şeklinde isimlendirilmiş olmasıdır. Seyyar bidayet mahkemesi şeklinde isimlendirme, bidayet mahkemesinin bir yıl Karlova'da diğer yıl Meratokambo'da kurulması ile açıklanabilir. Eğer mezkûr yerler kaza değilse²⁴ nahiye merkezlerinde bidayet mahkemesinin kurulması ancak olay ve dava sayısının fazlalığı ile açıklanabilir.

Cebel-i Lübnan'a bağlı önemli bir kasaba olan Deyrülkamer kasabasında da 1894'ten 1908'e kadar bidayet mahkemesi ihdas edildi. Kasabada kurulan mahkemede hukuk ve ceza daireleri şeklinde ayrıma gidilmediği görülmektedir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1311, Sene 49, s. 881; 1312, Sene 50, s. 899; 1313, Sene 51, s. 939; 1314, Sene 52, s. 943; 1315, Sene 53, s. 591; 1316, Sene 54, s. 716; 1317, Sene 55, s. 676; 1318, Sene 56, s. 716; 1319, Sene 57, s.

768; 1320, Sene 58, s. 784; 1321, Sene 59, s. 836; 1322, Sene 60, s. 856; 1323, Sene 61, s. 930; 1324, Sene 62, s. 994; 1325, Sene 63, s. 990; 1326, Sene 64, s. 990). Bu bilgiden Deyrulkamer'deki bidayet mahkemesinin de hem hukuk hem ceza davalarına baktığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, 1884-1908 yılları arasında **Musul** (Salname-i Devlet-i Osmaniye, 1301, Sene 39, s. 544; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1303, Sene 41, s. 469; 1313, Sene 51, s. 576); **Işkodra** (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1303, Sene 41, s. 432), **Ma'muretülaziz** (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1303, Sene 41, s. 453; 1307, Sene 45, s. 660; 1320, Sene 58, s. 668; 1323, Sene 61, s. 804); **Bitlis** (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1303, Sene 41, s. 456; 1307, Sene 45, s. 636); **Hakkari** (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1303, Sene 41, s. 459); **Basra** (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1303, Sene 41, s. 474; 1307, Sene 45, s. 456-457; 1313, Sene 51, s. 560; 1320, Sene 58, s. 512; 1323, Sene 61, s. 642; 1325, Sene 63, s. 702; 1326, Sene 64, s. 710) ve **Erzurum** (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1307, Sene 45, s. 644) mülki-idari birimlerinde görevli naip, vilayet/sancak merkezinde bulunan bidayet mahkemesi hukuk dairesi reisliğini; bu vilayetlerin dışında kalan vilayet merkezlerinde görevli naip, vilayet istinaf mahkemesi hukuk dairesi reisliğini ifa etti. Bidayet mahkemeleri ile ilgili aşağıdaki hususlara da değinildikten sonra diğer başlığa geçilecektir.

Liva merkezinde bulunan bidayet mahkemelerinin dava sayıları, kazalara göre daha fazla olduğundan zaman zaman liva bidayet mahkemeleri hukuk ve ceza daireleri şeklinde ikiye ayrılmıştı. Liva bidayet mahkemesi hukuk dairelerinde reis-i evvel, naip idi. Ceza dairelerinde ise reis olarak Adliye Nezaretinin kararı ve padişahın irade-i seniyyesi ile atanan ceza reisleri (reis-i saniler) görevliydi (Kazım, 1313, s. 142). Liva bidayet mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinin her birinde birer mahkeme reisi, ikişer aza ve birer mülazım görevliydi. Bunların dışında mahkemelerin her dairesinde ikişer katip, bir icra memuru ve iki mübaşir bulunurdu. Liva bidayet mahkemeleri hukuk ve ceza daireleri diye ikiye ayrılmış olmasına rağmen tahsisat yetersizliğinden dolayı zaman zaman hukuk ve ceza daireleri tek bir daire altında birleştirildiği durumlar da olmuştur (Demirel, 2010, s. 150). Mahkemede aza bulunmadığı vakitlerde vekil olarak aza mülazımı mahkeme heyetine dahil olurdu. Katip ve mukavelat muharrirleri böyle durumlarda dahi mahkemeye dahil olamazlardı. Buna rağmen, katılmaması gerekenlerin katılımıyla yapılan yargılamalar neticesinde verilen kararlar, temyize gitmekte ve yerel mahkemece verilen kararların temyiz mahkemesince bozularak tekrar yargılama yapılması için yerel mahkemeye iade edildiği durumlar ortaya çıkmaktaydı (Demirel, 2010, s. 151-152).

TMK'nın 6. maddesinde her kazada birer bidayet mahkemesinin olduğu bilgisi yer almaktaydı. Yine kanunun diğer maddelerine göre de kazalarda kurulacak bidayet mahkemeleri bir reis ve iki azadan oluşmaktaydı. Azanın biri mahkemenin başkatibi görevini de ifa ederdi. Bunun dışında mahkemenin yazı işleri için de iki katip bulunurdu. Mahkemedeki tebliğat ve icra görevlerini, mahkeme icra memuru ya da mübaşir yerine getirirdi (Düstur, T. 1, C. 4, s. 236-239). Mahkeme reisinin olmadığı vakitlerde mahkemeye en kıdemli aza başkanlık eder, azanın bulunmadığı veya reise vekalet ettiği dönemlerde de azaya birinci katip vekalet ederdi (Demirel, s. 2010, s. 146). Usul-u Muhakemat-ı Cezaiye Kanununa göre kaza bidayet mahkemelerinde bir müddei umumi muavini ve müstantık bulunması gerektiği öngörülmesine rağmen zaman zaman mahkeme reisi, müddei umumi muavini ve müstantığın atanmadığı durumlar olmuştu. Bu durumda mahkemenin reisliğini naipler üstlendi (Köksal, 1998, s. 266). Müddei umumi muavinlerinin atanamaması durumlarında da kazalardaki müddei umumilik vazifesini kazalarda görevli polis komiseri bu da olmadığı vakit jandarma zabitanları yerine getirmekteydi (Mehmet Asım, 1328, s. 164; Düstur, T. 1, C. 4, s. 135-141). Kural olarak kaza bidayet mahkemelerinde hukuk ve ceza davalarına, davalar az olması nedeniyle-bidayet mahkemelerinin hukuk ve ceza olarak ikiye ayrılmasına gerek duyulmayarak tek bir dairede bakılırdı. (Ekinci, 1996, s. 109; Mehmet Şevki, 1322, s. 96). Ama mahkemelerin bulunduğu kazalardaki dava yoğunluğuna göre kaza bidayet mahkemeleri, hukuk ve ceza davalarına bakan daireler şeklinde ikiye de ayrılabilmekteydi. Bu durumda her bir daire bir başkan ile iki azadan oluşmaktaydı. Bu başkanlardan birine reis-i evvel unvanı verilirdi. Kaza bidayet mahkemelerinde hukuk ve ceza daireleri şeklindeki ilk ayırım Rumeli vilayetlerindeki kazalarda bulunan bidayet mahkemelerinde gerçekleşti (Ekinci, 1996, s. 109; Mehmed Şevki, 1322, s. 101). TMK'da her kazada birer bidayet mahkemesinin açılmasını zorunlu kılmaktaysa da ödenek yetersizliği ve yetişmiş adliye personeli kısıtlılığından dolayı her kazada bidayet mahkemesi açılmadı. Böyle durumlarda davacılar, ya en yakın kazaya ya da livaya giderek davalarını açmaktaydı. Bu da birçok problemleri beraberinde getiriyordu. Bidayet mahkemesi bulunmayan Seferihisar, Tortum, Cenin, Malazgirt kazalarındaki halk tarafından kazalarına birer bidayet mahkemesi açılması için Adliye Nezaretine müracaat edilmiş ise de sürekli ödenek yetersizliği sebep gösterilerek bu taleplere olumsuz cevap verildi. Bunların dışında Gelibolu'ya bağlı Eceabad nahiyesi sakinleri de nahiyelerinde bir bidayet mahkemesi açılması için Adliye Nezaretine müracaat etmişlerse de nahiye sakinlerine TMK'nın bidayet mahkemeleri

ancak kaza merkezlerinde açılır maddesi sebep gösterilerek mahkeme açılması talebine olumsuz yanıt verildi (Demirel, 2010, s. 149).

Bidayet mahkemelerinde görevli müddei umumilerin tayinleri Adliye Nezaretinin takrirı, padişahın irade-i seniyyesi ile yapılmaktaydı (BOA, BEO, 279-20884). Bidayet ceza mahkemelerinde müddei umumu muavinleri, istinaf ceza mahkemelerinde müddei umumiler, temyiz mahkemelerinde ise başmüddei umumiler görevlendirilmekteydi (Abdurrahman Şeref, 1318, s. 414). Bunların kendi aralarındaki hiyerarşisi ise şu şekildeydi. En üstte başmüddei umumi, ondan sonra istinaf müddei umumileri ondan sonra ise bidayet mahkemesi müddei umumileri gelmekteydi. Bir başka ifade ile başmüddei umumiler, müddei umumilerin amiri konumundaydı. İşlerin yoğunluğuna bağlı olarak müddei umumilere yardımcı olmak üzere muavinlerde görevlendirildi. Muavinlerin en kıdemlisi müddei umumilerin bulunmadığı vakitlerde onların yerine vekaleten iş ve işlemleri yürütmekteydi. (Demirel, 2010, s. 245-246).

Müdde-i umumiler bidayet mahkemelerinin hukuk ve ceza dairelerinde farklı şekillerde görev icra ederlerdi. Ceza davalarında davacıyken hukuk davalarında ise gerekli durumlarda fikirlerini beyan etmek için mahkemeye davet edilirdi. Bulundukları mahkemelere göre de görev ve yetkilerinde farklılıklar söz konusuydu. Bu farklılıklardan biri ceza davalarında verilen hükümler için istinaf²⁵ hak ve yetkileri mevcutken hukuk davalarında böyle bir durum söz konusu değildi. Ayrıca ceza davalarında mahkemenin sonuna kadar ceza dairesinde (mahkemesinde) kalmaları zorunluyken hukuk davalarında ise dava konusu hakkındaki görüşünü beyan ettikten sonra hukuk dairesinden (mahkemesinden) ayrılabilirdi. Görüldüğü üzere müddei umumi/muavininin görevleri genel olarak ceza dava konuları ile ilgiliydi (Abdülhalık Mithat, 1326, s. 38). Ayrıca kaza bidayet mahkemelerinden ceza, hukuk ve ticaret davalarında, bir üst mahkemede tekrar dava edilmesi yolu açık bırakılarak karar verilmiş ise bu tür davaların açılacak mercii liva bidayet mahkemeleriydi. Bu durumda liva bidayet mahkemeleri istinaf mahkemesine dönüşmekteydi. İstinaf mahkemesine dönüştüğü vakitte mahkeme heyetinin beş kişiden oluşma zorunluluğu bulunmaktaydı. Örneğin Liva bidayet mahkemesi ceza dairesini ilgilendiren bir davada, hukuk dairesinde görevli iki aza da ceza dairesine katılır. Böylece liva bidayet mahkemesi heyeti sayısı beşe yükselir. Bundan sonra dava istinafen görülürdü (Mehmet Şevki, 1322, s. 102).

25

İstinaf kelime olarak; mahkeme-i iptidaiden (başlangıç, ilk) verilen hükme razı olmayıp davayı onun mafevkinde (üstünde) bulunan mahkemeye nakletmedir (Şemseddin Sami, 1996, s. 107).

5. Maraş Bidayet Mahkemesinin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde 12 Nisan 1879 tarihinde sancak ve kazalardaki mahkeme isimleri bidayet mahkemesi şeklinde değiştirilmesi yönünde çıkarılan karar üzerine vilayetlerdeki adlî hususlarla ilgilenen meclisler bidayet mahkemesine dönüştürüldü. Maraş'a ait Şer'îye defterleri incelendiğinde 20 Rebi'ulahir 1296/13 Nisan 1879 tarihli davanın "Maraş Temyiz-i Hukuk²⁶ Meclisine" mahsus odada görüldüğü tespit edildi. 29 Rebi'ulahir 1296/22 Nisan 1879 tarihli davanın ise "Maraş Bidayet Mahkemesinde" görüldüğü mezkûr defter kayıtlarında yer almaktadır. Bu bilgiden Maraş'taki "Liva Temyiz Meclisi"nin, 12 Nisan 1879 tarihinden sonra 10 gün içinde Maraş Bidayet Mahkemesine dönüştüğü, bir başka ifade ile söz konusu tarih aralığında Maraş Bidayet Mahkemesinin kurulduğu ve yargılamalara başladığı anlaşılmaktadır (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 6857, s. 18, belge no: 53). Maraş Bidayet Mahkemesinin kuruluş tarihinin 1879 olduğu, mahkemeye ait defterin giriş sayfasındaki mühürde yer alan 1296 tarihinden de anlaşılmaktadır (BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 8985, s. 1). Maraş Bidayet Mahkemesi kurulduktan sonra sadece basit konulardaki yargılamalara bakmamış bu tarihten kısa bir süre önce Maraş ve havalisinde başlayan Ermeni isyanıyla ilgisi bulunan ve yakalanan şüphelilerin de yargılandığı, Maraş sancağından Halep'e gönderilen 9 Mayıs 1879 tarihli evraktan anlaşılmaktadır (BOA, DH. ŞFR. 111-25). Böylelikle Maraş'taki "Liva Temyiz Meclisi"nin de Maraş Bidayet Mahkemesine dönüştürüldüğü hatta yeni mahkemenin çok kısa süre içinde yargılama²⁷ faaliyetlerinde de bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA, DH. ŞFR. 111-25). Bu bilgilerden Maraş Bidayet Mahkemesinin net olarak bir tarih belirtilemeye de 12-22 Nisan 1879 tarihleri arasında kurulduğu ifade edilebilir.

Sancaklarda bidayet mahkemelerine kimlerin başkanlık edeceği, mahkemelerin kaç üyeden oluşacağı ile vilayet ve kazalarda kurulacak diğer mahkemelerin Osmanlı ülkesinde ne şekilde teşkilatlanacağı, mahkemelerin kaç gruba ayrıldığı ve diğer bilgilerin de yer aldığı 18 Haziran 1879 tarihli TMK'nın yayımlandığı daha önceden ifade edilmişti. Kanun yayımlandıktan sonra yerel yöneticilerden, sancaklarında ihdas edilmiş olan bidayet mahkemesi ceza daireleri için birer reis ile müddei umumi muavini seçilerek merkeze bildirmeleri istendi. Söz konusu talep Maraş sancağına da iletildi. Sancakta yapılan seçim-

²⁶ XVI. yüzyılda Osmanlı idaresine girmesinden Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Maraş'ta kadılar görevlendirilmiştir. Dolayısıyla Maraş'ta şer'î mahkemede bulunmaktadır (Aköz, A., Solak, İ., 2003, s. 42; Arslan, H., 2014, s. 94-97; BOA, A. {DVNSAHK.ME..d, 3, s. 1,4,85; Demirci, S., Arslan H., 2012, s. 54). XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Maraş'ta, şer'î mahkemelerin yanı sıra nizamiye mahkemeleri de ihdas edilmeye başlandı. Bu konuda arşivde ve Halep vilayet salnamelerinde yeterince bilgi bulunmaktadır.

²⁷ Maraş'ta çıkan Ermeni isyanı ve yapılan yargılamalar ile ilgili "Maraş Bidayet Mahkemesinin Yargılama Faaliyetleri" bölümünde bilgi verileceği için burada sadece özet olarak konuya değinildi.

lerde Nuri Efendi'nin Maraş Bidayet Mahkemesi ceza reisliğine, müddei umumi muavinliğine de vilayet mektubi kalemi müsevvidlerinden Mehmet Efendi'nin seçildiği merkeze bildirildi. Osmanlı coğrafyasından bidayet mahkemesi ceza reisi ve müddei umumi muavini olarak seçilenler merkeze bildirildikten sonra 27 Haziran 1879 tarihli padişah iradesi ile seçildikleri sancaklara atamaları gerçekleşti (BOA, İ.DH., 788-64023; BOA, DH.ŞFR. 111-70). Ayrıca bidayet mahkemesi ihdas edilen sancaklarda bidayet mahkemesi hukuk reisliklerine naiplerin başkanlık edeceği de kararlaştırılmıştı (BOA, İ.DH., 788-64023). Bu anlatılanlardan iki ay içerisinde de Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza reisleri ile müddei umumi muavininin belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

1880 yılında Maraş Bidayet Mahkemesinin hukuk ve ceza dairelerinde birer reis görevliydi. Mahkemede ayrıca bir müddei umumi muavini de görevliydi (Salname-i Devlet-i Osmaniye, 1297, Def'a 35, s. 163-175). 1880 yılında taşra hakimleri tarafından hazırlanacak hüccetlerin nasıl olması gerektiği ile ilgili Maraş Bidayet Mahkemesi müddei umumi muavinliğine hitaben yazılan yazı, Maraş Şer'i Mahkemesine gönderildi (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 6857, s. 145, belge no: 223)²⁸. Bu bilgi de mezkûr tarihte Maraş Bidayet Mahkemesinde bir müddei umumi muavinliği makamının bulunduğu bilgisini doğrulamaktadır.

Sancak bidayet mahkemeleri²⁹ istinaf görevi yürütmedikleri sürece bir reis, bir müddei umumi muavini ve iki de azadan meydana gelmekteydi (TMK mad. 14 ve 59). 1879 ve 1880 yılları Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza reisleri ve müddei umumi muaviniinde meydana gelen değişiklikler Halep'e ait salnamelerden takip edilmek istendi. Fakat söz konusu döneme ait vilayet salnameleri bulunmadığı için bu bilgilerin takibi devlet salnamelerinden yapıldı (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1297, Def'a 35, s. 163-175 ve 190-270; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1298, Def'a 36, s. 240-244). Bunların dışında mahkemede görevli azalar ve başkatipler ile ilgili de Halep Vilayet Salnamesi ile devlet salnamelerine bakıldı fakat bir bilgiye ulaşılamadı. Bu defa Maraş Şer'iyeye Sicilleri arasında yapılan incelemede 6857 numaralı defterde 23 Nisan 1879 tarihli dava da "Şuhudül hal" başlığı altında Maraş Bidayet Mahkemesinde, bir dava da iki, bir başka dava da dört mümeyyizin; her iki davada

²⁸ Taşra hakimleri tarafından tanzim olunacak vekalet hüccetlerinin tanzimi ile ilgili vilayetlere gönderilen yazı Maraş Şer'iyeye Mahkemesi ile Bidayet Mahkemesine de gönderilmiş ve bu konudaki kayıt 232 numaralı Şer'iyeye Sicilinde kaydedilmiştir (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 6858, s. 145, belge no: 223).

²⁹ Sancak merkezleri, aynı zamanda sancağın kaza merkezi kabul edildiği için Osmanlı Devleti tarafından liva(sancak)larda bulunan bidayet mahkemeleri de ilk etapta kaza bidayet mahkemesi daha sonra liva bidayet mahkemesi olarak değerlendirilmekteydi.

da bir başkatibin görevli olduğu tespit edildi (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 6857, s. 58, belge no: 58-59). 5 Muharrem 1297/19 Aralık 1879 tarihli davada Maraş Bidayet Mahkemesinde azalar görevlendirilmeye başlandı. Ayrıca mahkemede bu tarihte bir de aza mülazımının görevli olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 6857, s. 141, belge no: 214). 8983 numaralı 13 Eylül 1880 tarihli defterde Maraş Bidayet Mahkemesinde bir reis, bir başkatip ile iki azanın görevli olduğu fakat söz konusu görevlilere ait mühürlerin yazısı okunamayacak derecede olduğu için isimler tespit edilemedi (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 8983, s. 1, belge no: 1). Bu bilgilerden 1879 yılında Maraş'ta bidayet mahkemesi kurulduktan hemen sonra başkatip ve mümeyyizlik uygulamasının hayata geçirildiği, 19 Aralık'tan itibaren de mahkemede mümeyyiz yerine aza görevlendirilmeye başlandığı dolayısıyla da mümeyyizlik tabiri yerine aza tabirinin kullanılmaya başlandığı ayrıca aza mülazımı olarak da görevlendirmenin yapıldığı ortaya çıkmıştır.

26 Haziran 1879 tarihinde Maraş Müddei Umumi Muavini olarak atanan Mehmet Efendi, yaklaşık 2 yıl bu görevi yürüttükten sonra 15 Haziran 1880 tarihinde Urfa Müddei Umumi Muavini Hasip Efendi ile becayiş talebinde bulundu. Talepleri olumlu değerlendirildi ve 20 Haziran'da Mehmet Efendi'nin tayini Urfa'ya Hasip Efendi'nin de tayini Maraş'a çıktı (BOA, İ..DH.. 829-66794).

Maraş Bidayet Mahkemesinde görevli bulunan müddei umumi muavini istifa etti. Müddei umumi muavinliği için Maraş'ta imtihan açıldı. Yapılan imtihanda başarılı olan Maraş Bidayet Mahkemesi Başkatibi Mehmet Tevfik Efendi, resmi yazışmalardan sonra 3 Aralık 1881 tarihinde padişah iradesi ile Maraş müddei umumi muavini olarak atandı (BOA İ.. DH. 842-67662). Bu bilgiden Maraş'ta bir başkatip olduğu ve girdiği müddei umumi muavinliği sınavını kazanarak bu göreve atandığı anlaşılmaktadır.

Maraş Bidayet Mahkemesinde 1889 yılından itibaren "Bidayet Kalemi" oluşturuldu. 1888 yılında mahkemede var olan başkatiplik makamı, bu yıldan itibaren bidayet mahkemesi kalemi bünyesindeki görevliler başlığı altında zikredilmeye başlandı. Yine 1889 yılında kalem bünyesinde hukuk ve ceza zabıt katipleri kadroları ihdas edildi ve buralarda görevlendirmeler yapıldı. Bunun dışında mahkemede "Mahkeme Refakatindeki Memurlar" başlığı altında bir birim daha oluşturuldu. Bu birimde bir müstantık, bir mukavelat muharriri bir de icra memuru kadroları ihdas edilerek buralara atamalar gerçekleştirildi.

Maraş Bidayet Mahkemesi 1890/1891'de "Adliye Dairesi" şeklinde isimlendirildi. Adliye Dairesi, önceki yıllarda olduğu gibi hukuk ve ceza dairesi şeklinde ikiye ayrılmaktaydı. Ayrıca dairelerdeki kadrolar önceki yıllardaki ile

aynıydı (Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def'a 19, s. 201-202)³⁰. 1894/1895 yılında Maraş adli yapılanması ifade edilirken de “Maraş Adliye Dairesi”, 1895/1896 yılında ise “Liva Bidayet Mahkemesi” ibaresi kullanılmaya başlandı (Salname-i Vilayet-i Halep, 1313, Def'a 23, s. 250-251). 1904/1905 yılında ise mahkeme refakatindeki görevlilerin haricinde mahkemede dört mübaşir de görevlendirildi (Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 32, s. 444). Maraş'ta bu yıl ilk defa mübaşir kadrosu tahsis edildi ve bu kadroda görevlendirme yapıldı. 1905/1906 yılında ise önceki yıl ihdas edilen mübaşirliğin bu yıl olmadığı görülmektedir. Bu görevliler haricinde mahkemeye 1906 yılında bir mukavelat muharriri refiki, 1908 yılında ise bir tahsildar ve bir mülazım görevlendirildi (Salname-i Vilayet-i Halep, 1307, Def'a 18, s. 155-156; Salname-i Vilayet-i Halep, 1324, Def'a 34, s. 454-455; Salname-i Vilayet-i Halep, 1326, Def'a 35, s. 454-455).

Halep salname kayıtlarına göre 1881-1908³¹ yılları arasında Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde; birer reis³², ikişer aza, bir aza mülazımı, bir müstantık, bir müddei umumi muavini, bir başkatip, ikişer hukuk ve ceza zabıt katipleri, bir müstantık, bir icra memuru, bir mukavelat muharriri³³, mübaşir görev ifa etti (Salname-i Vilayet-i Halep, 1299, Def'a 12, s. 87; Salname-i Vilayet-i Halep, 1300, Def'a 13, s. 91-92; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1301, Sene 39, 538; Salname-i Vilayet-i Halep, 1302, Def'a 14, s. 177; Salname-i Vilayet-i Halep, 1303, Def'a 15, s. 196; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1304, Sene 42, s. 423; Salname-i Vilayet-i Halep, 1305, Def'a 16, s. 185-186; Salname-i Vilayet-i Halep, 1306, Def'a 17, s. 188; Salname-i Vilayet-i Halep, 1307, Def'a 18, s. 155-156; Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def'a 19, s. 201-202; Salname-i Vilayet-i Halep, 1309, Def'a 20, s. 143; Salname-i Vilayet-i

³⁰ Geçen yılki “Mahkeme Refakatindeki Memurlar” şeklindeki isimlendirmenin bu yıl yapılmadığı görülmektedir.

³¹ 1906 yılında Halep'e ait vilayet salnamesi bulunmamaktadır. Söz konusu tarihe ait mahkeme ile ilgili bilgilere devlet salnamesinden erişilmektedir. Söz konusu salnamede de sadece hukuk ve ceza reisleri ile mahkeme müddei umumi hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu nedenle 1906 yılında bunların dışındaki görevlilerin Maraş Bidayet Mahkemesinde vazife yaptığına dair salnamede kayıt bulunmamaktadır. Söz konusu tarihe ait bidayet mahkemesi kayıtlarına da rastlanılmamıştır.

³² Daha öncede ifade edildiği üzere liva ve kazalarda bidayet mahkemesi hukuk reisliği görevini naipeler yürütmekteydi. 1882-1908 yılları arasında Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk dairesi reisliğini de bu kurala uygun olarak Maraş Şer'i Naibi yerine getirdi. Söz konusu tarih aralığında Halep Vilayet Salnamesinin Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk dairesi ile ilgili bölümünde “Hukuk Dairesi Reisi” kısmının karşısında “Naib Efendi”; Maraş sancağına bağlı Elbistan, Zeytun, Andırın ve Pazarcık Bidayet Mahkemeleri reisi kısmının karşısında da “Naip/Efendi” ibaresi yer almaktadır. Bu bilgidan çalışmamızın sınırı olan 1908 yılına kadar Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk dairesi reisliği ile Maraş'a bağlı Zeytun, Elbistan, Andırın ve Pazarcık Bidayet Mahkeme reisliğini naipelerin yürüttüğü bir kez daha teyit edilmiş oldu.

³³ 1906/1907 ve 1908/1909 yıllarında Maraş'ta mukavelat muharririnin yanı sıra refikinin de görevli olduğu görülmektedir. Ayrıca 1908/1909 yılında Maraş Bidayet Mahkemesinde bir tahsildar ile bir mülazım da görevliydi. Mülazım ile tahsildarın ilk kez bu tarihte mahkemede görevlendirildiği görülmektedir.

Halep, 1310, Def'a 21, s. 225-226; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1311, Sene 49, s. 547; Salname-i Vilayet-i Halep, 1312, Def'a 22, s. 257; Salname-i Vilayet-i Halep, 1313, Def'a 23, s. 250-251; Salname-i Vilayet-i Halep, 1314, Def'a 24, s. 286-287; Salname-i Vilayet-i Halep, 1315, Def'a 25, s. 292-293; Salname-i Vilayet-i Halep, 1316, Def'a 26, s. 352; Salname-i Vilayet-i Halep, 1317, Def'a 27, s. 320; Salname-i Vilayet-i Halep, 1318, Def'a 28, s. 335-336; Salname-i Vilayet-i Halep, 1319, Def'a 29, s. 352; Salname-i Vilayet-i Halep, 1320, Def'a 30, s. 359; Salname-i Vilayet-i Halep, 1321, Def'a 31, s. 426-427; Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 32, s. 444; Salname-i Vilayet-i Halep, 1323, Def'a 33, s. 461-462; Salname-i Vilayet-i Halep, 1324, Def'a 34, s. 454-455; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1325, Sene 63, s. 732-733; Salname-i Vilayet-i Halep, 1326, Def'a 35, s. 454-455).

TMK'nın 6. maddesinde kazalarda da bidayet mahkemesi bulunduğu bilgisi yer almaktaydı. Maraş'ın kazalarında bidayet mahkemesinin ne zaman ihdas edildiği ile ilgili arşivde yapılan çalışmada Zeytun'da 21 Mayıs-1 Haziran 1879 tarihleri arasında bidayet mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinin kurulduğu, 1 Haziran 1879 tarihinde Zeytun'dan Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraftan tespit edilmiştir. Mahkemede birer reis ile birlikte ikisi Hristiyan ikisi Müslüman olmak üzere toplam dört aza ile iki katip görevlendirildi (BOA İ.DH., 786-63865). Zeytun Bidayet Mahkemesine ait defterler elimizde mevcut olmadığı için mahkemedeki değişim ve gelişim büyük ölçüde Halep vilayet salnameleri üzerinden takip edilmiştir. 1881 yılında da Zeytun Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza dairesi şeklinde ikiye ayrıldığı, aynı tarihte Andırın, Elbistan ve Pazarcık kazalarında böyle bir ayrıma gidilmediği salname kayıtlarından anlaşılmaktadır (Salname-i Vilayet-i Halep, 1299, Def'a 12, s. 88-89). 1882 yılından itibaren ise bu ayrım ortadan kalktı (Salname-i Vilayet-i Halep, 1300, Def'a 13, s. 91-92).

Zeytun Bidayet Mahkemesinde 1890/1891'de ilk defa "Bidayet Kalemi" oluşturuldu. Kalem bünyesinde başkatip, bir ikinci katip, bir de müstantık muavini görev ifa etti (Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def'a 19, s. 203).

Halep salname kayıtlarına göre 1881-1908 yılları arasında Zeytun Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde; birer reis, başkatip, ikişer aza, aza refiki, bir ikinci katip, bir de müstantık muavini görev yaptı (Salname-i Vilayet-i Halep, 1299, Def'a 12, s. 88; Salname-i Vilayet-i Halep, 1300, Def'a 13, s. 93; Salname-i Vilayet-i Halep, 1302, Def'a 14, s. 179; Salname-i Vilayet-i Halep, 1303, Def'a 15, s. 198; Salname-i Vilayet-i Halep, 1305, Def'a 16, s. 188; Salname-i Vilayet-i Halep, 1306, Def'a 17, s. 190; Salname-i Vilayet-i Halep, 1307, Def'a 18, s. 159; Salname-i Vilayet-i Halep, 1309, Def'a 20, s. 144; Salname-i

Vilayet-i Halep, 1310, Def'a 21, s. 228-229; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1311, Sene 49, s. 548; Salname-i Vilayet-i Halep, 1312, Def'a 22, s. 259; Öztürk, 2006, s. 76-77³⁴; Salname-i Vilayet-i Halep, 1314, Def'a 24, s. 294; Salname-i Vilayet-i Halep, 1315, Def'a 25, s. 300; Salname-i Vilayet-i Halep, 1316, Def'a 26, s. 307; Salname-i Vilayet-i Halep, 1317, Def'a 27, s. 329; Salname-i Vilayet-i Halep, 1318, Def'a 28, s. 345; Salname-i Vilayet-i Halep, 1319, Def'a 29, s. 363; Salname-i Vilayet-i Halep, 1320, Def'a 30, s. 372; Salname-i Vilayet-i Halep, 1321, Def'a 31, s. 441; Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 32, s. 465; Salname-i Vilayet-i Halep, 1323, Def'a 33, s. 482; Salname-i Vilayet-i Halep, 1324, Def'a 34, s. 477; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1325, Sene 63, s. 733; Salname-i Vilayet-i Halep, 1326, Def'a 35, s. 472). Mahkemenin ilk yıllarında sadece reis ve iki aza mahkemede görevliyken ilerleyen tarihlerde diğer görevliler de mahkemeye dahil oldu.

Elbistan Bidayet Mahkemesi'nin kuruluş tarihini tespit etmek için 1879 yılı Halep vilayetine ait salnameye bakılmak istendi. Anılan tarihte Halep vilayet salnamesi bulunmadığı yukarıda ifade edilmişti. Bunun üzerine Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmada Elbistan ile ilgili belgelerde, Elbistan Bidayet Mahkemesinin kuruluş tarihini gösterir evraka tesadüf edilmedi. Fakat, bahse konu tarihte Elbistan'a ait Şer'îye Sicilleri(defterleri) incelendiğinde Elbistan Bidayet Mahkemesine ait kayıtların yer aldığı defterlere rastlanıldı. Defterler üzerinde yapılan incelemede bidayet mahkemesine ait defterlerdeki en erken tarihli davanın tespit edilebildiği kadarıyla 14 Kanunsani 1295/13 Safer 1297/26 Ocak 1880 tarihli olduğu görüldü. Defterlerin iç sayfalarının üst orta kısmında yer alan bidayet mahkemesi mühründe ise Hicri 1296 tarihi yer almaktadır. Söz konusu tarihin miladi karşılığı ise 1879 yılıdır³⁵. Bu bilgidен hareketle Elbistan Bidayet Mahkemesinin 12 Nisan-14 Aralık 1879 tarihleri arasında kurulduğu ve yargılama faaliyetlerine başladığı ortaya çıkmıştır (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 4730). Elbistan Bidayet Mahkemesine ait defterlerde yapılan incelemede en erken tarihli belgenin 26 Ocak 1880 olduğu da tespit edildi (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 4730, sayfo no: 9 belge no: 16).

³⁴ İslam Araştırmaları Merkezi'nde bulunan Osmanlı Salnâmeleri veri tabanında Halep'e ait salnamelerin dijitalleri bulunmaktadır. Söz konusu dijitallerde yapılan incelemede 1313/1895-1896 tarihli Halep salnamesinin 256-261. sayfalar arası bulunmamaktadır. Dolayısıyla da Zeytun kazasına ait bilgiler bulunmamaktadır. Fakat Said Öztürk tarafından hazırlanan "Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı" isimli eserin 2. cildinin 76 ve 77. sayfalarında 1895/1896 yılı Zeytun kazası ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bu nedenle Zeytun kazasına ait bilgiler bu eserden yararlanılarak burada zikredildi.

³⁵ Hicri 1 Muharrem 1296 tarihinin miladi karşılığı 26 Aralık 1878; 29 Zilhicce 1296 tarihinin karşılığı ise 14 Aralık 1879'dur. Defterdeki mühürde 1296 tarihi yer almaktadır. Bu bilgidен mahkemenin kuruluş tarihinin 1879 olduğu anlaşılmaktadır.

Maraş ve Zeytun bidayet mahkemelerinde olduğu gibi Elbistan Bidayet Mahkemesinde 1890/1891 yılında “Bidayet Kalemi” ihdas edildi. Kalemde birer başkatip, ikinci katip ve müstantık muavini müstahdem kılındı. Bunların dışında Elbistan’da mukavelat muharriri ile müddei umumi muavini vekili de bu yıl ilk defa görevlendirildi (Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def’a 19, s. 205-206).

Kaza bidayet mahkemelerinde müddei umumi muavinliği görevini kazalarda bulunan polisin yerine getireceği yukarıda ifade edilmişti. Fakat bu tarihe kadar Maraş’ın kazalarında herhangi bir biçimde müddei umumi muavini veya vekili görevli olduğuna dair bilgi bulunmazken ilk defa 1890/1891 yılında Elbistan’da müddei umumi muavin vekili olarak İbrahim Efendi’nin görevlendirildiği görülmektedir (Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def’a 19, s. 101). Bu tarihte Elbistan’da biri Yüzbaşı biri de polis olan iki İbrahim isimli görevli vardır. Kaza bidayet mahkemelerindeki müddei umumi muavin vekilliği görevini polislerin yerine getireceği bilgisinden hareketle söz konusu İbrahim Efendi’nin, Elbistan’da görevli polis İbrahim olduğu kuvvetle muhtemeldir³⁶.

Elbistan’da 26 Ocak 1880 tarihinde bir bidayet mahkemesi reis vekili, bir başkatip, bir müstantık muavini, üç de mümeyyiz³⁷ ünvanlı görevli bulunmaktaydı (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 4730, sayfo no: 9 belge no: 16). Bu bilgiden Elbistan Bidayet Mahkemesinde mümeyyizlerin de görevli olduğu anlaşılmaktadır. TMK’nın 43. maddesinde aza olabilmek için gerekli şartlar arasında bir başka mahkemede dört yıl mümeyyizlik yapmış olmak ibaresi yer almaktadır. Buradan mümeyyizlerin de gerektiği durumlarda 1880 yılında Elbistan Bidayet Mahkemesinde olduğu gibi bidayet mahkemelerinde görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Defterin 23. sayfasından itibaren mümeyyiz tabiri yerine aza tabiri kullanılmaya başlandı. 22. sayfada mümeyyiz olarak görev ifa eden kişinin 23. sayfada aza unvanı ile görevine devam ettiği görülmektedir.

Elbistan Bidayet Mahkemesine ait defterlerden olan 10 Mayıs 1899 tarihli defterin 4. sayfasında Elbistan Bidayet Ceza Mahkemesi teşkil eden heyet; reis Hüsnü Efendi, aza, Mehmet ve Manuk Efendiler ve müddei umumi muavin vekili polis İsmail Efendi ibaresi yer almaktadır (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 4737, sayfo no: 4). Bu bilgiden 1899 yılında Elbistan’da bidayet mahkemesi ceza dairesinin de bulunduğu ortaya çıktı.

³⁶ Bu tarihten çok önceki bir tarih olan 1887’de, Antep’te de benzer bir durum yaşanmış ve mezkûr tarihte Antep’te bulunan polis memuru bidayet mahkemesi emrinde müddei umumi muavini olarak görev ifa etmişti (Kozak, 2021, s. 892). Bu bilgide kanaatimizi kuvvetlendirmektedir.

³⁷ Mümeyyiz; bir kalemde müsevvidlerin yazdıklarını tashih eden katip (Şemseddin Sami, 1996, s. 1407). Mümeyyizlerden biri Mehmet Emin isimli bir görevlidir.

Elbistan Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde Halep salname kayıtlarına göre 1881-1908 yılları arasında; bir reis, iki aza ve bir aza mülazımı, bir birinci katip ve bir müstantık muavini, bir başkatip, bir mukavelat muharriri ile zaman zaman müddei umumi muavini vekili görev ifa etti (Salname-i vilayet-i Halep, 1299, Def'a 12, s. 89; Salname-i Vilayet-i Halep, 1300, Def'a 13, s. 94; Salname-i Vilayet-i Halep, 1302, Def'a 14, s. 178; Salname-i Vilayet-i Halep, 1303, Def'a 15, s. 198; Salname-i Vilayet-i Halep, 1305, Def'a 16, s. 187; Salname-i Vilayet-i Halep, 1306, Def'a 17, s. 191; Salname-i Vilayet-i Halep, 1307, Def'a 18, s. 160; Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def'a 19, s. 205-206; Salname-i Vilayet-i Halep, 1309, Def'a 20, s. 146; Salname-i Vilayet-i Halep, 1310, Def'a 21, s. 230-231; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1311, Sene 49, s. 548; Salname-i Vilayet-i Halep, 1312, Def'a 22, s. 261-262; Salname-i Vilayet-i Halep, 1313, Def'a 23, s. 261; Salname-i Vilayet-i Halep, 1314, Def'a 24, s. 299; Salname-i Vilayet-i Halep, 1315, Def'a 25, s. 305; Salname-i Vilayet-i Halep, 1316, Def'a 26, s. 312; Salname-i Vilayet-i Halep, 1317, Def'a 27, s. 334; Salname-i Vilayet-i Halep, 1318, Def'a 28, s. 350; Salname-i Vilayet-i Halep, 1319, Def'a 29, s. 368; Salname-i Vilayet-i Halep, 1320, Def'a 30, s. 377; Salname-i Vilayet-i Halep, 1321, Def'a 31, s. 448-449; Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 32, s. 471-472; Salname-i Vilayet-i Halep, 1323, Def'a 33, s. 488-489; Salname-i Vilayet-i Halep, 1324, Def'a 34, s. 483-484; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1325, Sene 63, s. 733; Salname-i Vilayet-i Halep, 1326, Def'a 35, s. 480).

Maraş'ın diğer kazaları olan Andırın ve Pazarcık'ta bidayet mahkemelerinin 1879 tarihinde kurulup kurulmadığı konusunda elimizde kayıt olmadığı için herhangi bir çıkarımda bulunulamamaktadır. Halep salname kayıtlarından hareketle Andırın ve Pazarcık'ta 1881 yılında bidayet mahkemesinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Salname-i Vilayet-i Halep, 1299, Def'a 12, s. 89). Mezkûr kazalardaki bidayet mahkemelerinde 1890/1891'de ilk defa "Bidayet Kalemle-ri" oluşturuldu. Kalemde bir başkatip, bir ikinci katip, bir de müstantık muavini görevlendirildi (Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def'a 19, s. 208-210).

Andırın Bidayet Mahkemesinde ilk defa 1903/1904 yılında "Bidayet Mahkemesi Refakatindeki Memurlar" birimi ihdas edildi. Bu birimde çalışmak üzere bir icra memuru, bir mukavelat muharriri kadrosu tahsis edildi. Kadrolara müstakil atama yapılmadı. İcra memurluğu görevini reis efendi, mukavelat muharrirliği görevini ise başkatip yerine getirdi. Ayrıca mahkemede bir müstantık bir de müstantık muavini de görevliydi (Salname-i Vilayet-i Halep, 1321, Def'a 31, s. 461). 1904/1905 yılında ise Andırın Bidayet Mahkemesi refakatindeki memurlar arasında müstantık, mukavelat muharriri ve icra memurunun

dışında bir de mübaşir görevli bulunuyordu (Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 32, s. 484).

Andırın Bidayet Mahkemesinde 1881-1901 yılları arasında bir reis, iki aza, bir başkatip, bir müstantık muavini zaman zaman da başkatip refiki görevli-yken bu tarihten sonra icra memuru, mukavelat muharriri de görevlendirildi (Salname-i Vilayet-i Halep, 1299, Def'a 12, s. 88; Salname-i Vilayet-i Halep, 1300, Def'a 13, s. 95; Salname-i Vilayet-i Halep, 1302, Def'a 14, s. 179; Salname-i Vilayet-i Halep, 1303, Def'a 15, s. 199; Salname-i Vilayet-i Halep, 1305, Def'a 16, s. 188; Salname-i Vilayet-i Halep, 1306, Def'a 17, s. 192; Salname-i Vilayet-i Halep, 1307, Def'a 18, s. 162; Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def'a 19, s. 210; Salname-i Vilayet-i Halep, 1309, Def'a 20, s. 149; Salname-i Vilayet-i Halep, 1310, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1311, Sene 49, s. 549; Def'a 21, s. 233; Salname-i Vilayet-i Halep, 1312, Def'a 22, s. 264; Salname-i Vilayet-i Halep, 1313, Def'a 23, s. 267; Salname-i Vilayet-i Halep, 1314, Def'a 24, s. 305; Salname-i Vilayet-i Halep, 1315, Def'a 25, s. 311; Salname-i Vilayet-i Halep, 1316, Def'a 26, s. 319; Salname-i Vilayet-i Halep, 1317, Def'a 27, s. 342; Salname-i Vilayet-i Halep, 1318, Def'a 28, s. 358; Salname-i Vilayet-i Halep, 1319, Def'a 29, s. 376; Salname-i Vilayet-i Halep, 1320, Def'a 30, s. 385; Salname-i Vilayet-i Halep, 1321, Def'a 31, s. 461; Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 32, s. 483-484; Salname-i Vilayet-i Halep, 1323, Def'a 33, s. 500-501; Salname-i Vilayet-i Halep, 1324, Def'a 34, s. 495-496; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1325, Sene 49, s.733).

Maraş'ın Pazarcık kazasında bulunan bidayet mahkemesinde 1881-1908 yılları arasında bir reis, ikişer aza, bir başkatip, bir müstantık muavini kadroları ve bu kadrolarda birer görevli bulunmaktaydı (Salname-i Vilayet-i Halep, 1299, Def'a 12, s. 89; Salname-i Vilayet-i Halep, 1300, Def'a 13, s. 96; Salname-i Vilayet-i Halep, 1302, Def'a 14, s. 180; Salname-i Vilayet-i Halep, 1303, Def'a 15, s. 199; Salname-i Vilayet-i Halep, 1305, Def'a 16, s. 189; Salname-i Vilayet-i Halep, 1306, Def'a 17, s. 191; Salname-i Vilayet-i Halep, 1307, Def'a 18, s. 162; Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def'a 19, s. 208; Salname-i Vilayet-i Halep, 1309, Def'a 20, s. 148; Salname-i Vilayet-i Halep, 1310, Def'a 21, s. 234; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1311, Sene 49, s. 549; Salname-i Vilayet-i Halep, 1312, Def'a 22, s. 266; Salname-i Vilayet-i Halep, 1313, Def'a 23, s. 270; Salname-i Vilayet-i Halep, 1314, Def'a 24, s. 308; Salname-i Vilayet-i Halep, 1315, Def'a 25, s. 314; Salname-i Vilayet-i Halep, 1316, Def'a 26, s. 322; Salname-i Vilayet-i Halep, 1317, Def'a 27, s. 346; Salname-i Vilayet-i Halep, 1318, Def'a 28, s. 362; Salname-i Vilayet-i Halep, 1319, Def'a 29, s. 380; Salname-i Vilayet-i Halep, 1320, Def'a 30, s. 390; Salname-i Vilayet-i Halep,

1321, Def'a 31, s. 467; Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 32, s. 489; Salname-i Vilayet-i Halep, 1323, Def'a 33, s. 508; Salname-i Vilayet-i Halep, 1324, Def'a 34, s. 503; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1325, Sene 49, s.734; Salname-i Vilayet-i Halep, 1326, Def'a 35, s. 499).

1908 yılı Halep salname kayıtlarına göre Maraş'ın kazaları arasında Gök-sun kazası yer almaktadır. Söz konusu kazada bulunan bidayet mahkemesinde bir reis, azalardan biri münhal olmak üzere iki aza, bir başkatip görevliydi. Bunların dışında mahkemede icra memuru, müstantık muavini ve mukavelat muharriri kadroları ihdas edildi. Fakat bu kadrolardan ancak müstantık muavinliğine müstakil bir atama yapılabilirdi. İcra memurluğu görevini reis, mukavelat muharrirliği görevini ise başkatip yerine getirdi (Salname-i Vilayet-i Halep, 1326, Def'a 35, s. 492). Anlatılanlardan kazalarda ihdas edilmiş mahkemelerin ilk yıllarında sadece reis ve iki aza mahkemede görevliken ilerleyen tarihlerde diğer görevliler mahkemeye dahil olduğu ortaya çıktı.

Tablo 2: Maraş Sancağı ve bağlı kazalardaki Adliye harcamalarını gösterir tablo

Yıllar (Mali Yıl)	Maraş sancağı ve bağlı kazalardaki Adliye birimlerinin toplam harcamaları					
	Maraş merkez (Kuruş)	Zeytun (Kuruş)	Elbistan (Kuruş)	Andırın (kuruş)	Pazarcık (Kuruş)	Yekun (Kuruş)
1307/1891-1892	205004	---	---	---	---	205004
1310/1894-1895	202526	---	---	---	---	202526
1312/1896-1897	114266	22070	22090	22070	22070	202566
1312/1896-1897	114266	22070	22090	22070	22070	202566
1313/1897-1898	95818	21180	21190	21180	21180	180548
1314/1898-1899	95818	21180	21190	21180	21180	180548
1315/1899-1900	95818	21180	21190	21180	21180	180548
1316/1900-1901	95818	21180	21190	21180	21180	180548
1317/1901-1902	95818	21180	21190	21180	21180	180548
1318/1902-1903	95818	21180	21190	21180	21180	180548
1320/1904-1905	95818	21180	21190	21180	21180	180548
1321/1905-1906	95818	21180	21190	21180	21180	180548
1322/1906-1907	95818	21180	21190	21180	21180	180548
1324/1908-1909	95818	21180	21190	21180	21180	180548

Maraş Bidayet Mahkemesinin harcamalarına bakıldığında en fazla harcamanın 1891-1892 yılında olduğu görülmektedir. 1896 yılından itibaren Maraş merkez ile kazalarının adliye harcamaları ayrı ayrı gösterildi. 1897'den 1909'a kadar Maraş merkez ile kazalarının adli harcamalarının değişmediği görülmektedir. Bunda 1888 yılından itibaren Maraş adli yapılanmasında kadro olarak bir değişikliğin olmaması etkili olmuş olabilir. Halep vilayeti içinde adli harcamalara bakıldığında birinci sırada Halep vilayet merkezi, ikinci sırada Maraş sancağı, üçüncü sırada ise Urfa sancağı gelmektedir (Salname-i Vilayet-i Halep, 1310, Def'a 21, s. 271-272; Şahin, 2015, s. 205; Salname-i Vilayet-i Halep,

1312, Def'a 22, s. 310-311; Salname-i Vilayet-i Halep, 1314, Def'a 24, s. 319; Salname-i Vilayet-i Halep, 1315, Def'a 25, s. 325; Salname-i Vilayet-i Halep, 1316, Def'a 26, s. 329; Salname-i Vilayet-i Halep, 1317, Def'a 27, s. 353; Salname-i Vilayet-i Halep, 1318, Def'a 28, s. 370; Salname-i Vilayet-i Halep, 1319, Def'a 29, s. 388; Salname-i Vilayet-i Halep, 1320, Def'a 30, s. 395; Salname-i Vilayet-i Halep, 1321, Def'a 31, s. 475; Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 32, s. 497; Salname-i Vilayet-i Halep, 1323, Def'a 33, s. 518; Salname-i Vilayet-i Halep, 1324, Def'a 34, s. 513; Salname-i Vilayet-i Halep, 1326, Def'a 35, s. 508).

Adliye/Mezahip Nezaretı bütçesi 1896/1897 yılında bir önceki yıla göre 1 139 737 kuruş artarak 47 664 944 kuruşa yükseldi. 1897/1898 yılında ise 3 538 572 kuruş azalarak 44 126 372 kuruşa geriledi. 1896/1897 yılı Maraş sancağı adliye teşkilatının harcamalarına bakıldığında bir önceki yıla göre cüz'i miktarda bir azalma meydana gelmişken 1897-1898 yılında önemli miktarda azalma gerçekleştiği görülmektedir. Maraş adliye harcamalarının Adliye Nezaretı bütçelerindeki azalmayla doğru orantılı biçimde azaldığı görülmektedir. 1897/1898'den 1908'e kadar Maraş sancağı Adliye harcamalarının Adliye Nezaretine merkezi bütçeden ayrılan paylardaki artış veya azalıştan etkilenmediği görülmektedir.

6. Maraş Bidayet Mahkemesi Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde bidayet mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde istihdam edilecek görevliler ile ilgili bilgiler, TMK'nın 14. ile 23.; 43. ile 52.; 244. ile 247. maddeleri arasında yer almaktadır (Düstur T. 1, C. 4, s. 236-239; 241-243; 244-247). Maddelere göre liva ve kaza bidayet mahkemeleri en az bir reis ve iki azadan meydana gelir. Mahkemede görevli diğer personeller şunlardır; başkatip, birinci ve ikinci ünvanlı iki katip, icra memuru, icra memur muavini ve icra mübaşiri, müddei umumi muavini. TMK'nın dışındaki kanunlar da bidayet mahkemelerinde çeşitli görevlileri vazifeli kılmıştır. Bu görevliler de müstantık ile mukavelat muharriridir. Maraş merkez bidayet mahkemesi ile kaza bidayet mahkemelerinde görev ifa etmiş olanlar ve bunların görev süreleri, tablolar halinde aşağıda gösterilmiştir. Görevliler ile ilgili kısa bilgi verildikten sonra tabloların yorumuna geçilecektir.

Reis: Reis'in görevi mahkemenin iç işleri ile ilgilidir (Madde³⁸ 15). Bidayet mahkemesi hukuk dairesinin reisliğini kaza şer'i mahkeme reisleri, ceza dairesi reisliğini ise padişahın iradesi ile atanan kişiler yerine getirdi.

³⁸

Düstur, T. 1, C. 4'teki TMK'nın maddeleri olup bundan sonra maddeler (Mad.) şeklinde kısaltılacaktır. Kısaltmalar, farklı bir durum beyan edilmediği müddetçe bu anlamda kullanılacaktır.

Tablo 3: Maraş Bidayet Mahkemesi Hukukve Ceza Dairesi Reisleri³⁹

Maraş Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisleri		Maraş Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisleri	
Görev Tarihleri	Reisin Adı	Görev Tarihleri	Reisin Adı
1879	Hasib Efendi	187999	Nuri ⁴⁰ /Hasib Efendi
1880	Hasib Efendi	188000	Muhlis
1881	Hasib Efendi	1881	Muhlis
1882	Yusuf Ziyaeddin Efendi	1882	Tahir Bey
1883	Yusuf Ziyaeddin Efendi	1883	Tahir Bey
1884	Mehmed Emin Efendi	1884	Tahir Bey
1885	Mehmed Emin Efendi	1885	Mehmed Rüsdü Efendi ⁴¹
1886	Emin Efendi	1886	Mehmet Rüsdü Efendi
1887	Hacı Fazlı Efendi	1887	Abdulkadir Efendi ⁴²
1888	Abdurrahman Efendi	1888	Kamil Efendi ⁴³
1889	Abdurrahman Fazlı Efendi	1889	Kamil Efendi
1890	Mustafa Şerif Efendi	1890	İsmail Kamil Efendi
1891	Mustafa Şerif Efendi	1891	İsmail Kamil Efendi
1892	Ahmed Şakir Efendi	1892	İsmail Kamil Efendi
1893	Ahmed Şakir Efendi	1893	İsmail Kamil Efendi
1894	Ahmet Şakir Efendi	1894	İsmail Kamil Efendi ⁴⁴ / Tayyar Bey
1895	İbrahim Hilmi Efendi	1895	Tayyar Bey ⁴⁵ /Hikmet Bey ⁴⁶
1896	İbrahim Hilmi Efendi	1896	Hikmet Bey
1897	İbrahim Hilmi Efendi	1897	Ahmet Ziver Efendi ⁴⁷
1898	Ahmet Hamdi Efendi	1898	Ahmet Ziver Efendi
1899	Ahmet Nuri Efendi	1899	Ahmet Ziver Efendi/Musa Abdullatif Efendi ⁴⁸
1900	Ahmet Nuri Efendi	1900	Musa Abdullatif Efendi /Musa Kazım Efendi ⁴⁹
1901	Mehmet Nuri Efendi	1901	Musa Kazım Efendi
1902	Mehmet Nuri Efendi	1902	Musa Kazım Efendi
1903	Mehmet Nuri Efendi	1903	Musa Kazım Efendi
1904	Mehmet Nuri Efendi	1904	Musa Kazım Efendi/ Mehmet Nazif Efendi ⁵⁰
1905	Mustafa Kamil Efendi	1905	Mehmet Nazif Efendi
1906	Mustafa Kamil Efendi	1906	Mehmet Nazif Efendi/Mustafa Nazmi

³⁹ Bu ve bundan aşağıdaki tablolar Halep vilayet salnamesindeki bilgiler esas alınarak oluşturulduğu ve Maraş Bidayet Mahkemesi başlığı altında da söz konusu salnameler metin içi referans olarak kullanıldığı için tekrara düşmemek amacıyla buralarda kullanılmamıştır.

⁴⁰ BOA, DH.ŞFR.111-70.

⁴¹ BOA, İ..DH., 972-76826.

⁴² Maraş Bidayet Mahkemesi ceza reisliğine 6 Ekim 1887 tarihinde İzmir Bidayet Mahkemesi ceza reisi İrfan Efendi atanmış olmasına rağmen, Halep vilayet salname kayıtlarında reis vekili unvanı ile bu kişi yer almaktadır.

⁴³ BOA, İ..DH., 1105-86564.

⁴⁴ Maraş sancağı bidayet mahkemesi ceza dairesi reisi Kamil Efendi ile Mersin sancağı bidayet mahkemesi ceza dairesi reisi Tayyar Bey 31 Ocak 1894 tarihinde becayişen yer değiştirdi (BOA, BEO, 353-26473).

⁴⁵ BOA, DH. MKT. 406-38.

⁴⁶ Maraş ceza dairesi reisi yerine Canik eski müddei umumi muavini olan Hikmet Bey atandı(BOA, BEO, 786-58896).

⁴⁷ BOA, BEO, 879-65891; BOA, BEO, 786-58896; BOA, İ..AZN., 23-26.

⁴⁸ BOA, İ..AZN., 32-20; BOA, BEO, 1255-94116.

⁴⁹ BOA, BEO, 1459-109357.

⁵⁰ BOA, İ..AZN. 57-1; BOA, BEO, 2391-179300.

			Efendi ⁵¹
1907	Ömer Efendi	1907	Mustafa Nazmi Efendi
1908	Ömer Hulusi Efendi	1908	Mustafa Nazmi Efendi/Hamdi Efendi ⁵²

Tablo incelendiğinde Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde reislerin kesintisiz bir biçimde görev ifa ettiği görülmektedir. Hukuk dairesinde en uzun süreli görev ifa eden Mehmet Nuri Efendi'dir. Ceza dairesinde ise İsmail Kamil Efendi ile Musa Kazım Efendiler en uzun süre görev ifa eden reislerdir.

İzmit Sancağı bidayet mahkemesi ceza reisi İrfan Efendi, Maraş sancağı bidayet mahkemesi ceza dairesi reisi Rüştü Efendi ile becayişi sonrası 6 Ekim 1887 tarihinden itibaren Maraş Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi reisi oldu (BOA, İ.DH..1053-82687). Halep vilayet salnamesi kayıtları incelendiğinde söz konusu tarih ile daha sonraki tarihlerde İrfan Efendi'nin Maraş Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesinde reis olarak görev yaptığına dair kayda rastlanılmadı. Söz konusu dönemde ceza reisi olarak reis vekili ünvanı ile Abdulkadir Efendi'nin görev yaptığı görülmektedir. Fakat 1887 tarihli Devlet Salnamesi kayıtları kontrol edildiğinde Maraş Bidayet Mahkemesi Ceza Reisinin İrfan Efendi olduğu görülmektedir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1305, Sene 43, s. 332). Bu durumun nedeni tam olarak anlaşılamamıştır. Maraş'a bağlı kazalarda bulunan bidayet mahkemeleri reislerini gösteren tablo aşağıdadır.

Tablo 4: Maraş'a bağlı kaza bidayet mahkemeleri reisleri

Görev tarihleri	Maraş'a Bağlı kaza Bidayet Mahkemeleri Reisleri			
	Zeytun	Elbistan	Andırın	Pazarcık
1879	Yahya Efendi ⁵³	---	--- ⁵⁴	---
1880	---	Esseyid Ahmed ⁵⁵	---	---
1881	Yahya Efendi	Osman Efendi	Mustafa Efendi	Ahmet Tevfik Efendi
1882	Mustafa Rüştü	Osman Efendi	Mustafa Hilmi	Ali Rıza
1883	-----	-----	-----	-----
1884	Mehmet	İbrahim Rüştü	Ali Rıza	Mehmet
1885	Mehmet	İbrahim Rüştü	Ali Rıza	Mehmet

⁵¹ BOA, BEO, 2838-212783.

⁵² BOA, BEO, 3415-256117.

⁵³ Maraş'taki Kazancı ailesine mensup Yahya Efendi, Zeytun'a naip olarak atanır. Burada otuz ay kadar hizmet eder. Bir süre sonra Maraş'a döner. Daha sonra sırasıyla Saimbeyli ve Payas'ta da bir süre çalıştıktan sonra tekrar Zeytun'a döner ve burada yine 30 ay görev yapar (BOA, MŞH SAİD, 127/22; MŞH, SAİD, 250/45).

⁵⁴ Bu ve bundan aşağıdaki tablolarda 1879, 1880, 1883, 1886, 1907 tarihlerinin karşılıkları (-----) çizgi çekilerek boş bırakıldı. Bunun nedeni; bahse konu tarihlerde Halep vilayet salnamesi bulunmaması, devlet salnamesinde de bu tarihlerde konuyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olması ya da Maraş veya Elbistan Bidayet Mahkemelerine ait defterlerdeki görevliler arasında isim yer almasına rağmen yazının veya belgenin tahrif olmasından dolayı okunamaması nedeniyledir.

⁵⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 4730, sayfo no: 9 belge no: 16.

1886	----	----	----	----
1887	Süleyman	Ali Cavid	Mehmet Şerif	İbrahim Edhem
1888	Süleyman	Esad	Mehmet Şerif	İbrahim Edhem
1889	Mehmet Salih	Esad	Yahya	İbrahim Edhem
1890	Mehmet Nuri	Mustafa İzzet	Hacı Yahya Niyazi	Halil
1891	Mehmet Nuri	Mustafa İzzet	Saadeddin	Halil
1892	Mehmet Tevfik	Mustafa	Saadeddin	Hacı Yahya
1893	Ahmed Vehid	İbrahim Vehbi	Mehmet Saadeddin	Yahya Niyazi
1894	Ahmed Vehid	İbrahim Vehbi	Ali Rıza	Hacı Yahya
1895	Süleyman	Bekir Sıtkı	Mustafa	Ahmet Reşid
1896	Süleyman	Bekir Sıtkı	Mustafa	Ahmet Reşid
1897	Süleyman	Hüsnü	Abdurrahman	Hacı Osman
1898	Süleyman Sabri	Hüsnü	Abdurrahman	Hacı Osman
1899	Mehmet Salih	Ömer Hulusi	Abdurrahman	Yusuf Ziya
1900	Salih	Hüseyin Hilmi	Mustafa Kamil	Yusuf Ziya
1901	Mehmet Celaleddin	Hüseyin Hilmi	Mustafa Kamil	Mehmet Salih
1902	Mehmet Celaleddin	Hüseyin Hilmi	Mustafa Kamil	Mehmet Salih
1903	Mehmet Celaleddin	Ahmet Necip	Abdurrahman Şefik	Mehmet Salih
1904	Hayri	Ahmet Necip	Abdurrahman Şefik	Muhyiddin
1905	Hayri	Mustafa Feyzi	Mehmet Efendi	Muhyiddin
1906	Yahya Efendi	Mustafa Feyzi	Mehmet Efendi	Mehmet Taceddin
1907	Yahya Fehmi	Hasan Bahri	Hüseyin Hüsnü	Mehmet Mustafa
1908	Yahya Efendi	Hasan Bahri	Mehmet Said ⁵⁶	Mehmet Taceddin

Zeytun'da 21 Mayıs 1879 tarihinden sonra bidayet mahkemesi hukuk ve ceza daireleri kurulduğu daha önce ifade edilmişti. Söz konusu dönemde Zeytun naipliği görevini vekaleten Yahya Efendi yürütüyordu. Kaza naibinin bidayet mahkemesi hukuk reisliğini de yürüteceği prensibinden hareketle Zeytun Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi reisliğini de naip yürütüyordu. Bahse konu tarihte Zeytun'da hukuk dairesinin yanı sıra ceza dairesi de ihdas edilmişti. Ceza dairesi reisliğine de Maraşlı Ömer Efendi geçici olarak tayin edildi (BOA, İ.DH.. 786-63865).

Elbistan'da bidayet mahkemesinin reisliğini 1880 yılında Esseyid Ahmet Efendi'nin yaptığı söz konusu mahkemeye ait 1880 tarihli defterdeki davanın altında yer alan mühürden anlaşılmaktadır. Bahse konu dönemde Elbistan Bidayet mahkemesindeki diğer görevlilerin kimler olduğu mührün yazıları okunamayacak derecede silindiği için tespit edilemedi.

Andırın ve Pazarcık bidayet mahkemeleri ile ilgili ilk kayıtlara 1881 tarihli Halep Vilayet Salnamesinde rastlanılmaktadır. Bu ana kadar 1881 öncesine ait arşiv vesikası ve kaza bidayet mahkemeleri defteri bulunmadığından dolayı bu dönemle ilgili bilgiler mevcut değildir.

Tabloya bakıldığında 1881 yılından sonra Maraş kazalarındaki bidayet mahkemelerinde, salname ve arşiv kayıtlarında herhangi bir bilgi bulunamadığı

⁵⁶ Göksun naibi.

için 1883 ve 1886 tarihleri hariç birer reisin görev yaptığı görülmektedir. Kazalarda ortalama 2 yılda bir reis değişikliklerinin de olduğu görülmektedir.

Aza: TMK'ya göre bidayet mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde ikişer aza bulunmaktadır. Bidayet mahkemesi azası olabilmek için; 25 yaşını doldurmuş olmak, kötü bir durum ile şöhret bulmamak, cinayet ve cünha cezalarıyla mahkum olmamak (bir nevi sabıka kaydının olmaması), Adliye Nezareti İntihab Encümeni (personel alım komisyonu) huzurunda yapılan imtihanda başarılı olmak veya bir başka mahkemenin aza mülazımlığı, mümeyyizlik yahut zabıt katipliğinde dört sene hizmet etmiş olmak yer almaktadır (Mad. 43). Azanın görevi, mahkeme reisi gibi mahkemenin iç işleyişi ile ilgilidir (Mad. 15). Azalardan biri mahkemenin başkatiplik vazifesini yürütür. Diğeri ise mahkemedeki müstantıklık vazifesi ve hazırlanan layihaları mahkemeye sunmakla görevlidir (Mad. 16). Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde de azalar görevlendirildi. Mahkemede görevli azalar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 5: Maraş Bidayet Mahkemesinde görevli azalar

Maraş Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Azaları		Maraş Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Azaları	
Görev Tarihleri	İsimler	Görev Tarihleri	İsimler
1879 ⁵⁷	Osman Rifat	1879	-----
	Manuk Efendi		-----
1880 ⁵⁸	Osman Efendi	1880	-----
	-----		-----
1881	Kadri Efendi	1881	Oseb Efendi
	Naum Efendi		
1882	Mustafa Efendi	1882	Naum Efendi
	Oseb Efendi		
1883	----- ⁵⁹	1883	-----
	-----		-----
1884	Hacı Mehmet Efendi	1884	Mustafa Efendi
	Oseb Efendi		Kirkor Efendi
1885	Süleyman Efendi	1885	Mustafa Efendi
	Kirkor Efendi		Kirkor Efendi
1886	----- ⁶⁰	1886	-----

⁵⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde Maraş'a ait Şer'îye Sicili Defterleri Fonunda yer alan 6857 numaralı defterde, 25 Aralık 1879 tarihinde Maraş Bidayet Mahkemesinde iki azanın görevli olduğu anlaşılmıştır (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 6857, s. 141, belge no: 214). Azaların hukuk mu yoksa ceza dairesinde mi görevli olduğu tespit edilememiştir. Tarafımızca hukuk dairesi kısmına yazılmıştır.

⁵⁸ Maraş Bidayet Mahkemesine mahsus İ'lamat Sicil Defterinde 1880 yılında görevli azalardan birinin Osman olduğu görülmektedir. Diğer aza gayrimüslim olup, yazının deforme olmasından dolayı azanın ismi okunamamıştır (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 8983, s. 145, belge no: 223). Ayrıca azanın hukuk mu yoksa ceza dairesinde mi görevli olduğu tespit edilememiştir. Tarafımızca hukuk dairesi kısmına yazılmıştır.

⁵⁹ Maraş'ta 1883 yılında bidayet mahkemesinde iki aza görevli olduğu Maraş Bidayet Mahkemesine ait defterden anlaşılmaktadır. Fakat defterdeki mühürlerin yazısı okunamayacak derecede silindiği için azaların kim olduğu tespit edilememiştir. Fakat mühürlerden azaların birinin önceki ve sonraki yıllarda olduğu gibi gayrimüslim olduğu bellidir.

	-----		-----
1887	Mustafa Efendi	1887	Kadri Bey
	Kirgork Efendi		Ohannes Efendi
1888	Mustafa Efendi	1888	Kadri Bey
	Kirgork Efendi		Ohannes Efendi
1889	Mustafa Efendi	1889	Kadri Bey
	Kirgork Efendi		Ohannes Efendi
1890	Mustafa Efendi	1890	Kadri Bey
	Kirgork Efendi		Manuk Efendi
1891	Kadri Bey	1891	Mustafa Efendi
	Artin Efendi		Ohannes Efendi
1892	Kadri Bey ⁶¹	1892	Mustafa Efendi
	Artin Efendi		Kirkor Efendi
1893	----- ⁶²	1893	-----
	-----		-----
1894	Hacı Mehmed Efendi	1894	Ali Efendi
	Oseb Efendi		Haçir Efendi
1895	Hacı Mehmed Efendi	1895	Ali Efendi
	Artin Efendi		Haçir Efendi
1896	Ali Efendi	1896	Süleyman Efendi
	Haçir Efendi		Artin Efendi
1897	Süleyman Efendi	1897	Ali Efendi
	Artin Efendi		Haçir Efendi
1898	Süleyman Efendi	1898	Ali Efendi
	 Efendi		Haçir Efendi
1899	Hacı Hasan Fehmi Efendi	1899	Hacı Eyüp Efendi
	Oseb Efendi		Kirgork Efendi
1900	Hacı Hüseyin Efendi	1900	Mehmet Bey
	Oseb Efendi		Andon Efendi
1901	Hacı Hasan Fehmi Efendi	1901	Mehmet Bey
	Telatin Vartuvar Efendi		Andon Efendi
1902	Hacı Hasan Fehmi Efendi	1902	Mehmet Bey
	Telatin Vartuvar Efendi		Kostan Efendi
1903	Hacı Hasan Efendi	1903	Mehmet Şükrü Bey
	Kostan Efendi		Vartuvar Efendi
1904	Hacı Eyüp Efendi	1904	Süleyman Efendi
	Ziron Efendi		Andon Efendi
1905	Hacı Eyüp Efendi	1905	Süleyman Efendi
	Ziron Efendi		Andon Efendi
1906	Mehmet Efendi	1906	Hacı Hasan Efendi
	Ferhad Efendi		Anton Efendi
1907	-----	1907	-----
	-----		-----
1908	Hacı Mahmut Tevfik Efendi	1908	Hacı Hasan Fehmi Efendi
	Krikor Efendi		Andon Efendi

⁶⁰ Maraş'ta 1886 yılında bidayet mahkemesinde iki aza görevli olduğu Maraş Bidayet Mahkemesine ait defterden anlaşılmaktadır. Fakat defterdeki mühürlerin yazısı okunamayacak derecede silindiği için azaların kim olduğu tespit edilememiştir. Fakat mühürlerden azaların birinin önceki ve sonraki yıllarda olduğu gibi gayrimüslim olduğu bellidir.

⁶¹ Kadri Bey, bu görevde yapmış olduğu çalışmalardan ötürü 31 Ocak 1893 tarihinde dördüncü rütbe ile taltif edildi (BOA, BEO, 94-7033; BOA, DH.MKT., 2017-56; BOA, DH.MKT., 2046-116).

⁶² Aza görevli olup olmadığına dair Maraş Bidayet Mahkemesi defterinde bilgi bulunmamaktadır.

Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde 1880 yılından itibaren azalar görev yaptı.

Tablodan, Maraş'ta 1881'den 1908'e kadar-1893 ve 1907 yılları hariç-her dönem hukuk dairesinde iki, ceza dairesinde de iki azanın görev yaptığı görülmektedir. Hukuk ve ceza dairelerindeki azalardan biri genellikle gayrimüslimdir. 1887-1890 arasında hukuk dairesinde, 1887-1889 arasında da ceza dairesinde görevli azaların değişmeden görevlerine devam ettiği görülmektedir.

Hukuk dairesindeki azalardan biri genelde iki yılda bir değişmiştir. 1899 ve 1906 yıllarında ise bir önceki yıla göre hukuk dairesindeki azanın ikisinin birden değiştiği görülmektedir. 1899 yılında ceza dairesindeki azaların da bir önceki yıla göre tamamı değişmiştir. 1895 yılında ceza dairesinde görevli iki azanın 1896'da hukuk dairesinde, söz konusu iki azanın 1897'de ise tekrar ceza dairesinde görevlendirildiği görülmektedir. Yine 1896 yılında ceza dairesinde görevli iki azanın 1897 yılında hukuk dairesinde görevlendirildiği görülmektedir. 1902 yılında da hukuk ve ceza dairelerinde karşılıklı olarak birer aza değişiminin gerçekleştiği görülmektedir.

Maraş'a bağlı kazalardaki bidayet mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde ikiye ayrılan azanın görevli olduğu aşağıdaki tablodan anlaşılmaktadır. Zeytun, Elbistan ve Andırın Bidayet Mahkemesinde görevli azalardan biri Müslüman biri ise gayrimüslimdir. Pazarcık Bidayet Mahkemesinde görevli bulunan azaların ikisi Müslümandır.

Tablo 6: Maraş'a bağlı kaza bidayet mahkemelerinde görevli azalar

Görev tarihleri	Maraş'a bağlı kaza bidayet mahkemeleri azaları			
	Zeytun	Elbistan	Andırın	Pazarcık
1879	----	----	----	----
1880	----	---- ⁶³	----	----
1881	Mehmet Ağa	Emiş(?) Ağa	Turdu Ağa	İbrahim Ağa
	Agop Ağa	Manuk Ağa	Mıgırdıc Ağa	Şeyh Mehmed Efendi
	Panus Ağa			
1882	Hüseyin Ağa	Mehmet Emin Ağa	Nuri Efendi	Şeyh Mehmet Efendi
	Agob Efendi	Manuk Ağa	----	Hasan Efendi
1883	---	---	---	---
	---	---	---	---
1884	Hasan Ağa	Emin Ağa	Mehmet Ağa	İbrahim Ağa
	Panos(?) Ağa	Manuk Ağa	Mıgırdıc Ağa	Mehmet Emin Ağa
1885	Hasan Ağa	Emin Ağa	Mehmet Ağa	Emin Ağa
	Panos Ağa	Manuk Ağa	Mıgırdıc Ağa	Manuk Ağa
1886	---	---	---	---
	---	---	---	---
1887	Hasan Ağa	 Efendi	Mehmet Ağa	Mehmet Ağa
	Panos Ağa	Papasan(?) Hanuk Ağa	Mıgırdıc Ağa	Selim Ağa

1888	Hacı Mehmet Efendi	Osman Efendi	Mehmet Ağa	İbrahim Ağa
	Panos Efendi	Mehmet Ağa Papasan Hanuk Ağa	Mıgırdic Ağa	Selim Efendi
1889	Hacı Mehmet Efendi	Osman Efendi	Turdu Bey	İbrahim Ağa
		Mehmet Ağa		
	Panos Efendi	Papasan Hanuk Ağa	Mıgırdic Efendi	Selim Efendi
1890	Hacı Mehmet Efendi	Osman Efendi	Turdu Bey	Mustafa Efendi
	Karabet Ağa	Mehmet Ağa	Mıgırdic Efendi	İbrahim Efendi
1891	Hacı Mehmet Efendi	Memmet Efendi	Turdu Bey	Mustafa Efendi
	Karabet Ağa	Ohannes Efendi	Mıgırdic Efendi	Salih Efendi
1892	Hacı Mehmet Efendi	Memmet Efendi	Yusuf Efendi	Ali Efendi
	Karabet Ağa	Ohannes Efendi	Mıgırdic Efendi	Salih Efendi
1893	----	----	----	---
	----	----	----	---
1894	Hacı Mehmet Efendi	Emin Efendi	Yusuf Efendi	Ali Efendi
	Baba Ağa	Manuk Ağa	Mıgırdic Efendi	Salih Efendi
1895	İbrahim Ağa	Mevlud Efendi	Yusuf Ziyaeddin Efendi	Ali Efendi
	Baba Ağa	Ohannes Efendi	Artin Efendi	İbrahim Efendi
1896	İbrahim Ağa	Mevlud Efendi	Yusuf Ziyaeddin Efendi	Ali Efendi
	Baba Ağa	Ohannes Efendi	Artin Efendi	İbrahim Efendi
1897	İbrahim Ağa	Hacı Mustafa Efendi	Şeyh Efendi	Mustafa Efendi
	Baba Ağa	Ohannes Efendi	Münhal	Halil Efendi
1898	İbrahim Ağa	Mehmet Efendi	İbrahim Efendi	Ali Efendi
	Baba Ağa	Münhal	Osep Efendi	Salih Efendi
1899	İbrahim Ağa	Mehmet Efendi	İbrahim Efendi	Ali Efendi
	Baba Ağa	Manuk Efendi	Nazar Efendi	Halil Efendi
1900	İbrahim Ağa	Mehmet Efendi	İbrahim Efendi ⁶⁴	Halil Efendi
	Baba Ağa	Manuk Efendi	Nazar Efendi	Vakkas Hulusi Efendi
1901	İbrahim Ağa	Mehmet Efendi	Naim Ağa	Vakkas Hulusi Efendi
	Nazret Ağa	Ohannes Efendi	Karabet Ağa	Aziz Efendi
1902	Veli Ağa	Ahmet Efendi	Ali Bey	Vakkas Hulusi Efendi
	Nazret Ağa	Kirgor Efendi	Karabet Ağa	Ali Efendi
1903	Veli Ağa	Ahmet Efendi	Ali Bey	Ali Rıza Efendi
	Baba Ağa	Kirgor Efendi	Karabet Ağa	Hasan Ağa
1904	Osman Efendi	Hacı Şurahbil Efendi	Hacı Bey	Ali Rıza Efendi
	Baba Ağa	Gabriyel Efendi	Karabet Ağa	Hasan Ağa
1905	Osman Efendi	Hacı Şurahbil Efendi	Hacı Bey	Ali Rıza Efendi
	Baba Ağa	Gabriyel Efendi	Karabet Ağa	Ali Ağa
1906	Osman Efendi	---	Hacı Bey	Ali Rıza Efendi
	Barsom Ağa	Artin Efendi	Nuri Efendi	Ali Rıza Efendi
1907	---	---	---	---
	---	---	---	---
1908	Veli Efendi	Ali Efendi	Hacı Bey	Ali Rıza Efendi
	Asodor Efendi	Ohannes Efendi	Karabet Ağa	Ali Rıza Efendi

1894-1900 ve 1903-1905 yılları arasında Zeytun Bidayet Mahkemesi azası ve kazanın ileri gelenlerinden Ermeni Baba Ağa'nın askeri yetkililer ve yerel yöneticilerle yapmış olduğu gayretli çalışmalarından dolayı dördüncü rütbe ile

64

Arşivde 1900 yılında Andırın kazası bidayet mahkemesi azası olarak Hacı Durdu Efendi (BOA, DH.MKT. 2298-97) görünmekteyse de Halep salnamesi kayıtlarında böyle bir isme tesadüf edilememiştir.

taltif edilmesi için 8 Haziran 1900 tarihinde merkeze yazı yazıldı (BOA, DH.MKT. 2356-63).

Maraş Bidayet Mahkemesinde azalık yapan Ohannes Efendi, Maraş Bidayet Mahkemesi azalığından kanunlara aykırı şekilde süresi dolmadan önce bu görevden ihraç edildiğini, yerine seçilen kişinin, seçimi esnasında bir takım usulsüzlükler yapıldığını iddia etti. Ohannes Efendi, Maraş eski mutasarrıfı ve idare azasının uygunsuz şekilde bir takım suistimallerde bulunduğu iddialarının araştırılmasını da istediğini belirtir dilekçesini 10 Aralık 1889 tarihinde merkeze gönderdi. Bunun üzerine konunun araştırılması ile ilgili merkezden Halep vilayetine yazı yazıldı (BOA, DH. MKT. 1680-86). 1897 yılında Andırın, 1898 yılında ise Elbistan'daki aza kadrolarından biri münhaldır.

Aza mülazımı: Merkez liva bidayet mahkemelerinde iki azadan başka iki de aza mülazımı bulunur. Cinayetin araştırılması ve soruşturulması için memur olan azaya(üyeye) yardım ve mahkeme reisinin vereceği emir üzerine azanın genellikle mükellef olduğu görevleri yerine getirmeye mecburdur. Merkez livada bulunan iki nefer aza mülazımının biri hukuk, diğeri ceza mahkemelerinde görevlendirilebilir. Merkez vilayette birer ya da ikişer aza bulunur (Mad.26; Türzkade, 1313, s. 43). Maraş Bidayet Mahkemesinde 1879 yılından itibaren aza mülazımları görev yapmıştır.

Tablo 7: Maraş Bidayet Mahkemesinde görevli aza mülazımları

Maraş Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Aza Mülazımları		Maraş Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Aza Mülazımları	
Görev Tarihleri	İsimler	Görev Tarihleri	İsimler
1879	Artin Efendi ⁶⁵	1879	-----
1880	-----	1880	-----
1881	Artin Efendi	1881	Hasan Efendi
1882	Artin Efendi	1882	Yahya Bey
1883	-----	1883	-----
1884	Şakir Efendi	1884	Artin Efendi
1885	Süleyman Bey	1885	Ali Efendi
1886	-----	1886	-----
1887	-----	1887	Ali Efendi
1888	Süleyman Bey	1888	Ali Efendi
1889	Süleyman Bey	1889	Ali Efendi
1890	Asım Efendi ⁶⁶	1890	Yusuf Efendi
1891	Asım Efendi	1891	Yusuf Efendi
1892	Asım Efendi	1892	Yusuf Efendi
1893	-----	1893	-----

⁶⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 6857, s. 141, belge no: 214. Aza mülazımının hukuk mu yoksa ceza daireesinde mi görevli olduğu tespit edilememiştir. Tarafımızca hukuk dairesi kısmına yazılmıştır.

⁶⁶ Kazancı ailesinden Asım Efendi, Rumi 1306/Miladi 1890 yılında Maraş Bidayet Mahkemesi azalığı için sınava girer ve sınavı kazanır. Maraş Bidayet Mahkemesine aza olarak atanır. 9 yıl 4 ay bu görevi yürütür. Daha sonra Maraş Şer'îye Mahkemesi başkatipliğine bir süre sonra da Maraş Bidayet Mahkemesi başkatipliğine seçilir. Bir süre görev ifa ettikten sonra tekrar Maraş Şer'îye Mahkemesi başkatipliğine atanır (BOA, MŞH SAİD, 128/3;Alparslan, Y., Yakar S.(2011), s. 56).

1894	Asım Efendi	1894	Yusuf Efendi
1895	Asım Efendi	1895	Yusuf Kenan Efendi
1896	Asım Efendi	1896	Yusuf Kenan Efendi
1897	Asım Efendi	1897	Yusuf Kenan Efendi
1898	Asım Efendi	1898	Yusuf Kenan Efendi
1899	Halil Efendi	1899	Yusuf Kenan Efendi
1900	Halil Efendi	1900	Yusuf Kenan Efendi
1901	Halil Efendi	1901	Abdullah Efendi
1902	Halil Efendi	1902	Abdullah Efendi
1903	Halil Efendi	1903	Abdullah Efendi
1904	Halil Efendi	1904	Kenan Efendi
1905	Halil Efendi	1905	Yusuf Kenan Efendi
1906	Halil Efendi	1906	Kenan Efendi
1907	-----	1907	-----
1908	Halil Efendi	1908	Kenan Efendi

Maraş'ın kazalarından Elbistan'da 1890, Zeytun'da 1897-1899 arasında aza mülazımları görev yaptı. Elbistan ile Zeytun kazasında bu tarihlerin dışında; diğer kazalarda ise 1881-1908 arasında aza mülazımının görevli olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

Müddei umumi/muavini: Müddei umumiler, cinayet ve cünha derecesindeki bütün suçları işleyenler aleyhine dava açmak ve genel hukukun korunması için kanun hükümlerinin uygulanmasına dikkat etmekle mükelleftir. 1879 yılında yeniden yapılandırılan adli teşkilatta, kamu adına dava açmak için müddei umumiler görevlendirilmeye başlandı (Demirel, 2010, s. 245). Bazı mahkemelerde işlerin yoğunluğu nedeniyle Müddei umumilere yardım etmek amacıyla yeteri kadar muavinlerde görev yapmaktaydı. Muavinlerin görevi, amirlerinin emirlerini ifa ve sorumlu oldukları hususların tamamını icradır. Muavin bulunmayan mahallerde müddei umuminin görevini mahkeme reisinin emriyle azadan ya da aza mülazımlarından biri ifa ederdi (Hüseyin Galib, 1307, s. 21-25). Bidayet mahkemeleri ceza dairelerinde müddei umumi muavinlerinin görevlendirildiği daha önce ifade edilmişti. Maraş Bidayet Mahkemesinde de 1879 yılından itibaren müddei umumi muavinlerinin görevlendirildiği aşağıdaki tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Maraş Bidayet Mahkemesi müddei umumi muavinleri

Görev Tarihleri	İsimler
1879	Mehmet Efendi
1880	Mehmet Efendi
1881	Hasib Efendi/Mehmet Tevfik Efendi
1882	Mehmet Tevfik Efendi
1883	Tevfik Bey
1884	Mustafa Efendi
1885	Mustafa Efendi
1886	Mustafa Efendi
1887	Mustafa Efendi
1888	Mustafa Efendi/Ali Haydar Efendi ⁶⁷
1889	Ali Haydar Efendi
1890	Ali Haydar Efendi
1891	Ali Haydar Efendi
1892	İsmail Kamil Efendi
1893	Ali Haydar Efendi ⁶⁸ /Abdullah Hilmi Efendi
1894	Hilmi Efendi
1895	Hilmi Efendi
1896	Hilmi Efendi
1897	Osman Sadi Efendi ⁶⁹
1898	Osman Sadi Efendi
1899	Mustafa Hayri Efendi ⁷⁰ /Hasan Tahsin Efendi ⁷¹
1900	Hasan Tahsin Efendi
1901	Tahsin Efendi
1902	Tahsin Efendi
1903	Tahsin Bey
1904	Nafiz Efendi ⁷²
1905	Nafiz Efendi
1906	Nafiz Efendi
1907	Nafiz Efendi/ Hüseyin Hüsnü Efendi ⁷³
1908	Hüseyin Hüsnü Efendi/Abbas Efendi ⁷⁴

Maraş'ta müddei umumi muavinliği görevini 1884'ten 1892'ye ve 1900'den 1907'ye kadar 2'şer kişi olmak üzere toplam dört kişi yürüttü.

Osmanlı Devleti'nde bütçe yetersizliği ve yetişmiş personel azlığı nedeniyle bütün kazalara müddei umumi muavini atanmadığı, bunun yerine kazalarda görevli polis amir ya da memurlarının bu işle görevlendirildiği hususuna “Osmanlı Devleti'nde Bidayet Mahkemelerinin İhdası” başlığı altında değinilmişti.

⁶⁷ BOA, İ..DH., 1105-86564

⁶⁸ Cebel-i bereket sancağı bidayet mahkemesi ceza dairesi reisi Nazım Efendi'nin hastalığı dolayısıyla bu görevden alındı. Bunun yerine Maraş sancağı bidayet mahkemesi müddei umumi muavini olup da kıdemi gereği terfi etmeye hak kazanan Ali Haydar Efendi, Ali Haydar Efendi'nin yerine de Mekteb-i Hukuk'tan ala derece mezun olan Abdullah Hilmi Efendi 22 Ağustos 1893 tarihinde atandı (BOA, İ..AZN. 5-33; BOA, BEO, 263-19689).

⁶⁹ BOA, BEO, 923-69215; BOA, İ..AZN, 24-36; BOA, BEO, 1470-110180

⁷⁰ BOA, İ..AZN. 30-34.

⁷¹ BOA, BEO, 1470-110180.

⁷² Maraş Müddei Umumi Muavini Hasan Tahsin Efendi'nin vefatı üzerine Maraş müddei umumi muavinliğine Hukuk Mektebi'nden ala derecede mezun olan Nafiz Efendi 5 Mart 1904 tarihinde tayin edildi (BOA, İ..AZN., 54-44; BOA, BEO, 2287-171506).

⁷³ BOA, BEO, 3133-234945.

⁷⁴ BOA, BEO, 3237-242746.

Maraş'ın Elbistan kazasında görevli polislerden 1890/1891 ve 1891/1892'de polis İbrahim (Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def'a 19, s. 101; Salname-i Vilayet-i Halep, 1309, Def'a 20, s. 146), 1892/1893'de polis İsmail Hakkı Efendi (Salname-i Vilayet-i Halep, 1310, Def'a 21, s. 230-231), 1898/1899 yılında ise polis İsmail bu görevi yerine getirdi (BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4737, s. 8). 1903/1904 yılında polis Ökkeş Efendi (Salname-i Vilayet-i Halep, 1321, Def'a 19, s. 448); 1904/1905 yılında ise Komiser İsmail Hakkı Efendi, Elbistan Bidayet Mahkemesinde müddei umumi muavin vekili olarak görev ifa etti (Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 20, s.472). Diğer kaza bidayet mahkemelerinde müddei umumi muavini veya vekilinin görevli olduğu ile ilgili bir kayda rastlanılamadı.

Müstantık/muavini: Suçun meydana çıkarılması için gerekli her türlü görevi ifaya yetkili memurdur (Hüseyin Galib, 1305, 228). Müstantıklar her kazada üç sene görev yapmak üzere padişahın iradesi ile atanırlardı. Üç sene sonunda görev süreleri uzatılabilmekteydi. Bir bidayet mahkemesinde sadece bir müstantık bulunur da hasta olur veya görevini bir sebepten ifa edemeyecek duruma gelirse, onun yerine mahkeme reisi tarafından azalardan biri müstantık olarak görevlendirilirdi. Müstantığın görevleri ile ilgili Ceza Muhakemeleri Usulü Geçici kanununun ellinci maddesi ile yüz otuz ikinci maddesi arasında ayrıntılı bilgiler mevcuttur (Düstur, Tertip 1, Cilt 4, s. 141; Türkcade, 1313, s. 283-284). Maraş Bidayet Mahkemesinde de 1887 yılından itibaren müstantık görevli olduğu salname kayıtlarında yer almaktadır.

Tablo 9: Maraş Bidayet Mahkemesi müstantıkları ve muavinleri

Maraş Bidayet Mahkemesi Müstantık/ Muavini	
Görev Tarihleri	İsimler
1879	---
1880	---
1881	---
1882	---
1883	---
1884	---
1885	---
1886	---
1887	Fevzi Bey
1888	Süleyman Bey
1889	Süleyman Bey
1890	Rıfat Bey
1891	Ragıp Efendi
1892	---
1893	Rıfat Bey
1894	Selahaddin Bey
1895	Selahaddin Bey
1896	Selahaddin Bey

1897	Ahmet Kamil Efendi
1898	Kamil Efendi
1899	Rıza Bey
1900	Rıza Bey
1901	Aziz Efendi
1902	Münir Efendi
1903	Hayreddin Bey
1904	Musa Efendi
1905	Mehmet Rüşdü Efendi
1906	Ömer Rüşdü Efendi
1907	---
1908	Ömer Rüşdü Efendi

Maraş'ta görev yapan müstantıklarla ilgili yukarıdaki tabloya bakıldığında müstantıkların büyük çoğunluğunun görev sürelerini doldurmadan Maraş'a yeni müstantık atandığı görülmektedir.

Kaza bidayet mahkemelerinde müstantık bulunmadığı vakit, bu görevi azalardan biri yerine getirmektedir. Aşağıdaki tablodan 1890 yılından sonra Maraş'ın kazalarında müstantık muavinlerinin sürekli görevlendirildiği görülmektedir. Bu tarihten önce ise ara sıra kazalarda müstantık muavinlerinin görev yaptığı yine tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 10: Maraş'ın kazalarındaki bidayet mahkemelerinde görevli müstantık muavinleri

Görev tarihleri	Maraş'ın kazalarında görevli müstantık muavinleri			
	Zeytun	Elbistan	Andırın	Pazarcık
1879	---	---	---	---
1880	---	--- ⁷⁵	---	---
1881	---	Mustafa Efendi	Turdu Efendi	Abdullah Efendi
1882	Mahmut Efendi	Mustafa Efendi	Turdu Efendi ⁷⁶	Abdullah Efendi
1883	---	---	---	---
1884	---	---	---	---
1885	---	---	---	---
1886	---	---	---	---
1887	---	---	---	---
1888	---	---	---	Şükrü Efendi
1889	---	---	---	Şükrü Efendi
1890	Serkis Efendi	Osman Nuri Efendi	Abdullah Efendi	Şükrü Efendi
1891	Serkis Efendi	Nuri Efendi	Abdullah Efendi	Sıddık Efendi
1892	Serkis Efendi	Nuri Efendi	Abdullah Efendi	Sıddık Efendi
1893	---	---	---	---
1894	Serkis Efendi	Nuri Efendi	Abdullah Efendi	Şükrü Efendi
1895	Serkis Efendi	Nuri Efendi	---	Şükrü Efendi
1896	Serkis Efendi	Nuri Efendi	---	Şükrü Efendi
1897	Ataullah Efendi	Nuri Efendi	Abdullah Efendi	Mehmet Tevfik Efendi

⁷⁵ Elbistan'da 1880 yılında bidayet mahkemesinde bir müstantık muavininin görevli olduğu Elbistan Bidayet Mahkemesine ait defterden anlaşılmaktadır. Fakat defterdeki mühürlerin yazısı okunamayacak derecede silindiği için müstantık muavininin kim olduğu tespit edilememiştir (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 4730, sayfo no: 9 belge no: 16).

⁷⁶ Bu tarihte Andırın'da bir de müstantık görevli.

1898	Ataullah Efendi	Nuri Efendi	Abdullah Enveri Efendi	Mehmet Efendi
1899	Şükrü Efendi	Nuri Efendi	Mahmut Efendi	Mehmet Tevfik Efendi
1900	Hasib Efendi	Nuri Efendi ⁷⁷ /Subhi Efendi	Mahmut Nedim Efendi	Mehmet Tevfik Efendi
1901	Hasib Efendi	Mustafa Efendi	Abdullah Enveri Efendi	Yusuf Kenan Efendi
1902	Durdu Mehmet Efendi	Mustafa Efendi	Abdullah Enveri Efendi	Yusuf Kenan Efendi
1903	Durdu Mehmed Efendi	Mustafa Efendi	Abdullah Enveri Efendi	Mehmet Tevfik Efendi
1904	Muharrem Efendi	Durdu Efendi	Abdullah Enveri Efendi	Mehmet Tevfik Efendi
1905	Durdu Mehmed Efendi	Mustafa Efendi	Abdullah Efendi	Mehmet Tevfik Efendi
1906	Durdu Mehmed Efendi	Muharrem Efendi	Seyfeddin Efendi	Mehmet Tevfik Efendi
1907	---	---	---	---
1908	Durdu Efendi	Ataullah Efendi	Hacı Efendi	Mehmet Tevfik Efendi

Tablo incelendiğinde müstantık muavinlerinin reis ve müddei umumi muavinlerine göre daha da uzun sürelerde kazalarda görev ifa ettikleri görülmektedir.

Başkatip(serkatip)Katib-i sani: Birinci katip, bir kalem veya katip heyetlerinin reysidir. Katip ise bir resmi dairede veya bir büyük zatın yanında yazı yazmakla mükellef memur, yazıcı veya bitikçi anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, 1996, s. 1136). Aşağıdaki tablo incelendiğinde Maraş'ta 1879'dan itibaren bir başkatip görevlendirildiği görülmektedir. 1884'ten 1908'e kadar Maraş'ta görevli başkatibin 1901 yılında sadece bir kez değiştiği 1902 yılından itibaren eski başkatibin tekrar görevine devam ettiği görülmektedir.

Tablo 11: Maraş Bidayet Mahkemesinde görevli başkatipler

Maraş Bidayet Mahkemesinde görevli başkatipler	
Görev Tarihleri	İsim
1879	Ahmed Efendi ⁷⁸
1880	Tevfik Efendi ⁷⁹
1881	Tevfik Efendi
1882	Hasan Efendi
1883	---
1884	Fethi Efendi

⁷⁷ Elbistan Bidayet Mahkemesi müstantık muavini Nuri Efendi'nin 13 Mart 1900 tarihinde vefatı üzerine, varisleri, kendilerine maaş bağlanması için müracaatta bulundu. Yapılan değerlendirmeler neticesinde Müteveffa Nuri Efendi'nin annesi ile eşi ve iki kız ile üç oğluna toplam iki yüz on kuruş maaş bağlanmasına karar verildi. Kararda söz konusu maaş tutarından her bir varise otuzar kuruş verileceği belirtildi (BOA, ŞD. 986-55).

⁷⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 6857, s. 58, belge no: 58-59.

⁷⁹ Maraş Bidayet Mahkemesi İ'lamet Sicil Defteri kayıtlarına göre mahkemede görevli başkatip bu kişidir. (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 8983, s. 9, belge no: 7).

1885	Fethi Efendi
1886	---
1887	Fethi Efendi
1888	Fethi Efendi
1889	Fethi Efendi
1890	Fethi Efendi
1891	Fethi Efendi
1892	Fethi Efendi
1893	---
1894	Fethi Efendi
1895	Fethi Efendi
1896	Fethi Efendi
1897	Fethi Efendi
1898	Fethi Efendi
1899	---
1900	---
1901	Asım Efendi
1902	Fethi Efendi
1903	Fethi Efendi
1904	Fethi Efendi
1905	Fethi Efendi
1906	Fethi Efendi
1907	---
1908	Fethi Efendi

Maraş'ın kazalarında görevli başkatip, başkatip refiki ve başkatip-i sani ünvanlı kişilerle ilgili aşağıdaki tablo incelendiğinde Elbistan kazasında ilk kez 1880 yılında bir başkatibin görevlendirildiği görülmektedir. Zeytun, Pazarcık ve Andırın bidayet mahkemelerinde ilk defa başkatibin ne zaman görevlendirildiği tespit edilemedi. 1881 yılında kaza bidayet mahkemelerinde bir başkatibin görevli olduğu görülmektedir. Ayrıca Elbistan ve Andırın'da başkatip refiki ünvanlı bir kişinin görevli olduğu da yine tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 12: Maraş'ın kazalarındaki bidayet mahkemelerinde görevli başkatip, başkatip refiki ve başkatip-i sani

Görev tarihleri	Maraş'ın kazalarında görevli Başkatip (B)/Başkatip Refiki(BR)/Başkatip-i sani (BS)			
	Zeytun	Elbistan	Andırın	Pazarcık
1879	---	---	---	---
1880	---	___ ⁸⁰	---	---
1881	Ohannes Efendi (B)	---	Mehmet Efendi (B)	Ahmet Efendi (B)
1882	Halil Efendi (B)	Abdullah Efendi (B)	Mehmet Rifat(B)/Hacı Rüstem (BR)	Ahmet Efendi (B)
1883	---	---	---	---
1884	Refet Efendi (B)	Abdullah Efendi (B)	Turdu Bey (B)	Halil Efendi (B)
1885	Nuri Efendi (B)	Abdullah Efendi (B)	Mahmud Efendi (B)	Abdullah Efendi (B)
1886	---	---	---	---

⁸⁰

Elbistan'da 1880 yılında bidayet mahkemesinde bir başkatibin görevli olduğu Elbistan Bidayet Mahkemesine ait defterden anlaşılmaktadır. Fakat defterdeki mühürlerin yazısı okunamayacak derecede silindiği için başkatibin kim olduğu tespit edilememiştir(BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 4730, sayfo no: 9 belge no: 16).

1887	Nuri Efendi (B)	Abdullah Efendi (B)	Halil Efendi (B)	Halil Efendi (B)
1888	Şakir Efendi (B)	Abdullah Efendi ⁸¹ (B)/Hacı Mustafa Efendi (B)	Halil Efendi (B)	Mahmut Efendi (B)
1889	Şakir Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Halil Efendi (B)	Mahmut Efendi (B)
1890	Şakir Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Halil Süreyya Efendi (B)	Mahmut Nedim Efendi (B)
1891	Halil Süreyya Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Mahmut Nedim Efendi (B)	Şakir Efendi (B)
1892	Halil Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Mahmut Nedim Efendi (B)	Şakir Efendi (B)
1893	---	---	---	---
1894	Şakir Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Mahmut Nedim Efendi (B)	Halil Efendi (B)
1895	Halil Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	---(B)/---(BS)	Muhyiddin Efendi (B)
1896	Halil Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)/Mustafa Efen- di(BR)	---(B)/---(BR)	Muhyiddin Efendi (B)/Abdullah Efendi
1897	Muhyiddin Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)/Mustafa Efen- di(BR)	Sadreddin Efendi (B)/Halil Sırrı Efendi (BR)	Şakir Efendi (B)
1898	Süleyman Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)/Mustafa Efen- di(BR)	Sıdkı Efendi (B)/Halil Sırrı Efendi (BR)	Muhyiddin Efendi (B)
1899	Abdullah Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)/Mustafa Efen- di(BR)	Sıdkı Efendi (B)/Halil Sırrı Efendi (BR)	Muhyiddin Efendi (B)
1900	Durdu Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)/Mustafa Efen- di(BR)	Sıdkı Efendi (B)	Muhyiddin Efendi (B)
1901	Muhyiddin Selami Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)/Durdu Efendi(BR)	Sıdkı Efendi (B)	Durdu Efendi (B)
1902	Muhyiddin Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Sıddık Efendi (B)	Durdu Efendi (B)
1903	Muhyiddin Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Sıdkı Efendi (B)	Durdu Efendi (B)
1904	Mehmet Durdu Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Sıdkı Efendi (B)	Muhyiddin Efendi (B)
1905	Mehmet Durdu Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Sıdkı Efendi (B)	Muhyiddin Efendi (B)
1906	Mehmet Durdu Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Sıddık Efendi (B)	Muhyiddin Efendi (B)
1907	---	---	---	---
1908	Durdu Efendi Efendi (B)	Hacı Mustafa Efendi (B)	Sıddık Efendi (B)	Muhyiddin Efendi (B)

Hacı Mustafa Efendi'nin Elbistan'da başkatiplik görevini çok uzun süre de-
ğişmeden ifa ettiği görülmektedir. Andırın ve Pazarcık'ta da son on yılda Zey-

⁸¹ Abdullah Efendi, 15 Kasım 1888 tarihinde vefat etti. Mütüveffanın varisleri, kendilerine maaş bağlan-
ması için müracaatta bulundu. Bunun üzerine müteveffanın annesi, eşi ve üç erkek evladına 27 Ağustos
1889 tarihinde aylık yüz elli kuruş maaş bağlandı. Söz konusu maaştan varislerin her birine otuzar kuruş
isabet etti (BOA, ŞD. 894-12).

tun'da ise son dokuz yılda sadece iki kişinin dönüşümlü olarak başkatiplik yaptığı görülmektedir.

Maraş'a bağlı kazalarda belli zamanlarda birinci katip ile katib-i saniler istihdam edilmiştir. Tablo incelendiğinde ilk defa Elbistan'da 1881 yılında birinci katip ünvanlı bir görevlinin katip olarak istihdam edildiği görülmektedir. 1882 yılında Elbistan ile Pazarcık'ta birer katip-i sani görevlendirilmiştir. 1883-1889 arası kazalarda hiçbir katibin görevlendirilmediği görülmektedir.

Tablo 13: Maraş'ın kazalarındaki bidayet mahkemelerinde görevli katib-i sani

Görev tarihleri	Maraşın kazalarında görevli Birinci Katip (BK)/Katip-i sani (KS)			
	Zeytun	Elbistan	Andırın	Pazarcık
1879	---	---	---	---
1880	---	---	---	---
1881	---	Abdullah Efendi (BK)	---	---
1882	---	Mustafa Efendi(KS)	---	Yusuf Efendi (KS)
1883	---	---	---	---
1884	---	---	---	---
1885	---	---	---	---
1886	---	---	---	---
1887	---	---	---	---
1888	---	---	---	---
1889	---	---	---	---
1890	Karabet Efendi(KS)	Mustafa Efendi (KS)	Ahmet Efendi (KS)	Abdullah Efendi (KS)
1891	Karabet Efendi(KS)	Mustafa Efendi (KS)	Ahmet Efendi (KS)	Abdullah Efendi (KS)
1892	Karabet Efendi(KS)	Mustafa Efendi (KS)	Ahmet Efendi (KS)	Abdullah Efendi (KS)
1893	---	---	---	---
1894	Karabet Efendi(KS)	Mustafa Efendi (KS)	Ahmet Efendi (KS)	Abdullah Efendi (KS)
1895	---	Mustafa Efendi (KS)	---	Abdullah Efendi (KS)
1896	---	---	---	---
1897	---	---	---	---
1898	---	---	---	---
1899	---	---	---	---
1900	---	---	---	---
1901	---	---	---	---
1902	---	---	---	---
1903	---	Hasip Efendi(KS)	---	---
1904	---	Hami Efendi(KS)	---	---
1905	---	Muharrem Efendi (KS)	---	---
1906	---	Mustafa Efendi (KS)	---	---
1907	---	---	---	---
1908	---	Mustafa Efendi (KS)	---	---

Tablodan 1890-1894 yılları arasında Maraş'ın bütün kazalarında, 1895'te ise Zeytun hariç diğer kazalarda katip-i sani görevlendirilmesi yapıldığı görül-

mektedir. Görevli katip-i saniler, 1890-1895 arası hiç değişmeden görevlerine devam etmişlerdir.

İcra memuru/İcra memur vekili/İcra Mübaşiri: Bidayet hukuk mahkemelerinin meydana gelebilecek tebligatı ve mahkeme başkanlarının bu yönde kanuni olarak vereceği emirleri yerine getirmek için mahkemede icra memuru, icra memur vekili veya icra mübaşiri görevlidir (Mad. 18) Maraş Bidayet Mahkemesinde ilk defa 1881 yılında bir icra memuru görevlendirildi. 1882 yılında da bir icra memurunun görev ifa ettiği görülmektedir. 1883-1887 arası mahkemede hiçbir icra memurunun görevli olmadığı; 1888'den itibaren ise uzun bir süre değişmeden aynı kişi tarafından icra memurluğu görevinin yerine getirildiği görülmektedir. Bu tarihten sonra ise 1908'e kadar farklı kişiler tarafından icra memurluğu görevi ifa edildi.

Tablo 14: Maraş Bidayet Mahkemesi icra memuru/vekilleri

Maraş Bidayet Mahkemesi icra memuru/ vekili	
Görev Tarihleri	İsim
18797	---
1880	---
1881	Hacı Efendi
1882	Hami Efendi
1883	---
1884	---
1885	---
1886	---
1887	---
1888	Hasan Efendi
1889	Hasan Efendi
1890	Hasan Efendi
1891	Hasan Efendi
1892	Hasan Efendi
1893	---
1894	Hasan Efendi
1895	Hasan Efendi
1896	Hasan Efendi
1897	Hasan Efendi
1898	Hasan Efendi
1899	Hasan Efendi
1900	Hasan Efendi
1901	Mehmet Agah Efendi
1902	Suphi Efendi
1903	Suphi Efendi
1904	---
1905	Mehmet Suphi Efendi
1906	Mehmet Suphi Efendi
1907	---
1908	Mehmet Suphi Efendi

1904 yılına gelindiğinde önceki yıllardan farklı olarak Maraş'ta dört mübaşir görevlendirildi. 1905 yılında ise 1903 yılındaki gibi Maraş Bidayet Mahkemesi emrinde bir icra memuru görevlendirildi.

Maraş'ın kazalarında icra memuru veya vekilinin görevli olup olmadığı ile ilgili yapılan incelemede Elbistan'da ilk icra memur vekilinin 1898 yılında görevlendirildiği, 1900-1908 arası 1907 yılı hariç aynı kişinin; Adıyırın'da 1903-1904 ve 1905-1906 yıllarında birer icra memurunun görev yaptığı görülmektedir. 1908 yılında da Göksun'da bir reis, icra memuru olarak görev yaptı.

Mukavelat muharriri/vekili: Şahıslar arasında meydana gelen sözleşme, vekalet veya vasiyet gibi konularda hazırlanan evrakları kayıt ve tasdik etmek görevini ifa eder (Şemseddin Sami, 1996, s. 1388). Günümüzde, Osmanlı Devletinde yapılan bu görevleri noterler icra etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere mukavelat muharrirleri ile ilgili 1879 yılında nizamname yayımlandı. Maraş Bidayet Mahkemesinde 1888'den itibaren mukavelat muharrirleri görevlendirildi.

Tablo 15: Maraş bidayet mahkemelerinde görevli mukavelat muharrirleri/vekilleri

Maraş Bidayet Mahkemesi Mukavelat muharriri/vekili	
Görev Tarihleri	İsim
1879	---
1880	---
1881	---
1882	---
1883	---
1884	---
1885	---
1886	---
1887	---
1888	Ali Efendi
1889	Ali Efendi
1890	Ali Efendi
1891	Ali Efendi
1892	Kasım Efendi
1893	---
1894	Kasım Efendi ⁸²
1895	Kasım Efendi
1896	Kasım Efendi
1897	Kasım Efendi
1898	Kasım Efendi
1899	Kasım Efendi
1900	Kasım Efendi
1901	Fethi Efendi
1902	Kasım Efendi
1903	Kasım Efendi

1904	Kasım Efendi
1905	Kasım Efendi
1906	Kenan Efendi
1907	---
1908	Kenan Efendi

1894-1906 arasında 1901 yılı hariç aynı kişi mukavelat muharriri olarak görev yaptı. 1901 yılında ise başkatibin bir yıl süre ile mukavelat muharrirliği görevini ifa ettiği görülmektedir. 1906 yılında Maraş Bidayet Mahkemesinde mukavelat muharririnin yanı sıra bir de mukavelat muharrir refiki ünvanlı kişi görevlendirildi.

Maraş'a bağlı Zeytun ve Pazarcık kazalarında, aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere hiçbir mukavelat muharririnin görevlendirilmediği görülmektedir. Maraş'a bağlı kazalardan Elbistan'da 1890; Andırın kazasında da 1902 tarihinde ilk kez mukavelat muharririnin görevlendirildiği görülmektedir.

Tablo 16: Maraş'ın kazalarındaki bidayet mahkemelerinde görevli mukavelat muharrir vekili

Görev tarihleri	Maraşın kazalarında görevli mukavelat muharriri vekili			
	Zeytun	Elbistan	Andırın	Pazarcık
1879				
1880				
1881				
1882				
1883				
1884				
1885				
1886				
1887				
1888				
1889				
1890		Şükrü Efendi		
1891		Şükrü Efendi		
1892		Şükrü Efendi		
1893		---		
1894		---		
1895		Mustafa Efendi		
1896		---		
1897		---		
1898		---		
1899		---		
1900		Mustafa Efendi		
1901		Mustafa Efendi		
1902		Mustafa Efendi	Sıddık Efendi	
1903		Mustafa Efendi	Sıdkı Efendi	
1904		Mustafa Efendi	Sıddık Efendi	
1905		Mustafa Efendi	Sıddık Efendi	
1906		Mustafa Efendi	Sıdkı Efendi	
1907		---	---	
1908		Mustafa Efendi	Sıddık Efendi	

1903-1905 arası Andırın Bidayet Mahkemesinde başkatip olarak görev ifa eden adliye personelinin aynı zamanda mukavelat muharrirliği görevini de yerine getirdiği görülmektedir.

Zabıt katibi: Bir mahkemede, hüküm ve kararları tutanağa yazmakla görevli kimselere verilen unvandır (Şemseddin Sami, 1996, s. 852). Osmanlı Devleti'nde bidayet mahkemelerinde zabıt katipleri görevlendirildi. Maraş Bidayet Mahkemesinde de 1888 yılından itibaren hukuk dairesinde iki, ceza dairesinde de iki olmak üzere toplam dört zabıt katibi görevlendirildiği aşağıdaki tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 17: Maraş Bidayet Mahkemesinde görevli zabıt katipleri

Maraş Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Zabıt Katibi		Maraş Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Zabıt Katibi	
Görev Tarihleri	İsim	Görev Tarihleri	İsim
1879	---	1879	---
1880	---	1880	---
1881	---	1881	---
1882	---	1882	---
1883	---	1883	---
1884	---	1884	---
1885	---	1885	---
1886	---	1886	---
1887	---	1887	---
1888	Mehmet Agah Efendi	1888	Muhyiddin Efendi
	Toros Efendi		Ohannes Efendi
1889	Mehmet Agah Efendi	1889	Muhyiddin Efendi
	Toros Efendi		Ohannes Efendi
1890	Mehmet Agah Efendi	1890	Muhyiddin Efendi
	Toros Efendi		Ohannes Efendi
1891	Mehmet Agah Efendi	1891	Muhyiddin Efendi
	Toros Efendi		Ohannes Efendi
1892	Agah Efendi	1892	Muhyiddin Efendi
	Toros Efendi		Ohannes Efendi
1893	---	1893	---
	---		---
1894	Agah Efendi	1894	Muhyiddin Efendi
	Toros Efendi		Ohannes Efendi
1895	Agah Efendi	1895	Şakir Efendi
	Toros Efendi		Ohannes Efendi
1896	Agah Efendi	1896	Şakir Efendi
	Toros Efendi		Ohannes Efendi
1897	Agah Efendi	1897	Halil Efendi
	Mustafa Efendi		Abdullah Efendi
1898	Agah Efendi	1898	Halil Efendi
	Mustafa Efendi		Abdullah Efendi
1899	Agah Efendi	1899	Mustafa Efendi
	Şakir Efendi		Abdullah Efendi
1900	Agah Efendi	1900	Şakir Efendi
	Mustafa Efendi		Abdullah Efendi
1901	Mehmet Tevfik Efendi	1901	Mehmet Subhi Efendi
	Şakir Efendi		Ata Efendi
1902	Mehmet Agah Efendi	1902	Ata Efendi
	Şakir Efendi		Mehmet Tevfik Efendi

1903	Mehmet Agah Efendi	1903	Ataullah Efendi
	Ali Efendi		Şakir Efendi
1904	Mehmet Efendi	1904	Şakir Efendi
	Mehmet Efendi		Ata Efendi
1905	Mehmet Efendi	1905	Şakir Efendi
	Mehmet Efendi		Ataullah Efendi
1906	Mehmet Efendi	1906	Şakir Efendi
	Mehmet Ali Efendi		Ata Efendi
1907	---	1907	---
	---		---
1908	Mehmet Agah Efendi	1908	Şakir Efendi
	Mehmet Ali Efendi		Muharrem Efendi

Tablodan, mahkemede görevli zabıt katiplerinin sık aralıklarla değişmediği görülmektedir. 1898 yılında hukuk dairesinde görevli zabıt katiplerinden birinin-aynı isme sahip bir başka kişi değilse-1899 yılında ceza dairesinde görevlendirildiği görülmektedir. Aynı durum 1899-1900 yıllarında da yaşandı.

7. Maraş Bidayet Mahkemesinin Yargılama Faaliyetleri

Maraş Bidayet Mahkemesinde yapılan ilk yargılama tarihinin 29 Rebi'ulahir 1296/22 Nisan 1879 olduğu bilgisinden hareketle Osmanlı ülkesinde bidayet mahkemelerinin kurulması ile ilgili yayımlanan iradeden sonra 10 gün içinde Maraş'ta bidayet mahkemesinin kurulduğu ve yargılama faaliyetlerine başladığı anlaşılmaktadır. Maraş'ın Zeytun kazasında ilk önce 9 Şubat 1878'de daha sonrada 19 Haziran'da Ermeni İsyanı başladı. 19 Haziran'da başlayan isyan 21 Kasım'a gelindiğinde misyonerlerin de etkisiyle daha da genişledi. Bir başka ifade ile 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ermeniler isyan etti. Ermenilerin isyan ile elde etmek istediği kazanımlardan biri de Avrupalı büyük devletlerin isyana kendi lehlerinde müdahil olmalarını sağlayarak bu bölgede Bulgaristan gibi muhtariyet sağlamaktı (Dinçaslan, 2008, s. 45; Çabuk, Turkish Studies, s. 135-139). İsyan 1879 yılında da devam etti. İsyanı katılanların bir kısmı yakalanarak Maraş'a gönderildi. Yakalananlar burada yargılanmaya başlandı. Yargılamalar esnasında Maraş naibi vefatı dolayısıyla zanlılardan sadece 93'ünün yargılaması yapılabildi ve haklarında hüküm verildi (Eyicil, 1999, s. 40).

Zeytun hadisesinden dolayı tutuklananlar hakkında Maraş Bidayet Mahkemesi tarafından 9 Mayıs 1879 tarihinde Halep'e, üç takım evrak gönderildi. Söz konusu evraktan yalnız eşkiya reisi Fransız Manastırı rahibi hakkındaki mazbata tasdik edildi. Diğer evraklarda eksiklikler tespit edildi. Bahse konu eksikliklerin tamamlanması için evraklar, Maraş'a iade edildi. İade edilen evrakla birlikte Maraş'ta liva naibinin riyasetinde Müslüman ve Hristiyanlardan müteşekkil bir komisyon kurulması ve bu komisyonun evrakları incelemesi, inceleme neticesinde komisyon tarafından verilecek karara göre hareket edile-

ceği de bildirildi (BOA, DH. ŞFR. 111-25). Bunun üzerine Maraş'tan bu defa İstanbul'a çekilen telgrafta Fransız Manastırı reis-i ruhaniyesi Piskopos Nigos hakkında Maraş Bidayet Mahkemesi tarafından idam kararı verildiği, kararın Halep'teki bir üst mahkemece de onandığı ifade edildikten sonra bahse konu piskoposun tekrar mahkemesinin yapılıp yapılmayacağı soruldu (BOA, DH. ŞFR. 111-24).

Maraş'ta ise Asım Efendi başkanlığında bir tahkikat komisyonu kuruldu ve çalışmalara başladı. 1878 yılında Maraş'ın Hartlap bölgesinde yaşanan gasp ve tecavüz olayları ile ilgili komisyon tarafından hazırlanan rapor, 16 Temmuz 1879 tarihinde bidayet mahkemesine gönderildi (BOA, DH.MKT. 1326-27).

Hınçak Komitesi mensubu olup karışıklık çıkarmak üzere Zeytun'a gönderilen Gürünlü İskender ve arkadaşı Bogos, Zeytun'da askeri makamlarca yakalandı ve haklarında gerekli adlî işlemlerin yürütülmesi için Maraş Bidayet Mahkemesi ceza dairesine teslim edildi. Mezkûr kişiler hakkında söz konusu mahkemede gerekli çalışmaların yürütüldüğü ayrıca bahse konu kişilerle ilgili araştırmalarında sürdürüldüğü ifade edildi (BOA, DH.TMIK.M., 39-36).

25 Eylül 1899 tarihinde Halep vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, Ermeni olayı ile ilgili Maraş Bidayet Mahkemesi ceza dairesinde yapılan yargılamada, 4 kişiye kalebendlik, 2 kişiye hapis cezası, 2 kişinin idamlarına ve 2 kişinin de beratlarına karar verildiği mutasarrıflık tarafından bildirildi (BOA, DH. ŞFR. 241-57).

Halep vilayetinden merkeze gönderilen 16 Mayıs 1908 tarihli yazıya verilen 9 Haziran tarihli cevapta; Zeytun hükümet konağının kapısına asılan muzır yaftadan dolayı şüpheli olan Zeytunlu Ermenilerle ilgili davanın, emniyeti muhafaza için Maraş sancağı bidayet mahkemesi istintak dairesine nakline dair temyiz mahkemesi istid'a dairesinden Halep vilayeti istinaf müddei umumiliğine yazı gönderildi. Bunun üzerine Maraş müddei umumi muavinliği tarafından şüpheli üç kişinin evlerinde yapılan aramada bir muzır evrak, Zeytun'da fesat erbabından üç şahsın fotoğrafının bulunduğu levha ele geçirildi. Söz konusu zararlı evraklar tercüme ettirilerek livaya gönderildi (BOA, BEO, 3332-249854). Buradan Maraş Bidayet Mahkemesinde istintak dairesinin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki anlatılanlardan Maraş Bidayet Mahkemesinin, kurulduğundan itibaren yargılama faaliyetlerine başladığı anlaşılmaktadır.

8. Maraş ve Elbistan Bidayet Mahkemeleri Defterlerinin Değerlendirilmesi

Osmanlının son dönemine kadar vilayet ve liva mahkemelerindeki davalar, defterlere kaydedildi. Bu defterler vilayet ve sancaklarda tutulduğu için bir merkezde toplanmamıştı. Cumhuriyetin ilanından sonra da 1941 yılına kadar

bu durum aynen devam etti. Çeşitli müze ve kütüphanelerimizde bulunan defterler (Şer'iyye Sicilleri) 3 Kasım 1941 tarih ve 4018/2182 sayılı Maarif Vekaletinin emriyle çeşitli merkezlerde toplatıldı. 1991 yılına gelindiğinde İstanbul'daki Müftülük Arşivinde bulunan defterler hariç diğer merkezlerde bulunan defterler Millî Kütüphaneye devredildi (Yılmazçelik, 2002, s. 328). 2008 yılında ise yine İstanbul Müftülüğü Arşivindeki defterler hariç Millî Kütüphanedeki defterler bu defa Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne devredildi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2017, s. 156). 2011 yılına kadar söz konusu arşivde Maraş merkeze ait 7 şer'iye sicili defteri bulunmaktaydı. 2011 yılında Kahramanmaraş'taki bir kamu kurumu arşivinde 13 defter halinde Maraş Şer'iye Sicillerine(defterlerine) rastlanıldı. Defterlerden 9'u Osmanlı, 4'ü ise Cumhuriyet dönemine aitti. Yeni tespit edilen 9 defterden iki, üç, beş, yedi numaralı defterler⁸³ bidayet mahkemesi ile ilgili kayıtları ihtiva etmektedir (Öztürk, 2012, 175-176).

İki numaralı defter 12 Eylül 1880-7 Haziran 1882; üç numaralı defter 6 Mart 1883-27 Eylül 1884; beş numaralı defter 6 Kasım 1884-29 Nisan 1886 tarihlerini kapsamaktadır (Öztürk, 2012, 176).

Günümüzde Maraş'a ait Devlet Arşivindeki Şer'iye Sicil defteri sayısı 22'dir. Bulunan defterlerden 8983 numaralı defterin (13 Eylül 1880-10 Haziran 1882) 303 sayfadan ibaret olduğu ilk ve son sayfalarında yazılıdır. Defter, Maraş Bidayet Mahkemesine ait i'lamat defteridir (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 8983). 8985 (5 Şubat 1883-10 Haziran 1882) numaralı defterin 228 sayfadan ibaret olduğu defterin ilk sayfasında yazılıdır (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 8985). 8986 (5 Kasım 1884-) numaralı defterin ilk sayfası ile son sayfasında her ne kadar defterin 289 sayfadan ibaret olduğu yazılı ise de söz konusu defterin toplam 292 sayfa olduğu tespit edilmiştir (BOA, MŞH.ŞSC.d., Defter no: 8986). Bu defterde Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk dairesinin kararları yer almaktadır. Her üç defterin de sayfalarının üst orta kısmında Maraş Bidayet Mahkemesinin mührü bulunmaktadır⁸⁴. Ayrıca Maraş Şer'iye Sicilleri arasında yer alan 8983 numaralı defterin başında yer alan Defter Bilgi Formundaki tarihin 25.01.2018 olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden, 2011 yılında tespit edilen Osmanlı dönemi Maraş mahkeme kayıtlarının yer aldığı defterlerin Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivine devredildiği ve yeniden numaralandırılarak araştırmacıların hizmetine sunulduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu def-

⁸³ Bu numaralandırmalar, Sait Öztürk tarafından yapılmıştır(Öztürk, 2012, 176).

⁸⁴ Bir resmi kurumda tutulacak defterin üst orta kısmının kurum mührüyle mühürlenmesi uygulaması yakın zamana kadar uygulanmamıştır. Defterler, mühürlendikten sonra resmi hüviyet kazanmaktadır.

terlerin latinizeleri tamamlandığında 1867-1921 yılları arasında Maraş'ın siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik tarihine katkı sunması umulmaktadır.

1879-1908 yılları arasında Elbistan Şer'îye Sicillleri arasında yer alan 4729 (BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4729), 4730(BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4730), 4732(BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4732), 4733 (BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4733), 4734(BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4734), 4735(BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4735), 4737(BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4737), 4741(BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4741), 4742(BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4742) numaralı defterler, Elbistan Bidayet Mahkemesi kayıtlarının yer aldığı defterlerdir⁸⁵. Bu defterler arasında İstid'a, İ'lamat, Dava/Karar, Halep İstinaf Mahkemesi müddei umumiliğinden Elbistan Bidayet Ceza⁸⁶ mahkemesine gönderilen emir ve yazıların yer aldığı defterler bulunmaktadır. Defterlerin bazıları araştırmacılar tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Kalan defterlerin latinizesi tamamlanmasıyla Elbistan'ın da bir dönemi daha aydınlanmış olacaktır. Maraş'ın diğer kazalarına ait defterler bulunmadığı ya da tespit edilemediği için diğer kaza bidayet mahkemeleri ile ilgili daha da ayrıntılı bilgilere erişilememiştir.

9. Sonuç ve Öneriler

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra batılılaşma/modernleşmenin etkisiyle birçok alanda olduğu gibi hukuk alanında da Batı tarzında kurumlar ihdas edilmeye başlandı. Bu kurumlardan biri de bidayet mahkemeleriydi. II. Abdülhamit iktidarında özellikle de Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nde hukuk alanında çok önemli gelişmeler yaşandı. Bu gelişmelerden biri de 12 Nisan 1879 tarihinde yayımlanan irade ile taşradaki vilayet ve livalarda isminde “meclis” ibaresi bulunan adlî birimler, istinaf ve bidayet mahkemelerine dönüştürüldü. Bu tarihten 75 gün sonra taşrada bulunan toplam 64 mülkî-idari birimde bidayet mahkemesi hukuk ve ceza dairelerine birer reis ile birer müddei umumi muavini atandı. 1880 yılına geldiğinde ise bidayet mahkemesi bulunan vilayet ve liva sayısı toplam 88'e yükseldi. Mülkî-idari birimlerdeki değişikliklere bağlı olarak yeni kurulan kazalarda da bidayet mahkemesi ihdas edildi.

Osmanlı Devleti bir taraftan vilayet ve livalar ile kazalarda bidayet mahkemelerini ihdas ederken, diğer taraftan bidayet mahkemelerinin kuruluşu, iş ve işleyişi ile ilgili konular ile diğer hususları düzenleyen yasal düzenlemeleri de

⁸⁵ Söz konusu tarih aralığında bahse konu defterlerin dışında da defterler bulunmakta olup konumuzla ilgili olmadığı için burada diğer defterlerden bahsedilmedi.

⁸⁶ Halep vilayet salnamesi kayıtlarında Elbistan'da bidayet ceza mahkemesi bulunduğuna dair kayıt yer almamasına rağmen Elbistan Bidayet Mahkemesince tanzim edilen bazı defterlerin baş kısmında “Elbistan Bidayet Ceza mahkemesi” şeklinde ibarelere rastlanılmıştır.

hayata geçirdi. Ayrıca genel bütçeden Adliye Nezaretine dolayısıyla da bahse konu mahkemelere belli miktarda pay ayrıldı. Bu durum da bidayet mahkemelerinde ve buralarda görevlendirilen personel sayısında gelişimler yaşandı.

Osmanlı Devleti'nde bidayet mahkemesi kurulan livalardan biri de Maraş'tır. Maraş'ta ilk bidayet mahkemesinin 12-22 Nisan 1879 tarihleri arasında kurulduğu ortaya çıktı. Maraş'ta kurulmuş olan bidayet mahkemesi 22 Nisan-18 Haziran 1879 tarihleri arasında hem hukuk hem ceza davalarına baktı. 18 Haziran tarihinde yayımlanan Teşkilat-ı Mehakim Kanunu ile Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza dairesi şeklinde ikiye ayrılarak teşkilatlandı. Ayrıca Maraş'a bağlı Zeytun kazasında da 21 Mayıs-1 Haziran 1879; Elbistan kazasında ise 12 Nisan- 14 Aralık 1879 tarihleri arasında bidayet mahkemesi kurulduğu tespit edildi. Elbistan ve Zeytun'da bidayet mahkemesi ceza dairelerinin de bir dönem var olduğu ortaya çıktı. Andırın ve Pazarcık bidayet mahkemelerinin ne zaman kurulduğu ile ilgili elimizde net bir bilgi bulunmadığı için bu konuda Halep vilayeti salnamelerinde hareketle 1881 yılında Andırın ve Pazarcık kazalarında bidayet mahkemelerinin bulunduğu ifade edilebilir.

Maraş Bidayet Mahkemesinde görev yapan hukuk ve ceza reisleri ile müstantikların ortalama 2-2,5 yıl; müddei umumi muavini, başkatip, icra memuru ve mukavelak muharriri gibi görevlilerin daha uzun süre görev yaptığı görülmektedir. Maraş Bidayet Mahkemesi hukuk ve ceza dairelerinde görevli azalardan biri genelde Müslüman iken diğeri genelde gayrimüslimdi. Maraş'a bağlı Zeytun, Elbistan ve Andırın kaza bidayet mahkemelerinde de genel de birer gayrimüslim görev yaptı. Fakat Pazarcık Bidayet Mahkemesindeki görevlilerin hepsi Müslümandı.

Osmanlı Devleti, en ücra köşesindeki kazalarda bidayet mahkemesi ihdası, mülkün temeli olan adaleti tüm Osmanlı coğrafyasında tesis ederek halkın devletine olan güvenini sürdürmeyi amaçlamıştır.

Maraş ve Elbistan bidayet mahkemelerine ait defterlerin en kısa sürede latinezelerinin tamamlanması umulmaktadır. Bu sayede Maraş ve Elbistan'ın 1879-1908 yılları arasındaki hukuki ve toplumsal yapısının bir bölümü ortaya çıkarılarak Maraş ve Elbistan'ın bir dönemi daha aydınlatılmış olur. Ayrıca 1908-1922 arası da çalışılarak bahse konu tarih aralığında Maraş ve Elbistan'ın hukuki ve toplumsal tarihlerinin bir bölümü daha aydınlatılarak mezkûr mülkî-idari birimlerin hukuk tarihi konusundaki eksik kalan kısımları gün yüzüne çıkarılmış olur.

Maraş merkez ve kazalardaki bidayet mahkemesi ile ilgili yapılanmalar konusunda eksik kalan çalışmalar tamamlandıktan sonra Maraş merkez ile Elbistan kazasında bulunan 1879 sonrası Şer'îye mahkemeleri ile ilgili bilgiler gün-

cellenmelidir. Daha sonra şer'îye mahkemelerinde tutulan defterlerden latini-zeleri tamamlanmamış olanların en kısa sürede latinizelerinin tamamlanması gerekmektedir. Bu da tamamlandıktan sonra Maraş'ta bulunan mahkemelere ait dava konuları bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilerek Maraşla ilgili dönemsel olarak meydana gelen değişimler ortaya konulmaya çalışılmalıdır. Böylece I. Meşrutiyetten İttihat Terakki ve Cumhuriyet Dönemine geçişe kadarki sürede Maraş'ın mahkeme kayıtlarından Maraş'ın sosyal ve ekonomik konularda yeni bulgular ve sonuçlar elde edilerek Maraş tarihinin karanlıkta kalan kısımlarından biri daha aydınlatılmış olur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA, A.} MKT.MHM., 675-2.
 BOA, BEO, 94-7033.
 BOA, BEO, 220-16492.
 BOA, BEO, 226-16892.
 BOA, BEO, 228-17033.
 BOA, BEO, 263-19689.
 BOA, BEO, 279-20884.
 BOA, BEO, 353-26473.
 BOA, BEO, 378-28344.
 BOA, BEO, 570-42730.
 BOA, BEO, 579-43403.
 BOA, BEO, 786-58896.
 BOA, BEO, 879-65891.
 BOA, BEO, 923-69215.
 BOA, BEO, 1014-75992.
 BOA, BEO, 1255-94116.
 BOA, BEO, 1459-109357.
 BOA, BEO, 1470-110180.
 BOA, BEO, 1625-121843.
 BOA, BEO, 1659-124409.
 BOA, BEO, 1975-148054.
 BOA, BEO, 2093-156905.
 BOA, BEO, 2287-171506.
 BOA, BEO, 2391-179300.
 BOA, BEO, 2838-212783.
 BOA, BEO, 3133-234945.
 BOA, BEO, 3237-242746.
 BOA, BEO, 3332-249854.
 BOA, BEO, 3415-256117.
 BOA, BEOAYN.d..., 1176.
 BOA; DH.MKT. 87-49.
 BOA, DH. MKT. 406-38.
 BOA, DH.MKT. 1326-27.
 BOA, DH. MKT. 1680-86.
 BOA, DH.MKT. 2017-56.
 BOA, DH.MKT.2046-116.
 BOA, DH.MKT. 2298-97.
 BOA, DH.MKT. 2356-63.

- BOA, DH.ŞFR. 111-24.
 BOA, DH.ŞFR. 111-25.
 BOA, DH.ŞFR. 111-70.
 BOA, DH. ŞFR. 241-57.
 BOA, İ..AZN. 5-33.
 BOA, İ..AZN. 23-26.
 BOA, İ..AZN, 24-36.
 BOA, İ..AZN. 30-34
 BOA, İ..AZN. 32-20.
 BOA, İ..AZN., 54-44.
 BOA, İ..AZN. 57-1.
 BOA İ..DH., 786-63865.
 BOA, İ..DH., 788-64023.
 BOA, İ..DH., 808-65345.
 BOA, İ..DH.. 829-66794.
 BOA İ.. DH. 842-67662.
 BOA, İ..DH., 972-76826.
 BOA, İ..DH..1053-82687.
 BOA, İ..DH., 1105-86564.
 BOA, İ..MMS., 63-2992.
 BOA, MŞH. SAİD, 127/22.
 BOA, MŞH SAİD, 128/3.
 BOA, MŞH. SAİD, 250/45.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4729.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4730.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4732.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4733.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4734.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4735.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4737.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4741.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 4742.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 6857.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 6858.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 8985.
 BOA, MŞH. ŞSC.d., Defter no: 8986.
 BOA, ŞD. 986-55.
 BOA, ŞD. 894-12.
 BOA, ŞD, 3191-142.
 BOA, DH.TMIK.M., 39-36.
 BOA, Y..A...HUS. 462-101.

BOA, Y..A...RES, 77-38.

BOA, Y..A...RES. 77-45.

Salnameler

- Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1289, Def'a 27.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1290, Def'a 28.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1291, Def'a 29.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1292, Def'a 30.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1293, Def'a 31.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1294, Def'a 32.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1295, Def'a 33.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1296, Def'a 33.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1297, Def'a 34.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1297, Def'a 35.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1298, Def'a 36.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1299, Def'a 37.
 Salname-i Devlet-i Osmaniye, 1300, Sene 38.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1301, Sene 39.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1302, Sene 40.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1303, Sene 41.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1304, Sene 42.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1305, Sene 43.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1306.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1307, Sene 45.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1308, Sene 46.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1309, Sene 47.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1310, Sene 48.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1311, Sene 49.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1312, Sene 50.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1313, Sene 51.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1314, Sene 52.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1315, Sene 53.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1316, Sene 54.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1317, Sene 55.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1318, Sene 56.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1319, Sene 57.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1320, Sene 58.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1321, Sene 59.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1322, Sene 60.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1323, Sene 61.
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1324, Sene 62.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1325, Sene 63.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1326, Sene 64.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1299, Def'a 12.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1300, Def'a 13.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1302, Def'a 14.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1303, Def'a 15.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1305, Def'a 16.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1306, Def'a 17.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1307, Def'a 18.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1308, Def'a 19.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1309, Def'a 20.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1310, Def'a 21.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1312, Def'a 22.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1313, Def'a 23.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1314, Def'a 24.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1315, Def'a 25.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1316, Def'a 26.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1317, Def'a 27.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1318, Def'a 28.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1319, Def'a 29.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1320, Def'a 30.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1321, Def'a 31.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1322, Def'a 32.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1323, Def'a 33.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1324, Def'a 34.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1326, Def'a 35.

Süreli Yayınlar

Ceride-i Mehakim, Nr. 3, 27 Receb 1296/ 17 Temmuz 1879.

Ceride-i Mehakim, Nr. 10, 16 Ramazan 1296/ 3 Eylül 1879.

Ceride-i Mehakim, Nr. 362, 17 Muharrem 1296/ 11 Ocak 1879.

Ceride-i Mehakim, Nr. 776, 26 Zilhice 1311/30 Haziran 1894.

4 Tetkik Eserler

ABDURRAHMAN ŞEREF, (1318). *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, C. 2, İstanbul .

ABDÜLHALİK MİTHAT, (1326). *Usul-ı Cezaiyye*, Dersaâdet.

AKÇA, G. HÜLÜR, H. (2007). "Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, 235-269.

AKMAN, A. (2019). "Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 441-460.

- AKÖZ, A. SOLAK, İ. (2003). “Osmanlı Taşra Yönetimi ve 16. Yüzyılda Maraş Kazâsı Yöneticileri” , *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 29-45.
- ALPARSLAN, Y., YAKAR, S. (2011). *Eski Maraş'ta Alim Çıkarmış Alileler*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- ARTUKOĞLU, M. N. (2019). *Osmanlı Yargı teşkilatında Avukatlık Kurumunun Gelişimi*, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ARSLAN, H. (2014). *17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, idari, İktisadi ve İctimai Tarihi)*, Ankara: Öncü Basımevi.
- AYDIN, M. A. (2001). “Kânûn-ı Esâsî” , *DİA*, C. 24, İstanbul: TDV Yayınları, ss. 328-330.
- _____, M. A. (2003). “Mahkeme”, *DİA*, C. 27, Ankara: TDV Yayınları, 341-344.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (2017). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- ÇABUK M. (2015). “Amerikan Board Arşivine Göre; 1878-1879 Zeytun'daki Ermeni İsyanı ve Amerikalı Misyonerler” , *Turkhis Studies* , 10(5), 131-140.
- DEMİRCİ, S., ARSLAN H. (2012). “Eşkiyalar Ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkiyalık Faaliyetleri Ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 47-76.
- DEMİRCİ, A. (2019). Osmanlı Devleti'nde Taşra Ticaret Mahkemeleri, *Akademik Bakış Dergisi- İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Kırgız Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Celalabad, Kırgızistan, S. 75, 95-129.
- DEMİREL, F. (2010). *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri(1876-1914)*, İkinci Baskı, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- DİNÇASLAN, A.Latif, (2008). *Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyanları (1895-1921)*, Kahramanmaraş: UKDE Yayınları.
- DURHAN, İ. (1999). *Yapısı ve İşleyişi itibarıyla Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- DÜSTUR, T. 1, C. 1.
- DÜSTUR, T. 1, C. 3.
- DÜSTUR, T. 1, C. 4.
- DÜSTUR, T. 1, C. 5.
- DÜSTUR, T. 1, Zeyl 1.
- EKİNCİ, E. B. (1996). *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukukunda Kanun Yolları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- EKİNCİ, E. B. (2019). “XIX Yüzyılda Osmanlı Mahkemelerinin Dönüşümü” , *Adalet Dergisi*, S. 62-63.

- EYİCİL, A. (1999). “1878 Zeytun İsyanı” , *OTAM*, 10(10), 27-58
- GÜRAN, T. (bty). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, C. 7, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- HÜSEYİN GALİB, (1305). *Kamus-ı Hukuk*, İstanbul.
- HÜSEYİN GALİB, (1307). *Müddei Umumi ve Muavinleri*, İstanbul.
- İNALCIK, H. (bty). *İA*, C. 7, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 146-150.
- KAZIM, (1313). *Hukuk-u Mevzua*, İstanbul.
- KENANOĞLU, M. M.(2007). “Nizamiye Mahkemeleri” , *DİA*, C. 33, İstanbul: TDV Yayınları, 185-187.
- KOYUNCU N. (2012). “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(3), 163-186.
- KOZAK, Y.(2021). “Antep Polis Teşkilatı’nın Kuruluşu ve Gelişimi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 883-903.
- KÖKSAL, O. (1998). “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II.
- II.Abdülhamit’e sunulan Bir layiha” , *OTAM*, S. 9, 263-285.
- KÜÇÜK, C. (1988). “Abdülhamid II”, *DİA*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 216-224.
- MEHMET ASIM, (1328). *Malumat-ı Kanuniye*, İstanbul.
- MEHMET ŞEVKİ, (1322). *Tayin-i Merci*, İstanbul.
- ORTAYLI İ. (2001). “Kadı” , *DİA*, C. 24, İstanbul: TDV Yayınları, 69-73.
- ÖZTÜRK, S. (2006). *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, C. II, İstanbul.
- ÖZTÜRK, S. (2012). “Yeni Tespit Edilen Maraş Şer’iye Sicilleri”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, C.1, Kahramanmaraş, 175-181.
- SANNAV, S. C. (2005). “Tanzimat’ın ilanından sonra Cezayir Bahri Sefid Vilayeti’nin Yeniden Yapılandırılması Süreci ve Limni Adası’nın Statüsü”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 174-188.
- SARIYILDIZ, G. (2002). “Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 251-268.
- SARKİS KARAKOÇ, (2006). *Külliyat-ı Kavanin*, C. 2, Ankara: TTK Yayınları.
- ŞAHİN, H. (2015). *XX Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı’nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu*, Ankara: Öncü Basımevi.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, (1996). *Kamus-ı Türkî*, 7. Baskı, İstanbul, Çağrı Yayınları.
- TÜRKZADE M. ZİYAEDDİN, (1313). *Mükemmel Istilahak-ı Kavanin yahud Ma’lumat-ı Kanuniye Hülasası*. Dersaâdet.
- ÜRKMEZ, N. (2006). *II. Abdülhamit’in Modernleşme Anlayışı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YAVUZ H. (1988). “Adliye Nezareti” , *DİA*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 389-390.

- YILMAZÇELİK, İ. (2002). “1750-1752(H. 1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi” , *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 325-352.
- YETKİN, A. (2013). “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devleti’nin Gelişim Süreci” , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 380-413.
- YÜRÜK H. (2020). “Osmanlı Devleti’nde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa” , *Adalet Dergisi*, S. 65, 631-654.

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NDA MARAŞ SAVUNMASININ DÖNEMİN AMERİKAN GAZETELERİNDEKİ YANSIMALARI (1919-1922)

MEMET YETİŞGİN*

Giriş: Maraş Savunması ve Basının Tarihi Olaylardaki Yeri

Anadolu (Küçük Asya) 1071 Malazgirt Zaferi ile Türklerin fetihlerine ve yerleşimine açıldı. Gaza geleneğini uçlarda kazanımlar elde etmede etkin bir şekilde kullanan Türkmenler, Bizans'ın içerisine düştüğü zayıflığı başarılı bir şekilde manipüle ettiler ve 11. asrın son çeyreği içerisinde Anadolu'da siyasi üstünlük kurmayı başardılar. Kutalmışoğlu Süleyman Şah öncülüğünde Anadolu'nun Türkleşmesine ve Türkiye (Turcia) olarak anılmasına yol açtılar.¹ 12. Asırla birlikte Anadolu "Türkiye" (Turkia) olarak isimlendirildi.² Türk siyasi teşekküllerinden Anadolu Selçukluları, Anadolu Türk Beylikleri ve Osmanlı Devleti burasının hâkimi oldu. 20. asra gelindiğinde Anadolu 1.000 yıllık bir Türk vatanı karakterini kazanmıştı. Ancak, Harb-i Umumi'nin galipleri bu gerçeği görmezlikten geldiler ve Türkiye'yi bölüp parçalamak istediler. Türkler zorlu bir sınav vererek vatanlarını ve bağımsızlıklarını savunmak zorunda kaldılar. Maraş bu mücadelenin yaşandığı önemli bir şehirdi. Maraş'ta kazanılan ve ilk önemli başarılarından olan Maraş Savunması mücadelenin önemli bir safhasını oluşturdu. Türk Bağımsızlık Savaşı (1919-1922) zaferle sonuçlandı. Türkiye Cumhuriyeti bir "ulus-devlet" olarak bu engin ve köklü tarih üzerinde yeni ve büyük bir devlet olarak doğdu.

I. Dünya Savaşı yıllarında (1914-1918) İtilaf devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla Türklerin siyasi varlığına ve bir millet olarak bağımsız ve birlik olma hakkına saldırdılar. Bin yıllık Türk yurdunu türlü bahane ve iddialarla bölmeye ve elinden almaya kalkıştılar. Savaş yıllarında tasarladıkları projeler ve Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrası uyguladıkları işgallerle Anadolu'yu parçalamaya başladılar. Mütareke ile eli kolu bağlanan, askeri gücünü kaybeden, stratejik yerlerine el konulan, ulaşım ve haberleşmesi kısıtlanan Türklerin, işgalci emperyalistler ve onların işbirlikçisi yerli azınlıklar

* Prof. Dr. KSÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, myetisgin@ksu.edu.tr

¹ Claude Cahen, *The Formation of Turkey: The Seljukid Sultanate of Rûm: Eleventh to Fourteenth Century*, translated by P. M. Holt, Longman, London, 2001, s. 7-14; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çeviren Yaşar Yücel ve Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 53-59; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çeviren Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 27-28.

² İbrahim Kafesoğlu, "Tarihte 'Türk' Adı," *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s. 319.

tarafından toprakları hoyratça bir saldırılara maruz kaldı. Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa bölgesi emperyalist planlardan ve saldırgan işgalcilerden en çok etkilenen yerlerdendi.³

Mütareke döneminde Maraş önce İngilizler (22 Şubat 1919–30 Ekim 1919) ve sonra da Fransızlar (30 Ekim 1919–12 Şubat 1920) tarafından işgale uğradı. Maraş'ın işgali İngiltere ile Fransa arasında varılan Sykes-Picot Anlaşmasının (1916) Yakın Doğu'yu dizayn gerekçelerine dayandırıldı. Anlaşmaya göre Maraş Fransız ekonomik nüfuz bölgesi içerisinde gösterilmekteydi.⁴ Anlaşma müttefiklerden İtalya ve Rusya'nın onayını almıştı çünkü bunlar da kendilerine imparatorluğun diğer bölgelerinde nüfuz ve işgal bölgeleri elde etmişlerdi. 1916'da savaş henüz tüm şiddetiyle devam etmekteydi. Savaşın ne zaman ve hangi şartlarda biteceği bilinmemekteydi. 1918'de İtilaf devletleri savastıkları İttifak güçlerine karşı galebe çaldılar ve her birine şartları çok ağır ateşkesler imzalattılar. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) hem ağır şartlar içermekte ve hem de belirsizliklerle dolu ağırlaşılabilecek bir durum barındırmaktaydı. Mütareke sonrasında İtilaf güçleri geniş Osmanlı toprakları üzerinde sorumsuzca, gerekçesiz ve akıl dışı işgaller sürecine girdiler. Mütarekenin kendisi dahi ihlal edildi zira İngilizler ateşkes sonrası Musul'u almış ve Irak'taki ilerlemesini sürdürmüştü. İskenderun, Antep, Maraş İngiliz kuvvetlerince, Çukurova Fransızlar tarafından işgal edilmişti. I. Dünya Savaşı sonrası Paris'te dünyayı parselleyen galip emperyalistler manda ve himaye adı altında yeni tip sömürgeler oluşturma peşine düştüler. Türk toprakları parsellendi.

Tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Çukurova, Antep ve Maraş bölgesinde de Hristiyan misyonerler uzun zamandır aktifti. Birçok okulları ve dini kurumları mevcuttu. Ecnebi misyonerler arasında Amerikalıların sayısı ve gücü oldukça fazlaydı. Misyonerlere I. Dünya Savaşı yıllarında yeni ecnebler katıldı.

³ Mütareke ve milli mücadele yılları için bakınız: Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tayıyre Cemiyeti, Ankara, 1927; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, c. I-III, Türk Tarih Kurumu, 1991; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1986; Andrew J. Tabler (Editör), *The Lines that Bind: 100 Years of Sykes-Picot*, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, D. C., 2016; Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi, Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 2 cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2020; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982; Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Imge Yayınevi, İstanbul, 2020; Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994; Andrew Mango, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, John Murray, London, 1999; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çeviren Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991; Ahmet Hulki Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı: Nur Dağı (Amanoslar), Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da Yapılan Kuvayı Milliye Savaşları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 3 cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

⁴ Martin Kramer, "Repairing Sykes-Picot," *The Lines that Bind: 100 Years of Sykes-Picot*, editör J. Tabler, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, DC, 2016, s. 79-85.

Bunlar arasında Amerikalı Yakın Doğu Yardım Örgütü üyeleri önemlidir. Bunlar azınlıklara yardım etmekte, onları cesaretlendirmekte ve siyasi emelleri için destek vermekteydi. Maraş'ta mütareke döneminde 16-17 Amerikalı yardım örgütü çalışanı ile misyoner vardı. İngiliz ve Fransız işgallerine ve Maraş savunmasına şahitlik etmişlerdi. Mektup ve yazıları Amerikan gazetelerinde yer etmişti. Onların varlığı Amerikan hükümeti ve halkı tarafından bölgeye olan ilgi ve alakayı artırmıştı.

Amerikalı misyoner ve yardım örgütü çalışanları Maraş'ta hastane, yetimhane ve kiliselerde aktifti. Ermenileri eğitmekte, donatmakta ve her konuda desteklemekteydi. İngiliz işgali sırasında ciddi olaylar yaşanmamıştı ancak Fransız işgali sırasında Maraş karışmaya başladı. Gerek Fransız askerleri-ki bunlar arasında çok sayıda talim görmüş Ermeni asıllı lejyonerler mevcuttu-ve gerekse de Ermeni azınlığın gittikçe artan saldırganlığı, ülkelerinin işgal edilmesine içerleyen ve geleceklerinden kaygı duyan Türkleri endişelendirmekteydi. İşgalcilerin ve azınlıkların aşırı ihtirasları ve saldırganlıkları ile İstanbul hükümetinin çaresizliği, teslimiyetçi politikaları ve beceriksizliği Türkleri harekete geçirmiş, güvenli bir gelecek için yerelde örgütlenmelerine yol açmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle (19 Mayıs 1919) Türk milli güçleri birleşmeye ve birlikte mücadeleye başlamıştı.⁵

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Kuvâ-yı Milliye gün geçtikçe güçlenmekte, işgallere karşı tavrını sertleştirmekte ve milletin bağımsızlığı için teşkilatlanmaktaydı. Fransızlar sömürgeci çıkarları için işgal ettikleri yerlerde Ermeni azınlığa dayanmayı seçmiş, Ermeniler de "bağımsız bir Ermeni devleti" hülyasıyla Fransız işgalinden medet ummuştur. Türk milli kuvvetleri ile işgalciler arasında yaşanan gerginlik ve mücadelenin en canlı yerlerinden birisi Maraş'tı. Türk milli kuvvetleri ile işgalciler arasında Maraş'ta 21 Ocak 1920'de çatışmalar patlak verdi. Çatışmaların sebebi işgal komutanı General Querretet'in şehirdeki Türk ileri gelenlerini tutuklayarak şehre tam hâkim olma girişi idi. Fransız ve Ermeni güçlerine karşı Türk milli kuvvetleri ve Maraş halkı mücadele etti. Türkler Fransız işgaline karşı Maraş'ı savunmaktaydı. Bu çetin ve kanlı bir mücadeleydi. Fransızlar Albay Normand komutasında destek kuvvetleri ile savaşı sürdürdü. Ancak savaşın galipleri Türk milli kuvvetleri oldu. Fransızlar 11 Şubat'ı 12 Şubat'a bağlayan gece, beraberlerinde binlerce Ermeni ile birlikte, şehirden çekildiler. Maraş Savunması Türk Bağımsızlık Savaşı'nın önemli bir zaferi idi ve bu olay Amerikan gazetelerinde geniş bir yer tuttu.

⁵ Nejla Günay, "Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 29 (2019), s. 47-74; Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri," *Atatürk Yolu Dergisi*, sa. 35-35 (Mayıs-Kasım 2005), s. 345-373.

Fransa hükümeti General Gouraud’u “Cumhuriyet’in Suriye ve Kilikya’daki Yüksek Komiseri” ve “Levant Ordusu Yüksek Komutanı” olarak bölgede görevlendirdi (Kasım 1919). Ancak İngiliz işgalinden sonra onların yerini alacak Fransız askeri yeterli güçten yoksundu. Suriye ve Çukurova ile birlikte Maraş, Antep ve Urfa yöresini işgal edecek olan Fransızlar 13 piyade taburu, 3 süvari alayı, 4 topçu birliği yanında 1 tabur Suriye lejyonu ve 3 tabur Ermeni lejyonuna sahipti. Ermeni lejyonunu istihdam etmek geç öğrenilen bir hataydı. Mersin’den Urfa’ya 400 km olan sahada kontrol için çok daha büyük güce ihtiyaç vardı, zira bölgedeki Türkler Mustafa Kemal önderliğinde Fransızlara karşı şiddetli mücadelelerle karşılık vermekteydi. Fransızlar için 1920 yılı birçok askeri başarısızlıklar yılıydı. Maraş ve Urfa’daki birlikler “tamamen” katledilmişti ve Haçın’daki birlik esir edilmişti. Antep ve Pozantı’da ağır kayıplar vermişlerdi. Yeni birlikler geç gönderilmişti ve yetersizdi.⁶

Basının Tarihçiler için Kaynaklık Değeri

Basın, modern zamanlarda tarih araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. 1440’larda J. Gutenberg tarafından matbaanın modern tarzda geliştirilmesi ile yayın hayatındaki devrimsel ilerleme Batıda gazete ve benzeri süreli yayınların yaygınlaşmasına yol açtı. 18. asırda önemli ilerlemeler sağlanarak, gazeteler hayatın önemli bilgi kaynakları haline geldi. Haber almak, hükümet işlerini halka duyurmak ve gelişen olaylar hakkında halkın bilgilendirilmesini sağlamak amacıyla yönelik işlev kazanan basın zamanla hem ekonomik getirisi olan önemli bir sektör ve hem de siyasi sahada güç kazanma aracı olarak ortaya çıktı. Yasama, yürütme ve yargı güçleri gibi yönetimin sahip olduğu resmi güçlerden sonra kamuoyu fikrini belirleyerek, yönetim üzerinde dolaylı bir güç kuran basın “dördüncü güç” olarak etkin bir yere sahip oldu.⁷

Gazeteler ulusal, bölgesel, uluslararası siyasi, askeri ve iktisadi konulardaki içerikleriyle halkın bilgilendirilmesine ve kamuoyu yaratılmasına katkı sağladı. Ele aldıkları konular günceldi ve zamanla kayıtları arşiv niteliği kazandı. Son birkaç asrın olaylarını basın üzerinde araştırmak mümkün hale geldi. Tarihçiler için gazetelerin haber, yorum ve analizleri, ele alınan tarihi olayın anlaşılmasında son derece önemli bir değer kazandı. *The Times* gazetesi Londra’da 1785’te çıkarılmaya başlandı ve bugüne kadar kesintisiz gelen en uzun ömürlü gazetelerden birisi oburken, *The New York Times* gazetesi de 1851’de çıkarılmaya başlan-

⁶ A. Delbec, *Syrie et Cilicie*, Bibliotheque du Travail, Paris, 1921, s. 12-21. Yazara göre Ermeni lejyonlarının Fransız askeri olarak görevlendirmesi büyük bir hataydı.

⁷ George Rodman, *Mass Media in a Changing World: History, Industry, Controversy*, McGraw Hill, New York, 2008, s. 23-25; Diana Childress, *Johannes Gutenberg and the Printing Press*, Twenty-First Century Books, Minneapolis, 2008, s. 117-123.

dı ve bugüne kadar gelerek uzun bir yayın hayatına sahip oldu. Gazetelerin önemi arttıkça, dünyada sayıları ve kapsadıkları alanlar genişledi.

Gazeteler olayları günlük takip etmeleri, gelişmeleri yerinde ve etraflıca ele almaları sebebiyle tarihçilere ihtiyacı olan zengin bilgiyi sunmaktadır. Bununla birlikte bir bilim insanı olarak tarihçi medyanın dönemin yaygın ve baskın anlayışlarının sözcüsü, farklılıkların savunucusu ve fikrîsel temelli yapıların destekleyicisi olduğu gerçeğini görmek zorundadır. Bu tür farklılıklar basın bilimsel olmayan, politik hesaplara yönelik, popüler ve yanlı yönünü barındırır ki bilimsel objektifliğe ve doğrulara terstir. Bilim insanı basını çıplak ve görünür yönüyle değil, irdeleyerek, şüphe duyarak ve farklı kayıtlardan faydalanarak okumalıdır.

Medya devlet ve toplum hayatında önemli bir güce sahip olduğunda kamuoyunun düşünsel ve fikrîsel şekillenmesinde büyük bir etkiye kavuştu. Yazılı ve görsel basın, siyasi hayatı, toplumsal ilişkileri ve diplomasiyi etkiledi. Modern zamanlardaki demokratik değerlerin ve millet iradesinin işlevinde vazgeçilmez bir yapıya kavuştu. Olayları takip ederek kamuoyuna taşınması ve bunu yaparak kendi bakış açısıyla sunması toplumda oluşan fikriyatın belirlenmesine yol açtı. Siyasiler ve yöneticiler üzerinde bilgi ve analiz kuvvetiyle bir baskı kurarak hem yönetenler ve hem de yönetilenler bir yerde basının etkisinde kaldı.

Basının tarihçi ve araştırmacılar için kaynaklık değeri tartışılmazdır. Dönemin Amerikan basınının Maraş Savunması (21 Ocak–12 Şubat 1920) hakkında yaptığı haber, yorum ve analizler olayın anlaşılmasında önemli bir kaynak değeri taşır. Ancak, dönemin Amerikan basının yanlı, oldukça abartılı ve yanlış bilgileri yayınlamaktan çekinmeyen bir eksikliği mevcuttur. Amacı bilimsellik olan ve doğrular ile gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışan tarihçiler için dikkat edilmesi ve basın kaynağını dikkatli bir kritikten geçirdikten sonra kullanılması gerekir. Her kaynak tarihçi tarafından kritik edilerek işlenir. Basın gibi farklı fikir ve çıkar guruplarının elinde maşaya dönüşebilen kaynakların daha bir kritiği zorunludur.

Maraş Savunmasının Dönemin Amerikan Gazetelerindeki Yansımaları

Dönemin Amerikan gazeteleri gelişmiş bir haber ağına sahipti. Amerika'nın yeni ve dinamik emperyalist eğilimleri tüm dünya ile ilgilenmesini gerektirmişti. Amerikan misyonerleri, diplomatları, askerleri ve türlü isimler altında görev yapan yardım örgütleri ülkeleri ile yoğun bir bağa sahipti ve ülkelerine zengin bir bilgi akışını sağlamaktaydılar. Amerikan gazeteleri bu bilgileri halka ulaştırmaktaydı. Bunu yaparken yansız ve objektif olduklarını söylemek zordur. Milli, dini ve tarihi yapıları olayların “kendilerince” yazılmasına yol açtı. Yanlı, abartılı, Türklere yönelik “haçlı ruhu” taşıyan ve yanlışlıklar barın-

diran gazete haber, yorum ve hikayeleri burada kendi çıplaklığı ile ele alındı ve dönemin Amerikan kamuoyunu nasıl etkilediği ortaya konmaya çalışıldı. Birçok farklı gazetenin konu ile ilgili anlatımlarına yer verildi.

*The New York Times*⁸ gazetesi editör sayfası “The Truth from Turkey” başlıklı yazısında Türk mebusların Türklerin Maraş ile ilgili haberlerle karalandığını, gerçeğin bilinmesi isteniyorsa Amerikalılardan oluşan bir komisyonun bölgede araştırma yapmasına yardımcı olunacağını dile getirdiklerini anlatarak, Amerika’ya olan güvenin Amerika’nın kendilerine savaş açmamış olduğunu belirttiklerini ifade etmekte, ancak gazetenin editörü bir araştırma ekibine gerek olmadığını, bölgede görev yapan Amerikalıların sözlerinin yeterince açık olduğunu iddia etmektedir. Papaz C. T. S. Crathern’in açıklamalarına yer vermektedir. Papaz Crathern, Amerikan yardım gurubunun Ermenileri kendi kolladıkları “kümes hayvanlarına” benzetmekte, Fransız askerleri ve tüm garipliğine rağmen “silah bulabilen çevik Ermenilerin” savaş kabiliyeti ile güvende olduklarını yazmaktadır. Maraş’taki çatışmalar sırasında Amerikan hastanesinin “bombalandığını”, bayrağının “yakıldığını”, bir Amerikan yetimhanesinin “ateşe verildiğini” ve Türklerin “haremlerinden” kurtarılarak koruma altına alınan “85 Ermeni kızının katledildiğini”⁹ iddia etmektedir. Amerikalıların Ermenileri “beslediğini” ve her türlü yardımı yaptığını belirterek, Fransızların gönderdiği yardımcı gücün (Norman kuvvetleri) Türkleri “hırpaladığını” ancak şehri elde edecek kadar güçlü olmadığını kaydetmektedir. Dolayısıyla şehirden çekilme başladığını, binlerce Ermeni’nin çekilen Fransızları takip ettiğini, çekilme sırasında en az 1.000 kadarının açlık ve kar fırtınasına yenildiğini yazmaktadır. Ermenilerin tahminine göre 15.000 ile 20.000 Ermeni’nin olaylar sırasında öldürüldüğü iddia edilirken, Fransızların bu sayıyı 5.000 olarak belirttiğini yazmaktadır. Editör Türkleri yalan söylemekle itham ederek, Türklerin zaptırap altına alınması için Trakya’daki sınırlarının İstanbul dış mahallelerine kadar daraltılması gerektiğini önermektedir. Dahası, gazetede Türk dış işlerinin bir açıklamasına yer verilmekte, Ermenilerin söylemlerinin abartı olduğu, Ermeni “katliamından” bahsedilemeyeceği, Müslümanların kendilerine yönelik baskılara karşılık vermiş olduğu ve Amerikalıların güvende bulunduğu belirtilmektedir. *The Utica Observer* gazetesi de benzer iddialara yer vermekte, Amerikan misyonerlerinin koruması altındaki 85 Ermeni kızı ile birlikte 10.000 Ermeni’nin Türkler tarafından katledildiği iddiasını tekrarlamaktadır.¹⁰

⁸ *The New York Times*, 8 Mart 1920.

⁹ *The New York Times*, 30 Mart 1920. 85 Ermeni kızının öldürüldüğü iddiası S. E. Kerr’in kardeşine gönderdiği bir mektuba dayandırılmıştır.

¹⁰ *The Utica Observer*, 2 Mart 1920.

The Troy Times editörü Maraş'tan gelen haberlere yönelik yaptığı yorumda 10.000 Ermeni'nin katledildiği iddiasına değinmekte, Türkleri “medeniyet düşmanı” ve “korkunç katliamın suçlusu” olarak ilan etmektedir. İtilaf güçlerince Türkleri cesaretlendirdiğini yazmaktadır.¹¹ *The Oswego Palladium* ise Maraş'taki Amerikalıların İstanbul'a gönderdiği rapora dayanarak şehirdeki çatışmalarda 8.000 Ermeni'nin ve 15 Türk'ün öldürüldüğünü, 2.000'i Amerikan yetimhanesinde olmak üzere şehirde 15.000 Ermeni “mültecinin” kaldığını belirtmektedir.¹²

Fransız işgalciler ve onların destekçisi Hristiyan azınlıklar ile Türkler arasındaki çatışmalara Halep'teki Amerikan konsolosluğu müdahil olmuştur. 11 Mart 1920 tarihli *The New York Times* gazetesinin haberine göre konsolos J. B. Jackson'un Amerika'ya telgraf çekerek, bir Amerikan savaş filosunun İskenderun'a gönderilmesini istediği zira “Türk ve Kürtlerin” bölgede Hristiyanları “katlettiği” iddialarına yer vermektedir. Amerikan yardım organizasyonlarının Maraş, Antep, Urfa, Mardin ve Diyarbakır'da “eşkıyalar” tarafından sarıldığı, haftalarca haber alınmadığı ve “ciddi tehlike içerisinde olduklarının” düşünüldüğüne yer vermektedir. Türklerin saldırılarının “kesin amacının müttefiklerin oluşturduğu stratejik planları paralize etmek olduğu” iddia edilmektedir. Anan'daki İngiliz birliklerine yapılan Arap saldırılarının da Bolşevikler tarafından desteklendiği, aynı amacı taşıyan kesimlerce yapıldığı vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Maraş'ta 21 Ocak ile 10 Şubat arası çatışmalar sırasında hazır bulunan tüm Amerikalıların hayatta ve güvende oldukları, bunlardan dördünün Maraş'tan ayrıldığı belirtilmektedir. Urfa'daki çatışmalarda Kürt aşiretlerinin yardım ettiği belirtilerek, tüm bölgede İngiliz ve Fransız işgallerine karşı Arap, Türk ve Kürt iş birliği olduğu dile getirilmekte, amacın Suriye, Hicaz ve Türkiye arasında bir “muhtemel birlik” oluşturmak olduğu iddia edilmektedir.

The Los Angeles Times gazetesi 18 Şubat 1920 tarihli “Türkiye'deki Amerikalılar Güvende” başlıklı haberinde Maraş'taki tüm Amerikalıların İslâhiye'de güvende olduklarını yazmaktadır. Yakın Doğu Amerikan Yardım Komisyonu yönetici müdürü D. G. Arnold'a göre Maraş'ta yardım çalışanı olarak 10 ve misyoner olarak da 6 Amerikalı olduğunu, Fransız işgalcilerin işgal sırasında iyi ve sağlam inşa edilmiş olan misyoner okullarına yerleştiklerini, bunun da Türkler nazarında Amerikalıları işbirlikçi yaptığını belirtmektedir.¹³

¹¹ *The Troy Times*, 1 Mart 1920.

¹² *The Oswego Palladium*, 29 Mart 1920.

¹³ *The Los Angeles Times*, 18 Şubat 1920.

2 Mart 1920 tarihli *The New York Times* editör yorumu Maraş'taki durumu özetlemekte, "Kilikya'da durumun iyileştiğini" belirterek, Maraş'ta iddia edilen katliamların abartılı olduğunu, 7.000 Ermeni'nin katledilmediğini, belki 4.483 kişinin öldürüldüğünü" belirtmektedir. Fransız *Temps* gazetesine göre Fransızların Maraş'taki kaybının 100'den fazla olmadığı ancak Türk askerlerince Maraş'tan kovulduklarını kaydetmektedir. Maraş'taki çatışmaların "lokal" olduğu, Mustafa Kemal'in milli kuvvetleri ile bağının bulunmadığının İngiliz Savaş Ofisi tarafından iddia edilerek, Mustafa Kemal Paşa'nın Fransız güçlere karşı daha fazla saldırı olmayacağı güvencesi verdiği belirtilmektedir. Bu arada Ermenilere yönelik saldırılardan dolayı İngiltere, Fransa ve Amerika'da halkın protestolar yaptığı, hükümetlerini eleştirdikleri kaydedilmektedir.¹⁴

Fransız askerlerinin "düzeni ve Ermenileri korumak" için şehirde bulunduğunu iddia eden *Saturday Globe*, Türklerle olan gerginliklerin "açık saldırılara" dönüştüğünü, Fransız askeri gücünün Ermenileri koruyamadığını, şehrin yarısının yıkıldığını, Fransız yardım gücünün gelmesiyle durumun düzelir gibi olduğunu ancak General Querrette'in aldığı emirle şehirden çekilmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Çatışmalar sırasında şehirde 17 Amerikalının olduğunu ve bunların "Ermenilere yardımda kahramanca bir iş" yaptığını söylemektedir. Amerikalıların şehirde mahsur kaldığını da dile getirmektedir.¹⁵ *The Argus* gazetesi 18 Ekim 1918 Amerikan Amiral Bristol'un Yardım kurumu üyelerine "Fransızlardan ziyade Türklere güvenmelerini" tavsiye ettiğini yazmaktadır.¹⁶ *Knickerbocker Press* 22 Ağustos 1920 tarihli nüshasında kocası ile birlikte yardım komitesinde çalışan ve çatışmalar sırasında Maraş'ta olan Frances Wilson'un anlattıklarına yer vermektedir. Bayan Wilson Maraş'taki savaşı "cehenneme" benzetmekte, "günlük öldürülen yüzlerce Ermeni'ye yardım edemediklerini," bunun kendileri için ne demek olduğunu "asla bilemeyeceklerini" dillerinin kurduğunu ve yemek yiyemediklerini" iddia etmektedir. Fransızların şehri terk etmesinden sonra kocası Dr. Wilson ile Amerikalı misyoner Lyman'ın 10.000 Ermeni'nin hayatını kurtardığını iddia ederek, Maraş'tan ayrıldıkları vakte kadar "pratik olarak mahkûm" yaşadıklarını belirtmektedir. Bu dönemde Türk ileri gelenlerine "çaylar vererek" ve "nice Türk ile akşam yemeği paylaşarak" dostluk kurma yoluna gittiklerini, kocası Dr. Wilson'un Arslan Bey ile olan dostluğunun kendilerini koruduğunu söylemektedir. Çatışmalarda 13.000 Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia ederek, Fransızların Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları anlaşma neticesinde güvende hissettiklerini ve

¹⁴ *The New York Times*, 2 Mart 1920.

¹⁵ *Saturday Globe*, 13 Mart 1920.

¹⁶ *The Argus*, 18 Ekim 1920.

Maraş'tan ayrılma kararı aldıklarını, 150 mil mesafedeki Halep'e "eşkıya kaynayan dağlar" arasında geçerek gittiklerini yazmaktadır.¹⁷ Aynı gazete Yardım komitesi çalışanı Bayan Harris'in anlattıklarına yer vermekte, Harris bölgeyi "Ermenistan" ve "İncil toprakları" olarak nitelemekte, Yakın Doğu Yardım Kuruluşunun Maraş "katliamlarının" tekrarını engellediğini iddia etmektedir. Çatışmalardan sonra şehri terk ederek gidenlerden 1.000 kişinin öldüğünü, kendilerinin Türk ileri gelenlerine ve idarecilerine "hoş davranarak ve kibarlık göstererek" hayatta kaldıklarını söylemektedir. Antep'te ve Maraş'ta 15 Amerikalı çalışanın hayatını Ermenilerin "kurtardığını" iddia etmektedir.¹⁸

Syracuse Herald gazetesi 14 Şubat 1920 tarihli sayısında yaptığı haberle Türk milliyetçilerin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş'ta Amerikalılara dokunulmaması emrini verdiğini, "kümes hayvanlarına dahi dokunulmayan" Amerikalıların "çikolata içerek ve kendi kendilerine eğlenerek" hayatlarını sürdürdüklerini söylediğini yazmaktadır. 1 Mart 1920 tarihli nüshasında gerçek dışı ve spekülatif bir yol izlemekte, Fransızların şehirden ayrılmasından sonra 16.000 Ermeni'nin "toplucu" katledildiğini iddia etmektedir. Resmi kanallardan aldığı bilgiyi aktardığını iddia eden gazete, 10.000 Ermeni yanında Misyonerler korumasındaki 85 Ermeni kızın katledildiğini yazmaktadır. Türklerin meseleyi "yerel değil milli" olarak gördüklerini açıkça belirttiklerini kaydederek Fransızlar ile savaş halinde olduklarını, Türk liderin arzusunun Fransızların bölgeden çekilmesi olduğunu vurguladıklarını yazmaktadır. Yakında Fransızların tüm bölgeden sökülüp atılacağını da belirtmektedir. Aynı gazete 4 Nisan 1920 tarihli sayısında Amerikan Yakın Doğu Yardım organizasyonunu üyelerinin iki guruba ayrılarak bir kısmının Ermenileri korumak için onlarla birlikte başka yerlere gittiğini ve diğer gurubun Maraş'ta Ermenileri korumaya ve ihtiyaçlarını gidermeye gayret ettiğini yazmaktadır.¹⁹

Evening Tribune-Times gazetesi de Amerikan Yakın Doğu Yardım organizasyonuna yardım eden bölge kurulu başkanının aldığı bir telgrafa dayanarak Türklerin Maraş'ta kadın erkek ayırmaksızın katliam yaptığını iddia etmekte, şehre giden yolların kapatıldığı, cephanenin yetersiz olduğu, Amerikan kurumlarının tehlike içerisinde bulunduğu, yiyecek sıkıntısı çekildiği bildirilmektedir. "Kanlı" Türklerin "acımasızlıklarını" bırakmadığı, Fransız güçlerin yetersiz olduğu, Amerikalıların hayatlarının tehlikede bulunduğu belirtilmekte, akşam yaptıkları toplantıya katılan ve Maraş'ta bulunmuş olan bir "Asurlunun" söylemlerinin de durumu kanıtlar olduğu vurgulanmaktadır.²⁰ Adana'dan Yardım

¹⁷ *The Knickerbocker Press*, 22 Ağustos 1920.

¹⁸ *The Knickerbocker Press*, 17 Ekim 1920.

¹⁹ *Syracuse Herald*, 1 Mart 1920.

²⁰ *Evening Tribune-Times*, 20 Şubat 1920.

örgütünce 13 Şubat tarihinde gönderilen bir telgrafa dayanarak haber yapan *Greenfield Daily Recorder* gazetesi 10 Yardım örgütü çalışanı ve 6 misyonerden oluşan Amerikalıların Maraş'ı terk ettiğini, 2.000 göçmenin ağır şartlar altında Fransız Albay Normand ile birlikte İslahiye'ye çekildiğini, hasta ve yaralıların çok olduğu, Maraş'ta "terör idaresinin" sürdüğünü iddia etmektedir.²¹ *Greenfield Daily Recorder* gazetesi bir gün sonra yayınladığı yeni bir haber ile Maraş'taki Amerikalıların tamamının sağlıklı ve güvende olduğunu bildirmektedir.²² Maraş'taki çatışmalar sırasında Ermeni kayıplarını 8.000 olarak veren *Democrat Chronicle*, çatışmalar sonrasında şehirde 10.000 Ermeni sığınmacı olduğunu, bunlardan 2.000'inin Amerikan yetimhanesi ve hastanesinde korunduğunu yazmaktadır.²³

Çatışmalar sırasında Maraş'ta yetimhanede çalışan Amerikan yardım örgütü üyesi Bayan Frances Buckley'in açıklamalarına yer veren 22 Ağustos 1920 tarihli *The Illustrated Bufalo Experess* gazetesi, Maraş'ta 10.000 Ermeni'nin öldürüldüğünü, bunun 5.000'inin Fransızlar çekilirken gerçekleştiğini belirterek, cesetlerin sokaklarda kaldığını ve köpekler tarafından parçalandığını iddia etmektedir. Çalıştığı yetimhanenin bir Fransız askeri birliğince ve makinalı tüfeklerle korunduğunu, tepelerden "aniden" inen Türklerden kaçan Ermenilerin yetimhaneye sığındığını, yetersizlikler içerisinde yetimhanede mahsur kaldıklarını anlatan Buckley, 3.600 Ermeni'nin çalıştığı yetimhaneye sığındığını ve bunların Türkler tarafından öldürülme korkusuyla kendisini koruyucu olarak gördüklerini ve Maraş'ı terk etmesini istemediklerini belirtmektedir. 15 Haziran 1920'de yetimhaneyi terk ederken Maraş'ta durumun sakin ancak gergin olduğunu söyleyen Buckley, Ermenilerin dükkanlarını açmaya korktuğunu ve evlerinden uzaklaşmak istemediklerini yazmaktadır. Amerikan yardım örgütü aracılığıyla tarlalarını ettiklerini ancak tarlaya gidenlerin bir kısmının kaybolduğunu iddia ederek, Amerika'ya dönerken yanında 19 yaşında ana ve babasını kaybeden ve kendisine tercüman olan bir Ermeni kızını getirdiğini de yazmaktadır.²⁴

Poughkeepsie Eagle-News gazetesi Maraş'tan dönen Amerikan hastanesi sorumlusu Dr. Mabel Elliott'un açıklamalarına yer vermekte, Türklere yönelik yaygın suçlamaları tekrarlamaktadır. Çatışmalar sırasında Ermenilerin Amerikan hastane ve yetimhane gibi binalar ile sağlam avlu duvarı olan taştan yapılmış kiliselere sığındıklarını anlatmaktadır. Türklerin hastane, yetimhane ve kiliselere saldırdığını, evlere yönelik sürekli taciz ateşi yaptığını belirterek,

²¹ *Greenfield Daily Recorder*, 18 Şubat 1920.

²² *Greenfield Daily Recorder*, 19 Şubat 1920.

²³ *Democrat Chronicle*, 29 Mart 1920.

²⁴ *The Illustrated Bufalo Experess*, 22 Ağustos 1920.

2.800 kadın, erkek ve çocuğun katledildiğini iddia etmektedir. Sadece bir kilisede 2.500 kişinin katledildiğini söylemektedir. Türklerin Ermeni evlerini yağmaladığını ve çoğunluğu Senegal ile Cezayir kökenli Fransız askerinden 900 kadarının yaraları ve donmuş ayakları nedeniyle hastanede tedavi edildiğini belirtmektedir. Fransızlar çekilirken ekserisi kadın ve çocuk 5.000 Ermeni'nin "şehirden sürüldüğünü" ve bunlardan ancak 2.200'ünün İslahiye'ye varabildiğini iddia etmektedir.²⁵

The New York Times gazetesi "Maraş Çekilişinde 1.000 Öldü" başlıklı haberini Maraş'ta olaylara tanıklık eden Amerikalı YMCA üyesi S. Crathern'in günlüğüne dayandırmaktadır. Günlükte Türklerin saldırganlıkları, katliamları, 80 Ermeni kızı öldürdükleri, Amerikan kolejine ateş ettikleri ve birçok kişiyi öldürdükleri gibi iddialar yer almaktadır. Türklerin Barteil Yetimhanesini yakmaya yeltendikleri ancak Fransız askerlerin buna yeltenenlerin evlerini yaktığını yazmaktadır. Fransızların hapsedtiği Türk ileri gelenleriyle 5 Şubat'ta bir konuşma yaptığını belirten Bay Crathern, bunların serbest bırakılacak olurlarsa anlaşma yapılmasına yardımcı olacaklarını söylediklerini ancak General Querette'in Türk tutsakları serbest bırakmadığını belirtmekte, 6 Şubat'ta Maraş'ın sarılmasının 18. günü olduğunu, şehir üzerinde uçan ve mesajlar bırakan uçağın kendilerinde neşe uyandırdığını zira yardımın yakın olduğunu bildiklerini yazmaktadır. 7 Şubat'ta Fransız yardım gücünün şehre yaklaştığını gördüklerini, uçakların tepelere kurşun yağdırdığını iddia etmekte, 8 Şubat'ta Fransız askerlerinin tepeleri bombaladığını, şehri sarmalarının günler alacağını vurgulamakta ve Fransız yardım güçlerinin şehre girdiğini yazmaktadır. 10 Şubat'ta General Querette'in şehri terk etmek için 24 saat erteleme yaptığını, Ermenilerin korktuklarını ve panik içerisinde olduklarını, Fransızların çekilmesi halinde hepsinin öldürüleceğini düşündüklerini ve Fransızlarla birlikte gitmeye azmettiklerini yazmaktadır. Fransızlarla gidecek Ermenilere "imkanlar elverdiğince" yiyecek ve giyecek temin edildiğini, "çobansız sürü" olarak 2.000-3.000 kişinin şehirden çekileceğinin tahmin edildiğini belirtmektedir. Askerlerin ve mültecilerin gece 6 ile 9 saatleri arasında şehirden ayrıldığını, ayrılanları korumak üzere top atışlarına devam edildiğini, Fransız askerlerinin barındığı kışlânın ateşe verildiğini, dondurucu bir soğuk havanın etkin olduğunu kaydetmektedir. Yol boyunca kar fırtınası, tipi ve dayanılmaz soğuk nedeniyle büyük acılar çekildiğini, yeterli yiyecek ve barınak bulamadıklarını, 1.000 kadarının menzile varamadan yollarda öldüğünü kaydeden gazete, Ermenilerin Maraş'taki nüfus-

²⁵ *Poughkeepsie Eagle-News*, 5 Haziran 1920.

larının “yarısının yani 20.000’inin” savaş sırasında öldüğünü iddia ettiklerini yazmaktadır.²⁶

*The Hartford Daily Courant*²⁷ Maraş savunması sırasında yaşananlara dair Amerikan Yakın Doğu Yardım komisyonunda çalışan Minnie E. Dougherty’nin mektubuna yer vermektedir. Mektupta Ermenilerin durumuna değinilmekte, Türklerin “korkunç acımasızlıklar” gösterdiği iddia edilmektedir. Çatışmaların 21 Ocak’ta başladığı, 2.000 Fransız askeri gücünün yetersiz kaldığı, Fransızların Ermenileri koruma yerine kendilerini korumaya çalıştıkları, 6 Şubat’ta yardımcı kuvvetler gelince Türklerin bombalandığı ve bunun üzerine Türklerin şehirden çevre tepelere çekildiği, barış yaparak yenilgiyi kabul ettikleri bir sırada Fransızların şehri boşaltma kararı aldığı kaydedilmektedir. Fransızların çekilirken Amerikalı kadınların kendileriyle gelebileceğini belirttiklerini, kendisi dahil dördünün Fransızlarla Maraş’tan ayrıldığını, gerisinin–11 Amerikalı ve 1 İngiliz– “yanık Türk ve eşkıya” merhametine terk ile Maraş’ta kaldığını kaydetmektedir.

New Britain Daily Herald gazetesi ve *The Utica Observer* gazeteleri Mustafa Kemal Paşa’nın açıklamalarına yer vermektedir. Buna göre milliyetçilerin lideri Mustafa Kemal Paşa’nın Amerikalıların Anadolu’da milliyetçiler tarafından “dost ve misafir” olarak görüldüğü, Türk milli güçlerinin Amerikalıların mal ve canlarını koruduğu, serbestçe seyahat etmelerine müsaade ettiği yazılmaktadır. Antep’te iki “Y.M.C.A” üyesi Amerikalının öldürülmesinin milliyetçilerin bilgisi dışında gerçekleştiğini, bölgede milliyetçilerin dışında bazı kesimlerin etkili olduğunun anlaşıldığı yazılmaktadır.²⁸ Ankara’da milliyetçi vekil Rüstem Bey’in açıklamasına yer veren *Norwich Bulletin* gazetesi de Antep’te YMCA üyesi iki Amerikalının öldürülmesinde yerel güçlerin onları Fransızlara benzetmiş olmasının etkili olduğunu, Maraş’taki olaylarda da Ermenilerle yerel aşiretler arasında cereyan eden gerginliğin yattığının iddia edildiği yazılmaktadır.²⁹

Fransızların Çukurova ve Maraş bölgesi işgalleri başarısız oldukça Fransızlara karşı eleştiriler arttı. Amerikan Ermeni Millî Birlik adına demeç veren Miran Sevasly, “Fransızlar Kilikya’da Ermenileri koruyamadı...Kemal ile gizli görüşmeler yaptı...Ermeni gönüllüler kendilerini savunmak zorunda kaldı. Fransızlar Ermenilerle yaptıkları anlaşma gereği Ermeniler Fransızların Türklerle savaşına yardım etti ve fakat Fransızlar Ermenileri kendi hallerine bıraka-

²⁶ *The New York Times*, 6 Mart 1920.

²⁷ *The Hartford Daily Courant*, 2 Nisan 1920.

²⁸ *New Britain Daily Herald*, 20 Şubat 1920; *The Utica Observer*, 19 Şubat 1920.

²⁹ *Norwich Bulletin*, 18 Şubat 1920.

rak çekildi. Ermeniler bölgeyi terk etmekte ve 250.000 bölge Hristiyan'ı yok edilme tehlikesi altındadır" şeklinde abartılı ifadeler kullandı.³⁰

Maraş savunmasının yarattığı ilgiye ve durumun anlaşılmasına dair uzunca bir makale *The New York Times* gazetesinde (14 Mart 1920), İstanbul Robert Koleji müdürü C. F. Gates imzasıyla ve "Yakın Doğu'da Türkler Hala Güçlü Adam" başlığıyla yayınlandı. Türklerin Maraş'taki "katliamlarının" Amerika'da büyük öfke ve kızgınlığa yol açtığını, protestolar doğurduğunu ve Ermenilere sempatik olan Amerikalıların hükümetlerinden Ermenileri korumak için harekete geçmesini istediğini belirten Gates, benzer olayların yaşanacağını önceden belli olduğunu zira "kötü siyasi düzenlemelerin" var olduğunu belirtmektedir. Kötü siyasi düzenlemelerle Türk imparatorluğunun İngiltere, Fransa, Yunanistan ve İtalya arasında paylaşılmasını ima etmekte ancak Türklerin "uzun zamandır kötü yönetiminin" bunu hak ettiklerini belirtmektedir. Batıda "pro-Türk" (Türk taraftarı) görünmenin, "pro-German" (Alman taraftarı görünme) gibi bir "aşağılama" anlamına geldiğini söyleyerek, Türkiye'yi paylaşanların dikkat etmediği ve hesaba katmadığı "en temel faktörün" Türkler olduğunu vurgulamaktadır. Türklerin güçlü olduğunu ve öyle kolayca topraklarını vermeyeceklerini ima etmektedir. Batılıların yaptığı ilk hatanın Yakın Doğu'nun en güçlüsünün Türkler olduğunu görememesini belirterek, Anadolu'da nüfus yoğunluğuna sahip Türklerin silahlı ve ülkelerini korumaya kararlı olduklarını yazmaktadır. Gates'e göre İtilaf güçleri Türklerin ülkesini ancak güçlü ordularla işgal ederse parçalayabilir ve fakat bu güçten yoksunlar. Ne İngiltere ve ne de Fransa böyle bir gücü gönderebilir. Güçlü bir askeri işgal olmadan Türklerin ülkesinin ancak bir yolla elde tutulması mümkündür ki bu da hem Türkler ve hem de Hristiyanlar için "faydalı" olacak olan Amerikan mandasının kurulmasıdır. İtilaf güçleri ya güç kullanarak ya da Türklerle anlaşarak durumu çözebilirler ki her ikisi de mevcut değil ve "başarısız" olmaya mahkumdur. Gates çözümü "güçlü ve tarafsız" Amerikan yönetiminin Türk hükümeti üzerinde inşasını göstermektedir. Batılıların yaptığı hataların ceremesini Ermenilerin çekeceğini belirterek, Anadolu'da kendi haline bir Türk yönetiminin tesisine müsaade edilmemesini, Amerika'nın zaman kaybetmeksizin inisiyatif almasını önermektedir.³¹

Maraş'taki olayların müttefik politikalarını etkileyerek, Türklerden anlaşmalarla kazandıklarını kaybetme riski taşıdığını iddia eden *The Albany Evening Journal*, Doğu'da ilan edilen Ermeni Cumhuriyetine Ermenilerin "antik" yurdu olan Kilikya'nın da katılması gerektiğini yazmaktadır. Maraş, Antep, Adana ve

³⁰ *The Christian Science Monitor*, Boston, 17 Haziran 1920.

³¹ *The New York Times*, 14 Mart 1920.

Musul-Kerkük taraflarında savaşanların hep aynı milis Türkler olduğunu iddia ederek, Türk milliyetçilerinin ülkelerinin işgalciler tarafından işgal ve parçalanması sürdükçe Maraş'ta olanlara benzer durumlarla karşılaşılacağını belirtmektedir.³² Benzer açıklamaları yapan *Amsterdam Evening Recorder*, Fransızlar tarafından istihdam edilen Ermeni askerlerinin Türk-Ermeni düşmanlığını su yüzüne çıkardığını yazmaktadır.³³

Sonuçlar ve Değerlendirmeler

Dönemin Amerikan gazeteleri Maraş'ta Fransız işgal güçleri ve onların destekçisi Ermeniler ile Türk milli kuvvetleri arasındaki çatışmaları konu eden her haber ve iddiayı sayfalarına taşıdılar. Bilgileri genelde şehirde bulunan Amerikan misyoner ve yardım kurulu üyelerinin anlatılarından edindiler. Ermenilerin anlattıklarına yer verdiler. Türklerin olaylara yönelik söylemlerine pek az yer verdiler. Edindikleri bilgileri, doğruluğuna bakmaksızın, önyargılı ve abartılı bir şekilde kendi anlatım usulleriyle Amerikan kamuoyuna servis yaptılar zira Türklere karşı oluşmuş bir algı ve düşmanlık hissine sahiptiler. Bir taraftan “mağdur” Hristiyan bir azınlık ve onlara yardım eden “kahraman” Amerikan misyoner ve yardım çalışanları, diğer taraftan “gözü dönmüş, saldırgan ve kan dökücü” Türkler vardı. Tarafsız olmaları mümkün değildi. Zaten onları besleyen kaynaklar da Türk karşıtı ve düşmanlığı barındıran batılı, Ermeni, misyoner ve yardım kuruluşu üyelerinin anlattıklarıydı. Tarihten gelen husumetler ve dini bağnazlığın kör ettiği tarafgirlik ile Türkleri acımasızca yargıladılar ve asılsız iddiaları Amerikan kamuoyuna iletiler.

Amerikan gazeteleri verdikleri istatistiki bilgilerde genelde tek taraflı olarak hep Ermeni veya Fransız kayıplarını abartılı rakamlarla sundu. Ermenilerin şehirdeki nüfuslarını 40.000'e kadar çıkardıkları gibi 20.000'inin Türkler tarafından öldürüldüğü iddiasını rahatlıkla dile getirdiler. Ermeni kayıplarını Fransızların tahminlerine dayandırarak 5.000 olarak gösterdiler ve Ermeni kaynaklarının aşırı abartılı iddialarını sorgulattılar. Bazen birkaç bin ölüm yaşanmış olabileceğini yazdılar.³⁴ Türklerin kaybına ve çektikleri sıkıntılara dair pek bir anlatıma yer vermediler. Sanki Türkler acı çekmemiş ve hiç ölmemişti. Mustafa Kemal Paşa ve bazı resmi çevrelerin kısa açıklamaları dışında hiçbir Türk'ün olaylara dair anlatımı sayfalarında yer almadığı görülmektedir.

Gazetelerde verilen istatistiki bilgilerin neredeyse tamamı hayal ürünüydü. Ölümle ilgili ciddi bir sayım yapıldığı ve kimin nerede ve nasıl öldüğünü etraflıca kaydeden bir kaynağın olmadığı ortadadır. Hal böyleyken gazeteler

³² *Albany Evenin Journal*, 6 Mart 1920.

³³ *Amsterdam Evening Recorder*, 6 Mart 1920.

³⁴ *The New York Times*, 28 Şubat 1920.

yazdıklarını gerçekmişçesine yazdılar. Abartılı, tek taraflı, art niyet taşıyan, husumet dilini kullandılar.

Amerikan gazetelerinde sıkça bahsedilen konulardan birisi mütareke döneminde “Türklerin haremlelerinden” kurtarılan 85 Ermeni kızının çatışmalar sırasında tamamının katledildiği haberi idi. Tetkik eseri *Lions of Marash* (1973)’ta anlattığı gibi Kerr’in kendisi sonradan şahit olmuştur ki bu kızlar terk edildikleri binadan Türkler tarafından alınmış, köylerde barındırılmış ve savaş sonrasında birkaçı kayıp, hastalık ve sefaletten ölmüş olsa da ekseriyeti hayatta kalmıştı.³⁵ Oysa dönemin gazeteleri bu kızların ölümünü abartılı cümlelerle sunmuştu.³⁶

Amerikan basınına yansıyan dönemin batılı kafasında ve Ermeni anlatısında Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa yöresini kapsayan ve “Kilikya” olarak adlandırılan yer sanki hiçbir zaman Türk yurdu olmamış, Türklerin sıkça yerleştiği yerler haline gelmemişti. Gazetelere yansıyan yönüyle burası “eskiçağ Ermeni yurduydı” ve ekser nüfusunu gayrimüslimler ve Ermeniler oluşturmaktaydı. Arap, Kürt ve diğer kesimleri de çıkardığında Türkler pek azınlıkta kalmaktaydı. Bu tür iddialarla Türklerin bölgedeki siyasi gücü ve egemenlik hakları göz ardı edildi. Türk ve makul yabancı kaynakların bölgenin nüfusuna dair verdikleri bilgiler göz ardı edilerek, hayali tahminlere dayalı, yanlı ve abartılı bilgiler verildi. Daha da ileri gidilerek bu bölge “Küçük Ermenistan” olarak sunuldu; bir bağımsız Ermeni devleti kurulmasına yönelik hissiyatın mevcudiyeti ortaya konmaya çalışıldı. Türklerin tarihi, demografik ve siyasi varlığı göz ardı edilmek istendi.

Yanlı ve abartılı haber ve yorumlar Amerikan kamuoyunu Türkler aleyhine çevirmişti. Birçok şehirde protestolar düzenlendi. Protestocular İstanbul’un Türklerden alınmasını, Türklerin siyasi varlığına son verilmesini istiyorlardı. Türk yönetimine acımasız ithamlarda bulunuyor, Türkler “katliamcı” olarak gösteriliyordu. “Haçlı ruhu” ve “Doğu meselesi” projeleri hortlatılmıştı. Türklerle her saldırdıklarında gördükleri direnç karşısında düştükleri zavallılığı kin-dar ve düşmanca sözleri ve yazılarıyla tatmine ve içselleştirmeye çalışan batılılar Maraş savunması ile birlikte de Türklerle yönelik ağıza alınmaz lafları sarf ettiler. Onların abartılı ve yanlı söz ve yazıları Osmanlı Devleti’nin dağılmasında, Anadolu’nun işgallere uğramasında ve gelecekteki asılsız iddialarda kaynaklık görevi gördü.

Savaş her zaman ve zeminde çirkinlikleri barındırır. İnsanlar hayatını kaybeder. Mal-mülk büyük zarar görür. Maraş savunması haksız ve hukuksuz bir

³⁵ Kerr, *Lions of Marash*, s. 135-136.

³⁶ *The New York Times*, 8 Mart 1920.

işgalin keyfi yönetimine karşı doğdu. Fransız işgalcilerin emperyalist hırsları ile azınlık Ermenilerin temelsiz istekleri çatışmaların çıkmasında etkili oldu. Çatışmalarda her kesim büyük zararlara ve kayıplara uğradı. Fransızlar işgallerine son vererek şehirden çekilirken, Ermeniler bin yıla yakın birlikte yaşadıkları Türklerle birlikte yaşama zeminini kaybettiler. Her iki kesim de önemli sayıda insanını kaybetti. Ermenilerin önemli bir kısmı çekilen Fransız kuvvetleriyle birlikte giderken, geride kalanlar kendi istekleriyle ve Amerikan misyoner ve yardım kurumu üyeleri desteğiyle Maraş'tan ayrıldılar.³⁷

Fransız işgali altındaki Maraş'ın Türk ve Müslümanlarının kayıpları oldukça bir yekûn tutar. Savaş öncesi gerginlik, stres ve kavgaları savaş sırasında yüzler ve hatta binlerle ifade edilen insan kayıplarına ek olarak şehrin büyük bir kısmı tahrip edildi.³⁸ Şehrin yarısı yanarken, üçte biri de atılan toplarla harabeye dönüştürüldü.³⁹

Maraş savunması (21 Ocak-12 Şubat 1920) Türk Bağımsızlık Savaşı (1919-1922) için önemli bir cephe ve zafer olarak tarihteki yerini aldı. Halkın, çevredeki Türklerin ve milli kuvvetlerin başarılı ve fedakârca mücadelesi ile kazanıldı. Şehirdeki Fransız işgali son buldu ve Ermeniler galip Büyük Devletler desteğiyle kurmak istedikleri “bağımsız” bir Ermeni Devleti düşüncesinden biraz daha uzaklaştı. Dönemin Amerikan basını olayı birçok yönden ele alarak kayıtlar oluşturdu. Ancak tarihten gelen önyargılar, Ermenilere yönelik “kayırıcı” duygular ve I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu atmosfer yanlı ve yanlış bilgiler yayınlamalarına yol açtı.

³⁷ Memet Yetişgin, “Ermenilerin Maraş'tan Ayrılımları, 1920-1922,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20/58 (2004), s. 65-81.

³⁸ Yetişgin, “Turkish-Armenian Relations during the French Occupation of Maraş,” s. 81; Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 213; Kerr, *Lions of Marash*, s. 195.

³⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Şubat 1336 (1920); Ahmet Hulki Saral ve Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı: Nur Dağları, Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da Yapılan Kuvayı Milliye Savaşları*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1970, s. 203. Buna göre Maraş Türkleri çatışmalar sırasında 200 kayıp ve 500 yaralı vermişti.

Kaynakça:

- Akbıyık, Yaşar, *Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1986.
- Albany Evening Journal*, 6 Mart 1920.
- Amsterdam Evening Recorder*, 6 Mart 1920.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, c. I-III, Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Bellet, M. *La Question de Cilicie: Discours Prononcé le 24 Décembre 1920 à la Chambre des Députés*, Paris, 1921.
- Cahen, Claude, *The Formation of Turkey: The Seljukid Sultanate of Rûm: Eleventh to Fourteenth Century*, translated by P. M. Holt, Longman, London, 2001.
- Cahen, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çeviren Yaşar Yücel ve Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.
- Cahen, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çeviren Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Childress, Diana, *Johannes Gutenberg and the Printing Press*, Twenty-First Century Books, Minneapolis, 2008.
- Delbec, A. *Syrie et Cilicie*, Bibliotheque du Travail, Paris, 1921.
- Democrat Chronicle*, March 29, 1920.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.
- Evening Tribune-Times*, 20 Şubat 1920.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara, 1927.
- Greenfield Daily Recorder*, 18 Şubat 1920; 19 Şubat 1920.
- Günay, Nejla, "Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 29 (2019), s. 47-74.
- Hakimiyet-i Milliye*, 21 Şubat 1336 (1920).
- Kafesoğlu, İbrahim, "Tarihte 'Türk' Adı," *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s. 315-319.
- Kerr, Stanley E. *The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922*, State University Press, New York, 1973.
- Kinross, Lord, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994.
- Kramer, Martin, "Repairing Sykes-Picot," *The Lines that Bind: 100 Years of Sykes-Picot*, editör J. Tabler, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, DC, 2016, s. 79-85.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çeviren Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Mango, Andrew, *Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, John Murray, London, 1999.
- New Britain Daily Herald*, 20 Şubat 1920.

Norwich Bulletin, 18 Şubat 1920.

Poughkeepsie Eagle-News, 5 Haziran 1920.

Rodman, George, *Mass Media in a Changing World: History, Industry, Controversy*, McGraw Hill, New York, 2008.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, İmge Yayınevi, İstanbul, 2020.

Saral, Ahmet Hulki ve Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı: Nur Dağları, Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da Yapılan Kuvayı Milliye Savaşları*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1970.

Saturday Globe, 13 Mart 1920.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, 2 cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2020.

Syracuse Herald, 1 Mart 1920.

Tabler, Andrew J. (Editör), *The Lines that Bind: 100 Years of Sykes-Picot*, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, D. C., 2016.

The Argus, 18 Ekim 1920.

The Christian Science Monitor, Boston, 17 Haziran 1920.

The Hartford Daily Courant, 2 Nisan 1920.

The Illustrated Buffalo Express, 22 Ağustos 1920.

The Knickerbocker Press, 22 Ağustos 1920; 17 Ekim 1920.

The Los Angeles Times, 18 Şubat 1920.

The New York Times, 28 Şubat 1920; 2 Mart 1920; 6 Mart 1920; 8 Mart 1920; 11 Mart 1920; 14 Mart 1920; 30 Mart 1920;

The Oswego Palladium, 29 Mart 1920.

The Troy Times, 1 Mart 1920.

The Utica Observer, 19 Şubat 1920; 2 Mart 1920.

Yetişgin, Memet, "Turkish-Armenian Relations during the French Occupation of Maraş," *Review of Armenian Studies*, 2/6 (2004), s. 62-83.

Yetişgin, Memet, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20/58 (2004), s. 65-81.

Yorulmaz, Şerife, "Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri," *Atatürk Yolu Dergisi*, sa. 35-35 (Mayıs-Kasım 2005), s. 345-373.

Ekler:

A HOME
PAPER

THE YONKERS STATESMAN.

Published in Westchester County, New York, at 1000 Broadway, New York City.
VOL. XXXVII—No. 11,123.

ENTERED IN YONKERS POST OFFICE AS SECOND CLASS MATTER.
YONKERS, N. Y., FRIDAY AFTERNOON, FEBRUARY 27, 1920.

HOME TRADE
ADVOCATE.

Largest County Circulation—Best Selling for Advertising.

PRICE TWO CENTS

CONFIRM THE REPORTS OF ARMENIAN MASSACRES

**FRENCH TROOPS FORCED TO RETREAT BEFORE
TURKISH FORCES IN SYRIA—AMERICAN RED
CROSS TO CARE FOR WOUNDED**

(From the Associated Press.)

London, Feb. 27.—Official dispatches on the situation at Marash, Syria, where French troops have been having a severe struggle with Turkish forces, announce the French have succeeded in retreating to the contingency. After hard fighting the French evidently withdrew hastily, as they were compelled to leave their wounded, which will be cared for by the American Red Cross.

A message from the same source confirmed reports of massacres of Armenians in the Marash district, but does not substantiate the statement from Armenian quarters that the number slaughtered was several thousand.

JUDGMENTS AFFIRMED.

ATWELL, H. THOMPSON REAR-ADMIRAL, YONKERS, N. Y.

White Plains, N. Y., Feb. 27.—The court of Sessions affirmed a sentence to the house of correction for the term of six months against the judgment of the Supreme Court in the case of the defendant, who was charged with the same during the defendant's term of imprisonment.

The court also affirmed a sentence to the house of correction for the term of six months against the judgment of the Supreme Court in the case of the defendant, who was charged with the same during the defendant's term of imprisonment.

**MEAT PACKERS
ARE ENJOINED**

May Not Engage in Business Other Than Handling Food Products.

Washington, D. C., Feb. 27.—An injunction was granted today by the Federal court in New York City against the meat packers of the city, prohibiting them from engaging in any business other than the handling of food products.

The injunction was granted in response to a petition filed by the city of New York, which alleged that the meat packers were engaging in a series of transactions which were not in the public interest.

**ORGANIZING TO FIGHT
PROFITEERING IN RENTS**

**PLANS FOR A RENT-PAYERS' LEAGUE DISCUSSED
AT MASS MEETING IN SCHOOL, No. 3—
CASES OF ALLEGED EXOR-
TION RECITED**

Yonkers, Feb. 27.—A mass meeting was held at the Yonkers High School, No. 3, last evening, for the purpose of discussing the formation of a rent-payers' league.

The meeting was held in the school building, and was attended by a large number of the community. The speaker, who was a well-known local figure, discussed the cases of alleged extortion in the rent market, and urged the formation of a league to fight against such practices.

8,000 Armenians Killed at Marash

Constantinople, March 25.—Estimate of casualties during the massacres at Marash last month sent here by American place the loss of life at about 8,000 Armenians. During the disorders at least 10,000 Armenians were killed.

There are 10,000 Armenian refugees in Marash, of whom 2,000 are sheltered in American orphanages and hospitals.

Sunday Bootblackening Opposed.

Albany, March 23.—A bill designed to prohibit persons from engaging in the business of bootblackening after 1 P. M. on Sundays has found its way into the Legislature again this year, the introduction being sponsored by John J. Boylan, Democrat of New York. Provisions of the bill are not intended to apply to hotels, nor to bootblackening on ferry boats.

The Yonkers Statesman, 27 Şubat 1920. Democrat Chronicle, 29 Mart 1920

THE UTICA OBSERVER, TUESDAY, MARCH 2, 1920

**TURKS MURDER
10,000 ARMENIANS**

**85 Girl Wards of U. S. Mission
Included in Massacre,
Washington Hears.**

Washington, March 2.—The most brutal of all Turkish atrocities, the massacre of 10,000 Armenians and the murder of 85 Armenian girls, who were under the direct protection of an American mission house at Marash in Cilicia, Turkey, was reported to the State Department.

The massacre took place after fear-

under the circumstances is to forward a protest to the Ottoman government through Admiral Mark Bristol, who is the American high commissioner to Turkey, and is stationed at Constantinople.

The only assistance in sight for the Armenians in the East is the presence of a few torpedo destroyers in the Eastern Mediterranean, that are under the command of Admiral Bristol.

The dispatches to the State Department indicate there is a great war at present between France and Turkey, and France will send large forces to Asia-Minor immediately. If this is not done, the French retreat now in progress may at any moment be turned into a rout.

The State Department's announcement, which it declared was received from a reliable source regarding conditions in Cilicia, Turkey, is a graphic account of the atrocities. It follows in full:

"The Turks cut the railroad beyond Adana.

"Working here since March on the

committed horrible atrocities. It was estimated at that time that the number of killed exceeded five thousand and it is feared that as many have been killed since then. Some of the mutilated victims succeeded in escaping, and the lotteries of children and women have been verified. Turks have destroyed the Armenian parts of the city as well as the churches and they are frequently burning the dead in lime kilns.

"At Marash Armenians were running a rescue home for Armenian girls. On the seventh instant that house was sacked and 85 girls were murdered. On the same day the mountain cottage of the missionaries as well as the building of the Near East farm were burned.

"Armenians in the American college at Marash were fired upon and were offered to be sold between the Turks and the French, the former sent them a letter stating that this was a local, but a national affair and that the demand of the comman-

BLACK RIVER POWER

Albany, March 2.—An illustrated report of 112 pages entitled "Power and Progress" containing material of the greatest value for the development of one of the most important rivers, from a water-power standpoint, in New York State, has just been issued by the Division of Waters of the Conservation Department. Written in uniform with similar reports previously published on the power possibilities of the Saratoga, Raquette, St. Regis and Oswegatchie rivers, the Black River booklet is the most elaborate of the kind ever published by the Conservation Commission.

It contains many tables, maps and photographs. It tells of the climate and geology of the watershed, and industrial history of the river and off of the Black River and its tributaries, the Schoharie and Beaver

The Utica Observer, 2 Mart 1920

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE MARAŞ'TA KOLLUK KUVVETLERİ VE NİZAMÎ BİRLİKLER

ALİ AKYILDIZ*

Giriş

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. İtilaf devletleri bu antlaşma ile Anadolu'daki kolluk kuvvetleri ile nizami birliklere yönelik terhis etme ve silahlarına el koyma uygulamalarını başlatmıştır. Buna mukabil Türk komuta heyeti Anadolu dışındaki Irak, Suriye, Kafkaslar gibi muhtelif bölgelerden Türkiye'nin iç kesimlerine birlik ve cephane nakli başlatmıştır. Anadolu'ya sevk edilen birlikler ordudan kolordu seviyesine çekilmişti. 1919 yılında Anadolu'da sekiz, Trakya'da bir kolordu komutanlığı mevcuttu.¹ Anadolu'nun doğusunda bulunan kolordu komutanlıkları 15. Kolordu Erzurum, 3. Kolordu Sivas, 13. Kolordu Diyarbakır merkezli idi. Her ne kadar birlikler kolordu komutanlığı şeklinde konuşlandırılrsa da er ve cephane bakımından kolordu gücünden oldukça uzaktı.²

Millî Mücadele döneminde Maraş'ta görev yapan kolluk kuvvetleri Polis Teşkilatı, Jandarma Teşkilatı ve Ahz-ı Asker Şube Riyaseti (Askerlik Şube Başkanlığı)'dır.³ Maraş'ta kurtuluş mücadelesi milis kuvvetlerinin omuzlarında yükselse de bu mücadelede kolluk kuvvetlerinin de oldukça önemli hizmetleri olmuştur. Vurgulanması gereken bir diğer husus ise farklı bölgelerde görev yapan Maraşlı kolluk kuvveti personelinin memleketlerinin işgalini duyduklarında bölgeye intikal ederek milis kuvvetlere katılmasıdır.⁴ Maraş'ta görev ya-

* Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, akyildiz461@hotmail.com

¹ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi*, Haz. Yayın Kurulu, ATASE Yay., Ankara 2009, s. 37.

² Gazi Mustafa Kemal Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra birliklerdeki savaşçı erlerinin terhis edildiğini, silah ve cephaneye el konulduğunu ifade ederek ordunun savaş gücünden yoksun birtakım kadrolar haline getirildiğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Sami N. Özdemir C. 1, TTK, Ankara 2019, s.11.

³ Günümüzde kolluk kuvveti tanımı içerisinde Polis Teşkilatı, Jandarma Teşkilatı, Sahil Güvenlik ve Gümüşük Muhafaza Teşkilatı gibi birimler yer alırken Askerlik Şube Başkanlığı bu tanımın dışında tutulmuştur. Ancak makalede incelenen dönemde Askerlik Şube Başkanlıklarının asayiş sağlamada görev almasından dolayı bu birimler kolluk kuvvetleri içerisinde değerlendirilmiştir. Kolluk kuvveti tanımı için bkz. Resmi Gazete, Sayı 25832, 01.06. 2005.

⁴ Maraş'ın işgali duyulduğunda memleketine dönüş yapan isimlerin başında Arslan Bey gelir. Arslan Bey Halep'te polis memuru olarak görev yapmakta iken Maraş'ın işgalini duyduğunda memleketine dönerek kurutuluş mücadelesinde büyük katkı sunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kanadıkırık, *Şehit Evliya Efendi Destanı*, Cümle Yay., Ankara 2021, s. 43; İstanbul'da Birinci Ordu'da görevli Mehmet Çavuş (Duyar) ise Maraş'ın işgal edildiği haberini alınca birliğini terk ederek memlekete geldiğini Kılıç Ali ve Yörük

pan kolluk kuvveti personeli dönemin getirdiği ağır çalışma koşulları, teçhizat eksikliği ve ekonomik yetersizlikler içinde asayişin sağlamaya çalışırken işgalcilere karşı da güçlü bir duruş sergilemişlerdir. Şehirde kolluk kuvvetlerine destek olabilecek nizami birlikler ise Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince asker ve malzeme kaybına uğramıştır. Nitekim Maraş süvari alayından geriye kışlânın muhafazası için bir grup askerle birlikte Teğmen Cemal kalmıştır.⁵ Maraş'a nizami birliklerin sevkı ancak Şubat 1920'den sonra gerçekleşebilmiştir. Sivas'tan gönderilen 9. Alay, Antep Cephesine destek olmuştur. Albay Selahattin Adil Bey'in bölgeye gelmesiyle de 9. Tümen (Maraş Tümeni) kurulmuştur.

Maraş 22 Şubat 1919'da İngiliz işgaline uğramıştır. Maraş Mutasarrıfı Ata Bey, İngiliz işgal kuvvetlerinin 160'ı süvari olmak üzere toplam 650 kişiden oluştuğunu bildirmiştir. İngiliz işgal komutanı hükümet konağına giderek Ata Bey'e bölgeden asayişle ilgili raporlar alındığını güvenliği tesis etmek adına geldiklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte İngiliz komutan, Ata Bey'e dört maddeden oluşan ultimatom vermiştir. Bu maddelere göre İngilizler Maraş'ta asayişin temini konusunda hükümet memurlarına ve kolluk kuvvetlerine yardım edeceklerini belirtmiştir. Ata Bey gelişmeleri başkente aktararak İngiliz işgali esnasında şehirde olumsuz herhangi bir hadise yaşanmadığını da belirtmiştir.⁶ Ancak İngilizler yaklaşık sekiz ay süren işgal süresince şehirde belli yaptırımlar uygulamaya başlamışlardır. Bu doğrultuda 3 Mart 1919'da resmi ya da gayri resmi telgraflara sansür uygulamasını başlatmışlardır. Aynı zamanda şehre jandarma ya da asker sevkıyatına karşı olduklarını bildirmişlerdir.⁷ İngilizler bununla da yetinmeyip Ermenilerin eşyalarını gasp ile suçladıkları Türkleri Sudan'a sürgün etmek üzere Halep'e sevk etmeye başlamışlardır. Bu durum Elbistan ve Besni askerlik şubeleri tarafından On Üçüncü Kolordu Kumandanlığına rapor edilmiştir.⁸ Nitekim Maraş eski Mutasarrıfı İsmail Kemal Bey tehcir esnasındaki uygulamaları bahane edilerek Sivas'ta vali olduğu halde Maraş'a getirilip Halep'e sevk edilmiştir. Kemal Bey, Halep'te İngiliz Divan-ı Harbinde yargılanmış suçsuz olduğu anlaşıncaya serbest bırakılmıştır.⁹

Şehirdeki İngiliz işgali yaklaşık sekiz ay (Şubat-Ekim 1919) sürmüştür. İngiliz işgal komutanlığı şehirde gerginlik yaratacak durumlardan uzak politika izlemiştir. Maraş'ın Fransızlar tarafından işgal edilme tehlikesi üzerine Üçüncü

Selim emirleri doğrultusunda harbe dahil olduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Geçinir, Yaşayan Gazilerimiz Anlatıyor, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş*, 68. Yıl Özel Sayı 5, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1985, s. 30.

⁵ Yalçın Özalp, *Millî Mücadelenin ilk Zaferi*, Kahramanmaraş Belediyesi Yay, Ankara 1984, s.16.

⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ., 74/91.

⁷ BOA, DH. EUM. AYŞ., 74/91/10.

⁸ BOA, DH. EUM. AYŞ., 74/91/3.

⁹ Hüsameddin Karadağ, *İstiklal Harbinde Maraş*, Ata Çelebi Basımevi, Mersin 1943, s. 6.

Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin (Çolak)¹⁰ Bey Sivas'tan Elbistan'a gelerek bölgede teftiş yapmıştır. Albay Selahattin (Çolak) Bey teftişinde Fransız işgalinin yakın olduğunu tespit ederek Maraş ve Antep'in Üçüncü Kolordu tarafından korunması gerektiğini rapor etmiştir. Raporda ayrıca Aziziye (Pınarbaşı)¹¹den bir süvari takımının bölgeye hareket ettirilerek Maraş'taki milli kuvvetleri örgütlemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak Albay Selahattin Bey'in raporu İstanbul Hükümeti tarafından dikkate alınmamıştır. Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ise durumun vahametini görerek şehirdeki nizami kuvvetleri Üçüncü Kolorduya, Maraş Mutasarrıflığını ise Sivas'a bağlamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın iradesiyle direnişi örgütlemek üzere Kılıç Ali bölgeye sevk edilmiştir.¹² Sivas'tan Elbistan'a ulaşan Kılıç Ali, Elbistan Askerlik Şubesindeki silahları halka dağıtıp milli teşkilatı canlandırmıştır.¹³ Kılıç Ali akabinde Pazarcık'a hareket ederek Maraş'tan Arslan Bey, Evliya Bey ve Hafız Ali Efendi'yi teşkilatlanmak için örgütlemiştir.¹⁴ Bu teşkilatlanma sonrası kurulan Maraş Muhafaza Cemiyeti, (Ekim 1919-Şubat 1920) Fransız işgali¹⁵ sürecinde şehri on direniş bölgesine ayırarak mücadele etmiştir.¹⁶ Zira Maraş'taki Fransız işgalcilerinin Türk toplumuna yönelik uygulamaları teşkilatlı savunmayı gerekli kılmıştır. Bu direnişe Maraş'taki kolluk kuvveti personeli de destek vermiştir.

¹⁰ Albay Selâhattin Köseoğlu, 1898'de Harbiye'den teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Balkan Savaşları esansında sağ kolundan yaralanmış tedavi görse de iyileşememiştir. Bu yaralanmasından ötürü Çolak Selahattin olarak ünlenmiştir. Selahattin Bey sırasıyla Çanakkale, Kafkas, Irak cephelerinde savaşmıştır. İstanbul'da Harbiye Nezaretinde görevli iken 13 Temmuz 1919'da 3. Kolordu komutanlığına atanmıştır. Bu görevini vekil seçilinceye kadar devam ettirmiş olup TBMM'de I. Dönem Mersin milletvekilliği yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, haz. Sami N. Özerdim, Cilt IV, Ankara 2019, s. 274; Ahmet Demirel, *Selahattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İletişim Yay., İstanbul 2017, s. 17-19.

¹¹ Aziziye (Pınarbaşı) kazası Sultan Abdülaziz Hanın namına kurulmuştur. Uzun Yayla'da teşkil olunan Mesudiye ve Sadabat ve Sivas Eyaleti'ne bağlı Darende ve Gürün ve Kayseri Sancağına bağlı Zamantı ve Sarıoğlan ve Maraş Sancağına tabi Mukara kazalarından 13 Mart 1862 itibaren ayrılarak Aziziye namıyla Sivas Eyaleti'ne bağlı bir kaymakamlık teşkil edildi. Kayseri kaymakamı Emin Bey kaymakam olarak atandı. Böylece Pınarbaşı (Aziziye) kazası müstakil olarak kuruldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Deniz Akpınar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Pınarbaşı (Aziziye) Kazası'nın İdari ve İktisadi Gelişimi", I. Pınarbaşı (Aziziye) Sempozyumu, Kayseri, 2018, 45-78.

¹² Necla Günay, Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2019, s. 52-53.

¹³ Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s. 160.

¹⁴ Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları*, Der. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2013, s. 87.

¹⁵ İtilaf Devletleri I. Dünya Savaşı esnasında yaptıkları Sykes-Picot Antlaşması (Mayıs 1916) ile Anadolu'nun güney bölgelerinin Fransızlar tarafından işgalini kabul etmişlerdir. Ancak bu bölge savaş bitiminde öncelikli olarak İngiliz işgaline uğramıştır. Süreç içerisinde Suriye İtilafnamesi (15 Eylül 1919) ile taraflar anlaşmış ve güney bölgelerinde İngiliz işgalinin yerini Fransız işgali almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul 2000; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2004.

¹⁶ Akbıyık, a.g.e., s. 163.

Polis Teşkilatı

II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra başkent ve taşrada güvenliği sağlamak için 20 Mart 1845'te Polis Nizamnamesi kabul edilmiştir. On yedi maddeden oluşan bu Nizamname ile Osmanlı Devleti'nde polis teşkilatının temelleri atılmıştır.¹⁷ 1846-1879 yılları arasında polis ve jan-darma teşkilatı Zaptiye Müşiriyeti bünyesinde aynı merkezden yönetilmiştir. 1879'da Zaptiye Müşiriyeti, Zaptiye Nezaretine dönüştürülerek polis teşkilatı yeniden yapılandırılmıştır.¹⁸ II. Abdülhamit döneminde özellikle taşrada polis teşkilatının gelişimine büyük önem verilmiştir. Nitekim bu süreçte Halep vilayetinde 1879'da Halep polis teşkilatının temelleri atılmıştır. Halep vilayetine bağlı Maraş Sancağında bu doğrultuda 1879'da on kişiden oluşan personelle Maraş polis teşkilatı kurulmuştur.¹⁹ Halep polis teşkilatına bağlı olarak kurulan Maraş polis teşkilatı hakkında Halep Vilayet Salnamesinde detaylı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin 1906 tarihindeki salnamede Maraş polis teşkilatı, merkezde bir komiser ile üç polis memuru, Elbistan'da bir komiser, Zeytun'da ise bir polis²⁰ memurundan oluşan altı kişilik kadroya sahiptir.²¹

Polis teşkilatı Maraş şehir merkezinde asayişin sağlanmasında başlıca görevli kurumdur. Maraş Polis Teşkilatı şehrin sancak olarak yönetilmeye başlanmasıyla yeni bir yapılanmaya girmiş ve şehirde müstakil polis teşkilatı 1915 yılında kurulmuştur. Böylelikle teşkilat doğrudan başkente bağlanmıştır. Maraş'ta Polis Teşkilatının personel sayısı 11 Mart 1915 tarihinde bir komiser muavini ile altı polis memurundan oluşmaktadır. Personel sayısının azlığının Maraş'a özgü bir durum olmadığını da belirtmek gerekir. Zira aynı tarihte İçel'de bir komiser ile iki polis memuru görev yapmaktadır.²² Savaş yıllarındaki seferberlik hali ve şehrin müstakil olarak yeniden yapılanması personel sayısının eksikliğinin başlıca sebepleri olarak sıralanabilir. Süreç içerisinde Maraş Mutasarrıflığı ile Dâhiliye Nezareti arasındaki yazışmalarda Maraş Polis Teşki-

¹⁷ *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Haz. Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yay., Ankara 2017, s. 14.

¹⁸ Bülent Akkaya, "Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilatında Rütbelere", *Turkish Studies*, Sayı 8/5, Ankara 2013, s. 63.

¹⁹ Ahmet Aslan, "Osmanlı Devletinde Polis Teşkilatının Kurulması Urfa Örneği (1845-1918)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 38, İstanbul 2020, s. 33.

²⁰ Pazarıcı, Göksun gibi nahiye merkezlerinde polis memuru bulunmazken, Zeytun'da bulunması Ermeni isyancılara karşı tedbir olarak değerlendirilebilir. Nitekim Zeytun'da aynı zamanda Kışlada inşa edilmiştir. Bölgenin merkeze uzak ve ulaşımının zor olması Osmanlı Devleti'ni tedbirler almaya itmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın Özlüp, *Millet-i Sadıka Patirtisi ve Maraş*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, İstanbul 1983; Ahmet Halaçoğlu, Ahmet, *Bir Ermeninin İtirafı (1895 Maraş ve Zeytun Olayları)*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2007.

²¹ *Osmanlı Salnameleri Maraş Sancağı 1284-1326/ 1876-1908*, Haz. Said Öztürk, Cilt II, Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, İstanbul 2006, s. 617.

²² BOA, DH. EUM. MH. 257/57.

latının personel, araç-gereç eksiklikleri ile iâşe problemleri çözülmeye çalışılmıştır. Vukuat cetvellerinden anlaşıldığına göre 1916 yılı içerisinde Maraş Polis Müdüriyeti personel sayısı 13'e çıkmıştır. Polis Müdüriyetinin idaresi ise harp-te gösterdiği başarıdan dolayı 24 Ocak 1917'de madalya ile taltif edilen İkinci Komiser Cemal Efendi'ye verilmiştir.²³ 1917 yılında Maraş'ın sahip olduğu nüfus 167.318'dir. Buna mukabil şehirde 18 polis memuru ile 492 jandarma görev yapmaktadır.²⁴ Maraş Polis Teşkilatının Kuyucak²⁵ ve Merkez olmak üzere iki karakolhanesinin bulunduğu yazışmalardan anlaşılmaktadır. Maraş Polis Karakolhanesine 5 Ekim 1919'da bin kuruşluk masrafla telefon makinesi alınmıştır.²⁶ Polis teşkilatının Bâb-ı Âli'den taleplerine rağmen eksikliklerin tam olarak giderilemediği anlaşılmaktadır. Maaş ücretlerinin yetersizliği²⁷, kışlık kıyafet ve teçhizat eksikliği gibi sorunlar yazışmalarda sıklıkla yer alan konulardır.²⁸

Dönemin zorlu şartlarına rağmen Maraş Polis Teşkilatının görevini yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Fransız işgalinin ilk günlerinde Maraş'ın kurtuluş mücadelesinde önemli yer tutan “Uzunoluk” hadisesi yaşanmıştır. Dönemin tanığı Polis Memuru Sabri Akman, 31 Ekim 1919'da gerçekleşen “Uzunoluk” hadisesini literatürde kabul gören anlatımdan²⁹ farklı aktarmıştır. Sabri Akman'ın, *Demokrasiye Hizmet* gazetesine mektupla aktardığı hadisenin gelişimi şu şekildedir: Sabri Akman 31 Ekim 1919 günü akşam üzeri evine doğru gitmekte iken Uzunoluk Hamamı önünde Ermeni fedailerinin hamamdan çıkan bir kadının peçesini açmaya yeltendiği haberini aldığını ve olay mahalline hareket ettiğini aktarmıştır. Sabri Akman olay mahalline vardığında bir kadının yerde oturduğunu, peçesinin bir askerin elinde olduğunu gördüğünü belirterek sekiz on kadar Fransız askerini oradan uzaklaştırdığını saldırıya uğrayan kadını ifadesini almak üzere karakola götürürken Boğazkesen mevkiinden gelen iki sar-

²³ BOA, DH. EUM, MEM,84/26/2; BOA, DH.EUM. MEM. , 86/59/01.

²⁴ BOA, PLK.p., 6747.

²⁵ Kuyucak Karakol hanesinin tamiri için bin beş yüz lira harcanmıştır. Bkz. BOA, DH. EUM. 191/83.

²⁶ BOA, EUM. MH, 200,/68,2.

²⁷ 21 Mart 1917 tarihinde Maraş Polis Müdürü Cemal Bey'in Emniyet Genel Müdürlüğüne yazdığı raporda polis mürettebatının aldığı dört yüz yirmi yedi mecdi gurus maaşın ihtiyaçları karşılamadığını bildirmektedir. Bkz. BOA, DH. EUM. MH., 270/65.

²⁸ Nermin Gümüşalan, XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938), Kahramanmaraş Belediyesi Yay., Kahramanmaraş 2014, S. 61.

²⁹ “Uzun Oluk” hadisesinin literatürde genel olarak kabul görülen anlatımı, Fransız üniforması giymiş Ermenilerin hamamdan çıkan kadınların peçesini açmak istemesi üzerine Çakmakçı Sait ve Gaffar Kabuloğlunun olaya müdahale ettiği ve bu müdahalede Çakmakçı Sait'in yaralandığı ifade edilerek olaya şahit olan Sütcü İmam'ın silahını ateşleyerek kadınları kurtardığı şeklinde izah edilmektedir. Anlatımlarda küçük farklılıklar olabilmektedir. Stanley E. Kerr, Uzunoluk hadisesini aktarırken Çakmakçı Sait ve Gaffar Kabuloğlu isimlerine yer vermemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özalp, a.g.e., s. 43; Adil Bağdatlılar, *Uzunoluk İstiklal Harbinde Kahramanmaraş*, Kervan Yay., İstanbul 1974, s.48-49; Stanley E. Kerr, *The Lions of Marash*, State University of New York Press, Albany 1973. s. 63.

hoş Ermeni fedainin sağa sola hakaret ederek geldiklerini ifade etmiştir. Bu esnada olay mahallinde olan Çakmakçı Sait, Ermeni fedailere müdahale ettiği için silahla yaralanmıştır. Bunun üzerine olaylara şahit olan Hacı İmam, Çakmakçı Sait'i yaralayan Ermeni fedaiyi vurduğunu aktarmıştır.³⁰ Sabri Akman gazetedeki anlatımında ayrıca bir çağrıda bulunarak dönemin şahitlerinin Mart 1957 itibarıyla hayatta olduklarını dileyenlerin bu olayla ilgili detayları aktarabileceğini söylemiştir. Demokrasiye Hizmet gazetesi ilgili dönemde tanıklara çağrıda bulunmuş, Maraş harbi ile ilgili elinde doküman, belge ya da hatıra olanların paylaşmasını istemiştir. Takip eden süreçte Demokrasiye Hizmet gazetesi yayınlarında Sabri Akman'ın ifadelerini tekzip edecek herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Emniyet Umum Müdürlüğü saldırıyla ilgili soruşturmanın başlatıldığını ve hazırlanan raporların Fransız işgal komutanlığına da sunulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu raporda bu saldırıların yerli Ermenileri de ayaklanmaya teşvik etmek amacıyla Fransız birliğindeki lejyon Ermeniler tarafından gerçekleştirildiği izah edilmiştir.³¹

“Uzunoluk” hadisesi şehirdeki gerilimi tırmandıran bir olaydır. Hadisenin akabinde halka ve kolluk kuvvetlerine karşı saldırılar devam etmiştir ve bu saldırılar Fransız işgalcilerin hamiliğinde gerçekleşmiştir. Pınarbaşı mahallesinde devriye görevi yapan polis ekibi Ermeni çetesi tarafından saldırıya uğramış ve bir polis memuru yaralanmıştır. Bu olayın ardından Ermeni çetesi üyelerinin bölgeden kaçmaya çalışırken silahlarının bazılarını yolda düşürdükleri belirlenmiştir. Yapılan tetkik neticesinde silahların askeriye depolarından aşırıldığı anlaşılmıştır. Bu durum Fransız kumandanlığı nezdinde protesto edilmiştir.³² Bir başka devriye görevi esnasında saldırıya uğrayan polis memuru ise Suphi Bey'dir. Seksanlar Mahallesinden olan Suphi Bey 7 Kasım 1919 günü akşamı devriye görevi esnasındaki saldırı nedeniyle yaralanmıştır. Aynı gün Pınarbaşı Mahallesinden Âşık Mustafa Oğlu Ökkeş ise uğradığı saldırıda hayatını kaybetmiştir. Bu saldırılar Maraş Jandarma Tabur Kumandanlığı ve Maraş Polis Teşkilatından oluşan bir heyet tarafından incelemiş, raporlar Emniyet Umum Müdüriyetine aktarılmıştır. Soruşturma neticesinde bu saldırıların Fransız birliği içindeki Ermeni askerler tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmıştır.³³ Ermeni saldırıları yalnızca Fransız birliğindeki lejyon askerlerle sınırlı kalmayıp Ermeni çetecilerinde saldırılara dâhil olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim 18 Kasım 1919 tarihli Emniyet Umum Müdürlüğü raporuna göre Kayseri'de durumları şüpheli beş şahıs polis tarafından gözetim altına alınmıştır.

³⁰ Demokrasiye Hizmet, 7. 3.1957.

³¹ BOA, HR. SYS., 2543/7/43.

³² Karadağ, a.g.e., s. 26

³³ BOA, HR. SYS., 2543/7/43

Yapılan soruşturma neticesinde bu beş kişinin Ermeni çetesi mensubu oldukları ortaya çıkmıştır.³⁴ Üzerlerinde yapılan aramada ise bir mektup ele geçirilmiştir. Mektubun içeriğinden Maraş ve Antep'e iki yüze yakın Ermeni çeteci sevk edildiği anlaşılmıştır.³⁵

Şehirde meydana gelen asayiş olayları ve bu olayların işgalciler nezdinde telgraflarla protesto edilmesi Fransızları tedbirler almaya yöneltmiştir. Nitekim Fransızların Adana Askeri Valisi Albay Bremond tarafından Maraş'ta asayiş sağlaması için Osmaniye Askeri Valisi Yüzbaşı Andre şehre gönderilmiştir.³⁶ Maraş'a gelen Yüzbaşı Andre Hükümet Konağında kendisine oda tahsis edilmesini ve cuma günleri kaleye ve Hükümet Konağına Osmanlı Bayrağı çekilme uygulamasına son verilmesini istemiştir.³⁷ Bu durum "Bayrak Hadisesi" şeklinde adlandırılan şehirdeki çatışma haline neden olacak bir dizi olayın başlamasına etki etmiştir. Nitekim 28 Kasım 1919 Cuma günü kaleye bayrak çekilmemiştir. Ulu Camide toplanan cemaat kalede bayrağın olmadığını görmüş ve Av. Mehmet Ali Kısakürek'in "Alem-i İslam'a Hitap" bildirisinin de etkisiyle kaleye hücum ederek Osmanlı Bayrağını yeniden göndere çekmişlerdir.³⁸ Bu hareket işgal kuvvetlerine meydan okumak anlamını da taşımaktadır. Durumun isyan şeklini alması üzerine Yüzbaşı Andre şehirden ayrılmak zorunda kalmış ve görevi Fransız generali (Qureette) Keret devralmıştır.³⁹

Fransız işgal komutanı Keret, şehirdeki asayiş sağlamak adına 21 Ocak 1920'de Maraş'ın ileri gelenlerini karargâhına davet etmiştir. Söz konusu toplantıya katılanlar arasında yer alan Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, Jandarma Komutanı İsmail Hakkı ve Belediye Reisi Hacı Bekir Sıtkı'yı tutuklatmıştır. Diğer davetli kişiler ise halkı yatıştırılmaları için serbest bırakılmıştır.⁴⁰ Bu tutuklama hadisesinin halka duyurulmasında Antepli Polis Memuru Mehmet Bey önemli rol almıştır. Polis Memuru Mehmet Bey koşarak Hükümet Konağına gelmiş ve durumu aktarmıştır. Hükümet Konağında bulunan Evkaf Müdürü Evliya Bey tabancasını ateşleyerek *heyet hapsedildi silah başına* ifadesiyle şehir halkını direnişe çağırmıştır.⁴¹ Bu hukuksuz tutuklamanın şehirde yankı-

³⁴ BOA, HR. SYS., 2543/7/56

³⁵ BOA, HR. SYS., 2543/7/58

³⁶ Akbıyık, a.g.e., s.126

³⁷ Karadağ, a.g.e., s.15

³⁸ Avukat Mehmet Ali Kısakürek'in yazdığı beyanname Ulucami, Çarşıbaşı, Arasta ve Sarayaltı camilerine imzasız olarak asılmış olup halkı Fransızlara karşı mücadele etmeye çağırın bildiridir. "Alem-i İslam'a Hitap Beyannamesi" ayrıntılı bilgi için bkz. Maraş, 3 Şubat 1938, s. 2; Karadağ, a.g.e., s. 15

³⁹ Akbıyık, a.g.e., s. 143

⁴⁰ Hakimiyet-i Milliye, 2. 2.1920, s. 2; Karadağ, a.g.e., s.38

⁴¹ Hasan İzzet Altınal, *Milli-Mücadelede Güney Cephesi*, Babıali Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 183; Osman Altunköprü, "Tarih Konuşuyor", *Dünyada Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi*, Yıl 2, 65. Yıl Özel Sayı 2, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1985, s. 30.

lanmasıyla yirmi iki gün sürecek sıcak çatışma hali başlamıştır. Şehirdeki silahlı direniş Fransız generalini endişeye sevk etmiş ve Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'i serbest bıraktıracak çatışmanın bitmesini istemiştir. Ancak şehirdeki direniş kurtuluşa kadar devam etmiştir. Anlaşılmaktadır ki işgal günlerinde dahi Maraş Polis Teşkilatı görevini yapmaya çalışmıştır. Buna karşın işgal günlerinde kolluk kuvveti personel sayısında azalmalar da rapor edilmiştir. Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, 28 Ocak 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gayet acele koduyla aktardığı telgrafta; şehirde Jandarma teşmeniyle birlikte birkaç polis ve jandarmadan başka kimsenin bulunmadığını aktarmıştır. Telgrafta ayrıca jandarma bölük komutanının firar ettiğini ve jandarma tabur komutanının karargâhta hapis edildiğini bildirmiştir.⁴² Maraş'tan Dâhiliye Nezaretine ve 3. Kolordu kumandanlığına 9 Şubat 1920 tarihinde gönderilen telgrafta ise şehri terk eden personel olarak Jandarma Teğmen Ahmed Hilmi ve Polis Komiseri Cemil efendinin isimleri geçmektedir.⁴³ Mevcut şartların bazı kolluk kuvveti personelinin direncini kırdığı anlaşılmaktadır.

Maraş şehir merkezinde yirmi iki gün süren çatışmanın zaferle sonuçlanmasıyla polis teşkilatının çalışma şartları iyileşmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü Personel Dairesi Başkanlığı özlük dosyaları arşivine dayanılarak hazırlanmış ve seçkin polislere yer veren bir çalışmada Millî Mücadele döneminde Maraş'ta görev alan polislerin de isimleri yer almaktadır. Bu polislerden biri olan Mustafa Sami Efendi'nin 01.06.1921 tarihinde on beş lira maaşla ikinci Komiser olarak Maraş Polis Teşkilatına ataması yapılmıştır. Sami Efendi Maraş'taki görevi esnasında gayrimüslimlerin yurt dışına sevkinde evrak işlemlerinin yürütülmesinde kabiliyetinden ötürü 24 Kasım 1923 tarihinde takdirname ile ödüllendirilmiştir.⁴⁴ Ayrıca Maraş Polis Teşkilatı kadrosunda yer alan Mehmet Satıroğlu'na da Millî Mücadeledeki özverili çalışmasından dolayı 23 Mayıs 1921 tarihinde takdirname verilmiştir.⁴⁵

Maraş şehir merkezinin kurtuluşu Antep ve Osmaniye şehirlerindeki direnişi de olumlu yönde etkilemiştir. Söz konusu şehirlerde Millî Mücadeleye destek vermeyen kolluk kuvveti personeli Kuva-yı Milliyeciler tarafından kaçırılarak Maraş'a getirilmiştir. Maraş'a getirilen kolluk kuvveti personeline Millî Mücadeleye katılması yönünde telkinde bulunulmuştur. Beyrut Polis Mektebinden mezun olan ve işgal günlerinde Antep'te polis memuru olarak görev yapan Mustafa Fevzi'nin padişah yanlısı tutumu ve gayri milli davranışları Ku-

⁴² BOA, DH. ŞFR, 657/84.

⁴³ Yalçın Özalp, a.g.e., s. 222.

⁴⁴ *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*, Haz Eyüp Şahin, Emniyet Genel Müdürlüğü Yay., C 2, Ankara 2012, s. 9.

⁴⁵ *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler...*, s. 354.

va-yı Milliyeci polisleri rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Kuva-yı Milliyeci polisler Mustafa Fevzi'yi kaçırarak Maraş'a getirmişlerdir. Bu kaçırılma hadisesi Mustafa Fevzi'nin gerçeklerle yüzleşmesine vesile olmuştur. Mustafa Fevzi, Maraş'tan ayrılmadan Kıvılcım adında bir çete kurarak Antep cephesinde savaşa katılmıştır. Mustafa Fevzi, Antep'e döndüğünde Fransız işgal kuvvetlerinin hedefi haline gelmiş ve evi dahi bombalanmıştır. Maraş Polis kadrosunda 29 Ekim 1921 ve 26 Haziran 1922 tarihleri arasında görev yapan Mustafa Fevzi, 1925 yılında TBMM tarafından kırmızı şeritli istiklal madalyası ile taltif edilmiştir.⁴⁶ Millî Mücadele yıllarında dikkat çeken bir diğer durum ise polis memurlarının kısa süreli olarak tayinlerinin yapılmasıdır. Nitekim Mustafa Fevzi 1921 yılı içerisinde Antep, Urfa ve Maraş'ta görev yapmıştır.

Kolluk kuvvetlerinin kaçırılması olaylarına bir diğer örnekte Osmaniye'de yaşanmıştır. Osmaniye Jandarma komutanı Yüzbaşı Mithat Bey ve maiyetindeki jandarmalarla birlikte Kuva-yı Milliye çeteleri tarafından Maraş'a kaçırılmıştır. Kaçırma eyleminden sonra Adana Valisi Celal Bey⁴⁷ 13 Mart 1920'de Maraş Mutasarrıflığına telgrafla işgal komutanı Klonel Mösyö Bremond'un kaçırılan Yüzbaşı ve maiyetindekilerin iadesini talep ettiğini bildirmiştir.⁴⁸ Yüzbaşı Mithat Bey ve maiyetindekilerin bırakılması için bir diğer talep 15 Mart 1920'de Dâhiliye Nezareti Asayiş Şube tarafından gayet acele koduyla Maraş Mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁴⁹ Bu kaçırılma hadiseleri milis kuvvetler ile Kuva-yı Milliyeci kolluk kuvveti personelinin beraber hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Direnişe destek veren kolluk kuvveti personelinin Kuva-yı Milliyeci polis ve Kuva-yı Milliyeci jandarma olarak tanımlamak gerekir. Bahsi geçen kaçırılma hadiseleri ile kurtuluş mücadelesine destek vermeyen personelin sindirilmesi ve devşirilmesi amaçlanmıştır. Kaçırılan personelin Maraş'a getirilmesi şehrin düşmandan temizlenmiş ve güvenli nokta olmasıyla izah edilebilir. Ayrıca şehrin işgal sonrası harap olmuş görüntüsü, işgale karşı halkın direnci ve elde edilen başarı; Millî Mücadeleye aykırı hareket eden personelin milli hislerinin canlanmasını etkileyebileceği düşünülmektedir.

Millî Mücadele döneminde Maraş Polis Teşkilatı yönetimi ikinci komiser yönetiminde olup teşkilatın personel sayısının ise on kişi ile yirmi kişi arasında değiştiğini belirtmek gerekir. Nitekim 1923 yılında Maraş'ta görev yapan polis teşkilatı bir ikinci komiser, bir komiser muavini ve on iki polis memurundan

⁴⁶ *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler...*, s. 22-26.

⁴⁷ Adana valisi Celal Bey daha sonra Fransızlar tarafından gözaltına alınıp Mersin'de hapis edilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 165.

⁴⁸ BOA, DH-EUM-AYŞ, 35/7.

⁴⁹ BOA, DH-ŞFR, 108/70.

oluşan toplam on dört personele sahipti.⁵⁰ Vurgulanması gereken bir diğer nokta ise Maraş şehir merkezinde düzen sağlanmasına rağmen taşrada güvenliğinin tesisi kolay olmamıştır. Bu mücadele de esas yük jandarma teşkilatına düşmüştür. Şehrin dağlık olması, yolların yetersizliği azınlık ve gayri milli çetelerin yağmacılık faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Nitekim 1922 yılında Maraş Şehir Meclisinde ulaşımın güçlüğü konusunda yapılan değerlendirmede; şehrin kuzeyi ile güneyi arasındaki farkın Kuzey Kutbu ile Güney Kutbu arasındaki fark kadar olduğu belirtilmiştir.⁵¹ Özellikle şehrin kuzey yönünü çevreleyen dağlık coğrafya asayiş bozan çevreler için önemli sığınak alanı olmuştur. Maraş Jandarma teşkilatı bu zorlu coğrafyada asayiş sağlamak için mücadele etmiştir.

Jandarma Teşkilatı

Jandarma teşkilatı⁵² ve polis teşkilatının kuruluşu benzer tarihlerde gerçekleşmiştir. Öyle ki jandarma teşkilatı, polis teşkilatı ile beraber 1846'dan 1879 yılına kadar Zaptiye Müşiriyeti yönetiminde aynı merkezden idare edilmiştir. Süreç içerisinde nizamnamelerle jandarma teşkilatı yeniden yapılandırılmıştır. Nitekim bu süreçte Bosna, Edirne, Trabzon, Halep gibi yerlerde zaptiye birlikleri kurulmuştur. Zaptiye birlikleri 1879'dan sonra jandarma adını almıştır.⁵³ Bu tarihten itibaren Halep vilayet salnamesinde Maraş'taki zaptiye birliği jandarma ismiyle kaydedilmiştir.⁵⁴

Halep Jandarma teşkilatına bağlı olarak kurulan Maraş Jandarma teşkilatı süreç içerisinde kanun ve nizamnameler doğrultusunda kendini geliştirmiştir. Şehirdeki asayiş olaylarına göre kadronun şekillendirildiği ya da uygun görülen yerlere karakollar yapıldığı anlaşılmaktadır. Zeytin'da Ermenilerin⁵⁵ 1895'te çıkardığı asayiş olaylarının artması üzerine bölgeye ek jandarma birliği sevk edilmiştir. Ayrıca bölgede stratejik öneme sahip Ceyhan nehri üzerindeki Hamidiye Köprüsüne de asker sevk edildiği 1 Kasım 1895 tarihli belgede ifade edilmiştir.⁵⁶ Nitekim süreç içerisinde Hamidiye Köprüsünün stratejik önemi sebebiyle bölgenin kontrolünü sağlamak adına Hamidiye Karakol'u inşa edil-

⁵⁰ *Birinci Yüzyılda 1839-1938 Türk Polis Teşkilatı ve Kadro Hareketleri*, Haz Ebubekir Açıkgöz, Hermes Ofset Yay., Ankara 2018, s. 89.

⁵¹ Erhan Alpaslan, *Maraş Vilayet Meclis Kararları (1338-1339) 1922-1923*, Hiper Yay, İstanbul 2019, s. 36.

⁵² Jandarma Teşkilatının kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, Haz. Yayın Kurulu, Jandarma Genel Komutanlığı Yay., Ankara 2002.

⁵³ Selma Göktürk Çetinkaya, "Umum Jandarma Kumandanlığının Tarihi Gelişimi ve Değişimi (1919-1939)", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, Kırşehir 2020, Cilt 6, Sayı 3, s. 975.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Osmanlı Salnameleri Maraş Sancağı 1284-1326/ 1876-1908*, Haz. Said Öztürk, Cilt I Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, İstanbul 2006.

⁵⁵ Ayrıntılı Ermeni faaliyetleri ayrıntılı bilgi için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyanı (1878-1920)*, Haz. Komisyon, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay, Ankara 2007; *Osmanlı Belgelerine Göre Fransız- Ermeni İlişkileri (1879-1918)*, Haz. Komisyon, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay, Ankara 2002.

⁵⁶ BOA, Y. PRK. ASK., 107/80.

miştir.⁵⁷ 3. Kolordu Kumandanı Selahattin (Çolak) Bey hatıratında 20 Ocak 1920'de Hamidiye Karakoluna asker ve subay sevk edilmesinin gerekliliğini Maraş Mutasarıflığı'na bildirmiştir.⁵⁸ Hatıratında ayrıca Şeyh Adil ve Aksu Karakollarının varlığı da ifade edilmiştir. Söz konusu tarihte karakolların şehir merkezi dışı sayılabilecek noktada olması hasebiyle Şeyh Adil ve Aksu karakollarının jandarmaya ait olduğu yorumu yapılabilir. Halep vilayet salnamesinde de Maraş jandarma teşkilatı hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin 1909 yılında Maraş jandarma birliği tabur şeklinde olup binbaşı yönetimindeyken; Elbistan, Zeytun (Süleymanlı), Pazarcık ve Andırın nahiyelerindeki jandarma personeli teğmen ya da üsteğmen yönetimindedir.⁵⁹

Maraş jandarma Tabur Komutanlığı şehrin sancak şeklinde (1915) örgütlemesinden bir süre sonra Jandarma genel Komutanlığına bağlı müstakil tabur komutanlığı şeklinde görev yapmış olup, Millî Mücadele sürecinde de bu düzende devam etmiştir.⁶⁰ Maraş Jandarma teşkilatının şehir merkezi dışında Elbistan, Gökşun, Pazarcık ve Süleymanlı muhitinde de takım komutanlıkları kurduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eşkiya takibini kolaylaştırmak için bölgede seyyar jandarma bölükleri de görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın uzun sürmesinin ülkede yarattığı sorunlardan birisi de asayiş problemlerinin artması olmuştur. Bu sorunlar Millî Mücadele döneminde de devam etmiştir. Düzeni bozan eşkiya hareketine karşı yapılan takibatlarda jandarma personeli arasında yaralanan ya da hayatını kaybedenler olmuştur. Nitekim Zeytun bölgesindeki isyanı bastırmak için hareket eden jandarma tabur kumandanı Binbaşı Süleyman Bey Ermeni çeteciler tarafından şehit edilmiştir. Bu olaydan sonra Zeytun bölgesinin adı padişah iradesiyle Süleymanlı olarak değiştirilmiştir.⁶¹

Birinci Dünya Savaşı sonunda Maraş Jandarma tabur komutanı olan Ömer Lütfi Bey kalp hastalığından dolayı görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁶² Maraş Jandarma Tabur kumandanlığına 1919 yılında Binbaşı İsmail Hakkı Efendi ilk etapta vekâleten atanmış olup 24 Mart 1919'da ise asaleten tayini uygun bulunmuştur.⁶³ Ancak Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in bu görevi uzun sürmemiştir. Zira Fransız generali Keret, Bayrak Hadisesinden sonra 21 Ocak 1921'de yaptığı toplantıda şehrin ileri gelenleriyle birlikte Binbaşı İsmail Hakkı

⁵⁷ Karakolun bulunduğu yerin krokisi için bkz. Mehmet Yusuf Özbaş, *Dava 1920 Maraşlı- Fransız Harbi*, Sema Matbaası, Ankara 1987, s. 333.

⁵⁸ Demirel, a.g.e., s. 187.

⁵⁹ *Osmanlı Salnameleri Maraş Sancağı 1284-1326/ 1876-1908*, Haz. Said Öztürk, Cilt II Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, İstanbul 2006, s. 780.

⁶⁰ Süleyman Tekir, Süleyman Tekir, *Osmanlıdan Cumhuriyete Jandarma*, Timaş Yay., İstanbul 2020, s. 300.

⁶¹ BOA, DH. İ. UM, 48/11.

⁶² BOA, DH. ŞFR, 593/152.

⁶³ BOA, BEO. 4561/ 342054.

Bey'in hapsedilmesi kararını almıştır. Binbaşı İsmail Hakkı Bey yirmi iki gün hapsedilmiş ve türlü işkencelere maruz kalmıştır. Fransızlar Maraş'tan geri çekilirken İsmail Hakkı Bey'i de yanlarında götürmüşlerdir. Yoldaki kış şartlarına dayanamayan İsmail Hakkı Bey şehit olmuştur.⁶⁴ Fransız işgal kuvvetleri bu tutumunu çevre şehirlerde de sergilemiştir. Urfa jandarma tabur komutanı işten el çektirilmiş Adana'ya sürgün edilmiştir.⁶⁵ Mersin'de vatansever subaylar görevden uzaklaştırılarak jandarma kadrosuna gayrimüslim yedek subaylar dâhil edilmiştir. Mersin'de ayrıca Jandarma ve emniyet teşkilatını denetlemek için müfettişler görevlendirilmiştir.⁶⁶ Kilis'te Fransız işgal komutanı, kaymakama direktifte bulunarak Mondros Ateşkes Antlaşması'nın dördüncü maddesine⁶⁷ göre şehirdeki polis ve jandarmanın kendisine bağlı olacağını iddia etmiştir.⁶⁸ Bunun üzerine Emniyet Umum Müdürlüğü 20 Aralık 1919'da Maraş, Urfa, Antep mutasarrıflıklarına talimatname göndererek Kilis'teki uygulanmaya çalışılan yaptırımın geçersiz olup, mülki ve askeri idarenin Osmanlı Hükümetinde olduğu belirtilerek buna göre hareket edilmesini bildirmiştir.⁶⁹ Fransız işgal kuvvetleri Mondros Ateşkes Antlaşması'na aykırı olarak Anadolu'daki kolluk kuvvetleri üzerinde baskı ve sindirme politikası uygulamaya çalışmıştır. Bu süreçte Maraş Jandarma Bölük kumandanı Yüzbaşı Mahmut'un gayretleriyle Jandarmanın gizli deposunda bulunan 850 kadar silah ve iki bin sandık Rus cephanesi devriye çıkan jandarma birlikleri tarafından halka dağıtılmıştır. Jandarmalar devriye görevine geceleri silahlı olarak çıkıp, sabah olunca karakola silahsız dönüyorlardı. Bu şekilde fark ettirmeden milis kuvvetlere silahlar dağıtılmış olup, bu silahlar şehir harbine büyük katkı sağlamıştır.⁷⁰ Maraş jandarma teşkilatı şehir içinde düşmana karşı bir direnç ortaya koyarken taşrada ise asayiş bozan çetelerle mücadele etmiştir.

Maraş vilayeti ile hükümet arasında yapılan yazışmalarda taşrada asayiş bozan çete faaliyetleri önemli yer tutmaktadır. Elbistan'ın Mera Düzü Köyü'nden "eşkiya meşhurundan" Haşim ve biraderleri çetesi Aziziye kazası (Pınarbaşı) ahalisinden İbrahim oğlu Halid'i gasp edip eşi ve oğlunu kaçırmışlar-

⁶⁴ BOA, DH. ŞFR, 659/76.

⁶⁵ *Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi...*, s. 71.

⁶⁶ Cihat Yıldırım, *Millî Mücadelede Mersin 1918-1922*, Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları-2, Mersin 2015, s. 40.

⁶⁷ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın dördüncü maddesi, İtilaf Devletlerinin savaş esirleri ile Ermeni esirlerin ve göz altında bulunanların hepsinin İtilaf devletlerine teslim edilmesini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması ile İlgili Belgeler*, İş. Bankası Yay., İstanbul 2021, s. 4.

⁶⁸ BOA, HR. SYS., 2543/7/12.

⁶⁹ BOA, DH. ŞRF., 105/140.

⁷⁰ Karadağ, a.g.e., s. 25.

dır. Çeteyi etkisiz hale getirmek için müfreze sevk olunmuştur.⁷¹ Göksun ilçesi dâhilinde hareket eden diğer bir çete Kara Mustafa Çetesidir. Bu çetenin iki üyesi Tursunoğlu Mahmud ve İsmailoğlu Süleyman beş saatlik bir çatışma sonucunda jandarma müfrezesi tarafından yakalanarak adliyeye sevk edilmiştir.⁷² Maraş Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine aktarılan 27 Temmuz 1919 tarihli başka bir raporda ise Elbistan kazasında vuku bulan hayvan hırsızlığı zanlısı İbrahim oğlu Mahmut'un yakalandığı aktarılmıştır.⁷³ Maraş Jandarma Taburunda Pazarcık takım komutanı Teğmen Mehmet Ramazan Efendi eşkiya takibinde gösterdiği başarısından ötürü gümüş iftihar madalyası ile taltif edilmesine karar verilmiştir.⁷⁴ Teğmen Mehmet Ramazan direnişi örgütlemek üzere Mustafa Kemal Paşa tarafından bölgeye gönderilin Kılıç Ali ile de uyum içinde çalışmıştır.⁷⁵ Nitekim Teğmen Mehmet Ramazan, Helete jandarma Karakol Kumandanı Hafız Mehmet efendiyle birlikte Pazarcık Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kuran on yedi kişilik heyet içerisinde yer almıştır.⁷⁶ Bu faaliyetlerinden ötürü TBMM 23.5.1926 tarihli oturumda Mehmet Ramazan Bey'in Kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edilmesine karar vermiştir.⁷⁷

Jandarmanın başarılı mücadelesine rağmen şehrin kırsalındaki asayiş olayları ortadan kaldırılamamıştır. Bunun üzerine şehirdeki Jandarma birliğine destek olması için İslahiye Jandarma süvari alayı 4 Ocak 1919'da Maraş'a sevk edilmiştir.⁷⁸ Ancak şehrin Bâb-ı Âli ile yazışmalarından anlaşılmaktadır ki alınan tedbirlere rağmen Millî Mücadele dönemi boyunca Maraş kırsalında eşkiyaların saldırıları devam etmiştir. Nitekim isyancı çetecilere karşı yapılan soruşturma neticesinde adliye süreciyle mahkûmiyet kararı verilen tutuklu ve hükümlü sayısı az değildir. Hükümlü ve tutuklular Maraş, Süleymanlı, Göksun, Elbistan ve Pazarcık hapisanelerinde tutulmakta idiler. 1919 yılı aralık ayında dört aylık hapisane cetveline göre Maraş'ta hükümlü ve mahkûm sayısı 180, Süleymanlı'da 18, Göksun'da 42, Elbistan'da 41 ve Pazarcık'ta 41 kişidir.⁷⁹ Şunu da belirtmek gerekir ki Maraş şehir harbinin zor günlerinde hapisanedeki kişiler tahliye edilerek çatışmaya dâhil edilmişlerdi.⁸⁰ Dönemin tanık-

⁷¹ BOA, DH. EUM. AYŞ., 27/36.

⁷² BOA, DH EUM AYŞ 12/18.

⁷³ BOA, EUM. AYŞ., 16/98.

⁷⁴ BOA, İ.DUİT, 65/30.

⁷⁵ Karadağ, a.g.e., s.2 6.

⁷⁶ Yaşar Akbıyık, s.160.

⁷⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 2. Dönem, Cilt 25, TBMM Matbaası, Ankara 1926, s. 422.

⁷⁸ BOA, DH. ŞFR, 609/61.

⁷⁹ BOA, DH. MB. HPS. M, 40/101.

⁸⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 27.1.1920, s.2.

larından Gazi Ali Rıza Çuhadar Bey tahliye işleminin Jandarma Yüzbaşı Mahmut'un iradesiyle olduğunu aktarmıştır.⁸¹

Millî Mücadele yıllarında Maraş kırsalında gayri milli çeteler; asker firarileri, Ermeni çeteciler ve yerel unsurların oluşturduğu guruplardan meydana gelmektedir. Maraş Mutasarrıflığından, Dâhiliye Nezareti'ne bildirilen 11 Haziran 1920 tarihli rapora göre Elbistan'ın Nergele Köyü'nde asker firarilerinin oluşturduğu çeteye karşı yapılan kovuşturmada müfreze kumandanı Veysel Çavuş ile üç jandarma neferinin şehit olduğu ifade edilmiştir.⁸² Eşkıyanın bertaraf edilmesi için birkaç koldan jandarma müfrezeleri harekete geçirilmiş. Raporda ayrıca yirmi beş kişilik bir Ermeni çetesinin Pazarcık'ın Ördek Dede Köyü'ne saldırdığı jandarmanın birkaç koldan takibe başladığı yazıda aktarılmıştır.⁸³ İçerdeki asayiş problemleri yanında emperyalistlerin Anadolu'yu işgaline rağmen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları milli direniş hareketini kurumsallaştırmayı başarmışlardır. Nitekim 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile Ankara'da merkezi kurumlar da oluşturulmaya başlanmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti bünyesinde 20 Ağustos 1920'de Umum Jandarma Kumandanlığı kurulmuş, bununla birlikte Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İnzibat Umum Müdürlüğü de kurulmuştu. Böylelikle ülkede biri İstanbul'da diğeri Ankara'da olmak üzere iki Jandarma ve emniyet teşkilatı oluşmuştur. İstanbul hükümetinin aksine, Ankara'da kurulan Jandarma ve emniyet teşkilatı Millî Hükümetin emrinde hareket ediyordu. Buna karşın bu teşkilatlar bağlı oldukları kanun ve nizamnamelerle, sevk ve idare yönünden farklılık arz etmiyordu.⁸⁴ Millî Hükümet, mülki ve askeri makamlara bütünüyle yeni atamalar yapmamış, bunun yerine görevinde suistimal tespit edilen personeli görevinden uzaklaştırmıştır. Taşrada milli menfaatlere aykırı hareket eden kişilerin tespitinde Kuva-yı Milliye'den ya da Kuva-yı Milliyeci kolluk kuvveti personelinden faydalanılmıştır.

Millî Mücadele yıllarında Maraş'ta kolluk kuvvetleri muhtelif soruşturmalara da muhatap olmuştur. Görevi suistimal, ekonomik çıkar sağlama gibi vakayı adliye şeklinde tabir edilebilecek hususlar dava konusu olmuştur. Bunun yanı sıra asılsız ihbarların da olduğu anlaşılmaktadır. Maraş'ın Çavuşlu Mahallesinden Çavuş Eminzade tarafından yazılan arzuhalde; Maraş'ta Menzil Nokta

⁸¹ Mülakatta, Yüzbaşı Mahmut'un halka silah dağıttığı da ifade edilmiştir. Bu bilgiden hareketle Yüzbaşı Mahmut'un jandarma personeli olduğu anlaşılmaktadır. Makalede bu konu ele alınmıştır. Mülakat ayrıntılı bilgi için bkz. Sermet Çuhadar, Ali Rıza Çuhadar ile Yapılan Sohbet, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş*, 68. Yıl Özel Sayı 5, Ankara, s.29.

⁸² BOA, DH. EUM, 17/58.

⁸³ BOA, DH. EUM, 17/58.

⁸⁴ Tekir, a.g.e.,s. 299.

Kumandanlığı⁸⁵ vekâletinde bulunan Süvari Binbaşı Mazhar Bey ile eniştesi Tahsin Efendi hakkında şikâyetler yer almaktadır.⁸⁶ Söz konusu arzuhalde Mazhar Beyin görevi esnasında ekonomik çıkar sağladığı, eniştesi Tahsin efendinin ise Maraş'ta *Öğüt* adlı gazeteyi çıkarttığı ve gazetenin yayınlarının Müslüman ahaliyi gayrimüslimlere karşı kışkırttığı yönünde iddialar bulunmaktadır.⁸⁷ Yapılan soruşturmada Binbaşı Mazhar Bey'in seferberlik esnasında Maraş'ta görevinin kısa süreli olduğu ve 1919 yılı içerisinde şehirden ayrıldığı ve iddia edilen suçlamaların temelsiz olduğu izah edilmiştir.⁸⁸ Soruşturmanın dikkat çeken yönü ise, Maraş basınının Millî Mücadele yıllarında *Amali Milliye*⁸⁹ gazetesiyle sınırlı olmadığını ortaya koymasındır. Soruşturma ayrıntılı olarak incelendiğinde literatürde Maraş gazeteleri arasında yer almayan *Öğüt* gazetesinden bahsedildiği belirlenmiştir.

Yapılan soruşturmalarda suçu sabit olan personele yönelik tabur veya görev değişikliği gibi uygulamalar söz konusu olmuştur. Yakalanan asker kaçakları ise geri hizmetlerde postacı gibi muhtelif yerlerde görevlendirilmiştir. Ancak bu uygulamanın rahatsızlık yarattığını belirtmek gerekir. Antep Kuva-yı Milliye Komutanlığının Pazarcık Kaymakam ve Havalisi Kumandanlığı'na yazdığı telgrafta Antep'te askerden kaçan Ali Efendioğlu Tevfik'in, Pazarcık ile Maraş arasında posta memuru olarak çalıştırıldığı anlaşıldığından bu halin firarilerin korunduğu hissiyatı uyandıracağından ötürü duruma son verilmesi istenmiştir.⁹⁰ Yapılan soruşturmalarda uzun süreli kati cezalar vermekten imtina edilmesi savaş esnasında personel eksikliğini gidermek kaygısıyla izah etmek gerekir. Yazışmalardan anlaşıldığına göre Maraş jandarma Tabur komutanlığı işgale karşı çevre şehirlerin direnişine büyük katkı yapmıştır. Nitekim Antep Heyeti Merkeziyle yapılan yazışmalarda asker ve silah sevkiyatının de-

⁸⁵ Menzil Kumandanlığı Balkan Savaşları esnasında kurulmuş olsa da etkin olarak I. Dünya Savaşı'nda faaliyette bulunmuştur. Menzil Kumandanlığı cephe gerisinde ordunun lojistik faaliyetleri yürütmekle görevlidir. Menzil Kumandanlığı kendi içinde Hat Kumandanlığı, Nokta Kumandanlığı, Konak Kumandanlığı gibi birimlere ayrılarak ordu için gerekli malzemeyi en kısa ve en güvenli yoldan sevk etmek üzere faaliyette bulunmaktadır. Maraş'ta Nokta Kumandanlığı bulunması şehrin lojistik olarak öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. Menzil Kumandanlığı ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Selim Çeloğlu, "Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesinin Lojistik Organizasyonu: 3. Menzil Müfettişi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl 2020, Sayı 29; Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşında Bir Yol: İstiklal Yolu ve Kastamonu Bölgesindeki Lojistik Faaliyetlerin Değerlendirilmesi" *Savunma Bilimleri Dergisi*, Kasım 2019, Cilt 18/2, Sayı 36.

⁸⁶ BOA, EUM, AYŞ 13/54/2.

⁸⁷ BOA, EUM, AYŞ 13/54/3.

⁸⁸ BOA, EUM, AYŞ 13/54/1.

⁸⁹ *Amali Milliye* gazetesi 1920'li yıllarda Maraşlı Hacı Nuri tarafından çıkarılmış olup Millî Mücadele döneminde Maraş'ın sesi olmuştur. Bkz. Cengiz Şavklı, "Cumhuriyet Dönemi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yay., Kahramanmaraş 2020 s.286.

⁹⁰ *Antep Savunması Heyetiye Merkeziye Muharebe Defteri*, Haz. Yayın kurulu, Şehitkamil Belediyesi Yayını, Gaziantep 2017, yazışmalar, no 85 s. 224.

tayları görülmektedir. Söz konusu yazışmalarda Maraş jandarma tabur komutanlığının 1920 yılı içinde vekâleten Mehmet Bey tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır.⁹¹

Maraş Askerlik Şube Başkanlığı

Askerliğin vatan görevi haline gelmesi ordu ilgili usul ve esasların belirlenmesini gerekli kılmıştır. Nitekim 1886 yılında Nizamiye Kanunu ile askerlik ve asker alma (ahz-ı asker) belli bir temele oturtularak askerlik şube başkanlığı kurulmuştur.⁹² 1886'daki bu kanunla memleket altı ordu bölgesine ayrılmış ve her liva dairesinde bir asker alma şubesi kurulması öngörülmüştür.⁹³ Devletin yıkılış sürecindeki yoğun savaş yılları askerlik sisteminin de olgunlaşmasını sağladı. Asker alma işlemleri ve seferberlik faaliyetlerinin yürütülmesi adına taşrada askerlik şube başkanlıkları açılmıştır. Bu doğrultuda Maraş Askerlik Şube Başkanlığı da faaliyetlere başlamıştır. Millî Mücadele döneminde Maraş Askerlik Şube başkanlığı Sivas'taki 3. Kolorduya bağlanmıştır. Bu karar Heyet-i Temsiliye'nin iradesi ile alınmıştır.⁹⁴ Bölgeyle haberleşmek içinde askerlik şubelerinde şifrelerden faydalanılması öngörülmüştür.⁹⁵ Zira işgalci devletler, telgrafhanelerdeki haberleşmeye sansür koyarak engellemeye çalıştıklarından, şifreli telgraflarla bu durum aşılmaya çalışılmıştır.

Maraş Askerlik Şube Başkanlığı'nın Maraş'ın kurtuluşuna önemli katkıları olmuştur. İngiliz işgali günlerinde Maraş Askerlik Şube Başkanı, Antep'in silah ihtiyacına katkı sunmak için depoda bulunan silahları merkeple sevk etmek istemiştir. Bu işlemin gündüz gerçekleştirilmesi Ermenilerin dikkatini çekmiş ve yapılan şikâyet sonucu İngiliz birliği silahlara el koymuştur.⁹⁶ Askerlik şubeleri işgal günlerinde şehirdeki gelişmeleri kolordu komutanlıklarına rapor olarak aktarmışlardır. Askerlerin sevk, celp işlemleri firarilerin tespiti, birliklerin oluşturulması gibi birçok konu askerlik şubeleri üzerinden çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

⁹¹ Antep Heyet-i Merkeziye'nin çevre şehirler ile yaptığı yazışmalarda Maraş Jandarma Tabur Komutanlığının Antep savunmasına destek olduğuna delalet eden belgeler mevcuttur. Ayrıca bu yazışmalarda 1920 yılı içerisinde Maraş Jandarma Tabur Komutanlığını vekaleten Mehmet Bey'in yürütmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muharebe Defteri*, Şehit Kamil Belediyesi Kütür Yay., Gaziantep 2017, s. 312.

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Şenol Çöklü, *İ Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Atam Yay., Ankara 2014.

⁹³ Mustafa Şahin, Cemile Şahin, "Türk İstiklal Harbî'nde Askerlik Şubeleri ve Kilis Askerlik Şubesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, Sayı 52, Erzurum 2014, s. 275.

⁹⁴ Günay, a.g.e., s. 53.

⁹⁵ Çöklü, a.g.e., s. 134.

⁹⁶ Karadağ, a.g.e., s.8.

Maraş, Şubat 1920’de düşman işgalinden kurtulduktan sonra komşu şehirler Antep ve Osmaniye gibi yerlere yardım etmek üzere örgütlenmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Askerlik Şube Başkanlığı kazalardaki müdürlükleriyle birlikte çalışmalara başlamıştı. Cami, mescidi olan her köy ve mahalleden piyade takımı oluşturulması planlanmıştı. Her nahiye ve kazada bölük oluşturulması askerlik şube başkanlarının ise bu birliklerin komutanı olması öngörülmüştü.⁹⁷ Asker kaçakları yanında bazı kişilerin elinde sahte terhis belgesi dahi bulunabilmekteydi. Uzun savaş yıllarının verdiği yorgunluk, sosyo-ekonomik birçok neden bu türden disiplinsiz olayların meydana gelmesine sebep olarak gösterilebilir. Maraş Askerlik Şube Başkanlığı faaliyetleriyle asker kaçaklarına karşı caydırıcı tedbirler aldığı gibi teskere almış askerleri de cepheye yönlendirerek direniş gücüne büyük katkı sağlamışlardır. Kurtuluş Savaşı Gazisi Musa Ahmet Turunç o yıllarda Maraş’ta Askerlik Şubesi başkanlığını yürüten binbaşının tezkeresine el koyduğunu ve düşmanı takip etmekle kendisinin görevlendirildiğini belirtmiştir. Gazi Turunç bu doğrultuda Türkoğlu taraflarında Fransızlara karşı mücadele ettiğini aktarmıştır.⁹⁸ Askerlik şube Başkanı Binbaşı Cemil’in de Yörük Selim’le birlikte çarpışmalara yön veren subaylar arasında olduğunu belirtmek gerekir.⁹⁹ Nitekim Kılıç Ali, Fransızlar çekildiğinde şehirde sıkıyönetim ilan ederek Gökşun Askerlik Şube Başkanı Binbaşı Cemil Bey’i¹⁰⁰ sıkıyönetim komutanlığına atadığını ifade etmiştir.¹⁰¹ Şube Başkanı Binbaşı Cemil Bey başkanlığında sıkıyönetimle birlikte Divan-ı Harp kurulmuştur. Kılıç Ali, Arslan Bey ve Yörük Selim heyetler kurarak şehri denetlemişlerdir. Bu denetimlerde çekilme kararından habersiz çok sayıda silahlı Ermeni ile yüz kadar Fransız askeri mevzilendikleri muhitlerde esir alınmıştır. Bu süreçte Şube Başkanı Cemil Bey şehirde asayişin sağlanması, sosyal hayatın yeninden canlanması ve esirlerin hayatları korunması gibi birçok konuda gerekli tedbirleri almıştır.¹⁰²

Mustafa Kemal Paşa tarafından bölgeye gönderilen subaylar milis kuvvetleri örgütleyerek mevcut kolluk kuvvetleriyle uyum içerisinde çalışmış direnişi derleyip toparlamışlardır. Bu direniş Maraş ve Urfa’nın işgalden kurtarılmasına vesile olmuştur. Antep, Osmaniye, Kilis, Adana, Mersin bölgesinde de ise direniş artarak devam edince Fransızlar mütareke teklif etmişlerdir. 30 Mayıs

⁹⁷ *Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 77.

⁹⁸ Ahmet Adanır, “Yaşayan Gazilerimiz Anlatıyor”, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş*, 67. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, s. 67.

⁹⁹ Günay, a.g.e., s.59.

¹⁰⁰ Şube Başkanı Binbaşı Cemil Bey Atase yayında Süleymanlı Askerlik Şube Başkanı olarak ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 110.

¹⁰¹ Turgut, a.g.e., s. 94.

¹⁰² *Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 110.

1920 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yirmi günlük bir ateşkes yapılmıştır.¹⁰³ Böylelikle TBMM, Fransa'ya siyasi muhatap olarak kendini kabul ettirmesi yanında mülki-askeri erkâna ve yerel halka idarenin kendi elinde olduğunu da ispat etmiştir. Fransızların yapılan ateşkes ile Maraş'ın işgalinde esir alınanlar serbest kalma imkânına kavuşmuştur. Ateşkes Fransız kuvvetlerine takviye fırsatı sağlarken, Türk kuvvetlerine dinlenme ve toparlanma zamanı yaratmıştır.¹⁰⁴ Bu süreçte Maraş'ın yönetiminin TBMM etkisinde olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim 9 Şubat 1920'de Maraş Mutasarrıflığına vekâleten atanan Albay İrfan Bey bu görevini 20 Nisan 1920'ye kadar yaptığını belirterek; görevi esnasındaki üç aylık sürede İstanbul Hükümeti ile ilişik kesildiği, asayişin sağlandığı, TBMM seçimlerinin yapıldığını belirterek Maraş'ta düzenin sağlanmasıyla görevi selefi Cevdet Bey'e devrettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁵

9. Alay (9. Kafkas Alayı)

Maraş'ın kurtarılması diğer şehirler içinde umut olmuştur. Kurtuluş endişeleri taşıyan mülki-askeri idareciler ile halk bu başarı ile kendine güvenmeye başlamıştır. Antep'e hareket eden Kılıç Ali, Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlığından destek taleplerinde bulunmuştur.¹⁰⁶ Ancak bu taleplere olumlu yanıt alınamamıştır. Maraş'a nizami birlik Sivas'taki 3. Kolordu tarafından ancak şehir kurtarıldıktan sonra ulaştırabilmiştir. Sivas'tan birlik gönderilmesinin gecikmesine birkaç sebep sıralanabilir: 3. Kolordu'nun er ve cephanesinin yetersiz olması, birliğinin kuvvetlerinin Samsun ve Amasya taraflarında olması.¹⁰⁷ Sivas'ta kongrenin güvenliğin sağlanması ve eksikliklerin giderilmesi için belli bir zamana ihtiyaç duyulması başlıca nedenlerdir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ordu hazırlanana kadar Maraş Cephesini elde tutmak için vatansever subayları bölgede görevlendirmiştir. Kılıç Ali, Yörük Selim bu subayların başında gelir. Sivas'ta eksiklikler tamamlandıktan sonra 9. Alay Maraş'a sevk edilmiştir.

Sivas'tan gönderilen 9. Alay, 8 Şubatta Elbistan'a, 12 Şubat 1920'de ise Maraş'a ulaşabilmiştir.¹⁰⁸ Dönemin şahitlerinden Gazi Mustafa Kuşcuoğlu Sivas'tan yola çıkarılan 9. Kafkas Alayı'nın Birinci Taburu ve İkinci Taburunun Fransızların şehri terk etmesinden sonra Maraş'a ulaştığını ifade etmiştir.¹⁰⁹ Atase arşiv belgelerine göre hazırlanan çalışmada ise Maraş'a gelen 9. Kafkas

¹⁰³ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 165.

¹⁰⁴ Karadağ, a.g.e., s. 53.

¹⁰⁵ Aydın Efe, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum 2015, s. 234.

¹⁰⁶ Turgut, a.g.e., s.101-107.

¹⁰⁷ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 75.

¹⁰⁸ Demirel, a.g.e., s. 187.

¹⁰⁹ Altunköprü, a.g.e., s.30.

Alay'ının makineli tüfekli bir piyade taburu ile az mevcutlu iki süvari bölüğüne sahip olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁰ Maraş'a gelen 9. Alay'ın komutanı Kalkandereli Recep (Albay Yazıcıoğlu)'dur. Albay Recep Beyin emir eri ise Teğmen Cevdet (Sunay)'tır.¹¹¹ Kılıç Ali'nin planı bütün kuvvetleri Dülük mevkiinde toplayıp Fransız kuvvetlerine bir baskın yapmaktır. Bu planı Mustafa Kemal Paşa olumlu karşılayınca 9. Alay Maraş'tan Dülük mevkiine sevk edilmiştir.¹¹² Nitekim Antep Heyet-i Merkeziye'nin Muhaberat Defterindeki yazışmalardan 9. Alayın Mayıs 1920'de Dülük mevkiinde olduğu anlaşılmaktadır.¹¹³

9. Alayın ihtiyaçlarını karşılamak için Maraşlılar büyük fedakarlıklar yapmıştır. Şehir halkı menzil hatları kurulmasına, erzak depoları oluşturulmasına katkı sağlamıştır.¹¹⁴ Alayın sahip olduğu silah envanterinin kısıtlı ve çeşitli olması tedariki güçleştirmekteydi. Nitekim Antep Heyet-i Merkeziye'nin Maraş'taki Kumandanlıktan talep ettiği malzeme çeşitliliği bunu kanıtlamaktadır. Söz konusu yazıda Osmanlı, Rus, Alman piyade tüfeği mermisinin süratle tedarik edilip cepheye sevki talep edilmekteydi.¹¹⁵ 9. Alayın, Antep cephesine dâhil olması şehirdeki direnişe top desteğinin de sağlanmasına etki etti. Zira Teğmen Cevdet (Sunay)¹¹⁶ obüs bataryası komutanlığı görevini yerine getirmiştir.¹¹⁷ Fakat eldeki top teçhizatının arıza vermesi, teknik malzeme eksikliği, cephane eksikliği karşılaşılan güçlükler arasındadır. Teknik sorunlara çare bulmak ve Antep'te top tamiratında görev alması için Maraş'taki Demirciler Çarşısı'ndan Demirci Hasan Ustanın bölgeye sevki talep edilmiştir.¹¹⁸ Maraş'ın çevre şehirlere lojistik ve askeri desteği Albay Selahattin Adil Bey'in (Tuğgeneral)¹¹⁹ bölgeye gelişiyse daha sistemli hale dönüşecektir. Bu süreçte 9. Alayın

¹¹⁰ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 110.

¹¹¹ Görgülü, a.g.e., s. 320-321; Selahattin Adil (Çolak) Bey'in notlarına dayanılarak hazırlanan hatıratıta 9. Alay komutanı olarak Binbaşı Hamdi Bey'in ismi zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirel, a.g.e., s.187.

¹¹² Turgut, a.g.e., s. 107.

¹¹³ *Antep Heyet-i Merkeziye'nin Muhaberat Defterindeki...*, s. 100-104.

¹¹⁴ Karadağ, a.g.e., s. 63.

¹¹⁵ *Antep Heyet-i Merkeziye'nin Muhaberat Defterindeki...*, s. 254.

¹¹⁶ Cevdet Sunay 1899 doğumlu olup Kuleli Askeri Lisesi mezunudur. Topçu subayı olan Cevdet Sunay, I. Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi'nde İngilizlere esir düşmüştür. Bir yıllık esaretten sonra yurda dönen Cevdet Bey Maraş'a gelerek Antep cephesinde Fransızlara karşı mücadele vermiştir. Akabinde Sakarya ve Büyük Taarruz Savaşlarına katılmıştır. Cevdet Sunay, 1958 yılında orgeneralliğe terfi etmiş olup 1960 yılında Genelkurmay Başkanı olmuştur. Cevdet Sunay 1966'da yapılan seçimle Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci cumhurbaşkanı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Can Erdem, "Türkiye Siyasetinde Etkin Bir Genel Kurmay Başkanı: Cevdet Sunay", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 123, Ekim 2019, Sayı 242, s 157-182.

¹¹⁷ Özalp, a.g.e., s. 263.

¹¹⁸ *Antep Heyet-i Merkeziye'nin Muhaberat Defterindeki...*, s. 256.

¹¹⁹ Selahattin Adil Paşa 1882'de İstanbul'da doğmuştur ve Harbiye mezunudur. Askeri yaşamında birçok cephede büyük başarılar elde etmiştir. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Haziran 1920'de Anadolu'ya geçerek Kuruluş Savaşı'na katılmıştır. Adana Cephesi Komutanlığı'na atanan Selahattin Adil Bey buradaki başarılarından sonra Batı Cephesinde 2. Kolordu komutanı

lağvedilip yeni kurulan birliğe (9.Tümen) dâhil edilmiştir. Zira Albay Selahattin Bey'in Maraş'a (10 Temmuz 1920) gelmesinden sonra Antep vilayetiyle yapılan yazışmalarda 9. Alay ifadesi kullanılmadığı tespit edilmiştir.¹²⁰ Bunun yerine Maraş Adana Cephesi Kumandanlığı ya da Maraş Cenup Cephesi Kumandanlığı ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca 9. Alay komutanı Recep Yazıcıoğlu'nun yeni kurulan 9. Tümen ile birlikte 26. Alay komutanı olarak görev yapmıştır.¹²¹ Bu durum 9. Alay'ın, 26. Alay'a dönüştürüldüğü ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Zira 9. Alayın er ikmali tam olarak karşılanamamışken kısa süre içinde 9. Tümen'e bağlı üç alayın kurulması kolay değildir. Bu nedenle 9. Alayın, 9. Tümen içindeki 26. Alay'a dönüştürülmesi olasıdır.

Millî Mücadele döneminde cephe durumunun gereklerine göre birlikler ya da komutanlıklar isim değiştirebilmekteydi. Nitekim Adana Cephesinde bu uygulama söz konusudur. Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 9 Kasım 1920'de gönderilen kararname ile Adana Cephesi Kumandanlığı, 2'nci Kolordu Kumandanlığı adını almıştır.¹²² Selahattin Bey'in Temmuz 1920'de Maraş'a gelmesiyle kolordunun komuta merkezi de Maraş'a taşınmıştır. Antep Heyet-i Merkeziye'nin, yazışmalarda Maraş Adana Cephesi Kumandanlığı ifadesini kullanması bu nedenledir. Selahattin Bey'in Maraş'ta kaldığı süre boyunca Güney Cephesi'nin komuta merkezi Maraş'tır.

9. Tümen (Maraş Tümeni)

Genel Kurmay Başkanlığı Güney Cephesi'ndeki harekâtı Fırat Nehri'nin doğusu ve batısı olarak ikiye ayırarak komuta etmeyi planlamıştır. Fırat Nehri doğusu Elcezire Cephesi Komutanlığı olarak kurulurken, Fırat Nehri'nin batısından Toroslara kadar olan bölge Adana Cephesi Komutanlığı olarak kurulmuştur. Adana Cephesi Kumandanlığına Albay Selahattin Adil Bey atanmıştır.¹²³ Albay Selahattin Adil Bey, 29 Haziran 1920'de bir emir subayı, bir topçu komutan (Albay Recep), bir kurmay yüzbaşı ve bir yedek subaydan oluşan karargâhıyla Güney Cephesi'ni komuta etmek üzere Ankara'dan yola çıkmıştır. Güney Cephesi'ni denetlemiş 10 Temmuz 1920'de Maraş'a hareket etmiştir.

olarak görev yapmıştır. Selahattin Adil Bey 15 Ekim 1921'de Tümgeneral olmuştur. 1922'de ise Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığına tayin edilmiş olup 1923'te emekli olmuştur. Selahattin Adil Bey Demokrat Parti adayı olarak katıldığı 1950 seçimde IX. Dönem Milletvekilliğini kazanmıştır. Ancak Selahattin Adil Bey 1953'te vekillik görevinden istifa etmiştir. Selahattin Adil Bey 1961 yılında hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Avcı, "Selahattin Adil Paşa (1882-1961)", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Elektronik Materyal, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, Erişim Tarihi 3.05.2021.

¹²⁰ Selahattin Adil Bey'in Maraş'a geldiği tarih 10 Temmuz 1920'dir. Antep Heyeti Merkeziye'si Maraş vilayetiyle yazışmalarında Temmuz 1920'den sonra 9. Alay Komutanlığı ifadesini kullanmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz *Antep Heyet-i Merkeziye'nin Muhaberat Defterindeki...*, 82-94.

¹²¹ Görgülü, a.g.e., s.321.

¹²² BCA, 30-18-1-1/1-18-14.

¹²³ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 174.

Güney cephesindeki şehirleri gezen Selahattin Adil Bey, Antep ve Osmaniye'deki direnişi takviye etmek adına Maraş'ta bir piyade tümeni kurulmasına karar vermiş. Bu maksatla Adana Cephesi Kumandanlığından alınan 9 Eylül 1920 tarihli emirle "Maraş Tümeni" kurulmuştur. Maraş Tümeni'ne 9 Ekim 1920'de, 9. Tümen adı verilmiştir.¹²⁴ 9.Tümen'e bağlı 25, 26, 27¹²⁵ numaralı alaylar da kurularak kışla meydanında sancak merasimi yapılmıştır.¹²⁶ 9. Tümen'in komuta heyeti şöyledir: Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Hayri (Tümğ. Tarhan), 9. Tüm. Kur. Bşk. Binbaşı Faik (Tümğ. Sütunç), 9. Tümen piyade Komutanı Yarbay Talat (Tuğ. Süalp), 25'nci Alay Binbaşı Mahmut Nedim (Bener), 26'ncı Alay Binbaşı Recep (Alb Yazıcıoğlu), 27'nci Alay komutanı Yarbay Ali, Süvari Bölüğü komutanı Teğmen Abdülhalim (Alb Önalp), Topçu Alayı komutanı Binbaşı Nazım'dır.¹²⁷ 9. Tümen'in bir görevi de Fransızların Fırat nehri doğusuna Urfa, Mardin'e doğru olası hareketini engellemektir.¹²⁸ Bu doğrultuda 9. Tümen, Anadolu'dan gelen ikmal askerlerinin Maraş'ta talim ve eğitim görmeleri için depo taburları oluşturmuştur. 9.Tümen'e bağlı bu taburlar piyade, topçu, makineli tüfek ve istihkâm depo bölüklerinden oluşmuştur.¹²⁹ Böylelikle tümen için eğitilmiş asker yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Maraş şehri 9. Tümenin bütün eksikliklerini gidermiştir; sancak merasiminden sonra şehrin ileri gelenleri tüm subay ve askerlere, memurlara, mektep çocuklarına Pınarbaşı'nda kuzu, pirinç pilavı, baklavadan oluşan yemek vermiştir. Yaklaşık on bin kişinin katıldığı yemeğin masrafının karşılanmasına Antep şehrinin ileri gelenleri de katkıda bulunmuştur.¹³⁰ Bu merasimden sonra 9. Tümen Antep'in kuzeyinde iki grup halinde yerleşmişti. Fransızlar topçu desteğiyle 1 Aralık 1920'de 9. Tümen'e taarruzda bulunmuşlardır. 9 Tümen'in araç gereç, cephane eksikliğiyle birlikte kış şartlarıyla da mücadele etmesi direnişi güçleştirmiştir.¹³¹ Bu nedenle Genel Kurmay Başkanlığı Antep'i kurtarmak adına Adana Cephesi Kumandanlığı bünyesinde oluşturulan Selahattin Adil Bey emrindeki 2. Kolorduyu (27 Kasım 1920) Antep'in kuzeyine Koçlu'ya sevk etmiştir.¹³² Ancak verilen mücadelelere rağmen sonuç alınamamış, etrafı kuşatılan Antep şehri 8 Şubat 1921'de teslim olmuştur. Bu olumsuzluklara karşın

¹²⁴ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 176.

¹²⁵ 9. Tümen'e bağlı oluşturulan alaylardan er sayısı olması gerekenden azdır. Nitekim 27. Alay'da subay sayısı 35, er sayısı ise 393 kişidir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. *İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney cephesi...*, s.176.

¹²⁶ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 175-178, Karadağ, a.g.e., s. 64.

¹²⁷ İsmet Görgülü, *On yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, Ankara 2014, s.321; *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 176.

¹²⁸ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 249.

¹²⁹ Mümtaz Ulusoy, *İstiklal Harbinde 2'nci Kolordu*, Haz. Yayın Kurulu, ATASE Yay., Ankara 2006, s. 108

¹³⁰ Karadağ, a.g.e., s. 64.

¹³¹ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 249.

¹³² *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 248.

işgal edilen şehirlerde direniş azimli şekilde devam etmiştir. Nitekim Fransızlar, Güney Cephesi ile Suriye bölgesinde Nisan 1919 ile Şubat 1921 arasında 881.150.000 Frank tutarında harcama yapmış olup 65.000 kişilik askeri güç kullanmışlardır.¹³³ Fransızlar, ekonomik ve askeri tedbirlere rağmen Maraş ve Urfa'dan çekilmek zorunda kalmış, işgal ettikleri geniş coğrafyada ise kontrolü sağlamakta güçlük çekmişlerdir. Güney cephesinde başta Maraş olmak üzere şehirlerin azimli direnişi Fransız işgalcileri yıldırmıştır.

Maraş, lojistik ve askeri olarak bölgedeki direnişe önemli katkılar sağlamıştır. Bu destek yalnızca Kuva-yı Milliye ile sınırlı olmayıp nizami birlikleri de sağlamıştır. Nitekim Maraş eşrafından müteahhit Çuhadarzade Hacı Mehmet Bey'in 2. Kolordu'ya nakdi yardımları olmuştur. Bu destek Selahattin Adil Bey'i ziyadesiyle memnun etmiştir ve Selahattin Adil Bey, bu yardımlara karşılık isminin yazılı olduğu mühür¹³⁴ Çuhadarzade Hacı Mehmet Bey'e hediye etmiştir.¹³⁵ TBMM İcra Vekilleri Heyeti ise Çuhadarzade Hacı Mehmet Bey'e nakdi yardımların karşılığını Elbistan'daki ticari emtiadan ödenmesi gerektiği doğrultusunda 5 Aralık 1922'de kararname yayınlamıştır.¹³⁶ Maraş şehri kurumları ile de 2. Kolordu'ya destek olmuştur. Nitekim birliğin eksikliklerinin karşılanması için Maraş Ziraat Bankası'ndan beş bin liraya el konularak 2. Kolordu'nun ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Bu meblağ daha sonra bankaya iade edilmiştir.¹³⁷ Bu süreçte Batı Cephesi'nde Türk ordusunun İnönü Zaferini (Ocak 1921) kazanması, Güney cephesinde olumlu gelişmelere vesile olmuştur. Fransızlar işgal ettikleri yerlerde az miktarda muhafız bırakmaya başlamışlardır.¹³⁸ Anadolu'daki direnişin gücü Fransızların işgal planlarını bozmuştur ve Fransızlar işgal bölgelerinde birliklerini azaltmaya başlamıştır. Türk Genel Kurmayı, Fransızların işgal bölgelerinde birliklerini azalttığı istihbaratından hareketle Batı Cephesi'ndeki Yunan ilerleyişini durdurmak üzere Güney Cephesi'nden birliklerin kısım kısım batıya sevk edilmesine karar vermiştir. Bu doğrultuda 9. Tümen 15 Temmuz 1921'de Maraş'tan hareket etmiş ve yaklaşık on günde Adana Kelebek İstasyonu'na ulaşmıştır.¹³⁹ Birlik İstasyonu'ndan trenle Akşehir bölgesine vardıktan sonra Sakarya Savaşı'na katılmıştır.¹⁴⁰ Sakarya Savaşı'nın kazanılması ile de Fransızlar Anadolu'dan çekilme işlemini

¹³³ Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atam Yay., Ankara 2000, s. 212.

¹³⁴ Mühür resmi için bkz. Ek 1.

¹³⁵ Çuhadar, a.g.e., s.29.

¹³⁶ BCA, 6-39-14/ 30-18-1-1.

¹³⁷ BCA, 30-10-0-0/ 49-320-9.

¹³⁸ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 273.

¹³⁹ 9. Tümenin Maraş'tan Adana'daki Kelebek İstasyonuna kadar günlük hareket çizelgesi için bkz. Ulusoy, a.g.e., s. 112.

¹⁴⁰ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi...*, s. 273.

resmileştirmişlerdir. Böylelikle Güney Cephesi bu büyük zaferden sonra yapılan Ankara Antlaşması ile kapanmıştır.

Güney Cephesi'nden Fransızların çekilmesi ile şehir merkezlerinde güvenlik sağlanmış olsa da taşrada asayiş problemlerinin devam ettiği yazışmalardan anlaşılmaktadır. TBMM Dâhiliye Vekâleti'nin, İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderdiği 23 Ağustos 1922 tarihli raporda Kilis'in Kumanlı köyünden Said namında çete liderinin etrafına topladığı iki yüz kadar asker firarisi ile Musabeyli nahiyesini basarak hükümet dairesine gözdağı verdiği aktarılmış. Raporun devamında Kilis ahalisinden elli altmış kadar asker firarisinden oluşan başka bir çetenin ise bağ bahçeye gidip gelen halkı tehdit edip yağmaladığı aktarılmış. Jandarma takip müfrezeleri çıkarsa da çetenin bir kısmının köylere dağılırken bir kısmının da sınırı geçerek güneye indiği ifade edilmiş. Raporda ayrıca Maraş dâhilinde son günlerde eşkıyalık faaliyetlerinin görüldüğü aktarılarak bu çetelerin Maraş'ın komşu şehirleri Malatya, Osmaniye, Antep'ten hareket edebileceğinden tedbir olarak bu dört şehir dâhilinde küçükü büyüğü çeteleri yok etmek için birlik oluşturulması öngörülmüştür. Oluşturulacak birlik dört şehir merkezindeki jandarmalar arasından seçilerek Antep jandarma kumandanının emrine verilmesi, böylelikle Antep'te asayişin de sağlanmış olacağı yorumu yapılmıştır.¹⁴¹ Anlaşılmaktadır ki emperyalist işgalcilerin bölgeden uzaklaştırılması asayiş sorunlarını ortadan kaldırmamıştır. Millî Mücadele dönemi boyunca gayri milli çeteler faaliyetlerine devam etmiştir. Bu nedenledir ki Mustafa Kemal Paşa Açık Söz gazetesine verdiği beyanatta Kuva-yı Milliye'ye çete denilmesini eleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa Kuva-yı Milliye'nin çete değil milli kuvvet olduğunu, müfreze olarak tanımlanması gerektiği vurgusunu yapmıştır. Bu tanımlama Kuva-yı Milliye'nin yağmacı çetelerle bir tutulmasını engelleme gayretindendir.¹⁴²

Sonuç

1919-1922 yılları Osmanlı İmparatorluğu için çöküş yılları olurken aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı süreçtir. Bu dönemde Maraş'ta güvenliğin sağlanmasında görev yapan resmi birimler; polis teşkilatı, jandarma teşkilatı, Askerlik Şube Başkanlığı ve nizami birliklerden oluşmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinde 1919 yılı sonuna kadar Maraş'ta görev yapan kolluk kuvvetleriyle ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu bilgiler 1920 yılı itibarıyla azalmıştır. Bunun sebebi Maraş'taki atamaların 1920 yılı itibarıyla Ankara'daki Millî Mücadele'nin önder kadrosunun iradesiyle gerçekleşmeye başlamasından kaynaklanmaktadır.

¹⁴¹ BCA, 30-10-0-0/104-676-12.

¹⁴² Açık Söz, 26 Ekim 1919, s.3.

Maraş Polis Teşkilatı ikinci komiser komutasında idare edilmiştir. Maraş jandarma Teşkilatı ise tabur kuvveti şeklinde olup binbaşı komutasında idare edilmiştir. Maraş'ta Jandarmanın personel sayısını net olarak ortaya koyabilmek kolay değildir. Bununla birlikte personel sayısının dönemin şartlarına göre değiştiğini hesaba katmak gerekir. Çetelerin, Kaçak ya da firarilerin takibine göre kadro şekillenmekteydi. Maraş'ta Jandarma Tabur Komutanlığı görevinin bazı dönemlerde vekâleten de yürütülebildiğini belirtmek gerekir. Jandarma teşkilatının Elbistan, Göksun, Süleymanlı, Pazarcık, Andırın gibi nahiye merkezlerinde karakolları olması yanında ihtiyaca göre takip müfrezeleri ile çete faaliyetlerine karşı direnç ortaya koymuştur. Millî Mücadele dönemi boyunca gayri milli çetelerin iç güvenliği tehdit ettiği anlaşılmaktadır. Jandarma teşkilatı bu süreçte verdiği mücadelede birçok personelini şehit vermiştir. Jandarma teşkilatı şehir merkezinde polis teşkilatı ile beraber güvenliğin tesisine katkıda bulunurken taşrada ise bu sorumluluk tamimiyle jandarma teşkilatının omuzlarındadır. Jandarma ve Polis teşkilatı Maraş'ın güvenliği için büyük emek ortaya koyarak Kuva-yı Milliye'ye destek olmuştur. Bu nedenle Millî Mücadele yanlısı hareket eden kolluk kuvvetleri personelini Kuva-yı Milliyeci polis, Kuva-yı Milliyeci jandarma şeklinde ifade etmek gerekir.

Şubat 1920'den sonra şehir askeri merkez konumuna dönüşmeye başlamıştır. Özellikle Antep ve Osmaniye cephelerindeki direnişi desteklemek adına ilk etapta 9. Alay bölgeye sevk edilmiştir. Bu birlik kısa bir süre sonra yerini 9. Tümen'e bırakmıştır. 9.Tümen'e bağlı alaylardaki er sayısı olması gerekenden oldukça azdır. Maraş Askerlik Şube Başkanlığı şehir merkezinde ve nahiyelerdeki şube müdürlükleriyle ordunun ihtiyacı olan er ve lojistik faaliyetlerine büyük katkı yapmıştır. Ancak Antep Cephesi'nde istenilen başarı elde edilemeyince direnişi desteklemek adına Adana'daki 2. Kolordu da bölgeye sevk edilmiştir. Maraş şehri 2. Kolordu'ya da lojistik olarak destek olmaya çalışmıştır. Böylelikle Maraş, Şubat 1920'den, birliklerin Batı Cephesi'ne sevk edildiği Temmuz 1921 tarihine kadar bölgenin lojistik ve askeri merkezi olmuştur. Maraş şehrindeki direniş ruhu Güney Cephesi'nin itici gücü olmuştur ve kahramanlık payesi hak edilerek kazanılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeye gönderdiği seçkin subaylar Muhafaza Cemiyetleri ile uyum içinde hareket ederek milis ve nizami kuvvetleri derleyip, toparlamışlardır. Süreç içerisinde milis kuvvetler nizami birliklere dönüştürülerek Batı Cephesi'ne sevk edilmiştir.

Ek 1: Selahaddin Adil Paşa'nın, Hacı Mehmet Çuhadarzade'ye hediye ettiği mühür

(Adil Selahaddin 336:1920)

Teşekkür

Selahaddin Adil Paşa'ya ait mührün fotoğrafını tarafıma iletip yayınlanmasına izin veren Sayın Sermet ÇUHADAR'a teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

BOA, BEO. 4561/ 342054

BOA, DH. EUM. MH. 257/57

BOA, DH. EUM. MEM., 86/59/01

BOA, DH. EUM, MEM., 84/26/2

BOA, DH. EUM. MH, 200/68/2

BOA, DH EUM AYŞ., 12/18

BOA, DH. EUM. AYŞ., 16/98

BOA, DH. EUM. AYŞ., 74/91

BOA, DH. EUM. AYŞ., 74/91/3

BOA, DH. EUM. AYŞ., 74/91/10

BOA, DH. EUM, AYŞ., 13/54

BOA, DH-EUM, 17/58

BOA, DH. EUM. AYŞ., 27/36

BOA, DH. EUM. 191/83

BOA, DH-EUM-AYŞ., 35/7/2

BOA, DH. EUM. MH., 270/65

BOA, DH. İ. UM, 48/11

BOA, DH. MB. HPS. M, 40/101

BOA, DH. ŞFR, 609/61

BOA, DH. ŞFR, 657/84

BOA, DH. ŞFR, 593/152

BOA, DH. ŞFR, 659/76

BOA, DH-ŞFR, 108/70

BOA, DH. ŞRF., 105/140

BOA, HR. SYS., 2543/7/43

BOA, HR. SYS., 2543/7/56

BOA, HR. SYS., 2543/7/58

BOA, İ. DÜİT, 65/30

BOA, PLK.p., 6747

BOA, Y. PRK. ASK., 107/80

Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA)

BCA, 30-10-0-0/ 49-320-9

BCA, 30-10-0-0/104-676-12

BCA, 30-18-1-1/1-18-14

BCA, 6-39-14/ 30-18-1-1

Süreli Yayınlar

Açık Söz, 26 Ekim 1919, s.3

Demokrasiye Hizmet, 6.3.1957

Hâkimiyet-i Milliye, 27.1.1920, s.2

Hâkimiyet-i Milliye, 2. 2.1920, s. 2

Maraş, 3 Şubat 1938, s. 2

Resmi Gazete, Sayı 25832, 01. 06. 2005

TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, Cilt 25, TBMM Matbaası, Ankara 1926, s. 422

Araştırma ve Tetkik Eserler, Anılar ve Yayınlanmış Belgeler

ADANIR, Ahmet, “Yaşayan Gazilerimiz Anlatıyor”, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş*, 67. YIL Özel sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 66- 67.

AKBIYIK, Yaşar, *Millî Mücadelede Güney Cephesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015.

AKKAYA, “Bülent Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilatında Rütbelere”, *Turkish Studies*, Sayı 8/5, Ankara 2013, ss. 59-72.

AKPINAR, Deniz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Pınarbaşı (Aziziye) Kazası'nın İdari ve İktisadi Gelişimi", I. Pınarbaşı (Aziziye) Sempozyumu, Kayseri, 2018, 45-78.

ALPASLAN, Erhan, *Maraş Vilayet Meclis Kararları (1338-1339) 1922-1923*, Hiper Yay, İstanbul 2019.

ALTINAL, Hasan İzzet, *Millî-Mücadelede Güney Cephesi*, Babıali Kültür Yay., İstanbul 2001.

Antep Savunması Heyetiye Merkeziye Muharebe Defteri, Haz. Yayın Kurulu, Şehitkamil Belediyesi Yayını, Gaziantep 2017.

ASLAN, Ahmet, “Osmanlı Devletinde Polis Teşkilatının Kurulması Urfa Örneği (1845-1918)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 38, İstanbul 2020, ss. 25-58.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Haz. Sami N. Özdemir, C. 1, T.T.K., Ankara 2019.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, haz. Sami N. Özerdim, Cilt IV, T.T.K., Ankara 2019.

BAĞDATLILAR, Adil, *Uzunoluk İstiklal Harbinde*, Kahramanmaraş, Kervan Yay., İstanbul 1974.

Birinci Yüzyılda 1839-1938 Türk Polis Teşkilatı ve Kadro Hareketleri, Haz Ebubekir AÇIKGÖZ, Hermes Ofset Yay., Ankara 2018.

AVCI, CemaL, “Selahattin Adil Paşa (1882-1961)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Elektronik Materyal, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, Erişim Tarihi 3.05.2021.

ÇELOĞLU, Yavuz Selim, “Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesinin Lojistik Organizasyonu: 3. Menzil Müfettişi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl 2020, Sayı 29, ss. 7-33.

- ÇETİNKAYA, Selma Göktürk, “Umum Jandarma Kumandanlığının Tarihi Gelişimi ve Değişimi (1919-1939)”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, Kırşehir 2020, Cilt 6, Sayı 3, ss. 974-990.
- ÇÖKLÜ, Şenol, *I Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Atam Yay., Ankara 2014.
- ÇUHADAR, Sermet, “Ali Rıza Çuhadar ile Yapılan Sohbet”, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş*, 68. Yıl Özel Sayı 5, Ankara 1985, ss.28-29.
- DEMİREL, Ahmet, *Selahattin Köseoğlu’nun Millî Mücadele Hatıraları*, İletişim Yay., İstanbul 2017.
- EFE, Aydın “Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum 2015, ss. 221-253.
- ERDEM, Şerafettin Can, “Türkiye Siyasetinde Etkin Bir Genel Kurmay Başkanı: Cevdet Sunay”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 123, Ekim 2019, Sayı 242, ss. 157-182.
- GEÇİNİR, Ramazan, “Yaşayan Gazilerimiz Anlatıyor”, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş*, 68. Yıl Özel Sayı 5, Semih Ofset Matbacılık, Ankara 1985, ss. 30-31.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- GÜMÜŞALAN, Nermin, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)*, Kahramanmaraş Belediyesi Yay., Kahramanmaraş 2014.
- GÜNAY, Necla, “Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş’ın Kahramanlığı”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2019, ss. 47-68.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Bir Ermeninin İtirafı (1895 Maraş ve Zeytin Olayları)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2007.
- KANADIKIRIK, İbrahim, *Şehit Evliya Efendi Destanı*, Cümle Yay., Ankara 2021.
- Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, Haz. Yayın Kurulu, Jandarma Genel Komutanlığı Yay., Ankara 2002.
- KARADAĞ, Hüsamettin, *İstiklal Harbinde Maraş*, Ata Çelebi Basımevi, Mersin 1943.
- KERR, Stanley E., *The Lions of Marash*, State University of New York Press, Albany 1973.
- KILIÇ, Ali, *Atatürk’ün Sırdaşı Kılı. Ali’nin Anıları*, Der. Hulusi TURGUT, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2013.
- MERAY, Seha L., Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması ile İlgili Belgeler*, İş. Bankası Yay., İstanbul 2021.
- Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin sevk ve İsyanı (1878-1920)*, Haz. Komisyon, Osmanlı Arşivi Yay, Ankara 2007.
- Osmanlı Belgelerine Göre Fransız- Ermeni İlişkileri (1879-1918)*, Haz. Komisyon, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay, Ankara 2002.

- Osmanlı Salnameleri Maraş Sancağı 1284-1326/ 1876-1908*, Haz. Said ÖZTÜRK, Cilt I Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, İstanbul 2006.
- Osmanlı Salnameleri Maraş Sancağı 1284-1326/ 1876-1908*, Haz. Said ÖZTÜRK, Cilt II, Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, İstanbul 2006.
- ÖZALP, Yalçın, *Millî Mücadelenin ilk Zaferi*, Kahramanmaraş Belediyesi Yay, Ankara 1984.
- ÖZALP, Yalçın, *Millet-i Sadıka Patirtısı ve Maraş*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, İstanbul 1983.
- ÖZBAŞ, Mehmet Yusuf, *Dava 1920 Maraşlı- Fransız Harbi*, Sema Matbaası, Ankara 1987.
- ÖZLÜ, Hüsnü, “İstiklal Savaşında Bir Yol: İstiklal Yolu ve Kastamonu Bölgesindeki Lojistik Faaliyetlerin Değerlendirilmesi” *Savunma Bilimleri Dergisi*, Kasım 2019, Cilt 18/2, Sayı 36., ss. 155-180.
- ŞAHİN, Mustafa, Cemile Şahin, “Türk İstiklal Harbi’nde Askerlik Şubeleri ve Kilis Askerlik Şubesi”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, Sayı 52, Erzurum 2014, ss. 2753-294.
- ŞAVKILI, Cengiz, “Cumhuriyet Dönemi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yay., Azim Matbaacılık, Kahramanmaraş 2020, ss. 285-289.
- TEKİR, Süleyman, *Osmanlıdan Cumhuriyete Jandarma*, Timaş Yay., İstanbul 2020.
- Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi*, Haz. Yayın Kurulu, ATASE Yay., Ankara 2009.
- Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Haz. Yücel YİĞİT, Polis Akademisi Yay., Ankara 2017.
- Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*, Haz Eyüp ŞAHİN, Emniyet Genel Müdürlüğü Yay., C 2, Ankara 2012.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul 2000.
- ULUSOY, Mümtaz, *İstiklal Harbinde 2’nci Kolordu*, Haz. Yayın Kurulu, ATASE Yay., Ankara 2006.
- UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2004.
- YAVUZ, Bige, “1921 Tarihli Türk- Fransız Antlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atam Yay., Ankara 2000, ss. 205-240.
- YILDIRIM, Cihat, *Millî Mücadelede Mersin 1918-1922*, Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları-2, Mersin 2015.

MİLLÎ MÜCADELE'DE GÜNEY CEPHESİNDE RİŞVAN AŞİRETİ KUVVETLERİNİN FAALİYETLERİ

FARUK SÖYLEMEZ*

Giriş

Millî Mücadele döneminde işgale uğrayan bölgelerde yerel kuvvetlerin işgalcilere karşı verdikleri mücadelelerde işgal bölgesindeki halkın kahramanca savunmasının yanı sıra diğer bölgelerden gelen milli kuvvetlerin de bu savunmaya katkıları yadsınamaz. Bunlardan birisi de “aşiret” kuvvetleridir. Millî Mücadele’de Güney Cephesi’nde Maraş, Antep ve Urfa’nın Fransızlar tarafından işgaline karşı verilen mücadelede muhtelif aşiretlere mensup kahramanların da söz konusu şehirlerin istiklaline kavuşması için ya şehit ya da gazi oldukları bilinmektedir. Bunlar arasında Maraş’ta direnişin ilk kurşununu atan Sütçü İmam, Antep’te Şahin Bey ve Karayılan olarak şöhret bulan Molla Mehmet gibi sembolleşen kahramanlar sayılabilir. Bu çalışmada Maraş, Antep ve Urfa’nın Fransızlara karşı verdikleri bağımsızlık mücadelelerinde Rîşvan Aşireti’ne mensup beylerin faaliyet ve katkıları üzerinde durulacaktır. Rîşvan Aşireti’nin Kabalar Oymağı’na mensup olan Molla Mehmet’in Maraş ve Antep savunmalarında maiyetindeki aşiret kuvvetleri ile Fransızlara karşı mücadelesi ve bu mücadele sırasında şehadeti üzerinde durulacaktır. Yine Rîşvan Aşireti’nin Zerukânî Oymağı’ndan Hacı Bedir Bey’in Urfa ve Antep savunmalarında maiyetindeki aşiret kuvvetleriyle gösterdiği kahramanlık ele alınacaktır. Araştırmada başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk olmak üzere devrin kaynakları ile araştırma ve incelemelerden yararlanılacaktır. Araştırmada birbirinden bağımsız olarak çalışan Molla Mehmet (Karayılan) ve Hacı Bedir Ağa’nın faaliyetleri ayrı ayrı incelenecektir.

Bunun yanı sıra cephe gerisinde de Rîşvan Aşireti beylerinin Maraş’taki Fransız işgalini protesto etmek amacıyla çekilen telgrafların altında isimleri bulunduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak Maraş, Urfa ve Antep’in Fransızlar tarafından işgal edileceği haberi dahi Adıyaman ve çevresinde büyük bir tepkiyle karşılanmıştır Adıyaman Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Sivas’ta Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Heyet-i Temsiliyyesi’ne gönderilen 21 Kasım 1919 tarihli telgrafta Fransızların Maraş’ı işgali kınanmıştır. Telgrafi müftü, belediye başkanı, ulema ve eşraf temsilcilerinin yanı sıra Rîşvan Aşireti reisi

* Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, fsoylemez@ksu.edu.tr

Hüseyin ile Rışvan Aşireti'nin Bereketli Oymağı reisi Salim de imzalamışlardır¹.

Molla Mehmet (Karayılan)'ın Maraş'ın İşgaline Karşı Verdiği Mücadele

Millî Mücadele'ye takaddüm eden günlerde Maraş'ın Pazarcık kazası çevrelerinde Kuva-yı Milliye hareketini sekteye uğratacak çeteler türemeye başlamıştı. Bu çeteler halkın mal, can ve ırzlarına tasallutta bulunarak bir kargaşa ortamı meydana getirmekteydi. Söz konusu çeteler bu dönemde işgale uğrayan Maraş ve Antep gibi şehirlere destek olacak Kuva-yı Milliye birliklerinin oluşturulmasına engel teşkil etmekteydiler. Bu nedenle öncelikle bu zararlı çetelerin bertaraf edilmesi gerekiyordu. Maraş çevrelerinde Bozo çetesi, Antep'te ise Kel Ahmet çetesi halka musallat olmuştu. Molla Mehmet'e önce Bozo çetesinin ortadan kaldırılması görevi verildi, Mehmet bunu başardıktan sonra tam Antep-Maraş yolundaki Fransız konvoyunu imha etmek üzere Antep'e hareket edeceği sırada Kel Ahmet çetesinin dağıtılması görevi verildi. Molla Mehmet bu çeteyi de bertaraf ettikten sonra aşiret kuvvetlerini alarak Antep'e hareket etti.

Molla Mehmet'in Rışvan Aşireti kuvvetleri ile Maraş ve Antep savunmalarında verdiği desteği anlatmadan önce bu Millî Mücadele şehidini tanıtmakta fayda mülâhaza edilmektedir. Mehmet, Adıyaman'ın Besni kazasına bağlı Elif köyünde meskun Rışvan Aşireti'nin Kabalar Oymağı beyi Mahmut ile Ayşe'nin oğludur. Elif köyünde 1888 yılında doğdu. Ermeni çetelerinin 1904 yılında Elif köyüne yaptıkları bir baskında Mehmet'in babası Mahmut topuğundan vurularak yaralandı. Yarasının belli bir süre sonra kangrene çevirmesi üzerine henüz kırk beş yaşında olan Mahmut hayatını kaybetti².

Babasının ölümü üzerine Kabalar Oymağı beyliğine on altı yaşında olan oğlu Mehmet seçildi. Bu yaşta bir gencin boy beyi olması pek alışıl gelmiş bir durum değildi. Ancak doğruluğu, dürüstlüğü, yiğitlik ve zekasıyla aşiret halkının gözünde olumlu bir yer edinmişti. Mehmet okuma-yazmayı henüz babasının sağlığında Malatya'ya bağlı Akçadağ kazasının Söğütlü köyünde öğrenmişti. Bir süre köyde imamlık yaptığından dolayı kendisine köyünde "Molla Mehmet" denmeye başlandı. Molla Mehmet babasının ölümünden sonra da ilim tahsil ederek bilgisini ilerletti³.

¹ Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 105-106; Hamdi Doğan, "Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 11, 2012, s. 565-566.

² Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan, Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi*, İstanbul 1967, s. 296.

³ Faruk Söylemez, "Antep Savunması Kahramanı Karayılan'ın Kimliği ve Faaliyetleri", *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*, Gaziantep 2018, s. 733.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu cephesinde Ruslara karşı savaşırken üstün başarılar göstererek çavuşluk rütbesi ile ödüllendirilen Mehmet birçok çarpışmada bulunmuştu. Yaralanan Mehmet Erzurum'da hastaneye yatırılmış, hastahanedan taburcu olduğunda savaşın da sona ermesi üzerine Elif köyüne döndü. Savaşan dolayı taşrada meydana gelen otorite boşluğunu fırsat bilen eşkiya takımı halka zulmediyordu. Bu cümleden olarak Adıyaman, Besni ve Pazarcık çevrelerinde dolaşan eşkiya yöre halkına büyük zararlar veriyordu⁴. Pazarcık'tan Malatya'ya kadar yol boyunca yaşayan halkın başına bela olan en kalabalık ve en acımasız çete halk arasında "Bozo" olarak şöhret bulan Bozan kardeşler çetesi idi. Bu çete Bozan, Abuzer, Mamo ve Seydo ile bunlarla birlikte hareket eden Malatya'nın Balyanlı Aşireti'ne mensup eşkiya olmak üzere sayıları yüz elli kişiye ulaşıyordu. Çetenin lideri olan Bozan asker kaçağı olduğundan, askere gitmemek için jandarmadan kaçarak dağa çıkmış, kendisini takiple görevli birkaç jandarmayı öldürdüğünden çevreye ün salmış, birkaç ufak çete ile de birleşerek daha çok güçlenmişti. Bozo, köyler basarak halkı soyuyor, kan döküyordu, bu yüzden halk bu acımasız eşkiyadan bıkmıştı⁵.

Kabalar Aşireti beyi Molla Mehmet, Bozo çetesinin halka yaptığı bu zulüm ve baskılara daha fazla tahammül edemeyerek evde bulunan para ve eşinin altınlarıyla silah ve cephaneye alarak halkı bu çetenin zulmünden kurtarmak için kendi çetesini kurmaya karar vermişti.

Mehmet, başta kardeşi Mahmut ve eniştesi Kara Süleyman (Silo) olmak üzere aşiretinden birçok yiğit ve iyi silah kullanan gençleri yanına alarak silahlandırdı. Molla Mehmet, böyle zalim bir eşkiya başının peşine düşmesinden dolayı halk arasında Karayılan lakabını almıştı.⁶

Karayılan'ın Bozo eşkiyasını ortadan kaldırmak üzere peşine düştüğünü öğrenen Malatya jandarma komutanı Ahmet Adil Bey, ona bir mektup göndererek kendisiyle Malatya'da görüşmek istediğini bildirdi⁷. Kardeşi Mahmut'u da yanına alarak Malatya'ya giden Mehmet'i Jandarma komutanı dostça karşıladı. Bu belâyı devletle işbirliği halinde ortadan kaldırmakta anlaştılar. O ana kadar Bozan Ağa hükümetçe çok takibata uğradıysa da köylüler, ölüm korkusu yüzünden güvenlik kuvvetlerine yardımcı olmaktan çekinmekteydiler. Ahmet Âdil Bey, Karayılan çetesinin jandarmadan daha iyi iş göreceğini düşünerek

⁴ Dinamo, *age.*, s. 296-297.

⁵ Dinamo, *age.*, s. 297.

⁶ Mustafa Nurettin Lohanizade, *Hubb-i İstiklâlîn Âbidesi Gaziantep Müdafaası*, Günümüz Türkçesine Çeviren: Mehmet Ali Akidil, İstanbul 1989, s. 36.

⁷ Dinamo, *age.*, s. 298.

bundan yararlanmak istiyordu. Karayılan, Bozo'yu ölü ya da diri olarak yakalayacağına söz verip Malatya'dan ayrıldı⁸.

Molla Mehmet ve kardeşinin Malatya'da olduğu sıralarda Bozan Ağa çetesi Pazarcık'ta Atmalı Aşireti'nden Yakup Bey'in çiftliğini basarak para, mal ve eşyasını gasp edip çiftliği talan etmişti. Ayrıca burada bulunan Yakup Bey'in akrabası olan üç genç kadını dağa kaldırmıştı. Bu sırada Jandarma komutanı maiyetindeki askerle Pazarcık'ın Ardıl köyünde bulunuyordu. Buraya gelen Karayılan ve adamları Jandarma Komutanı Ali Haydar Bey'le Bozo çetesinin peşine düştüler. Tülecik köyünde Ali Haydar Bey'e Bozan Ağa'nın yüz elli kişilik çetesiyle Karadağ'ın Horoz köyünde bulunduğunu bildirdiler⁹. Ali Haydar Beyle Karayılan, Horoz köyüne iki koldan ilerleyerek Bozo'yu burada kısırdılar. Ancak ne yazık ki saatlerce süren çatışmada çok iyi silah kullanan Bozo çetesi birkaç asker öldürerek ormanlık alanda izini kaybettirdi.

Molla Mehmet'in devletle işbirliği halinde kararlılıkla Bozo çetesinin peşine düşmesi üzerine cesareti artan halk, eşkıyanın güzergâhını ve bulunduğu yerleri bildirmekten çekinmiyordu. Bu da eşkıya takibini kolaylaştırıyordu. Karayılan ve jandarma birlikleri Araban'ın Karacaviran köyünde dinlenirken Bozo çetesinin Besni kazasının Şambayat köyünde bulunduğunu haber aldılar. Bu haber üzerine Karayılan adamlarını alarak hızlı bir şekilde Besni üzerinden Şambayat köyüne yaklaştığında Bozo çetesinin köy halkının sert bir direnişiyse karşılaştığını, halktan yüz bulamayınca çetesiyle Balyanlı köyüne doğru kaçtığını ancak orada da silâhla karşılık verildiğini öğrendi¹⁰.

Balyanlı köyünde de tutunamayan Bozo çetesi oradan ayrılıp Adıyaman kazasının Şıhlar köyü karşısındaki Ölbek Dağı'na sığındı. Molla Mehmet tarafından kuşatılan eşkıya karanlığın bastırmasıyla sıkıştıkları bu yerden de kurtulmayı başarmışlardı. Bozo'yu ele geçiremeyen Karayılan Karadağ'a döndü. Yapılan araştırma sonucunda Bozo çetesinin Besni'nin Harabe köyünde olduğu tespit edildi. Karayılan adamlarıyla birlikte Harabe köyüne yaklaştığında Rışvan Aşireti'nin Köseli Oymağı'ndan¹¹ birinin Bozan Ağa'nın Harabe köyünden ayrılarak sarp dağlara doğru dokuz atlı ve otuz üç yaya adamıyla gittiğini görmüş ve Karayılan'a haber vermişti. Bu durumda yüz elli kişilik Bozo çetesinin üçte birinden de az bir adamı kalmıştı.

⁸ Dinamo, *age.*, s. 298.

⁹ Dinamo, *age.*, s. 299.

¹⁰ Dinamo, *age.*, s. 299-301.

¹¹ Rışvan Aşireti'nin bir alt kolu olan Köseli Oymağı XX. Yüzyılın başlarından itibaren "Aşiret olarak da anılmaya başlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi-Rışvan Aşireti Örneği*-Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 36.

Karayılan, Köseli Aşireti'nden olan bu adamı kılavuz olarak birliğine aldı. İz sürmekte çok usta olan bu kılavuzun yardımıyla gerçek iz üzerinde ilerlediler. Karayılan, dürbünle baktığında Hacı Halil köyünün kiblesinde birkaç atın otladığını gördü. Bunların Bozan Ağa'nın atları olduğunu tahmin ederek Bozo çetesine pusu kurup bekledi. Kendilerine doğru gelen Bozan kır bir katıra binmişti. Karayılan öncelikle çete başı olan Bozan'ın öldürülmesi gerektiğini zira başsız kalacak çetenin çabuk dağılacağı düşüncesinden hareketle adamlarına pusuda beklemelerini söyledi. Bozan Ağa'nın kır katırı ile kardeşi Seydo'nunki arka arkaya pusuya yaklaşıyordu. Tam pusuya geldiklerinde Karayılan ilk mermiyi atarak işaret verdiğinde pusuda bekleyen adamları hep birlikte ateş ettiler. İlk ateşle şaşkına dönen eşkıya çabucak toparlanarak pusudakilere rastgele ateş etmeye başladı. Bu rastgele atılan kurşunlardan biriyle Karayılan'ın kardeşi Mahmut ağır yaralandı. Mahmut'tan başka biri Kizirli diğeri Belviranlı olmak üzere iki arkadaşları da vurularak ölmüştü.

Bozo eşkıyası pusudaki Karayılan ve adamlarını kurşun yağmuruna tutarak çatışma yerinden uzaklaştılar. Karayılan ile arkadaşları, çatışma yerinde hiçbir ölüye rastlamamışlardı. Bozo'nun adamları Bozan'la kardeşi Seydo'nun cesetlerini katırların üstüne atarak kaçırmışlardı. Karayılan, hemen Bozan'la kardeşinin yapılan çatışmada öldürüldüğünü bildiren bir rapor yazarak Beydili'de bulunan Jandarma Komutanı İsmail Hakkı Bey'e gönderdi. Karayılan, raporu gönderdikten sonra yine başsız kalan eşkıyanın izini sürmeye başladı. Beni'nin Sellok köyü dolaylarına vardıklarında Sellok köyünün yaslandığı dağın başında iki derin siper kazan eşkıya, Bozan'la kardeşi Seydo'nun cesetlerini sipere yatmış gibi buraya uzatıp ellerine de birer tüfek vererek kendileri de kaçıp izlerini kaybettirmişlerdi.

Karayılan, hemen cesetlerin başlarını kestirerek Pazarcık'a gönderdi. Bozan'ın öbür iki kardeşi Abuzer ile Memo, buralarda barınamayacaklarını anladıklarından Dersim'e kaçmışlardı.

Maraş Jandarma Komutanı Âkif Bey Bozo çetesinin başına ödül olarak konan parayı Karayılan'ın adamları arasında bölüştürülmesini sağladı. Karayılan ve kardeşi Mahmut'tan başka sekiz akrabalarına ödül olarak birer madalya ile yirmişer altın verildi¹².

Bozan ve birçok adamını öldürüp çetesini dağıtan Mehmet ve adamları baba ocağı Elif köyüne döndüler. Artık bundan sonra Molla Mehmet yerine Karayılan lakabıyla anılmaya başlandı.

¹² Dinamo, *age.*, s. 302-305.

Molla Mehmet yeni adıyla Karayılan jandarmanın yıllarca uğraşıp hakkından gelemediği Bozo çetesini ortadan kaldırarak Pazarcık ve çevresinde halkın huzur ve emniyetini temin etmesi ona haklı bir şöhrat kazandırmıştı. Antep'in Fransızlar tarafından işgal edildiği günlerde bir gün aşiret halkını toplayarak Antep'in yardımına gidilmesi gerektiği söylediğinde herkes Mehmet'in yanında olduklarını söyledi. Bunun üzerine Mehmet bütün Kabalar Oymağı'nın erkeklerinin silahlanması gerektiğini¹³ bu nedenle kardeşi Mahmut'la iki silahlı adamını iki katırla birlikte Maraş'ın Tuz Han'ı¹⁴ civarında bulunan silah kaçakçısına göndererek beş yüz altın karşılığı silah almasını istedi. Mahmut birkaç gün sonra silahları alarak Elif köyüne döndü. Karayılan bu silahları aşiretine mensup adamlara dağıtarak seksen kişilik bir müfreze meydana getirdi.

Karayılan aşiret kuvvetlerini tertip ettikten sonra Antep'te tütüncülük yapan Merakoğlu Mehmet Efendi aracılığıyla Heyet-i Merkeziye'ye bir mektup göndererek bu milli davada Antep milli kuvvetlerinin yanında Fransızlara karşı çarpışmak üzere Kabalar Aşireti'nin kendi emrinde hazır olduğunu, seksen kişilik bir silahlı savaş müfrezesi meydana getirdiğini yazıyordu. Heyeti Merkeziye bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Bu sırada Kılıç Ali Paşa Pazarcık'ta Maraş kuvvetlerini örgütlemeye çalışıyordu. Karayılan'ın milli çetesi, 1919'un Aralık ayında savaşa hazır bir durumdaydı¹⁵.

Bayrak olayında¹⁶ Türklerin meydan okuması Fransız kurmaylarına Maraş'taki kuvvetlerinin yetersiz olduğunu gösterdi. Bunun üzerine General Dufieux top, mühimmat ve erzak göndermek suretiyle Maraş garnizonunu kuvvetlendirme kararını verdi. Fransız kuvvetleri Antep'ten yola çıkarak Aksu'yu geçtiler ve Karabıyıklı mevkiinde dağ yolunu tırmanmaya başladılar¹⁷. Bu arada Karayılan Antep'teki Heyet-i Merkeziye'nin talimatı üzerine Antep'ten Maraş'a silah ve erzak sevk eden Fransızları durdurmak üzere Elif köyünde adamlarını topladı. Zira köyünü bir karargâh haline getirmişti. Karayılan'ın çağrısı üzerine seksen silahlı adamı toplanmıştı. Kardeşi Mahmut ve seksen kişilik birliği ile 18 Ocak 1920'de Elif köyünden çıkarak Karabıyıklı'ya doğru yola koyuldu. Karayılan ve birliği kar fırtınası altında yürüyüşüne devam ederek nihayet 20 Ocak 1920 sabahı Karabıyıklı'ya ulaştı. Antep-Maraş şosesinin Karabıyıklı

¹³ Dinamo, *age.*, s. 306-307.

¹⁴ Tuz Hanı, Maraş'ın Kurtuluş Mahallesi'nde Belediye, Bakırcılar ve Demirciler çarşısının yer aldığı Çarşıbaşı'nda inşa edilmiştir. Hanın XVIII. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. 1884 yılında meydana gelen yangında önemli ölçüde hasar görmüş bunun üzerine yeniden tamir edilmiştir. Tuz Hanı zamanla harabe bir duruma gelince 1973'te yıkılarak yerine Döngel Sitesi inşa edilmiştir. bk. Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş 46*, II. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 1215.

¹⁵ Dinamo, *age.*, s. 307; Akbıyık, *age.*, s. 179.

¹⁶ Bayrak olayı ile ilgili bk. Akbıyık, *age.*, s. 135-145.

¹⁷ Akbıyık, *age.*, s. 179.

mevkiinde adamlarını yola bakan tepelere yerleştirdi. Kendisinin çalacağı düdük sesiyle ateş emri vereceğini bildirdi. Nihayet Fransız kafilesi Karabıyıklı'yı geçerek pusuya yatmış olan Karayılan çetesine doğru yol alıyordu. Erzak yüklü arabalar önde ve arkadaki atlı korumalar eşliğinde ilerliyordu. Teğmen Feniş komutasındaki Fransız kafilesi tam ateş menziline girdiğinde Karayılan elindeki düdüğü öttürerek adamlarına ateş emri verdi. Düdük sesiyle birlikte hep birden Fransız konvoyuna ateş ettiler. Neye uğradığını anlamayan Fransız askerleri bir süre şaşkınlıktan sonra arabaların arkasına saklanarak ateş etmeye başladılar. Karşılıklı silah atışlarıyla öğle üzeri başlayan savaş iki saat sürmüştü. Fransız birliği kısa sürede darmadağın olmuştu¹⁸. Telgraf hatları kesildiğinden Fransızlar hiçbir haber alamıyordu¹⁹. Karayılan Fransızlardan ele geçirdiği iki ağır makineli tüfeği Fransız ordusunda bulunan iki Tunuslu askerle tepeye taşımış yine o Tunuslu askerleri kullanarak Fransız askerlerinin üzerine kurşun yağdırmış ve adamlarıyla birlikte Fransız birliğinden elli kişiyi öldürmüş elli kişi de Karayılan'a teslim olmuştu. Böylece Fransızların Maraş'a sevk etmek istedikleri bütün silah ve erzakını ele geçirmişti²⁰.

Çatışmalar sona erdikten sonra Karayılan, çatışma bölgesine yakın olan köylerin halkına yiyecek ve giyecek türünden olan erzakı dağıtarak yaya olan adamlarına ganimet olarak ele geçen atları verdi ve katırlara da ele geçen silah ve cephaneyi yükleyerek köyüne döndü. Karayılan, Fransız konvoyundan ele geçirdiği tutsakları konuk olarak köyündeki evlere bölüştürdü. Kendi evinde de dördünü alıkoydu. Bunların tutsak değil, konuk olduğunu söyledi²¹.

Molla Mehmet (Karayılan)'ın Antep Savunmasına Katkıları

Karayılan Elif köyünde Fransızlara karşı savaşmak için Antep'e gitmek üzere hazırlıklarını yaparken Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden bir elçi ile kendisine gizli bir mektup gönderildi. Mektupta Karayılan'ın Dülük ve Sam köyleri dolaylarında milli menfaatlere büyük zararlar veren Kel Ahmet çetesini ortadan kaldırması isteniyordu.

Kel Ahmet bir eşkıya çetesi kurmuş, rastgele Türk köylerine baskınlar yapıyor, kadın ve kızların ırzına geçiyor, mallarını korumak üzere direnenleri öldürmekten çekinmiyordu. Karayılan, Müdafaa-yı Hukuk'tan gelen emir üzerine hemen hazırlandı. Seksen kişilik çetesinin başına geçip Dülük köyüne varıp karargâhını köyün camiine kurdu. Dülük köylüleri, Sam köyünde bulunan Kel Ahmet'in yerini haber vermekte gecikmediler. Karayılan, Sam köyüne çok ustaca bir baskın yaparak Kel Ahmet'i evinde kısırdı ve ele geçirdi. Evde yığınla

¹⁸ Lohanizade, *age.*, s. 36; Söylemez, Karayılan'ın Kimliği ve Faaliyetleri, 741-742.

¹⁹ Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep'in Dört Muhasarası*, Mütercimi: Necmettin) Dersaadet 1339, s. 28.

²⁰ Ayhan Öztürk, *Millî Mücadele'de Gaziantep*, Kayseri 1994, s. 77-78.

²¹ Dinamo, *age.*, s. 308-313.

yağmalanmış eşya bulundu. Karayılan orada bir mahkeme kurarak Kel Ahmet'i yargıladı. Asılmasına karar verilen çete elebaşı Kel Ahmet, caminin önündeki dut ağacının dallarına asılarak öldürüldü. Kel Ahmet'in yakalanan arkadaşları bundan sonra eşkıyalık etmeyeceklerine dair yemin edip akrabalarının da kefalete bağlanarak²² köylerine salıverildiler²³.

Antep'i işgal eden Fransız birlikleri Suriye ile olan irtibatını genellikle Kilis üzerinden sağlıyorlardı. Antepliler Fransızlara erzak satmıyorlardı. Bu nedenle Fransızlar ikmallerini Kilis-Antep yolundan temin ediyorlardı. Bu açıdan Kilis-Antep karayolu büyük bir stratejik öneme sahip olduğundan en büyük çatışmalardan biri de bu yol üzerinde yaşanmıştır. Kilis'ten Antep'e büyük bir erzak ve mühimmat nakliyatının yapılacağını haber alan Antep Heyet-i Merkeziye Teşkilatı Türk kuvvetlerinin bu yol üzerinde toplanmalarını kararlaştırmıştı²⁴. Kilis yolu, Kuva-yı Milliye komutanlığına Şahin Bey atanmıştı. Karayılan da Şahin Bey'e destek amacıyla buraya çağırılmıştı. Karayılan ve adamları 1920 yılı Mart ayı başlarında Kilis-Antep yolu üzerinde bulunan Ulumasere köyüne geldiler. 25 Mart 1920'de Kolonel Andrea komutasındaki Fransız erzak ve mühimmat konvoyu silahlı birliklerinin desteğinde Antep'e doğru yola çıkmıştı²⁵. Bu sırada Kilis yakınlarında bulunan Karayılan ve çetesi Fransızlarla birkaç kez çatışmaya girmişlerdi. Şahin Bey ve yüzden fazla çete mensubu 28 Mart 1920'de şehit olmuş ve Andrea komutasındaki Fransız birlikleri aynı günün akşamı Antep'e girmişlerdi²⁶.

Fransızlar Miralay Normand komutasındaki birliklerini Antep'teki kuvvetlerine yardım amacıyla Cerablus'tan Nizip üzerinden 15 Nisan 1920 Antep'e sevk edileceği Nizip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Antep'e bildirildi. Bu sırada Antep'teki Milli kuvvetleri sevk ve idare eden Kılıç Ali Bey şehirdeki cephelerde bir miktar asker bırakarak Normand kuvvetlerini Antep'e sokmak üzere emrindeki kuvvetler ve köylerden gelen çeteleri düşmana karşı sevk etti²⁷. Bu sırada Karayılan ve çetesi Antep'in doğusunda bulunan Rumevlek köyünden düşmanı karşılamak üzere Sinan köyüne doğru hareket halindeydi. Karayılan bu arada Antep savunmasında çetesiyle birlikte Normand kuvvetleri

²² Kefaletle bağlama eşkıyalığın önlenmesine yönelik olarak başvuru olan yaygın metotlardan biridi idi. bk. Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş Ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, (2007), s. 78.

²³ Dinamo, *age.*, s. 314-315.

²⁴ Söylemez, Karayılan'ın Kimliği ve Faaliyetleri, s. 742-743.

²⁵ Öztürk, *age.*, s. 83-88.

²⁶ Öztürk, *age.*, s. 89; Reşit Yaşar Büyükoğlu, "Millî Mücadele Dönemi'nde Antep Savunmasında Karayılan", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2015, s. 271-273.

²⁷ Öztürk, *age.*, s. 96.

ile şehirdeki Fransız birlikleri arasında sıkışan Besnili Vakkas Ağa'nın²⁸ çetesi- ni kurtarmıştı²⁹.

Miralay Andrea komutasındaki Fransız birliklerinin 1 Nisan 1920'de Antep'te şehir savaşlarını başlatmaları üzerine Karayılan Antep'e gelerek Bekirbey Camii'nde karargâh kurdu. Bekirbey Camii'nde bulunan Karayılan ve çetesi şehrin doğusunu 26 Nisan 1920 günü işgale başlayan Miralay Normand komutasındaki Fransız birliklerine büyük kayıplar verdirerek geri çekilmelerini sağladılar³⁰. Bunun akabinde Türk birlikleri 2 Mayıs 1920'de Antep'in güneyinde bulunan Kurbanbaba Tepesi'ne bir taarruz yaptı. Karayılan ve çetesi büyük bir stratejik öneme sahip olan bu tepeye yapılan taarruzda da büyük başarılar gösterdi³¹. Antep şehir içi çarpışmaları 1920 yılı Mayıs ayı boyunca hemen her gün devam ediyordu. Bu arada Karayılan karargâhını Bekirbey Camii'nden Karagöz Camii'ne taşımıştı. 23 Mayıs 1920'de Kilis'ten Antep'e gelen Miralay Debiyover komutasındaki birlikler şehirdeki kuvvetlerle birleşmiş ve şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti. Karayılan, şehre hâkim bir tepe olması hasebiyle büyük bir stratejik öneme haiz olan Sarımsaktepe'yi Fransızlardan geri almayı tasarlıyordu. 24 Mayıs 1920'de Sarımsaktepe'yi almakla görevlendirilen Boyunoğlu Memik Ağa çetesiyle Karayılan çetesi görevlendirilmişti. Yoğun çarpışmaların yaşandığı tepede Karayılan kalbinden aldığı bir kurşunla şehit oldu³². Karayılan'ın şehit olmasından büyük üzüntü duyan Antepliler kendisinin şehit olduğu Sarımsaktepe'yi daha sonra Karayılan Tepesi olarak değiştirmişlerdir³³.

Hacı Bedir Ağa ve Ali Galip Olayı

Rişvan Aşireti'nin³⁴ Zerukanlı Oymağı'na³⁵ mensup ve Malatya sancağındaki kolunun beyi olan Hacı Bedir Ağa Millî Mücadele'de önemli yararlılıklarda bulunmuştur. Ali Galip Olayı olarak bilinen Elazığ valisi Ali Galip³⁶ ile İngiliz

²⁸ Vakkas Ağa, Rişvan Aşireti'nin Köseli Oymağı'nın Besni'deki koluna mensup olmalıdır.

²⁹ Büyükoğlu, *age.*, s. 274.

³⁰ Büyükoğlu, *age.*, s. 274-275.

³¹ Büyükoğlu, *age.*, s. 275.

³² Lohanizade, *age.*, s. 36.

³³ Lohanizade, *age.*, s. 36.

³⁴ Rişvan Aşireti konusunda bk. Söylemez, *Aşiret Yönetimi*, 17-285.

³⁵ XVI. yüzyıldaki Tahrir defterlerinde "Zerukanlı" imlasıyla yazılan (BOA, *TD*, No. 71, s. 249-250; *TD*, No. 123, s. 426-427; *TD*, nr. 181, s. 220-221) ve araştırmacılar tarafından bu şekilde kaydedilen (Mehmet Taştamir XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hisn-ı Mansur, Gerger, Kâhta), *Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Ankara 1999, s. 117) oymağın adı zamanla değişikliğe uğrayarak halk ağzında "Ziravkanlı" şeklinde telaffuz edilmeye başlanmış ve bu şekilde yazılı metinlerde de yer almaya başlanmıştır.

³⁶ Ali Galip 1871 yılında Kayseride doğdu. Kayseri'nin Feyzioğulları ailesinden olan Ali Galip, 1 Mart 1895 tarihinde Harbiye'yi bitirmiş, kurmay sınıfına ayrıldıktan sonra yarbaylığa kadar yükseltilmiştir. Yarbay rütbesinde alay komutanlığı görevinde iken 14 Nisan 1911 tarihinde İttihatçı düşmanlığı sebebiyle istifa etmek zorunda kalmış, Ali Galip Bey, 5 Nisan 1912 tarihinde Kayseri'den milletvekili seçilmiş mebusluğu

subayı Noel'in birlikte tasarladıkları Sivas Kongresi'ni basma ve Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenleme tertibini bozan Hacı Bedir Ağa Sivas Kongresi'ni basma girişimini boşa çıkardıktan sonra Binbaşı Noel'in Güney-Doğu Anadolu bölgesini Türkiye'den koparma planlarının da akamete uğramasına vesile olmuştur denilebilir.³⁷

Hacı Bedir Ağa ve Rışvan Aşireti mensuplarının olayların seyrine nasıl tesir ettiklerini anlamak için konuya biraz daha ayrıntılı bakmak gerekmektedir. 1919 yılı Eylül'ü başında Ali Galip Malatya mutasarrıfı Halil Bey'e³⁸ telsizle Rışvan Aşireti'nden yüze yakın silahşor toplamasını bildirmişti. Mutasarrıf durumu Rışvanların reisi Bedir Ağa'ya iletecek, fakat onlar bu talimatı ağırdan almayı yeğleyeceklerdi. Bu silahşorlar Sivas Kongresi'ni basmak için kullanılacaklardı. Zira Ali Galip Sivas'taki ittihatçılara engel olmak üzere İstanbul tarafından görevlendirilmişti³⁹. Bedir Ağa ve diğer aşiret reislerinin de bu projeye soğuk durduğunu gören Ali Galip, Noel'e başvurarak, aşiretler nezdindeki ikna gücünden yararlanmak istediğini söyleyecektir. Noel ise, bu isteği geri çevirirken, kendisini "resmen Kürt davasına adanmış intibasını vermemeyi yeğlediğini kaydedecektir. Ancak Kâhta'daki tartışmalar sırasında Noel'in Urfa'daki İngiliz fırkasından yararlanma teklifi yaptığını, fakat bunu Bedir Ağa'nın kabul etmediği bilinmektedir⁴⁰.

XIII. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey 9 Eylül'de bir bildiri yayınlayarak maiyeti ile birlikte Malatya'ya gelen İngiliz subayının anavatanlarına karşı sinsi emeller peşinde koştuğunu haber veriyordu. Bildirinin yayınlandığı gün Ali Galip, Mustafa Kemal Paşa'nın Noel ve arkadaşlarını tutuklamak üzere Malatya'ya bir birlik yollandığını ikaz edecekti. O gece, telgraf müdürü İlyas Bey'in gelmekte olduğunu Valiye bildirdi. Büyük telaşa kapılan Ali Galip, Rışvan Aşireti reislerinden Hacı Kaya'nın gelen müfrezeyle pusu kurmasını istediye de, o kabul etmedi. Ertesi sabah (10 Eylül 1919) şafakla birlikte İlyas Bey birliğinin yaklaştığı haberi üzerine Noel ve arkadaşları Malatya'dan kaçarak Rışvan Aşireti'ne sığındılar. Vali, Mutasarrıf ve Rışvan reisi Bedir Ağa da İlyas Bey'in niyetinin ciddi olduğunu anlayınca, onlar da Beydağı'na kaçtılar⁴¹.

23 temmuz 1912 tarihine kadar sürmüştür. Ali Galip 3 Mayıs 1919'da Elazığ Valiliği'ne atanmıştır. bk. Kamil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 120-121.

³⁷ Konu ile ilgili bk. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, c. I, TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 167-185.

³⁸ Söz konusu dönemde Malatya mutasarrıfı olan Halil Bey, Bedirhanlıdandır. Noel'in yoldaşlarının amcalarıdır. Kendisi İstanbul'daki Kürt derneğinin ve gazetesinin kurucularından olarak tanınmıştır. bk. M. Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Ankara.1988, s. 89.

³⁹ Öke, *age.*, s. 92.

⁴⁰ Öke, *age.*, s. 97.

⁴¹ Öke, *age.*, s. 93.

Hacı Bedir Ağa ve diğer aşiret reislerinin de Sivas Kongresini dağıtma projesine soğuk durduğunu gören Ali Galip, Noel'e başvurarak, aşiretler nezdindeki ikna gücünden yararlanmak istediğini söylemiş ancak gizli emellerinin ifşa olmasını istemeyen Noel bu isteği geri çevirmiştir. Ancak Kâhta'daki tartışmalar sırasında Noel Urfa'daki İngiliz fırkasından yararlanmayı teklif etmiş fakat bunu Bedir Ağa kabul etmemiştir⁴². 12 Eylül'de tekrar Ali Galip'le görüşen Noel, onun artık aşiretleri kendi sinsi emellerine alet edemeyeceklerini farketmeye başladı. Harekâtın dizginlerinin elinden kaçmaya yüz tuttuğunu anladığından Ali Galip silahlı aşiretleri dağıtmaya karar verdi. Noel, aşiret ağalarının bu duruma sevindiklerini zira o, bu bölgedeki aşiretlerin Kuva-yı Milliye yanlısı olduklarını belirtmektedir⁴³. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa 15 Eylül'de Malatya Mutasarrıfı Hacı Kaya ve Şatızâde Mustafa ağalara kendileriyle işbirliği konusunda gösterdikleri yakınlıktan dolayı teşekkür etmiştir⁴⁴. Netice itibarıyla Hacı Bedir Ağa, Ali Galip ve Noelin tekliflerini redderek onların başarmalarına dolaylı olarak engel olmuştur denilebilir.

Hacı Bedir Ağa'nın Antep Savunmasına Katkısı

Binbaşı Noel'in Güneydoğu Anadolu ile ilgili bütün planlarını boşa çıkarıp Osmanlı ülkesinden çıkarılmasına vesile olan Hacı Bedir Ağa'nın Fransız işgaline uğrayan Antep ve Urfa savunmalarına da önemli miktarda aşiret kuvvetleriyle katılarak yararlı hizmetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. 300'den fazla aşiret mensubu ile V. Fırka emrinde Antep'in yardımına koşmuş ve birçok çatışmaya girmiştir. Hacı Bedir Ağa 20-27 Eylül 1920 tarihleri arasında Nafak Boğazı'nda ve Sinan cephesinde başarılı savunmalar yapmıştır. Hacı Bedir Ağa söz konusu cephelerdeki çarpışmalarda kuvvetlerinden 20 kişiyi kaybetmiş ve kendisi de yaralanmıştır⁴⁵. Söz konusu çarpışmalarla ilgili olarak Hacı Bedir Ağa'nın 29 Ekim 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta "Fransız muhabere kıtaatı ile Antep civarında Sinan Cephesi'nde vuku bulan muharebede kıtasını ve hüviyetini tayin ve tasrih etmediği Ziya Bey ismindeki zattan şikâyet ederek, Ziya Bey'den istenilen kılavuzu vermemek ve Hüseyin Efendi çetesiyle mitralyözünü alarak ricat etmesi yüzünden kuvvetlerinin yirmi kişisinin ziyanının ve kendisinin de yaralanmasına sebebiyet verdiği" ifade olunmuştur⁴⁶.

⁴² Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 551.

⁴³ Öke, *age.*, s. 97.

⁴⁴ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, c. IV, Ankara 2006, s. 71.

⁴⁵ Doğan, *age.*, s. 569-570.

⁴⁶ Doğan, *age.*, s. 570.

Hacı Bedir Ağa Birecik'te tedavi görmüştür. Antep Milletvekili Abdurrahman Lami Efendi 11 Kasım 1920'de Antep'teki askeri durumla ilgili olarak Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bir soru önergesi vermiş, bu soru önergesinin 20 Aralık 1920'de görüşülmesi esnasında söz alan Malatya Milletvekili Feyzi Efendi, Antep savunmasına giden Hacı Bedir Ağa'nın ayağından vurularak yaralandığını ve tedavi amacıyla Urfa'ya geldiğini, tedaviden sonra evine gidip ailesi efradını görmek ve avdet ederek bir daha Fransızlarla çarpışmak üzere gideceğini kendisine telgrafla bildirdiğini belirtmiştir. Yine oranın eşrafından gayet cesur bir adam olan Emin Ağa dedikleri şahsın da onunla beraber gittiğini ifade etmiştir⁴⁷. Malatya Milletvekili Feyzi Efendi'nin Meclis kürsüsünde verdiği bilgiler Hacı Bedir Ağa'nın yarasının tedavisinden sonrada cepheye mücadeleye devam ettiğini göstermektedir. Nitekim 31 Aralık 1920'de de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yazılan şifreli telgrafta Besni'den Antep Cephesi'ne bin kadar gönüllü erin geleceğinin bildirildiği ancak şu ana kadar 150 kişinin geldiği, diğerlerinden bir haber alınamadığı belirtilmiştir. Yine aynı tarihli diğer belgede de Mutasarrıf Şükrü Bey tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen telgrafta Hacı Bedir Ağa ile bazı aşiret reisleri tarafından toplanan 65'i süvari 196'sı piyade olmak üzere 261 kişilik milli bir kuvvetin 5. Fırka emrine verildiği ifade edilmiştir⁴⁸.

Hacı Bedir Ağa'nın Urfa Savunmasına Katkısı

Hacı Bedir Ağa'nın Antep'te Fransızlara karşı verdiği mücadeleden sonra bu defa yine Fransız işgalinde bulunan Urfa savunmasında bulunan milli kuvvetlere katılmak üzere Rışvan Aşireti kuvvetleri ile Urfa'ya hareket etmiştir. Bu millî kuvvetlerin yola çıktıkları bildirilmişse de Urfa'daki millî kuvvetlerin mevcudu o kadar fazlalaşmıştı ki hem bunların hem de Urfa halkının yiyecek ihtiyacı büyük bir problem hâline gelmişti. Bu nedenle Kolordu, Elazığ Askerlik Dairesi'ne emir vererek yiyecek sıkıntısı çekilmemesi için bu kuvvetlerin gönderilmemesini istemiştir. Ancak daha sonra Urfa savunmasının Türklerin aleyhine doğru bir seyir takip etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa XIII. Kolordu'ya emir vererek gereken tüm önlemlerin alınmasını istemiştir. Bu emir üzerine XIII. Kolordu Hacı Bedir Ağa komutasındaki kuvvetler ile Adıyaman ve Samsat'taki kuvvetlerine Urfa'ya hareket emri vermiştir. Hareket emri üzerine Samsat'tan 600, Adıyaman'dan 100 kişilik bir milli kuvvet ve Rışvanlı Hacı Bedir Ağa idaresindeki 1000 kişiden oluşan kuvvet ile 14 Şubat 1920'de Urfa'ya doğru yola çıkmışlardır. XIII. Kolordu Komutanlığının üst makamlara

⁴⁷ Mehmet Gündüz, "Hacı Bedir Ağa'nın Millî Mücadeledeki Rolü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 100, Güz 2019, s. 425.

⁴⁸ Doğan, *age*, s. 571.

gönderdiği bir raporda Urfa'da 3000 kişilik bir Kuva-yı Milliye'nin hazır beklediğini bildirmiştir. Urfa savunmasına katılan 3000 kişilik kuvvetin 1000 kişilik üçte birlik kısmının Rışvan Aşireti kuvvetlerinden oluştuğu görülmektedir⁴⁹.

Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa safında yer alan Hacı Bedir Ağa milletvekili seçildikten sonra da adamlarıyla birlikte Güney Cephesi'nde Antep ve Urfa savunmalarına bilfiil katılarak önemli yararlıklar göstermiştir. Bu mücadeleler sırasında yaralanmış olan Hacı Bedir Ağa'ya İstiklal Madalyası verilmesi için Gaziantep milletvekili, eski Maraş ve Antep havalisi umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Kılıç Ali Bey, Meclis Başkanlığı'na teklifte bulunmuştur. Söz konusu teklifin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesinden sonra Millî Mücadele'deki yararlı faaliyetleri dolayısıyla Hacı Bedir Ağa'ya İstiklal Madalyası tevcih edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Divan-ı Riyaset Başkanlığı 10 Şubat 1925 tarihli dokuzuncu toplantısında Hacı Bedir Ağa'ya İstiklal Madalyası verilmesini Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na sunmuştur⁵⁰.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Karabekir tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na sunulan teklifte Hacı Bedir Ağa'nın kırmızı-yeşil kurdeleli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmesi teklif edilmiş, bu teklif kabul edilmiştir⁵¹. Malatya Milletvekili Hacı Bedir Ağa'nın İstiklal Madalyası alması için gerekli belgeler tanzim edilerek ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na 16 Şubat 1925 tarihinde gönderilmiştir⁵². Sonuçta Hacı Bedir Ağa'nın Millî Mücadele'ye yaptığı hizmetler yönetim ve meclis tarafından da takdir edilerek kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Sonuç

Millî Mücadele döneminde işgale uğrayan bölgelerde yerel kuvvetlerin işgalcilere karşı verdikleri mücadelelerde işgal bölgesindeki halkın kahramanca savunmasının yanı sıra diğer bölgelerden gelen milli kuvvetlerin de bu savunmaya katkıları yadsınamaz. Bunlardan birisi de aşiret kuvvetleridir. Millî Mücadele'de Güney Cephesi'nde gerek düşmana karşı hazırlıkları sekteye uğratacak olan gerekse halkın canına ve malına kasteden eşkıyanın bertaraf edilmesinde görev alarak devlete önemli hizmetlerde bulunan Karayılan'ın işgalci Fransızlara karşı da öncelikle Maraş'a sevk edilen Fransız askeri, silah, mühimmat ve erzak konvoyunun ele geçirilerek bir kısım askerini bertaraf bir kısmını da esir eden Karayılan ve arkadaşlarının Maraş'ın kurtuluşunda önemli bir paya sahip oldukları düşünülmektedir. Zira Karayılan ve maiyeti önemli

⁴⁹ İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, Ankara 1992, s. 201.

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, c. XIII, Birleşim.53, s. 310-311.

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, c. XIII, Birleşim.53, s. 311.

⁵² Gündüz, *age.*, s. 428.

miktardaki silah ve mühimmatın Maraştaki işgalci Fransızlara ulaşmasına mani olmuşlardır. Aynı şekilde Antep savunmasında da gerek yol savaşlarında gerekse şehir içi çatışmalarında savaşıarak en son aldığı Sarımsaktepe'yi savunma görevinde iken şehit olarak Antep'in kurtuluşu uğrunda canını feda etmiştir.

Araştırmaya konu olan Rışvan Aşireti mensubu kahramanlardan birisi de Hacı Bedir Ağa'dır. Hacı Bedir Ağa'nın da tıpkı Karayılan gibi iki aşamalı katkı ve hizmetleri görülmektedir. Ali Galip ve İngiliz subayı Noel'in Sivas Kongresi'ni dağıtma ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklama teşebbüslerini boşa çıkarmıştır. Bu aşamada ikinci hizmeti de Binbaşı Noel'e destek vermeyerek Güneydoğu Anadolu ile ilgili planlarını akamete uğratmış ve başarısız olarak Osmanlı ülkesini terketmesine vesile olmuştur denilebilir.

Hacı Bedir Ağa ikinci olarak Fransız işgaline uğrayan Antep ve Urfa'nın savunmasına Rışvan Aşireti halkından tertip ettiği önemli sayıdaki kuvvetlerle destek vermiş, kendisi çarpışmalarda yaralanmış ancak tekrar cepheye gitmekten geri durmamıştır. Bütün bunların sonucunda hem Türkiye Büyük Millet Meclisi hem de Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini kazanarak İstiklal madalyası ile taltif edilmiştir.

Rışvan Aşireti liderlerinin tertip ettikleri aşiret kuvvetleri ile bizzat düşmanla çarpışmalarda yer aldıkları gibi cephe gerisinde kalan Rışvan Aşireti beylerinin de Fransızların Maraş'ı işgallerini protesto ederek çekilen protesto telgraflarına imzalarını koydukları görülmektedir.

Sonuç olarak askeri bir görevde olmadıkları halde Rışvan Aşireti mensuplarının beyleri ve halkıyla gönüllü olarak Millî Mücadele'de Güney Cephesi'nde görev alarak Maraş, Antep ve Urfa'nın savunmasına önemli katkılarda bulundukları anlaşılmaktadır. Bu durum ancak Rışvan Aşireti beyleri ve halkının vatan sevgisi ve ülkenin bütünlüğü ile milletin birliğine olan inancı ile açıklanabilir.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

BOA, Tahrir Defterleri, No. 71, 123, 181.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, c. XIII, Birleşim.53.

B. Araştırma ve İncelemeler

Abadi, *Türk verdüni Gaziantep'in Dört Muhasarası*, Mütercimi: Necmettin, Matbaa-Askeriyeye, Dersaadet 1339.

Akbıyık, Yaşar, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, c. I, TTK Basımevi, Ankara 1986.

Atatürk'ün *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, c. IV, Ankara 2006.

Büyükoğlu, Reşit Yaşar, "Millî Mücadele Dönemi'nde Antep Savunmasında Kararılan", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu Bildiriler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss. 267-283.

Doğan, Hamdi, "Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 2012, ss. 555-585.

Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan, Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi*, May Yayınları, İstanbul 1967. Erdeha, Kâmil, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

Gündüz, Mehmet, "Hacı Bedir Ağa'nın Millî Mücadeledeki Rolü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 100, Güz 2019, s. 415-448.

Lohanizade, Mustafa Nurettin, *Hubb-i İstiklâlin Âbidesi Gaziantep Müdafası*, Günümüz Türkçesine Çeviren: Mehmet Ali Akidil, Kastaş Yayınları İstanbul 1989.

Öke, M. Kemal, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Ankara.1988.

Özçelik, İsmail, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, Ankara 1992.

Özkarıcı, Mehmet, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş 46*, II. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Öztürk, Ayhan, *Millî Mücadele'de Gaziantep*, Geçit Yayınları, Kayseri 1994.

Söylemez, Faruk, "Antep Savunması Kahramanı Kararılan'ın Kimliği ve Faaliyetleri", *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*, Gaziantep 2018, s. 731-746.

_____, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

_____, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş Ve Çevresinde

Eşkîyalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, (2007), s. 69-85.

Taştemir, Mehmet, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısın-ı Mansur, Gerger, Kahta), Sosyal ve İktisadî Tarihi*, TTK Yayınları. Ankara 1999.

TEK PARTİ DÖNEMİ MARAŞ VALİLERİ VE FAALİYETLERİ (1923-1946)

CENGİZ ŞAVKILI* - DERYA TOKUR**

Giriş

Kahramanmaraş, güney Anadolu’da bir vilayet merkezi olup, Ahır Dağı kütesinin cenup (güney) eteklerinde, kendi ismi verilen ovanın şimal (kuzey) kenarında, deniz seviyesinden 620-760 metre irtifada meyilli bir satuh üzerine kurulmuştur.¹ Kahramanmaraş’ta yapılan yüzey araştırmaları bölgenin tarihinin Yontma Taş Devrine kadar uzandığı ortaya çıkarmıştır.² Maraş’ın bilinen tarihi, Anadolu’da ilk siyasi birliği kuran Hititlere dayanır.³ Tarihi süreçte Maraş topraklarında Hitit, Asur, Pers, Makedon, Grek, Roma medeniyetlerinin yanı sıra Sâsânî, Bizans, Müslüman Araplar, Selçuklular ve Osmanlı Devleti hüküm sürmüştür.⁴ Anadolu’nun en eski kentlerinden biri olan Maraş tarihsel süreç içerisinde; Maraj, Markasi, Marasion, Margas, Margaji, Marah, Maraksium, Marassion ve Mer’aş gibi değişik şekillerde söylenen ve yazılan isimlerle anılmıştır.⁵ İlin adının Kahramanmaraş olması ise 1973’te gerçekleşmiştir. Maraş Milletvekilleri M. Zekeriya Kürşad ile İbrahim Öztürk’ün verdikleri kanun teklifleri, 7 Şubat 1973 tarihinde kanunlaşmış ve 1657 sayılı Kanunla, Kurtuluş Savaşı’nda gösterdiği üstün başarılarından dolayı Maraş’a kahramanlık unvanı verilerek, ilin adı “Kahramanmaraş” olarak değiştirilmiştir.⁶

Kesin olmamakla birlikte bazı kaynaklarda Maraş’ın ilk defa Malazgirt Savaşı’ndan sonra Anadolu’nun güneyine yönelik fetihler sırasında, 1085’te Selçuklu komutanlarından Emir Buldacı tarafından ele geçirildiği ifade edilmekte-

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Besim Darkot, “Maraş”, *İA*, C. VII, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 310.

² İsmail Kılıç Kökten, “Maraş Vilayetinde Tarihten Dip Tarihe Giriş” *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: X-1, 1960, s. 46; İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2011, s. 40-53.

³ Tufan Gündüz, “Kahramanmaraş”, *DİA*, C. XXIV, TDV Yayınları, İSAM, İstanbul, 2001, s. 192.

⁴ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Yay. Haz: İlyas Gökhan-Mehmet Karataş, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, s. 17.

⁵ İlyas Gökhan, “Maraş ve İlçelerinin İsimlerinin Oluşması”, *Akdeniz’in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Kahramanmaraş, 2014, s. 17.

⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 33, Dönem: 3, B. 52, TBMM Matbaası, Ankara, 1973, s. 258; *Resmî Gazete*, S. 14446, 12 Şubat 1973, s. 1; Mesut, Dedeoğlu, *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, Lazer Ofset Matbacılık Tesisleri, Ankara, 1996, s. 5.

dir.⁷ 1337-1522 yılları arasında Maraş ve Elbistan yöresinde kurulan Dulkadir Beyliği ise bölgede yaklaşık iki asra yakın hüküm sürmüştür.⁸ 1522’de Şehsuvaroğlu Ali Bey’in öldürülmesinden sonra da Maraş ve Elbistan yöresi kesin olarak Osmanlı Devletine bağlanmıştır.⁹ XVII. Yüzyılda Maraş, beylerbeyi ya da vezir rütbesindeki valiler tarafından idare edilmiştir.¹⁰ XVIII. Yüzyılda Rumeli ve Anadolu’da 28 eyaletli bir yapılanma oluşturulmuştu. Maraş’ın da bu eyaletlerden birisi olduğu görülmektedir.¹¹ 1850 yılında Adana eyaletine bağlanan Maraş, 1853’te ise müstakil bir mutasarrıflık oldu. 1866 yılına kadar müstakil bir sancak olarak idare edilen Maraş, bu tarihte Halep’e yakınlığı ve idari alanda kolaylık sağlanacağı düşüncesiyle Halep eyaletine bağlanmıştır.¹² 1867 yılında Halep Vilayetine bağlanan Maraş Sancağı 1872 yılında Halep Vilayetinden ayrılarak Maraş Vilayeti adını almıştır. Ardından 1915 yılında tekrar müstakil bir sancak haline getirilmiştir. 1921 Anayasasının 12. maddesi gereğince yapılan değişiklikle “Müstakil Liva” konumunda bulunan Maraş, vilayet statüsüne dâhil edilmiştir.¹³

Mülki idare alanında Cumhuriyetin ilk altı yılında köklü bir değişiklik yapılmamış, 1921 Anayasası ile getirilen düzen devam etmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak da bilinen 1921 Anayasası ile ülkede yerel yönetimler yeniden düzenlenmiştir. Buna göre Türkiye coğrafi durumu ve iktisadi ilişkileri açısından vilayetlere ayrılmış, vilayetler kazalara, kazalar ise nahiyelere bölünmüştür. Anayasanın 11 ve 14. maddeleri ile “Vilayet denilen idari birim, manevi şahsiyet ve özerkliğe sahiptir ve vilayetlerde Büyük Millet Meclisi’nin vekili ve mümessili olarak bir vali bulunur” esaslarını ortaya koymaktadır.¹⁴ 1924 Anayasası ise 89. 90 ve 91. maddelerindeki vilayet ile ilgili hükümlerde 1921 Anayasasına bağlı kalmıştır.¹⁵ Mülki idare alanında biriken problemlere temel bir çözüm arayışı sonucunda ise 5 Mayıs 1929 tarihli Vilayet İdaresi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun 1924 Anayasasının idare şekli ve idari taksimatla ilgili hü-

⁷ Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 1; Selim Kaya, “Selçuklular Döneminde Maraş Şehri”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, s. 71-72.

⁸ Yinanç, *a.g.e.*, s. VII.

⁹ *Yurt Ansiklopedisi*, “K. Maraş”, C. 8, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 5661.

¹⁰ Mustafa Keskin, Hasan Arslan, “17. Yüzyılda Maraş Valileri/Beylerbeyleri”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu* (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş), C. II, Kahramanmaraş, 2013, s. 13-54.

¹¹ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 10; *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, s. 5662.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C.8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 340; Ayhan Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1999, s. 14.

¹³ Tuncer Cavlak, “Cumhuriyet Döneminde İdari Taksimat ve Mülki Teşkilat (1923-1950)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 1990, s. 60-62.

¹⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, YKY., İstanbul 2019, s.263-264.

¹⁵ Cavlak, *a.g.t.*, s. 62.

kümlelerini korumakla beraber vali ve kaymakamları merkezin etkili ve güçlü temsilcileri durumuna getirmiş ve 1949 tarihli “İl İdaresi Kanunu” çıkıncaya kadar 20 yılı aşkın bir süre boyunca yürürlükte kalmıştır.¹⁶

Millî Mücadelenin ardından tüm Anadolu’da olduğu gibi Maraş’ta da yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Bu olaylar sırasında tahribata uğrayan şehir Cumhuriyetin başlarından itibaren gittikçe hızlanan bir gelişme göstermiştir.¹⁷ Maraş Vilayeti yeni düzenlemelerden sonra 1925-1926 yılında; Pazarcık, Elbistan, Göksun ve Andırın olmak üzere dört kazadan meydana gelmiştir.¹⁸ 1933 yılına kadar mevcut mülki taksimatla idare edilen Maraş Vilayeti, bu yıldan sonra meydana gelen yönetsel bir değişiklikle Pazarcık Kazası Gaziantep’e bağlanmış ve bu durum yeni bir düzenleme yapılan 1944 yılına kadar devam etmiştir.¹⁹ Başlangıçta dört ilçeye sahip olan Maraş’ın, 1944 de Afşin ve 1960 yılında ise Türkoğlu’nun ilçe yapılmasıyla ilçe sayısı altıya çıkmıştır.²⁰ 1987 yılında çıkarılan 3392 sayılı Kanunla Çağlayancerit, 20 Mayıs 1990 tarihinde çıkarılan 3644 sayılı Kanunla Nurhak ve Ekinözü ilçe yapılmış ve böylece Kahramanmaraş’ın ilçe sayısı 9’a çıkmıştır.²¹

1. Cumhuriyet Dönemi Maraş Valileri (1923-1946)

Cumhuriyet’in ilk yıllarında vali ve vilayet makamı ile ilgili değişiklik yapılmamış ve 26 Mart 1913 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile getirilen düzen devam ettirilmiştir.²² Böylece, valilere doğrudan doğruya daha önce merkeze ait olan ve kanunen belirlenen konularda karar verme hakkı verilmiştir. Bu yetkiyle bir vilayetin valisi, bir takım küçük ve büyük memurları seçme veya onaylama hakkına sahip olmuş, tayini merkeze ait memurlar hakkında şikâyet hakkı verilmiş ve hâkimler dışındaki bütün memurlar hakkında uyarı, takdir, maaş kesintisi yapma, maaş düşürme, sınıf düşürme veya görevden alma hakkına sahip olmuşlardır. 18 Nisan 1929 tarihli ve 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu ile ise valilerin her vekâletin ayrı ayrı mümessili olup, vilayete ait işlerde vekâletlerle haberleşmesi hükmü getirilmiştir. 1929 tarihli Vilayet Kanunu’nun 1913 düzenlemesinden farkı, valinin her ay sonunda ve gerek gördüğü diğer zamanlarda hâkimler ve ordu mensupları dışındaki, idare ve şube reislerini ve gerek gördüğü diğer memurları heyet halinde toplayarak vilayet işleri

¹⁶ Ali Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938)*, Ocak Yayınları, Ankara 1998, s. 32-33.

¹⁷ Metin Tuncel, “Bugünkü Kahramanmaraş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 196.

¹⁸ *T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926)*, İstanbul Matbaa-i Amire, İstanbul, 1926, s. 830-831.

¹⁹ *BCA*, 490.1.0.0.496.1997.5.

²⁰ *Maraş İl Yıllığı 1967*, Dönmez Ofset, Ankara, s. 22.

²¹ T.C. Kahramanmaraş Valiliği/Kaymakamlıklarımız, 14.11.2013.

²² Serap Tabak, “İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1997, s. 217.

hakkında kendilerinden malumat alması olmuştur.²³ Aynı zamanda bu kanuna göre vali; “vilayette devletin temsilcisi, vekâletlerin idari ve siyasi vasıtalarını yerine getiren ve vilayetin genel idaresinden sorumlu kişi” olarak nitelendirilmiştir.²⁴ Bu kanun çerçevesinde valilerin başlıca görevleri şunlardır:

1. Vilayette huzur ve asayişin sağlanması,
2. Maarifin yayılması ve genişlemesi için gerekli vasıtaların temini,
3. Ticaret, ziraat, sanayi ve nakliye gibi üretim vasıtalarını geliştirmek için gereken tedbirlerin alınması,
4. Umumi sağlığın korunması ve sağlık hizmetlerinin temini için gereken çalışmaların yapılması,
5. Kaçakçılığın önlenmesi,
6. Vilayet dâhilindeki bayındırlık işlerine dair teşebbüs ve çalışmalar,
7. Devlet dairelerinin teftiş ve denetlenmesi,
8. Orman yangınlarının önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması,
9. Köy Kanunu’nun tatbikini temin edecek şartların hazırlanması.²⁵

Cumhuriyet Döneminde Kahramanmaraş’ta çok sayıda vali görev yapmıştır. Ancak Atatürk Döneminde görev yapan valilerle ilgili olarak, yazılıp çizilen bazı eserlerde yanlışlıklar göze çarpmaktadır.²⁶ Bu yanlışlıkları düzeltmek açısından da faydalı olacağına inandığımızdan Cumhuriyet Dönemi’nde Maraş’ta görev yapan valileri şu şekilde sıralayabiliriz:²⁷

1. Ahmet Ekrem Engür (Sicil No: 86-Görev Süresi: 25.09.1922-06.06.1925).
2. Mehmet Halit Aksoy (Sicil No: 1176- Görev Süresi: 15.06.1925-20.07.1926).
3. Sabri Bey (Sicil No: 2017-Görev Süresi: 31.07.1926-01.02.1929).
4. Mustafa Ferruh Yazıcıoğlu (Sicil No: 732-Görev Süresi: 10.03.1929-07.02.1931).²⁸
5. Bekir Sami Baran (Sicil No: 873-Görev Süresi: 16.02.31-20.08.1932).
6. Mehmet Arif Bey (Sicil No: 1146-Görev Süresi: 18.07.1932-25.12.1932).
7. Mehmet Fahrettin Kiper (Sicil No: 640-Görev Süresi: 25.01.1933-31.12.1934).

²³ Tabak, *a.g.t.*, s. 218.

²⁴ *Resmî Gazete*, S. 1184, 05.05.1929, s. 7161.

²⁵ Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 227, *Resmî Gazete*, S. 1184, 05.05.1929, s. 7162-7163.

²⁶ Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 14-184.

²⁷ <http://www.kahramanmaras.gov.tr/gecmis-donem-valilerimiz>, Erişim Tarihi: 26.05.2021.

²⁸ Mustafa Ferruh (Yazıcıoğlu), Maraş il yıllıklarında ve resmi sitelerde Maraş valisi olarak görülmemektedir. Bkz. *Maraş il Yıllığı 1967*, s. 7; Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 45.

8. Mustafa Adlî Bayman (Sicil No: 2855-Görev Süresi: 20.06.1935-30.08.1936).
9. Salih Cemâl Gülen (Sicil No: 905-Görev Süresi: 30.08.1936-21.02.1937).
10. Osman Nuri Şahinbaş (Sicil No: 2895-Görev Süresi: 21.07.1937-17.12.1938).
11. İbrahim Sabri Çıtak (Sicil No: 1854-Görev Süresi: 20.12.1938-29.05.1939).
12. Salim Özdemir Günday (Sicil No: 869-Görev Süresi: 12.06.1939-20.04.1942).
13. Mustafa Kudrettin Kantoğlu (Görev Süresi: 07.05.1942-27.01.1944).
14. Ahmet Refik Noyan (Görev Süresi: 05.02.1944-20.04.1946).

Yukarıda saydığımız valiler Cumhuriyetin ilanından sonra Maraş vilayeti-nin kazanmış olduğu yeni statüye göre görev yapmışlardır. Bu valilerin faaliyetlerini görev ve yetkileri çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Söz konusu edilen valilerin çalışmaları incelendiğinde ise yapılan faaliyetlerin belirlenen görevler dâhilinde olduğu görülmektedir.

2. Atatürk Dönemi Maraş Valileri Ve Faaliyetleri (1923-1938)

Cumhuriyet Dönemi öncesi Kırşehir ve Maraş sancakları mutasarrıflığı görevinde bulunan Ahmet Ekrem Engür, Mal müdürlüklerinden Mehmet Şefik Efendi ile Habibe Hanım'ın oğludur. 1883 (1299) yılında Ankara'da doğan Engür, ortaöğrenimini Ankara İdadisi'nde tamamladı. Mekteb-i Mülkiye'den 1907 (1323)'de mezun oldu. Mülki idarenin çeşitli kademelerinde görev yapan Engür, 1923-1925 yılları arasında ise Maraş Valiliği görevinde bulunmuştur. Engür, Nisan 1940'ta Denizli Valisi iken emekli olduktan sonra, ikamet ettiği İstanbul'da 8 Mayıs 1948'de vefat etti.²⁹

1925-1926 yılları arasında Maraş valiliği görevinde bulunan Mehmet Halit Aksoy, İbradılı Hoca Musazade Kadı Ali Rıza Bey ve Feride Hanımın oğludur. Mehmet Halit Aksoy, Şapka Kanunu'nun çıkartıldığı 25 Kasım 1925 tarihinde Maraş Valisi olarak görev yapmaktaydı. Dolayısıyla Maraş'ta Şapka Kanunu ile ilgili hadiseler ve tutuklamalar onun valiliği döneminde vuku bulmuştur. Maraş'ta yaklaşık 1 yıl valilik yaptıktan sonra 1926 yılında Bitlis Valiliği'ne atanmıştır. 1947 yılında Zonguldak Valisi iken emekli olan Aksoy, 1972 yılında vefat etmiştir.³⁰

²⁹ Baltaoğlu, a.g.e., s. 291; Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923)*, C. III, Mars Matbaası, Ankara, 1969, s. 1123-1124.

³⁰ Mehmet Yılmaz, Fedayi Yağar, "Aksoy, Mehmet Halit", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C.1, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2017, s. 168.

Harbiye mezunu olan Sabri Bey, Siverek valiliği ile valilik görevine başlamış ve 31.07.1926-01.02.1929 tarihleri arasında 916 gün Maraş valiliği yapmıştır.³¹

Kadı'lardan Çavuşzade Mustafa Kâzım Efendi'nin oğlu olan Mustafa Ferruh Yazıcıoğlu, 1886 yılında İstanbul'da doğdu. Ağustos 1910'da Mülkiye'den mezun olduktan sonra 1913 yılında meslek hayatına başlayarak birçok yerde kaymakamlık, mülkiye müfettişliği ve valilik yapmıştır. Mustafa Ferruh Yazıcıoğlu, Mayıs 1929 tarihinde Maraş Valiliği görevine getirilmiştir.³² Mustafa Ferruh Yazıcıoğlu, 10 Mart 1929 tarihinde başladığı valilik görevini 7 Şubat 1931 tarihine kadar sürdürmüştür.³³

Bekir Sami (Baran) Bey, Topkapı Sarayı müstahdemliğinden emekli Erzurumlu Hacı Selim Efendi ile Zeliha Hanım'ın oğlu olarak 1893 yılında Erzurum'un Hasankale kazasına bağlı Aha köyünde dünyaya geldi. Yükseköğrenimini Mülkiye Mektebinde tamamlayarak Ekim 1914'te Mülkiyeden "iyi" derece ile mezun oldu.³⁴ Mezuniyetinin ardından 1914 yılında nahiye müdürlüğü ile memuriyet hayatına başlamıştır. Birçok yerde kaymakamlık yaptıktan sonra 1924'te Çankırı Valiliğine yükseltildi. Bundan sonra sırasıyla Van, Maraş, Yozgat, Ordu, Kırşehir Valiliklerine nakledildi.³⁵ Bekir Sami Baran, 16 Şubat 1931 yılında nakledildiği Maraş Valiliği görevini 20 Ağustos 1932 tarihine kadar 551 gün devam ettirmiştir.³⁶

Mehmet Arif Bey, Manisa'nın ileri gelenlerinden Ali Rıza Efendi'nin oğludur. 1900 yılında mülkiyeden mezun olduktan sonra, 1903 yılında Gördes kaymakam vekilliği ile memuriyet hayatına başlamıştır. Birçok yerde kaymakamlık yaptıktan sonra 1923 yılında valiliğe terfi ederek Siirt Valiliğine getirildi. İskân müfettişliği ve mülkiye müfettişlikleri görevlerinde de bulunan Arif Bey, 18 Temmuz 1932'de tayin edildiği Maraş Valiliği görevinden 25 Aralık 1932'de emekliye sevk edildi.³⁷

Mustafa Adli Bayman, Aydın Sancağı Nüfus memurlarından Adli Bey ile Aliye Hanım'ın oğlu olarak 1892'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Selanik Askeri Rüstiyesinde orta, İttihat ve Terakki İdadisi'nde lise öğrenimini tamamlamış ve Ekim 1913'te Mülkiye'den mezun olmuştur. 1921 yılında Yunanlılara esir düşmüş ve 1922'de esir kampından kaçmıştır. Mülki idare ve bürokrasinin

³¹ Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 180.

³² Çankaya, *a.g.e.*, C. IV, s. 1326.

³³ Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 45.

³⁴ Tülay Aydın, "Baran, Bekir Sami", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Yayın No:146, C. II, Kahramanmaraş, 2017, s.47.

³⁵ Çankaya, *a.g.e.*, C. IV, 1620.

³⁶ Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 146.

³⁷ Çankaya, *a.g.e.*, C. III, 860; Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 156.

çeşitli kademelerinde çalıştıktan sonra 1935 ve 1936'da Maraş, 1936 ve 1939 yılları arasında da Kayseri valiliği yapmıştır. Bayman, 24 Nisan 1953'te Konya vali muavinliği görevinde iken emekli olmuş ve 23 Temmuz 1959 tarihinde ise İzmir'de vefat etmiştir.³⁸

Mustafa Adli Bayman, 20 Haziran 1935 ile 30 Ağustos 1936 tarihleri arasında Maraş valiliği yapmıştır. Bayman, 19 Haziran'da Maraş'a gelmiş ve Eloğlu İstasyonunda büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır.³⁹ Bayman, görevine başlar başlamaz halkın isteklerini dikkate alarak her gün sabahdan öğleye kadar vilayet makamında halkın dilek ve şikâyetlerinin dinleneceğini duyurmuştur. Maraş'ta yaptığı tetkiklerde Bayman'ın ilk dikkatini çeken konu şehrin su sıkıntısı olmuştur. Söz konusu dönemde şehirde 30 binden fazla nüfusun olduğu ve şehrin su ihtiyacının Pınarbaşı'ndan çıkan iki ana kaynaktan elde edildiği bilinmektedir. Fakat suyun bu kaynaklardan şehre gelinceye kadar geçtiği üzeri taşlarla örtülü kanallarda sağlıklı ve yabancı maddelerin bulunması, kanallara yağmur suyunun dolması, şehre girdikten sonra suyun toprak kütüklerden ve bazı mahallelerde açıktan geçerek evlere gelmesinden dolayı içme suyu oldukça sağlıklı durumdadır. Bu durumda sağlıklı içme suyundan doğabilecek hastalıklara dikkat çeken Adli Bayman, suyun daha fenni bir tesisatla şehre getirtilerek ev ve çeşmelere dağıtılması için gerekli tesisat çalışmalarını başlatmıştır.⁴⁰ Vali Bayman ile uyum içinde çalışan 1933-1939 yılları arasında Maraş Belediye Başkanı olarak görevlendirilen Hasan Sukûti Tükel'de şehrin su sorunu ile ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur. Tükel, göreve başladığında, Maraş'ın bol su veren tabii kaynakları olmasına rağmen nüfuz sahibi bazı kimselerin bu su kaynaklarını tasarruflarında tuttuklarını ve fakir halkın sudan mahrum bırakıldığını, bazı mahallelere yapılan çeşmelerin başında kadınların su almak için sabahlara kadar inleşerek beklemek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir.⁴¹ Belediyenin yaptığı çalışmalar sonucunda, şehrin bol olan menba sularından istifade edilerek, sular fenni şekilde şehre dağıtılmış ve münasip yerlere otomatik çeşmeler yaptırılmıştır. Böylece bakımsızlıktan susuz kalan mahalleler suya kavuşmuştur.⁴²

10.07.1936 tarihli genelge ile parti başkanlıkları valilere verilmiş ve hükümet ve parti işlerinin birlikte yürütülmesi resmiyet kazanmıştı. Bu genelge sonrası Bayman, Maraş'ta valilik görevinin yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi İl

³⁸ Tülay Aydın, "Mustafa Adli Bayman", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. II, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Yayın No:146, Kahramanmaraş, 2017, s. 120.

³⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 2, Sayı: 96, 25.07.1935, s. 1.

⁴⁰ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 3, S. 128, 12.03.1936, s. 1.

⁴¹ Sükûti Tükel, *Tatlı ve Acı Hatıralar*, Piyasa Matbaası, İzmir, 1952-1953, s. 89.

⁴² *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 257, 15.10.1938, s. 15; Tükel, *a.g.e.*, s. 94.

Yönetimi Başkanlığı görevini de yapmaya başlamıştır. Vali yine bu kapsamda bir beyanname yayınlayarak, parti ve halkevi başkanlıklarını idaresi altına aldığını duyurmuştur.⁴³ Çalışmalarına başlayan vali her sabah 08.00-10.00 arasında valilik makamında bulunacağını, 10.00-12.00 arasında parti ve halkevi makamında halkın dilek ve şikâyetlerini dinleyeceğini ve öğleden sonra akşama kadar vilayet makamında çalışacağını bildirmiştir.⁴⁴

Mustafa Adli Bayman, yeni görevi olan Parti ve Halkevi Başkanlığı görevini layıkıyla yerine getirmiştir. Adli Bayman'ın başkanlığındaki Halkevi Yönetim Kurulu henüz ilk toplantısında; Sosyal Yardım ve Müze Sergiler şubelerine birer delege seçilmesi için bu şubelerin başkanlığına birer tezkere yazılması, Halkevine yeni bir radyo alınması ve yeni Halkevi binasının salon kısmının kısa sürede bitirilmesini kararlaştırmış ve gerekli çalışmaları başlatmıştır.⁴⁵ Diğer bir toplantıda ise halka ücretsiz olarak ayda iki defa sinema faaliyeti yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁶

Mustafa Adli Bayman yalnızca şehir merkezi ile ilgilenmemiş, köy ve kasabaların da eksikliklerinin giderilmesi için birçok çalışmada bulunmuştur. Maraş Valisi Bayman, köylü ve üretici halkın ellerindeki malları çok ucuza sattığının farkına varmış ve belediye ile ortak çalışmaları sonucunda şehrin kalabalık ve yol uğrağı olan bir mahallesinde yeni bir pazar yeri açmıştır.⁴⁷ 22 Ağustos 1935'te köy ve kasabaları geziye çıkan Bayman, Tekerek, Kızıldam, Hartlap, Yeniyapan, Zeytundere, Fatmalı ve Önsen köylerine uğrayarak bu köyleri incelemiş, halkı toplayarak dertlerini dinlemiş ve onlara Cumhuriyet'in ilkelerini anlatmıştır. Tekerek köyünde; köy yolunun Göksun yoluna bağlanması, köy çeşmesinin onarılması, Hartlap'ta bir okul yapılması, Önsen köyünde okulun tadilatı, köye suyun getirilmesi konuları ile numartaj muamelesinde gördüğü eksikliklerin tamamlanması için gereken emirleri vermiş ve bu işlerin yapılıp yapılmadığını kontrol edeceğini yetkililere belirtmiştir.⁴⁸ Ayrıca şimdiye kadar köylerde köy kanunun uygulanmadığının farkına varan Adli Bayman, bu büyük boşluğu kapatmak ve bütün köylerde köy kanununu uygulayarak, köylülerin Cumhuriyetin feyizlerinden istifade etmelerini sağlamak için gerekli bütün tedbirleri almıştır. Bu doğrultuda merkezi vilayete bağlı 131 köy mıntıkala-

⁴³ Tülay Aydın, "Tek Parti Döneminde CHP'nin Maraş İl Teşkilatı (1936-1946)", *Maraş Araştırmaları I*, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 262-264; *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, S. 143/4, 25.06.1936, s. 1.

⁴⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, S. 144/5, 02.07.1936, s. 1.

⁴⁵ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, S. 145/6, 09.07.1936, s. 1.

⁴⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, S. 151/12, 20.08.1936, s.1.

⁴⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, S. 122, 23.01.1936, s. 1.

⁴⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:2, S. 101, 29.08.1935, s. 1.

ra ayrılmıştır. Bu mıntukalara köy kâtipleri tayin edilerek kaymakamlara gerekli bütün direktifler verilmiştir.⁴⁹

Mustafa Adli Bayman'ın Maraş'ta geçirdiği bir yılın ardından Kayseri valiliğine tayin edilmesi üzerine memurlar ve halktan oluşan büyük bir kalabalık, valiyi Eoğlu İstasyonuna kadar uğurlamıştır. Bayman 30 Ağustos 1936'da şehirden ayrılmıştır.⁵⁰

Mustafa Adli Bayman'ın ardından göreve getirilen Salih Cemal Gülen, 30 Ağustos 1936 ile 21 Şubat 1937 tarihleri arasında Maraş valiliği yapmıştır.⁵¹ Salih Cemal Gülen, Onuncu Kolordu Harbiye Dairesi Başkâtiplerinden Yusuf Cemal Bey ile Hatice Hanım'ın oğlu olarak 1885 yılında Erzincan'da dünyaya gelmiştir. Ortaöğrenimini Erzincan Askeri Rüştîyesi ve Trabzon İdadisinde tamamlamıştır. Mülkiye Mektebinden 1910 yılında mezun olmuş ve mülki idarenin çeşitli kademelerinde görev yapmıştır. 1924'te Niğde, 1928'de Muğla, 1932'de Giresun, 1934 yılında ise Bolu valiliği görevinde bulunduktan sonra, 1936'da Maraş valiliğine başlamış, burada iken yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 21 Şubat 1937'de vefat etmiştir.⁵²

30 Ağustos 1936 tarihinde Maraş Valiliği görevine başlayan Salih Cemal Gülen, kültür işlerine oldukça önem vermiştir. Maraş'a gelir gelmez şehirdeki yatılı okulların nasıl yapılacağına dair Kültür Direktörüne yönerge vermiş; şehirdeki yol çalışmaları ve kültürel faaliyetlerinin öncelikli işler arasında olacağını beyan etmiştir.⁵³ Bir süre halkevi başkanlığı görevini de sürdüren Vali Gülen, halkevinde müziğin geliştirilmesi için Maraş Halkevi Ar Şubesi tahsisatından müzisyenlere daha fazla maaş verilmesini sağlamış ve sporcular için bir saha temin edilmesi noktasında adım atmıştır.⁵⁴ Vali Gülen, halkevi bandosunun daha mükemmel olması için bazı direktiflerde bulunmuştur. Ayrıca Kemal adındaki bir şahıs mızıka şefliğine getirilmiştir. Bu şefin gözetiminde çalışan bando, halkevinde düzenlenen aile gecesinde 4 eser ortaya koymuştur.⁵⁵

1936 yılında Trahom Hastanesi, tamir edilmekte olan parti konağına geçince, Parti ve Halkevinin de Trahom Hastanesine taşınması fikri doğmuştur. Vali Salih Cemal Gülen'in yaptığı tetkikler neticesinde Trahom Hastanesi'nin parti eski binasına taşınması dolayısıyla boş kalan Trahom Hastanesine, Memleket Hastanesi'nin naklini ve Memleket Hastanesi'ne de Partiyi taşımayı ve

⁴⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, Sayı:130, 26.03.1936, s. 1.

⁵⁰ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, S. 153/14, 03.09.1936, s. 1-6.

⁵¹ Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 167.

⁵² Çankaya, *a.g.e.*, C. IV, s. 1284-1285; Baltaoğlu, *a.g.e.*, s.167.

⁵³ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, S. 153/14, 03.09.1936, s. 1.

⁵⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, S. 154/15, 10.09.1936, s. 5.

⁵⁵ Hüsne Doğan, "Maraş Halkevi ve Faaliyetleri", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2017, s. 36.

Memleket Hastanesi'nin içindeki büyük arsaya yeniden bir halkevi binası yapılması fikri İl Yönetim Kurulunda kabul edilmiştir.⁵⁶

Dâhiliye Vekâletinin köylülerin kalkınması için bir program düzenlenmesi emri kapsamında Salih Cemal Gülen, Kültür Direktörünün başkanlığı altında ilk komisyonu düzenlemiş ve toplantıda her köyün ihtiyaçlarına göre beş yıllık program yapılarak bu programa göre çalışmalara başlanması için harekete geçilmiştir.⁵⁷ Salih Cemal Gülen, köy kalkınma işlerini görüşmek üzere 7 Aralık Pazartesi günü Maraş'a bağlı 134 köyün muhtarlarını ve nahiye müdürlerini Halkevinde toplamıştır. Bu toplantıda köy kanununun maddeleri vali ve muhtarlar tarafından belirlenmiştir.⁵⁸

18 Eylül 1936'da Göksun'u ziyareti sırasında bir ilkokulu gezerek eksiklikler konusunda rapor alan Gülen, geçen yıl başlanıp yarım kalan belediye binası için yeni bir proje hazırlatarak tekrar imara başlaması için gerekli direktifleri vermiştir.⁵⁹ Salih Cemal Gülen'in en çok önem verdiği konu ise yatılı okullar olmuştur. O dönemde köyde yaşayan çocukların üç sınıf okuduktan sonra dördüncü ve beşinci sınıflarını okumak için şehir veya kasabalara gitmesi gerekiyordu. Fakat her kazada yatılı okul bulunmuyordu. Bu kapsamda Salih Cemal Gülen Kültür Direktöründen yatılı okulların nerelerde açılması ve bu okullara bağlanması gereken köylerin sayısı hakkında bir rapor hazırlanmasını istemiştir. Ayrıca Bertiz civarında açılacak yatılı okul merkezinin yerini belirlemek için Kültür Direktörünü bu bölgeye göndermişti.⁶⁰ Kültür Direktörünün hazırladığı rapor doğrultusunda Eloğlu'nda bir yatılı okul açılma fikri oluşunca Vali Gülen, beraberinde Kültür Direktörü olduğu halde 9 Ekim 1936'da ilk yatılı okul merkezi yapılacak olan Eloğlu'na gitmiştir. Burada Eloğlu köy halkıyla ilgiledikten sonra, okul binasını ziyaret etmiş, muhtar ve ihtiyar heyetlerini toplayarak okuma ve yazmanın faydalarını, Saltanat Devriyle Cumhuriyet Dönemi arasındaki farkları açıklamış ve etrafta bulunan küçük devletlerin köylerdeki okuma dereceleri konusunda halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.⁶¹

Salih Cemal Gülen, 29 Ekim'de Halkevi Spor Şubesi Başkanı ve sporcu gençlerle bir toplantı düzenleyerek, onların parti bünyesine alınmasından dolayı şeref duyduğunu ve şehirde spor faaliyetleri için elinden gelen çalışmalarını yapacağını bildirmiştir. Bu doğrultuda Gülen'in himayesinde, 5 Kasım 1936'da şehirde ilk defa at yarışları düzenlenmiştir. Üç bölümden oluşan yarışta; birinci

⁵⁶ Doğan, a.g.t., s. 25.

⁵⁷ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:4, S. 161/22, 29.10.1936, s. 2.

⁵⁸ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:4, S. 163/28, 10.12.1936, s. 1-2.

⁵⁹ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:3, S. 156/17, 24.09.1936, s. 1.

⁶⁰ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:3, S. 155/16, 17.09.1936, s.3.

⁶¹ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:4, S. 159/20, 15.10.1936, s.1.

bölüm tay koşusu, ikinci bölüm sürat koşusu, üçüncü bölümde ise yük kaldırma koşusu şeklindeydi. İlk defa düzenlenen bu yarışta dereceye girenler vali tarafından ödüllendirilmiştir.⁶² Maraş Halkevi Spor Şubesi'nin 1936 tarihli 1 yıllık çalışma raporundan anlaşıldığı üzere; futbol, voleybol, güreş müsabakalarının yanı sıra gençlerin katıldığı atlı gezilerin yapılması ve Ceyhan Nehri'nde yüzme yarışlarının yapılması dönemin yöneticilerinin spora verdiği önemin en güzel delili olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶³

Salih Cemal Gülen Maraş'taki görevini sürdürürken ensesinde çıkan çibandan dolayı rahatsızlanmış ve diyabet hastalığının etkisiyle de zayıf düşerek, 19 Şubat 1937'de vefat etmiştir. Maraş'ta valinin cenaze törenine yaklaşık 15.000 kişi katılmış, hatta tabut sokaklardan geçtiğinde halk sokaklara sığmaz hale gelmiş, Maraşlılar çok sevdikleri valilerinin ardından gözyaşları dökmüşlerdi. Cenaze namazının Ulu Camide kılındığı sırada Maraş'ta hiçbir dükkân açık değildi, istisnasız herkes cenazeye koşmuştu.⁶⁴

Gülen'in vefatının ardından göreve gelen Osman Nuri Şahinbaş, 21 Temmuz 1937 ile 17 Aralık 1938 tarihleri arasında Maraş'ta valilik görevinde bulunmuştur.⁶⁵ Osman Nuri Şahinbaş, Hürşit Bey ile Asiye Hanım'ın oğlu olarak 1886'da Batum'da dünyaya gelmiştir. Orta öğrenimini Şam İdadisinde tamamlamıştır. Hukuk Mektebinden 1911 yılında mezun olan Şahinbaş, adli teşkilatın çeşitli kademlerinde görev yapmıştır. 1935 Edirne, 21 Temmuz 1937 ile 17 Aralık 1938 tarihlerinde Maraş, 1938 Manisa, 1947 Yozgat ve 1949 Giresun Vilayetleri valiliklerinde bulunmuştur. 1950-51 yıllarında İçişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevini yürütmüş olan Şahinbaş, 1953 yılında emekliye ayrılmış ve emekliliğini geçirdiği Trabzon'da 2 Aralık 1971'de vefat etmiştir.⁶⁶

21 Temmuz'da şehre gelen Şahinbaş, devlet erkânı ve halktan oluşan büyük bir kalabalık tarafından Eoğlu İstasyonunda karşılanmıştır.⁶⁷ Şahinbaş Maraş'a gelir gelmez, halkın dilek ve şikâyetlerini hafta içi her gün vilayet makamında çalışma saatleri içinde; cuma günleri ise saat 14.00-16.00 arasında parti binasında dinleyeceğini bildirmiştir.⁶⁸

Osman Nuri Şahinbaş, şehirde 7-16 yaşları arasında eğitim görmeyen çocukların sayısını tespit eden bir rapor hazırlanmasını istemiş ve devlet erkânının hazırladığı rapora göre şehirde 500 civarında çocuğun eğitim-öğretim görmediği tespit edilmiştir. Bu rapor üzerine Osman Şahinbaş, iki gruba ayrılan

⁶² *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 162/23, 05.11.1936, s. 3.

⁶³ *BCA*, 490.0.1.989.830.2, s. 9.

⁶⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 177/38, 04.03.1937, s. 1-2.

⁶⁵ Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 176.

⁶⁶ Baltaoğlu, *a.g.e.*, s. 340.

⁶⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 197/58, 22.07.1937, s. 1.

⁶⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 198/59, 29.07.1937, s. 1.

çocuklara Sakarya Okulu'nda kurs verilmesini sağlamıştır.⁶⁹ Her aşamada eğitim faaliyetlerini destekleyen vali, Maraş Halkevine mensup öğretmenler ve misafirlerden oluşan 30 kişilik grubu 9 Temmuz 1938'de Kayseri gezisine göndermiş ve seyahat eden ekibin bütün masraflarını kendisi karşılamıştır.⁷⁰

Vali Şahinbaş Döneminde Maraş'ta spor alanında önemli bir mesafe kat edilmiştir. Uzun süren hazırlıkların ardında at yarışlarının düzenlenmesi ve millî sporumuz olan cirit oyunları için şehirde bir spor sahasının yapılması atılan önemli adımlar arasında sayılabilir.⁷¹ Şehirde yapılan futbol ve güreş müsabakalarının yanı sıra spor alanlarının azlığından dolayı parti binasının bahçesinde tenis, voleybol ve basketbol sahalarının yapılması da dikkatleri çekmekteydi.⁷² Şahinbaş, burada gençleri spora teşvik etmek için onlarla tenis oynamıştır.⁷³

Osman Şahinbaş, köy okulları ve yol projelerine oldukça önem vermiştir. 26 Temmuz'da Maraş-Göksun yolunu denetlemeye gittiği sırasında Ceyhan köprüsü ve Kılavuzlu köy yolunun tamire ihtiyacı olduğunu fark etmiş ve tadilatı için gerekli direktifleri vermiştir.⁷⁴ 12 Ağustos 1937'de köy ve kazaları tef-tişe çıktığında ise Göksun, Andırın, Çardak, Efsus ve Elbistan'ı ziyaret ederek, belediye ve parti işlerini incelemiş, halkın sorunlarını dinlemiş ve gittiği kazalarda halkın istek ve ihtiyaçları üzerine toplantılar düzenlemiştir.⁷⁵ 31 Temmuz'da ise Eloğlundaki pansiyonlu okulun durumunu denetlemeye gitmiştir. Burada 18 köyün muhtarı ile köy okullarını ele alan toplantılar düzenlemiştir. Eloğlundaki ilk pansiyonlu okul için gerekli teminatların karşılanmasının ardından binanın temeli Osman Şahinbaş tarafından bizzat atılarak inşaata başlanmıştır.⁷⁶ 12 Eylül 1937'de ise köyün en büyük sorunu olan su sıkıntısını denetlemek için Önsen'e gitmiştir. Burada suyun kaynağına giderek incelemiş ve su tesisatı için köyün muhtarına gerekli talimatları vermiştir.⁷⁷ 7 Temmuz'da ise uzun zamandır hazırlıkları devam eden Aksu Köprüsünün temelini atarak inşaatı başlatmıştır.⁷⁸

Osman Şahinbaş henüz Maraş'a ilk geldiği günlerde hususi muhasebenin borçlarını kapatmış, aylardır maaş alamayan öğretmen, memur ve odacıların maaşlarını temin etmiş ve maliye borçlarının yarısından fazlasının ödenmesini

⁶⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 213/74, 11.11.1937, s. 2-5.

⁷⁰ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 246/107, 30.06.1938, s. 1.

⁷¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 204/65, 09.09.1937, s. 3.

⁷² *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 245/106, 23.06.1938, s. 1.

⁷³ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:5, S. 269, 08.12.1938, s. 1-3.

⁷⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 198/59, 29.07.1937, s.1.

⁷⁵ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 201/62, 19.08.1937, s. 1.

⁷⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 199/60, 05.08.1937, s.1; S. 213/74, 11.12.1937, s.1-5.

⁷⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 205/66, 16.09.1937, s.1.

⁷⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 249, 21.07.1938, s.1.

sağlamıştır. Merkez Hastanesini, Parti binasına taşıyarak şehre ihtiyacı olan daha geniş bir hastane binası temin etmiştir. Köylerde yeniden planlamaya uygun olarak 8 okul binası yaptırmış ve Akçadağ Köy Öğretmen Kursuna 39 aday göndererek, 39 köye öğretmen kazandırmıştır. Eoğlunda yapılan pansiyonlu okula her hafta giderek inşaatı yakından takip etmiş ve maddi ve manevi yardımlarda bulunmuştur. Eski Aksu Köprüsünü tamir ettirmiş, Göksun-Maraş, Kapudere-Elbistan, Göksun-Elbistan yollarının temeli atılmıştır. Göksun ve Andırın arasındaki yol araç geçecek hale getirilmiş ve Eoğlu-Antep yolu tamir edilmiştir. Hükümet dairesi tamir edilmiş ve çeşitli yerlerde yeniden planlamaya uygun 7 karakol ve Göksun'da bir jandarma dairesi yapılmıştır. Eski hastane binasının Parti binasına devrinden sonra binada tadilat yapılarak, yeni mobilyalar alınmıştır.⁷⁹

Maraş Valisi Osman Şahinbaş, Maraş'ta göreve başladığı ilk günden itibaren şehrin kalkınması için çaba sarf etmiştir. Vilayetin eski binek otomobilini belediyeye tahsis etmiştir. Maraş Belediyesi İstanbul'dan Diyamon marka 2.750 liraya 15 kişilik bir otobüs almıştır. Yeni otobüsün alınmasıyla valilikten alınan eski arabanın sıhhi otomobile dönüştürülmesi için içerisindeki iskemlelerin kaldırılması, sedye konulması ve beyaza boyanması kararlaştırılmıştır.⁸⁰

Osman Şahinbaş'ın tayin haberinin alınması üzerine Halkevindeki öğretmenler tarafından valinin şerefine veda töreni niteliğinde çay partisi düzenlenmiştir. Şahinbaş'ın ayrılışı Maraş halkını derinden üzmüş ve şehrin gazetesinde bir veda yazısı yayınlanmıştır. Şahinbaş kendisinden önce Maraş'ta valilik yapmış olan Salih Cemal Gülen'in mezarını ziyaret ettikten sonra 17 Aralık 1938'de şehirden ayrılmıştır.⁸¹

3. İnönü Dönemi Maraş Valileri Ve Faaliyetleri (1938-1946)

Osman Şahinbaş'ın ardından göreve gelen İbrahim Sabri Çıtak, 20 Aralık 1938 ile 29 Mayıs 1939 tarihleri arasında Maraş valiliği yapmıştır.⁸² İbrahim Sabri Çıtak, Edirne Reji Müdürlüğü Kantarcılarından Mehmet Rasim Bey ile Fatma Hanım'ın oğlu olarak 1879'da Şumnu'da dünyaya gelmiştir. Ortaöğrenimini Şumnu Rüştîyesi ile Edirne İdadisinde tamamlamıştır. Mülkiye Mektebinden 1903'te mezun olmuştur. Mülki idarenin çeşitli kademelerinde çalıştıktan sonra, 1924-26 arasında Tekirdağ valiliği görevinde bulunmuştur. Daha sonra Mülkiye Müfettişliği, Dâhiliye Vekâleti Teftiş Heyeti Reisliği ve Müste-

⁷⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:5, S. 269, 08.12.1938, s. 1-3.

⁸⁰ Süreyya Çetin, "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Maraş (1923-1950)", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2018, s. 31.

⁸¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 15.12.1938, s.1; 08.12.1938, s.1; 22.12.1938, s.1-2.

⁸² Baltaoğlu, a.g.e, s. 152.

şarlığı gibi çeşitli üst düzey görevler yapmıştır. 1938 ile 1939 tarihleri arasında Maraş, 1939-42 Aydın Vilayetleri valiliklerinde bulunmuştur. Aydın Valiliğinde iken; Söke kazasının teftişini yaptıktan sonra Aydın'a dönerken bindiği otomobil nehre yuvarlanmıştır. Bu kazadan sonra gözündeki hastalık ilerlediğinden, hizmetlerinin aksamaması için emekliliğini istemiş ve 20 Mart 1942'de emekli olmuştur. Çıtak, 20 Haziran 1955'te İstanbul'da vefat etmiştir.⁸³

İbrahim Sabri Çıtak il ve ilçe idarelerini teftiş etmek için sık sık ziyaretler düzenlemiştir. 10 Ocak 1939'da Eoğlu'nu ziyarete gitmiş ve burada inşası bitmek üzere olan pansiyonlu ilkokulu ziyaret etmiştir. Ziyareti sırasında köyün kuyularının üzerlerinin örtülmesi, her kuyuya birer tulumba koyulması ve köydeki bütün evlerin badana ve boyasının yapılması için muhtar ve karakola talimat vermiştir. İstasyonda tüccarların bulunduğu alanın üzerinin örtülmesi, memurlar için bir bina ve halk için bir büfe yapılmasını Nafia Müdürlüğüne iletmiştir.⁸⁴ Ayrıca Eoğlu istasyonunda mevcut iki kahvehanenin sağlıksız durumlarının düzeltilmesi ve halkın istirahatine uygun duruma getirilmesini istemiştir.⁸⁵

1939 yılının Haziran ayında, Aydın'a nakli dolayısıyla Vali Sabri Çıtak'ın şerefine, halkevinde bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya subaylar, memurlar ve halktan birçok kişi iştirak etmiştir. İçtima geç vakte kadar devam etmiş ve davetlilere çay, bisküvi ve dondurma ikram edilmiştir. Eğlente halkevi bandosu bulunduğu gibi, halk şairi Mehmet Kiper tarafından valiye ithafen bir konuşma yapılmıştır. İstiklal Okulu Başöğretmeni Ruhi Şenel ve Parti Yönetkuru üyelerinden Abdülkadir Arifoğlu tarafından da birer söylev söylenerek, Maraş'ın bu ayrılıktan duyduğu acı tebarüz ettirilmiş ve Vali Sabri Çıtak'a iyi yolculuk temennilerinde bulunulmuştur. Toplantıda söz alan vali davetlilere ve bütün Maraşlılara karşı olan sevgi ve bağlılığını anlatmış, memuriyet hayatının icaplarından ve yerine gelecek olan arkadaşının değerinden bahsetmiş ve bilhassa Millî Mücadeledeki hizmetleri ile tarihe geçen Maraşlılar üzerinde durmuştur. Konuşmasının sonunda kendisinin de bu ayrılıktan derin bir acı duyduğunu dile getiren vali, Maraşlılara veda etmiştir.⁸⁶

İbrahim Sabri Çıtak'ın kısa süren görevinin ardından Maraş valiliğine Salim Özdemir Günday, tayin edilmiştir. Günday 12 Haziran 1939 ile 20 Nisan 1942 tarihleri arasında Maraş'ta görev yapmıştır.⁸⁷ Salim Özdemir Günday, Bahriye

⁸³ Çankaya, a.g.e., C. III, s. 999-1000; Cengiz Şavklı, "İbrahim Sabri Çıtak", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. II, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Yayın No:146, Kahramanmaraş 2017, s. 477.

⁸⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:5, S. 274, 12.01.1939, s.1.

⁸⁵ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:6, S. 276, 26.01.1939, s. 1.

⁸⁶ Doğan, a.g.t., s. 42; *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:6, S. 293, 01.06.1939, s. 1.

⁸⁷ Baltaoğlu, a.g.e., s.167.

Yarbaylığından emekli İbrahim Bey ile Şekure Hanım'ın oğlu olarak 1892'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Orta Öğrenimini Mercan İdadisinde tamamlamış ve Mülkiye Mektebinden 1912'de mezun olmuştur. Mülki idarenin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra, 1924-27 Artvin, 1927 Bolu, 1927-31 Balıkesir, 1931-32 Bilecik, 1932-35 Edirne, 1935-39 Aydın, 1939-42 Maraş, 1942-48 Trabzon, 1948-49 Antalya valiliklerinde bulunmuştur. 15 Temmuz 1949'da emekli olduktan sonra Günday, İller Bankası İdare Meclisi Başkanlığı'na getirilmiştir. 1950'de bu görevinden istifa etmiş ve İstanbul'da 23 Mayıs 1956'da vefat etmiştir.⁸⁸

Vali Günday'ın Maraş Valisi olduğu 1939 senesinde, Türk Kadınları Bıçkı Dikiş Yurdundan 8 talebe mezun olmuştur. Yine bu münasebetle 10 Temmuz 1939'da Yurt idaresi tarafından halkevi salonunda bir sergi tertip edilmiştir. Mezun olan talebelerin diploma belgeleri Vali Salim Günday tarafından verilmiş ve halkevi bandosunun çaldığı İstiklal Marşı'ndan sonra serginin açılış töreni yapılmıştır. Açılış kurdelesini bizzat kesen Vali Salim Günday, memleket içindeki bıçkı ve dikiş yurtlarının kıymetinden, ailenin ekonomik hayatına yaptığı katkılardan bahsetmiş ve bu yurtların çoğalmasında temennisinde bulunmuştur. Buna müteakip davetliler sergiyi gezerek talebelerin eserlerini incelemiş ve törenden sonra ise sergi halkın ziyaretine açılmıştır.⁸⁹

1939 yılında Maraş Vilayetinde Beden Terbiyesi Bölge Heyeti Asbaşkanlığına Siret İstemi, güreş sporu koordinatörlüğüne Üsteğmen Muzaffer İğneada, futbol branşı koordinatörlüğüne Başöğretmen Mehmet Somer, atletizm branşı koordinatörlüğüne öğretmen Saim Emirmahmutoglu tayin olunmuştur. Bölge heyeti, Maraş Valisi Salim Özdemir Günday'ın idaresi altında 6 Aralık 1939'da saat 19.00'da Maraşlı sporcuları Maraş Halkevi gösterit salonunda toplamıştır.⁹⁰ Vali Salim Özdemir Günday'ın idaresi altında yapılan bu toplantıda Maraş'ta: Yiğit Spor, Çetin Spor, Engizek Spor ve Atlı Spor adıyla dört spor kulübü kurulmuştur. Ayrıca Elbistan, Göksun ve Efsus nahiyesine de bir spor kulübünün tesisi için çalışmaları başlatmıştır.⁹¹ Günday başkanlığında yapılan Bölge İstişare Heyeti toplantısında, şehir merkezindeki mahalleler üç bölgeye ayrılarak her bölgeye mevcut kulüplerden birisi verilmiştir. Kurulan bu gençlik kulüplerinin atıcılık, binicilik, dağcılık, futbol ve güreşle meşgul olmasına karar verilmiştir.⁹²

⁸⁸ Çankaya, *a.g.e.*, C. IV, s. 1375-1376; Cengiz Şavklı, "Salim Özdemir Günday", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Yayın No:146, C. III, Kahramanmaraş, 2017, s. 571.

⁸⁹ Doğan, *a.g.t.*, s. 56-57.

⁹⁰ Çetin, *a.g.t.*, s. 103.

⁹¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:7, S. 321, 07.12.1939, s. 1.

⁹² *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:7, S. 356, 08.08.1940, s. 1.

Elbistan Halkevi binası için 1940 yılı hususi idare ve belediye bütçelerinden inşaata ayrılan tahsisatın bankadan sağlanması hususunda, CHP Maraş İdare Heyeti'ne bir yazı gönderilmiştir. Ancak bu yazıya karşılık olarak Maraş Valisi Salim Günday, vilayet bütçesinin geçen senelerden intikal eden açıklarla vilayet ihtiyaçlarına bile cevap veremeyecek hale geldiğini ve Elbistan'da yapılacak olan halkevi binasına hususi idarece temin edilecek yardımın geciktiği bildirilmiştir. Ayrıca Elbistan Kazası'nın diğer kazalar gibi iktisaden çok düşük bütçesi olduğundan, Elbistan Halkevi'ne ancak 500 liralık bir yardım yapılabilceği bildirilmiştir.⁹³

Günday, valilik yaptığı süre boyunca Maraş'ta eğitimin gelişmesi, şehir yollarının ve köylünün kalkınması için birçok faaliyette bulunmuş, sık sık köy ve kasabalara ziyaretler düzenleyerek halkın dilek ve şikâyetlerini dinlemiştir. Özellikle köy okullarının inşasında önemli bir rol oynamış ve birçok köyü okula kavuşturmuştur.⁹⁴

Hem memurlar hem de halk tarafından oldukça sevilen Günday, Trabzon'a tayini çıkması üzerine 20 Nisan 1942'de şehirden ayrılmıştır. Günday'ın ardından göreve gelen Mustafa Kudrettin Kantoğlu, 7 Mayıs 1942 ile 27 Ocak 1944 tarihleri arasında görev yapmıştır. Kudrettin Kantoğlu, Kadı İsmail Hakkı Efendi ile Gülsüm Hanım'ın oğlu olarak 1888'de Atina'da doğmuştur. Edirne İdadisinde lise öğrenimini tamamlamış ve 1911'de Mülkiye Mektebinden mezun olmuş ve mülki idarenin çeşitli kademelerinde çalışmıştır. Mardin ve Maraş valiliklerinde bulunmasının ardından 1951'de emekli olmuş ve Temmuz 1965'te Ankara'da vefat etmiştir.⁹⁵

Kudrettin Kantoğlu'nun başkanlığında, dönemin belediye başkanı Lütfi Köker'in de içinde bulunduğu bir Yardım Komitesi toplanarak, şehirde iâşe sıkıntısı çekenlerin isimleri tespit edilmiş ve komitenin yardımlarıyla sayısı 600'ü bulan muhtaç halka günde 250 gram ücretsiz ekmek verilmeye başlanmıştır.⁹⁶

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, her yıl olduğu gibi 19 Mayıs 1942'de de Maraş Halkevi tarafından büyük bir törenle kutlanmıştır. Bayram kutlaması için daha önceden hazırlanan parti binası ile eski halkevi binası, bayraklarla donatılmış ve civarındaki spor alanında büyük bir halk kitlesi yerini almıştır. Ortaokul talebelerinin ve askerlerin hareketlerini seyretmek için civar evlerin damlarını ve pencerelerini dolduran halk, sabırsızlıkla merasim saatini beklemiştir. Saat 08.30'dan itibaren halkevi bandosu, okullar, kulüplerin millî bayrak ve

⁹³ BCA, 490.0.1.1763.1154.1, s. 1-7; Doğan, *a.g.t.*, s. 111.

⁹⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, S. 444, 16.04.1942, s. 1.

⁹⁵ Çankaya, *a.g.e.*, C. IV, s.1410-1411.

⁹⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:10, S. 497, 06.05.1943, s. 1.

flama kıtaları, futbolcular ve muhtelif sportif oyun mensupları ve ordu sporcuları Kışla Meydanı'ndan hareketle şehir içerisinde Uzunoluk ve Kanlıdere yolu ile bir gösteri yürüyüşü yaparak saat 09.00'a doğru spor alanında yerlerini almışlardır. Saat 09.00'da İlbay Kudrettin Kantoğlu, yanlarında askeri komutanlar, belediye reisi, parti reisi, halkevi reisi ve maarif müdürü olduğu halde toplantı yerinde bulunan talebe ve sporcuların bayramlarını kutlayarak yerlerine geçmişlerdir. Saat 09.15'te talebe ve sporcuların katılımıyla halkevi mızıkası tarafından İstiklal Marşı çalınmış ve şanlı Türk Bayrağı sahadaki direkte gönderilmiştir.⁹⁷ Spor Şubesinin 1943 yılı faaliyetleri kapsamında 19 Mayıs 1943 senesinde, Spor ve Gençlik Bayramının 24'ncü yıldönümü münasebetiyle spor müsabakaları düzenlenmiştir. Müsabakalarda dereceye giren sporculara Vali Kudret Kantoğlu tarafından ödülleri dağıtılmıştır.⁹⁸

Maraş Halkevi, Kayabaşı Mahallesinde bulunan daha önce Türk Ocağı'na ait olan harap durumda olan binayı kullanmıştır. Halkevi binası ihtiyacı karşılayamadığı ve salonunun küçük olması nedeniyle 31 Mayıs 1937 yılı Pazar günü 2.700 liraya Muhasebe Memuru Mustafa Bey'e satılmış ve yeni bir halkevi binasının yapılması kararlaştırılmıştır. Bu tarihten itibaren yeni Halkevi, vakıf arsasında inşa edilmeye başlamış ve inşaat bitinceye kadar şehir bahçesi belediye tarafından Maraş Halkevi'ne tahsis edilmiştir. 1943 yılında Maraş Halkevi 1.000 lira kira bedeli ile Evkaf Gazinosu'nu kiralamış ve çalışmalarına uygun hale getirilmiştir.⁹⁹ 1938 senesinde yapımı başlayan yeni Maraş Halkevi binasının, 19 Haziran 1943 tarihinde, Maraş Halkevi Başkanı Siret İstemi öncülüğünde büyük bir aile toplantısı ile açılışı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya başta Vali Kudret Kantoğlu ve General olmak üzere 300'den fazla davetli katılmıştır.¹⁰⁰

Kantoğlu'nun kısa süren görevinin ardından Maraş Valiliğine daha önce Maraş'ta vali vekilliği yapmış olan Ahmet Refik Noyan tayin edilmiş ve vali 5 Şubat 1944'te şehre gelmiştir.¹⁰¹ Ahmet Refik Noyan, Binbaşı Abbas Sırrı Bey ile Vasfiye Hanım'ın oğlu olarak 1890'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Kabataş Lisesinde lise öğrenimini tamamlamasının ardından Mülkiye Mektebinden 1911'de mezun olmuştur. Mülki idarenin çeşitli kademelerinde çalışan Vali Noyan; 1939'da Çankırı, 1944'te Maraş, 1946'da tekrar Çankırı ve 1946'da Kırşehir valilikleri görevini yürütmüş ve 1948'de emekliye ayrılmıştır.¹⁰²

⁹⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 449, 21.05.1942, s. 1; Doğan, *a.g.t.*, s. 69.

⁹⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 499, 20.05.1943, s. 1; Doğan, *a.g.t.*, s. 64.

⁹⁹ Çetin, *a.g.t.*, s. 95; *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 505, 01.07.1943, s.1. Doğan, *a.g.t.*, s. 43.

¹⁰⁰ *BCA*, 490.0.1.840.324.2, s. 49; Doğan, *a.g.t.*, s. 26.

¹⁰¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:11, S. 536, 10.02.1944, s.1.

¹⁰² Çankaya, *a.g.e*, C. IV, s. 1370-1371.

25 Nisan 1937 Pazar günü Maraş Halkevi Köycülük Şubesi tarafından Vali Vekili Refik Noyan başkanlığında Çocuk Haftası münasebetiyle bir köy gezisi tertip edilmiştir. Bu geziye, bando takımı da iştirak etmiştir. Halkevinden hareket eden gezi heyeti, sabah 09.30'da Eoğlu köylüsü ve Eoğlu'na civar köylerden gelen yüzlerce halk tarafından coşkun tezahüratlarla karşılanmışlardır. Vali Vekili Refik Noyan, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının önemini vurgulayan bir söylev vermiştir. Sonrasında bir bölük jandarma ile ortaokul ve ilkokullar bir geçit resmi yapmışlar; yürüyüş mızıka öncülüğünde garajlara kadar sürmüştür.¹⁰³

1937'de Elbistan'da, halkın yardımları ile temelleri atılan bir ortaokul binasının yapımının durması hasebiyle bitmemesi halinde, Kültür Bakanlığınca kaldırılacağı öngörülmüştür. Okulun kapatılmasını istemeyen Elbistan halkı, durumu değerlendirmek üzere Vali Vekili Refik Noyan'ın da gelmesiyle birlikte Elbistan Halkevi'nde bir toplantı yapmıştır. Yapılan toplantıda; yeniden 11 kişilik bir inşaat komisyonu kurulacağı, komisyonun derhal çalışmalara başlaması ve halkın da yardımlarıyla 1937'nin Ekim ayına kadar okulun bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Halkevindeki toplantıda, ortaokul idarecisi Arif Gönendik ve bir talebe söz alarak istek ve şikâyetlerini de dile getirmişlerdir.¹⁰⁴

Otuzlu yıllara gelinceye kadar Maraş'ta kütüphanecilik konusunda kayda değer bir gelişme olmamıştır. 1934 yılında Maraş Halkevi'nin kurulması¹⁰⁵ ile birlikte açılan okuma evi ve kitapsarayı Maraş'a yeni bir canlılık ve hareketlilik getirmiştir. Mevcut kütüphanenin kitaplarının da aktarılması ile pek çok vatandaşın kitapla buluşması sağlanmıştır. Ancak bu kültürel yönde başlatılan hareketlilik çok uzun sürdürülememiş, 1950'li yıllarda Halkevlerinin kapatılması ile birlikte sekteye uğramıştır. Okuma salonlarında ve kitapsaraylarda bulunan kitapların bir kısmı kaybolmuş kalan kısmı da Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü tarafından Fevzi Paşa Mahallesinde kiralanan bir salonda halkın hizmetine sunulmuştur.¹⁰⁶ 1937 yılında CHP ve Kültür Bakanlığının hediye ettiği kitaplarla Halkevinin kitapsaray mevcudu çoğaltılmış, kitaplardan 1076 yurttaş istifade etmiştir. Bundan başka Maraş İli Coğrafyası adında bir kitap hazırlamış ve tetkik edilmek üzere CHP Genel Sekreterliğine göndermiştir. 1937'de Vali Vekili Refik Noyan'ın yardımları ve Maraş Halkevi Başkanı Rıza Çuhadar'ın çalışmaları doğrultusunda, yeni bir halkevi kütüpha-

¹⁰³ Doğan, *a.g.t.*, s. 62; *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 185-46, 29.04.1937, s. 1.

¹⁰⁴ Doğan, *a.g.t.*, s. 105; *Maraş Vilayet Gazetesi* S. 191-49, 20.05.1937, s. 5.

¹⁰⁵ BCA, 490.0.1.496.1997.3.

¹⁰⁶ *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, s. 5739; *Maraş İl Yıllığı 1967*, s. 198.

nesi ve okuma odası açılması için gerekli çalışmaların tamamlandığını görmekteyiz.¹⁰⁷

17 Temmuz 1937 tarihinde Türk kadınları Bıçkı Dikiş Yurdunun sergisi, 19 Temmuz 1938 tarihinde ise Cumhuriyet Bıçkı Dikiş Yurdunun sergisi Maraş Halkevi'nde büyük bir törenle açılmıştır. Yurdun direktörleri Bayan Saniye ve Bayan Nuriye'dir. Her iki yurdu da İlbyay Vekili Refik Noyan bir söylevle açmıştır. Bu törende bütün memurlar ve kalabalık bir halk kitlesi bulunmuştur. Sergiler, birer hafta açık kalmıştır. Açıldığı günden itibaren sergiyi binlerce kişi ziyaret etmiştir.¹⁰⁸

Vali Vekili Noyan, şehre bir ticaret lisesi açılması, erkek sanat okulu yapılması, mevcut olan şarap imalathanesinin geliştirilmesi, fıstık istasyonunun kurulması ve ziraat aletleri donatım kurulunun tesis edilmesi için Ankara ile görüşülerek onay alınmasının ardından gerekli çalışmaları başlatmıştır.¹⁰⁹ Uzun süren hazırlıkların ardından şehirde ilk erkek sanat okulu açılarak 80 öğrenciye ders vermeye başlamıştır.¹¹⁰ Ayrıca şehirde bir Çocuk Yuvası açılmış ve 50 yataklı yeni bir şehir hastanesinin temeli atılmıştır.¹¹¹ Noyan Ankara'ya yaptığı ziyaret sonucunda şehre modern binalardan oluşan 4 yeni okul projesi ile geri dönmüş ve ilkokulun temel atma merasimi 4 Ocak 1946'da yapılmıştır.¹¹² Ahmet Refik Noyan'ın, Maraş'ta ilköğretim okullarıyla ilgili yaptığı çalışmalar Millî Eğitim Bakanlığınca takdir edilmiş ve kendisine şükran ve övgü dolu bir yazı gönderilmiştir.¹¹³

Bu dönemde Ahmet Refik Noyan'ın çalışmalarıyla, inşasına 2 yıl önce başlanmış olan Maraş-Andırın yolunun büyük bir kısmı tamamlanmış ve otomobille 10 saat olan yol 4 saate indirilmiş ve Andırın kazası bu yol ile doğrudan şehre bağlanmıştır. Döşemesi çürümüş olan Hamidiye Köprüsünün tamiratyapılmış, Maraş-Eloğlu ve Maraş-Gaziantep yollarına 10'ar kişilik sürekli tamirat postaları yapılmıştır. Şehir merkezinde ise büyük bir garaj yapılmış ve yanına bir tamir atölyesi inşa edilmiştir.¹¹⁴

Maraş Valisi Refik Noyan Döneminde birçok kez kır koşuları, güreş müsabakaları, hentbol ve futbol maçları düzenlenmiştir.¹¹⁵ Maraş Yardımseverler

¹⁰⁷ Doğan, a.g.t., s. 53; Maraş Vilayet Gazetesi, S. 193-54, 24.06.1937 s. 1.

¹⁰⁸ Doğan, a.g.t., s. 56; Maraş Vilayet Gazetesi, S. 197-58, 22.07.1937, s. 3.

¹⁰⁹ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:11, S. 577, 02.12.1944, s. 1.

¹¹⁰ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:12, S. 620, 29.09.1945, s.2.

¹¹¹ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:12, S. 588, 17.02.1945, s. 3.

¹¹² Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:13, S. 635, 05.01.1946, s. 2.

¹¹³ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:13, S. 663, 20.07.1946, s.1.

¹¹⁴ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:11, S. 580, 23.12.1944, s.1.

¹¹⁵ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:12, S. 582, 06.01.1945, s. 2.

Derneği'ne gelir sağlamak amacıyla uzun zamandır yapılmayan at yarışları 6 Mayıs 1945'te düzenlenmiştir.¹¹⁶

15 Nisan 1944 Cuma günü saat 15.30'da Vali Refik Noyan başkanlığında merkeze bağlı köy ihtiyar heyetleri ile öğretmenleri halkevinde bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya Maarif Müdürü Siret İstemi, Merkez Bölge Müfettişi M. Özorhan, Gezici Başöğretmen Ziya Hakan Güler katılmıştır. Vali Refik Noyan maarif işleri üzerinde önemle durmuş, Köy Kanununun önemli maddeleri üzerinde görüşmeler yapılmış ve köylülerin dertleri dinlenmiştir.¹¹⁷

10 Ocak 1945 tarihinde Yardım Sevenler Cemiyeti Genel Merkezinin desteği ile Maraş Vilayetinde Vali Refik Noyan'ın eşi Naciye Noyan'ın liderliğinde Maraşlı bayanlarla beraber Maraş Yardım Sevenler Cemiyeti kurulmuştur.¹¹⁸ 6 Mayıs 1945 günü cemiyet yararına yapılan at yarışları büyük rağbet görmüştür.¹¹⁹

Halkevlerinin ve halkodalarının açılışının 13'ncü yıldönümü, 25 Şubat 1945 Pazar günü saat 15.00'da halkevi salonunda başta Vali Refik Noyan olmak üzere kalabalık bir halk kitlesinin de iştirakiyle bir törenle kutlanmıştır. Saat 15.00'da radyoda Ankara Halkevi'nden naklen verilen Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun nutku dinlenmiş buna müteakip Maraş Halkevi Köycülük Şubesi Başkanı Hakkı Bicioğlu tarafından Maraş Halkevi'nin 1 yıllık çalışma raporu okunmuştur. Vali Refik Noyan da halkevlerinin gayesi hakkında bir konuşma yapmıştır.¹²⁰

30 Haziran 1945 yılında saat 15.00'da Vali Refik Noyan başkanlığında bir toplantı yapılarak Elbistan Güzelleştirme Derneği kurulmuştur. Toplantıda söz alan Vali, derneğin gaye ve maksatlarıyla Elbistan'ın durumu hakkında bir konuşma yapmış ve müteakiben derneğin nizamnamesi okunarak kabul edilmiş ve İdare Heyeti seçimi yapılmıştır. İdare üyesi seçilenler: Cumhuriyet Savcısı Ahmet Kırmacı, Halkevi Reisi Necati Erginöz, Mahkeme Başkâtibi İbrahim Genç, Çiftçi Mustafa Paksoy, Tüccar Mehmet Erdoğan, Tüccar Celalettin Saltıoğlu ve Tüccar Cemil Aytaç'tır.¹²¹ Maraş'ta birçok alanda çok önemli icraatlara imza atan Vali Refik Noyan'ın Çankırı valiliğine tayin edilmesi üzerine, Yardımseverler Derneği valinin şerefine bir çay ziyafeti düzenlenmiş ve 20 Nisan 1946'da vali şehirden uğurlanmıştır.¹²²

¹¹⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:12, S. 600, 12.05.1945, s.2.

¹¹⁷ Doğan, a.g.t., s. 30; *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 546, 20.04.1944 s. 1.

¹¹⁸ Çetin, a.g.t., s. 92; *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 583, 13.01.1945, s. 1.

¹¹⁹ Çetin, a.g.t., s. 92; *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 600, 12.05.1945, s. 2.

¹²⁰ Doğan, a.g.t., s. 93; *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 590, 03.03.1945, s. 1.

¹²¹ Doğan, a.g.t., s. 31; *Maraş Vilayet Gazetesi*, S. 607 30.06.1945, s. 2.

¹²² *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:13, S. 650, 20.04.1946, s.1.

Sonuç

Cumhuriyet Dönemindeki Maraş valilerinin faaliyetleri incelendiğinde, hemen hemen bütün valilerin şehir halkının istek ve şikâyetlerini dikkate aldığı ve bu doğrultuda hareket ettiği görülmektedir. Valilerin şehirdeki birinci öncelikleri daima halkın refah içinde yaşayabileceği bir ortamı hazırlamak olmuştur. Bu kapsamda yaptıkları çalışmalarla şehrin temel ihtiyacı olan su ve iase sıkıntılarını gidermişler, ardından okullar ve kurslar açarak eğitim alanında öğrencilere her türlü imkânı tanımaya çalışmışlardır. Valilerin köy ve kazalara sık sık düzenlediği teftişler, köy yollarının ve köprülerinin inşası veya tadilatı, köylerde inşa edilen okullar, valilerin ve temsilcisi oldukları Cumhuriyet yönetiminin köylü halka verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değerdir.

Maraş valileri temel ihtiyaçların karşılanmasının ardından halkı, savaş buharanından kurtarmak ve yeni yönetim şekli olan Cumhuriyet'e ısındırmak için eğlence nitelikli etkinlikler düzenlemişlerdir. Maraş'taki bu etkinlikler şölen, ziyafet ve balo şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca şehirde güreş müsabakaları, at yarışları ve birbirinden farklı spor faaliyetleri de düzenlenmiştir. Vali ile halkın en fazla temas halinde olduğu yerler ise genellikle millî bayramlarda yapılan kutlamalar olmuştur. Cumhuriyet Döneminde Maraş'ta millî bayramların hepsi hiç atlanmadan neşe içinde kutlanmış, her bayramda şehitlerin anılmasının ardından, resmi törenler düzenlenmiş ve birçok farklı etkinlikler düzenlenerek geç vakitlere kadar eğlenilmiştir.

Maraş valileri yalnızca şehir halkı için değil, Türkiye'de de yardıma muhtaç insanlar ve kurumlar için birçok faaliyette bulunmuşlardır. Birçok kez Türkiye Kızılay Cemiyeti için balolar düzenleyerek, elde edilen gelirleri bu kurumlara göndermişlerdir. Diğer şehirlerde deprem ve sel gibi doğal afetlerden etkilenen felaketzedelere yardım göndermek için, belediye ile birlikte toplantılar düzenlenmiş ve yardımların ne suretle kimlere yapılacağını görüşülmesinin ardından gerekli yardımlar yapılmıştır.

Kaynakça

A- Arşiv Belgeleri

BCA, 490.0.1.496.1997.3.

BCA, 490.0.1.840.324.2.

BCA, 490.0.1.989.830.2.

BCA, 490.0.1.1763.1154.1.

BCA, 490.1.0.0.496.1997.5.

B- Resmî Yayınlar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 33, Dönem: 3, B. 52, TBMM Matbaası, Ankara, 1973.

Resmî Gazete, S. 1184, 05.05.1929.

Resmî Gazete, S. 14446, 12.02.1973.

T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926), İstanbul Matbaa-i Amire, İstanbul, 1926.

C- Süreli Yayınlar

Maraş Vilayet Gazetesi, 25.07.1935.

Maraş Vilayet Gazetesi, 29.08.1935.

Maraş Vilayet Gazetesi, 23.01.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 12.03.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 26.03.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 25.06.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 02.07.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 09.07.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 20.08.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 03.09.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 10.09.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 17.09.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 24.09.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 15.10.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 29.10.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 05.11.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 10.12.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, 04.03.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, 29.04.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi 20.05.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, 24.06.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, 22.07.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, 29.07.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, 05.08.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, 19.08.1937.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 09.09.1937.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 16.09.1937.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 11.11.1937.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 11.12.1937.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 23.06.1938.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 30.06.1938.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 21.07.1938.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 15.10.1938.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 08.12.1938.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 08.12.1938.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 15.12.1938.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 22.12.1938.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 12.01.1939.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 26.01.1939.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 01.06.1939.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 07.12.1939.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 08.08.1940.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 16.04.1942.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 21.05.1942.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 06.05.1943.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 20.05.1943.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 01.07.1943.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 10.02.1944.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 20.04.1944.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 02.12.1944.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 23.12.1944.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 06.01.1945.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 13.01.1945.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 17.02.1945.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 03.03.1945.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 12.05.1945.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 30.06.1945.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 29.09.1945.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 05.01.1946.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 20.04.1946.
 Maraş Vilayet Gazetesi, 20.07.1946.

D- Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- ATALAY, Besim, Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Yay. Haz: İlyas Gökhan-Mehmet Karataş, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008.
- AYDIN, Tülay, “Baran, Bekir Sami”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Yayın No:146, C. II, Kahramanmaraş, 2017.
- AYDIN, Tülay, “Mustafa Adli Bayman”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. II, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2017.
- AYDIN, Tülay, “Tek Parti Döneminde CHP’nin Maraş İl Teşkilatı (1936-1946)”, *Maraş Araştırmaları I*, Palet Yayınları, Konya 2020.
- BALTAOĞLU, Ali Galip, Atatürk Dönemi Valileri (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938), Ocak Yayınları, Ankara 1998.
- CAVLAK, Tuncer, “Cumhuriyet Döneminde İdari Taksimat ve Mülki Teşkilat (1923-1950)”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1990.
- ÇANKAYA, Ali, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923), C. III, Mars Matbaası, Ankara, 1969.
- ÇETİN, Süreyya, “Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Maraş (1923-1950)”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2018.
- DARKOT, Besim, “Maraş”, *İA*, C. VII, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.
- DEDEOĞLU, Mesut, Düünden Bugüne Kahramanmaraş, Lazer Ofset Matbacılık Tesisleri, Ankara, 1996.
- DOĞAN, Ayhan, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1999.
- DOĞAN, Hüsne, “Maraş Halkevi ve Faaliyetleri”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2017.
- GÖKHAN, İlyas, “Maraş ve İlçelerinin İsimlerinin Oluşması”, *Akdeniz’in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Kahramanmaraş, 2014.
- GÖKHAN, İlyas, Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2011.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Kahramanmaraş”, *DİA*, C. XXIV, , TDV Yayınları, İSAM, İstanbul, 2001.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907), C.8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- KAYA, Selim, “Selçuklular Döneminde Maraş Şehri”, Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine, Editörler: Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları No: 132, Kahramanmaraş, 2008.

- KESKİN, Mustafa-ARSLAN, Hasan, “17. Yüzyılda Maraş Valileri/Beylerbeyleri”, Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş), C. II, Kahramanmaraş, 2013.
- KÖKTEN, İsmail Kılıç, “Maraş Vilayetine Tarihten Dip Tarihe Giriş” Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı: X-1, 1960.
- Maraş İl Yıllığı 1967, Dönmez Ofset, Ankara.
- ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- ŞAVKILI, Cengiz, “İbrahim Sabri Çıtak”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. II, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2017.
- ŞAVKILI, Cengiz, “Salim Özdemir Günday”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. III, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2017.
- TABAK, Serap, “İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1997.
- TANÖR, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- TUNCEL, Metin, “Bugünkü Kahramanmaraş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001.
- TÜKEL, Sükûti, Tatlı ve Acı Hatıralar, Piyasa Matbaası, İzmir, 1952-1953.
- Yılmaz, Mehmet-YAĞAR, Fedayi, “Aksoy, Mehmet Halit”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. 1, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2017.
- YİNANÇ, Refet, Dulkadir Beyliği, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Yurt Ansiklopedisi, “K. Maraş”, C. 8, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

E. İnternet Sayfası

<http://www.kahramanmaras.gov.tr/gecmis-donem-valilerimiz>, Erişim Tarihi: 26. 05. 2021.

T.C. Kahramanmaraş Valiliği/Kaymakamlıklarımız, 14.11.2013.

MARAŞ'IN CUMHURİYET SENATOSU'NDA TEMSİLİ (1961-1980)

ERHAN ALPASLAN* - M. CAN GÖKTÜRK*

Giriş

Türkiye’de seçimler, ilk Anayasanın kurulması ve bununla birlikte halk tarafından seçilecek olan bir heyetin oluşturulmasıyla siyasi tarihimizde görülmeye başlamıştır. Dolayısıyla halk temsilcilerinin devlet işlerine katılmasını sağlayan bir Anayasanın tebdiliyle birlikte seçimler yapılmaya başlamıştır. Türk Parlamento Tarihi’nde 1876 senesi, Kanun-u Esâsi’nin ilanıyla birlikte anayasal düzene geçiş ve parlamenter sisteme yönelişin ilk adımı olmuştur¹. Türkiye, Kanun-u Esâsinin kabulüyle başlayan I. Meşrutiyet devriyle birlikte çift meclis sisteminin ilk tarihi tecrübesini yaşamıştır. Böylece Meclis-i Âyan (Hey’et-i Âyan) ile Meclis-i Meb’usanın (Hey’et-i Meb’usan) birleşmesiyle 1877 senesinde Meclis-i Umûmî açılmıştır². Meclis, senato gibi faaliyette bulunurken 40 kişiden oluşması düşünülen Âyan Meclisi’nin üyeleri Padişah tarafından atanmış, 130 sandalyelik Mebusan Meclisi üyeleriye vilayet meclisi üyeleri arasından seçimle belirlenmiştir³. Âyan Meclisinin üye sayısı, Meclis-i Mebusan üye sayısının 3/1’ini geçmeyecek şekilde ayarlanırken⁴ Âyanlar, kırk yaşını doldurmuş olup vekillik; valilik, ordu müşirliği, elçilik, patriklik ve hahambaşılık gibi görevlerde bulunan; halk tarafından tanınan ve güvenilen kişiler arasından seçilmiştir⁵.

Türkiye’de, meşrutiyet rejimi içerisinde en önemli husus yasama meclisi seçimleriyken İkinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte 1908-1919 yılları arasında dört genel seçim yapılmıştır. Bu genel seçimler içerisinde 1908-1912 yılları arası çok partili, 1912-1918 yılları arasında ise İttihat ve Terakki hâkimiyetinde tekçi parlamentarizm hâkim olmuştur. 1918 senesinde Mondros Mütarekesiyle birlikte İttihat ve Terakki düzeni yıkılınca, çoğulculuk ve particilik anlayışı

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ealpaslan@ksu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7251-6733.

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, can.gokturkk1@gmail.com ORCID No: 0000-0001-9324-1644.

¹ İhsan Güneş, “Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet”, C. 1, *Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 14, Ankara, 1997, s. 455.

² İlhan Arsel, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, No: 1-4, Ankara, 1953, s. 194.

³ Tunca Özgişi, “Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, S. 2, 2011, s.293.

⁴ Arsel, a.g.m., s. 195.

⁵ Güneş, a.g.e., s. 88.

yeniden başlamış ancak 1920 itibariyle parti ve cemiyetler kalmamıştır⁶. Türk toplumu 1877'den itibaren parlamentolu bir siyasi hayata geçmiş olmasına rağmen zaman zaman meydana gelen sorunlar nedeniyle demokratik gelenekler tam manasıyla oturamamıştır. Türkiye'nin demokratik yaşamında büyük önem arz eden 1908 ile 1918 yılları arasında⁷, İttihat ve Terakki'nin; çoğulcu, katılımcı ve demokratik olmayan siyasi yaklaşımı, tek partili sistemle sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin hukuki olarak sona ermesi ve Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte bağımsızlık mücadelesi esnasında 23 Nisan 1920'de Ankara'da teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 29 Ekim 1923 senesinde Cumhuriyet ilan edilmiş ve yeni bir devlet kurulmuştur⁸. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da 20 Nisan 1924 senesinde kabul edilen Anayasaya dayanılarak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın görüşlerine muhalif olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kuruldu⁹. Söz konusu ilk demokrasi deneyimi başarısız olurken, 1930 senesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurularak çok partili siyasi hayata geçiş denenmiş ancak sonuç değişmemiştir¹⁰. Böylece Türkiye, 1945 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından tek-parti rejimi ile idare edilmiş, siyasi rekabet için on beş yıl daha beklemek zorunda kalmıştır.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı patlak verdiği sıralarda Atatürk'ten sonra İsmet İnönü devletin başına geçmiştir. Savaş yıllarında Türkiye, statükocu bir tavırla ihtiyatlı bir tarafsızlık politikası yürütmüştür. Diğer taraftan Türkiye, Batıyla yakın ilişkiler içerisinde olma gayesiyle Mihver Devletleri ile ilişkilerini keserek bu devletlere karşı 23 Şubat 1945 yılında savaş ilan etmiştir. Bir gün sonra ise Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamıştır. Bu savaşla birlikte otoriter devletlerin tek-parti rejimini kaldırması, Türkiye'de siyasal hayata yeni bir yön vermiştir¹¹.

Türkiye, çok partili rejime hazırlanırken CHP bir takım devrimci hareketlere girişmiştir. Bu dönemde hükümetin çıkardığı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Varlık Vergisi Kanunu gibi kanunlarla toplumsal ve ekonomik özgürlükler sınırlandı-

⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, 2. Bs.: II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 8.

⁷ Güneş, a.g.e., s. 506.

⁸ Fahri Çoker, *CDTA*, C.2, İletişim Yayınları, 1984, s.310-311.

⁹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.5.

¹⁰ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev.: Fatmagül Bertay (Baltalı), 3. Bs., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996 s.162.

¹¹ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş*, 2. Bs., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.39-40.

rılmıştır¹². CHP'nin bu tavrı gerek halk arasında gerekse de parti içerisinde huzursuzluğa ve muhalefetin doğmasına sebebiyet vermiştir. Dünyada demokrasi nidaları atılırken İsmet İnönü'de 19 Mayıs 1945 senesinde Spor ve Gençlik Bayramı esnasında verdiği nutuk ile demokrasinin önünü açacağını duyurmuştur¹³. Bu siyasi ortamda Mehmet Nuri Demirağ, 18 Temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisini (MKP) kurarak¹⁴ 1930'dan beri ilk kez CHP dışında ikinci bir partiyi oluşturmuştur. Mevcut yönetime CHP içerisinde; Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü de tepki göstermiş dördü takrir vererek 7 Ocak 1946 senesinde Demokrat Parti'yi (DP) kurmuşlardır¹⁵. Kemal Karpat'a göre MKP, iç çekişmelerle yıpranırken belirli somut sosyal-ekonomik görüşten yoksun bir partidir ve DP'nin kurulmasıyla da Türk siyasi hayatında bir güç olmaktan çıkmıştır¹⁶. DP ise 1946 seçimlerinde başarılı olmasa da “Beyaz Devrim” olarak da bilinen 1950 seçimlerini kazanarak CHP'nin 27 yıllık tek-parti iktidarlığına son vermiştir¹⁷. Tek-parti döneminde yasama organının yapısı ve sistemi çok fazla gündeme gelmemiştir. Ancak çok partili hayatla birlikte özellikle 1950-1960 yılları arasında 1924 Anayasası sıkça tartışılmıştır¹⁸. Bu yıllar arasında yaşanan şiddetli siyasi tartışma ortamı ve yaşanan olumsuz süreç, Millet Meclisinin yanına yeni bir meclis kurulması görüşlerini ortaya çıkarmıştır.

1. Çok Partili Hayat Döneminde Çift Meclis Sistemi Hakkında Görüşler

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra ülke yönetimini bir süre Millî Birlik Komitesi (MBK) üstlenirken ilk faaliyeti, çok partili ve dengeli bir Anayasa oluşturmak olmuştur. 1924 Anayasasının bu hususları taşımadığı ve yetersiz kaldığı 1950-1960 sürecinde anlaşılmıştır. Bu doğrultuda MBK ile Temsilciler Meclisinden (TM) oluşan bir “Kurucu Meclis” tarafından yeni Anayasa çalışmaları başlamıştır¹⁹. Diğer taraftan 1950-1960 yılları arasında muhalefet partileri tarafından çift meclis görüşleri ortaya atılmıştır. Bu dönemde ikinci bir meclisin açılması önerisini ilk kez 18 Temmuz 1945'te kurulan M.K.P. dile getirmiştir. M.K.P. Nizamnamesinin 10. 11. ve 12. maddelerinde, Osmanlı

¹² Albayrak, a.g.e., s. 18-29.

¹³ Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1974, s.368.

¹⁴ B. Zakir Aşvar ve Elif Emre Kaya, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Millî Kalkınma Partisi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, 2012, s.118.

¹⁵ Yeşil, a.g.e., s. 63.

¹⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 1. Bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.514.

¹⁷ Emel Aslan, “Türkiye'nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir 2014, s.39.

¹⁸ Bülent Yavuz ve Mahmut Bülbül, “Çift Meclis Sistemi ve Türkiye”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 1, 2012, s. 228.

¹⁹ Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, 3. Bs., Beta Yayınevi, İstanbul, 1994, s.16.

Devleti'ndeki Ayan Meclisine benzer bir meclis kurulması öne sürülmüştür²⁰. CHP, 1950 seçimlerinin ardından düzenlediği kurultayda Anayasanın değişmesi ve ikinci bir meclisin kurulmasıyla kuvvetler ayrılığı prensibinin uygulanmasını dile getirmiştir. 1954 yılında CHP 11. Kurultayında çift meclis usulünün gelmesi gerektiğini tekrar belirtmiştir. Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) de Türkiye'de bir rejim sorunu olduğunu belirterek çift meclis sistemi, Yüksek Hakimler Meclisi ve Anayasa Mahkemesi gibi kuruluşları çözüm olarak göstermiştir.²¹ 1956 yılında Hürriyet Partisi de (HP), parti programında şu sözlerle çift meclis sistemini öne sürmüştür: *“Birinci meclisin yanında seçimi ve azalışı hususi şartlara bağlanmış bir ikinci meclis kurulmalıdır. Mebusların yapabilecekleri işleri ve tahsisatlarını tayin ve tanzim edecek hükümleri de muhtevi olmak üzere bir şahsî statünün hazırlanması zaruridir.”*²² 4 Eylül 1957 tarihinde muhalefet partilerinin temsilcileri; İsmet İnönü, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Fuat Arna, Kasım Gülek, Enver Güreli, Ahmet Bilgin, Turgut Göle, İbrahim Öktem ve İbrahim Arıçoğlu ortak bir bildiri yayınlarak Anayasa değişikliği ve çift meclis sisteminin kurulması gerektiğini bildirmişlerdir²³. Yine CHP 14. Kurultayında 1959 yılında yayınlanan *“İlk Hedefler Beyannamesi”* ile Anayasa değişikliği ve *“Kanun vaz'ında ahengin ve muvazenenin temini için ikinci bir meclis kurulacaktır”*²⁴... sözleriyle çift meclis sistemini vaat etmiştir.

1961 yılına gelinceye dek kamuoyu ve siyasi hayatın gündeminde çift meclis tartışmaları sürmüştür. 27 Mayıs askeri müdahalesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan 1961 Anayasası, Kurucu Meclis'in yeni Anayasa ve seçim yasalarını tamamlamasıyla 27 Mayıs 1961'de kabul edilmiştir. Bu Anayasa 9 Temmuz 1961 yılında halkoyuna sunulmuş %61 oranında “evet” oyu ile resmî gazetede yayınlanarak ikinci bir meclisin açılması karara bağlanmıştır. Böylece Cumhuriyet Senatosu 157 maddeden oluşan bu Anayasaya göre, Millet Meclisi'nin yanında TBMM'nin iki kanadından birini oluşturmaktadır²⁵.

2. Cumhuriyet Senatosu ve Senatonun Yapısı

1961 Anayasa'sının 63. maddesinde *“Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan kuruludur.”* ifadesi yer almış böylece TBMM'nin iki kanadından biri Cumhuriyet Senatosu olmuş ve ikili Parlamento sistemine geçilmiştir²⁶. Yeni anayasaya göre 70, 71, 72 ve 73. maddeleri doğrultusunda geçmiş D.P. deneyimi göz önünde bulundurularak millet iradesini temsil et-

²⁰ M. Necmettin Delioorman, *Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri*, İstanbul, 1957, s. 72.

²¹ Özgüşi, a.g.m., s.36.

²² HP, Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Parti Programı, TBMM Kütüphanesi, Ankara, 1956, s.69.

²³ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 5. Bs., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 57-58.

²⁴ Soysal, a.g.e., s. 59.

²⁵ Özgüşi, a.g.m., s.56-58.

²⁶ 1961 Anayasası'nın tam metni için bkz. <https://anayasa.gen.tr/1961ay.htm> Erişim Tarihi 15.12.2020.

mesi ve denge unsuru olması amacıyla Cumhuriyet Senatosu kurulmuştur²⁷. Bu doğrultuda Millet Meclisi, dört yılda bir yapılacak genel oy ile seçilen 450 milletvekilinden oluşurken Cumhuriyet Senatosu genel oyla seçilen 150 üye ve Cumhurbaşkanı seçilen 15 üye ile toplamda 165 üyeden oluşturulmuştur. Cumhuriyet Senatosu bu üyeleri yapısal olarak Cumhurbaşkanı seçilen “Kontenjan Senatörleri”, “Tabi Senatörler” ve “Genel Oyla Seçilen Senatörler” olmak üzere üç grupta toplamaktadır. Cumhuriyet Senatosu üyeliği için yükseköğrenim yapmış olup kırk yaşını doldurmuş olmak gerekmektedir. Cumhurbaşkanı seçilen üyelerde yükseköğrenim şartı aranmamıştır. Cumhurbaşkanı seçilen üyelerin görev süresi 6 yıl iken görev süresi biten üyeler, tekrar üye seçilebilmektedir. Üyeliğin birtakım sebeplerce boşalması durumunda 1 ay içerisinde Cumhurbaşkanı yeni üye atanabilmektedir. Cumhurbaşkanı seçilecek 15 üyeden sonra her iki yılda bir 5 üye seçilirken 19 yıllık Senato tarihinde ise Cumhurbaşkanı toplamda 60 üye seçilmiştir²⁸. Ayrıca her Türk vatandaşının, Anayasanın 72. maddesi doğrultusunda; kırk yaşını doldurması, yükseköğrenim mezunu olması ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olması Senato üyeliği için yeterlidir²⁹. Cumhuriyet Senatosu üye seçimleri tek dereceli; çoğunluk usulü esas alınarak eşit bir şekilde ve bütün yurttaki aynı günde yapılmaktadır. Vatandaş oyunu kendisi tam bir serbestlik içerisinde kullanmaktadır. Oyların sayımı, dökümü ve tutanaklara bağlanması açık olarak yapılmaktadır. Senato üyelerinin üçte biri, iki yılda bir yapılacak seçimle belirlenirken istifa ve ölüm gibi birtakım sebeplerle boşalan yerler için ara seçim yapılmamaktadır³⁰.

Cumhuriyet Senatosunun Tabii Senatörleri, 1961 Anayasası’nın 157 Sayılı Yasa’nın altında adı bulunan MKB Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı tarafından oluşturulmuştur. Bu üyelerde yaş haddi dikkate alınmamışsa da Cumhuriyet Senatosunun diğer üye seçimindeki kriterlere bağlı kalmıştır³¹. Tabii Üyelerin hayatlarının sonuna kadar yasama görevlerini sürdürmeleri, Anayasa ile garanti ve koruma altına alınırken bu üyelerin, herhangi bir partiye dahil olmalarıyla birlikte ilk Cumhuriyet Senatosu seçiminde üyelikleri sona ermektedir³². Üyelerin istifa etme hakkı da bulunuyorken eski Cumhurbaşkanıların-

²⁷ Ali Çakırbaş, “Cumhuriyet Senatosunda Nevşehir’in Temsili”, *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s.1528.

²⁸ Özgüşi, a.g.m., s. 75.

²⁹ Çakırbaş, a.g.m., s. 1528.

³⁰ Resmî Gazete, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815.

³¹ Özgüşi, a.g.m., s. 69.

³² Cumhuriyet Senatosu üyeleri, 1961 Anayasası’nın; 70,71,72 ve 73. maddelerine göre düzenlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. <https://anayasa.gen.tr/1961ay.htm> Erişim Tarihi 15.12.2020

dan; İsmet İnönü 1972, Cevdet Sunay 1973 ve Fahri Korutürk 1980’de Tabii Senatör olarak Cumhuriyet Senatosuna dahil olmuşlardır³³.

Cumhuriyet Senatosunda 1961-1980 yılları arasında 10 seçim yapılmış ve sonucunda toplam 412 senatör seçilmiştir. Türkiye bu seçimlerde A, B ve C olarak gruplandırılarak 3 seçim bölgesine ayrılırken, her seçim bölgesinin 50’şer üye çıkarma hakkı bulunmaktadır. Cumhuriyet Senatosuna genel oyla seçilen senatörler, ikinci meclisin demokratik olmasını sağlarken görev süreleri 6 yıl olarak belirlenmiştir³⁴. Üyelerin üçte biri iki yılda bir yenilenirken seçim dönemleri dikkate alındığında bazı üyeler 9 yıl bazı üyeler ise 3 yıl görevini yürütmüştür. A, B ve C olarak gruplandırılan ve genel oyla gelen 150 senatörün seçim çevreleri ve seçtikleri üye sayısı şöyledir:

“A Grubu İlleri ve Kontenjan Sayıları: Adıyaman (1), Aydın (3), Bilecik (1), Bolu (2), Çankırı (1), Çorum (2), Edirne (1), Gaziantep (2), İçel (2), İzmir (6), Kastamonu (2), Kırklareli (1), Kırşehir (1), Malatya (2), Konya (5), Manisa (4), K. Maraş (2), Nevşehir (1), Ordu (3), Sinop (1), Sivas (4), Zonguldak (3).

B Grubu İlleri ve Kontenjan Sayıları: Adana (4), Afyonkarahisar (3), Ankara (7), Bingöl (1), Bursa (4), Denizli (2), Diyarbakır (2), Eskişehir (2), Giresun (2), Gümüşhane (1), Kayseri (3), Kocaeli (2), Muğla (2), Niğde (2), Sakarya (2), Tekirdağ (2), Trabzon (3), Tunceli (1), Urfa (2), Uşak (1).

C Grubu İlleri ve Kontenjan Sayıları: Ağrı (1), Amasya (1), Antalya (2), Artvin (1), Balıkesir (4), Bitlis (1), Burdur (1), Çanakkale (2), Erzincan (4), Erzurum (3), Hakkâri (1), Hatay (2), Isparta (1), İstanbul (10), Kars (3), Kütahya (2), Mardin (2), Muş (1), Rize (1), Samsun (4), Siirt (1), Tokat (2), Van (1), Yozgat (2).³⁵”

Kahramanmaraş 1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde A grubu iller arasında yer alırken senatör kontenjanı (2) olarak belirlenmiştir. Bu yıllar arasında Kahramanmaraş’ı Cumhuriyet Senatosunda toplam 5 senatör temsil etmiştir. Bu senatörler; Mahmut Nedim Evliya (1961-1965), Cenap Nuh Aksu (1961-1968), Ahmet Tefik Paksu (1966-1968), Hilmi Soydan (1968-1977) ve Rıza Akgün (1977-1980) genel seçimler yoluyla senatör seçilmişlerdir. Senatörler gerek ülke kalkınmasında gerekse de Kahramanmaraş’ın iskân ve imarı konusunda Cumhuriyet Senatosunda; verdiği teklifler, önergeler ve söz almalar ile Kahramanmaraş’ı temsil etmişlerdir. Bu çalışma da bu senatörlerin, Cumhuriyet Senatosunda Kahramanmaraş’ı ne denli temsil ettikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

³³ Barış Kenaroğlu, “Cumhuriyet Senatosu’nda Millî Birlik Grubu”, *Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s.21-22.

³⁴ Cem Eroğlu, *Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu’nun Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, Ankara, 1977, s. 21-27.

³⁵ Resmî Gazete, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815; Özgişi, a.g.m., s. 77-78.

3. Cumhuriyet Senatosunda Maraş Üyeleri

3.1. Mahmut Nedim Evliya'nın Hayatı

Mahmut Nedim Evliya, 1914 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. Babasının adı Hüseyin Bey, annesinin adı ise Gülizar Hanımdır. İlk ve ortaöğreniminden sonra 1938'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. 1 Kasım 1938'de askerlik hizmeti için Yedek Subay Okuluna girdi. 1 Mayıs 1939'da Yd. Top. Asteğmen rütbesiyle mezun olarak kıt'aya verildi ve teğmen olarak 25 Aralık 1939'da terhis edildi. 31 Ocak 1939'da Adalet Bakanlığınca Ankara Hâkim adaylığına atandı. 3 Haziran 1940'ta Muş Hâkim Yardımcısı, 20 Mart 1941'de Lüleburgaz, 25 Temmuz 1943'te Uluborlu C. Savcı Yardımcısı olarak görevlendirildi. 15 Mayıs 1944'te Uluborlu C. Savcısı oldu. 15 Aralık 1944'te İstanbul- Kadıköy C. Savcı Yardımcılığına getirildi³⁶. 8 Haziran 1950 yılında Urfa Üçüncü Sınıf Adalet Müfettişliğine atandı³⁷. 31 Ekim 1951'de İçişleri Bakanlığı kadrosuna geçerek Urfa Valiliğine getirildi. 10 Şubat 1955'te Aydın, 6 Aralık 1955'te Afyon valisi oldu³⁸. 13 Nisan 1957'de Sinop valisi olurken 20 Şubat 1959'da Niğde'ye tayin oldu³⁹. 8 Haziran 1960'ta Bakanlık emrine alınırken 8 Aralık 1960'ta kendi isteği ile emekliye ayrıldı. 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra siyasete girerek Adalet Partisi (AP) listesinden Cumhuriyet Senatosu Kahramanmaraş senatörlüğüne seçildi. Senatoda İçişleri Komisyonunda üye olarak görevini ifa ederken genel kurulda 20 konuşma yaptı. 21 Aralık 1965'te geçirdiği kalp krizi nedeniyle vefat etti⁴⁰.

3.1.1. Mahmut Nedim Evliya'nın Senato Faaliyetleri

Mahmut Nedim Evliya'nın 15 Ekim 1961-21 Aralık 1965 tarihleri arasında üstlendiği Cumhuriyet Senatosu Kahramanmaraş üyeliği görev süresi boyunca toplam on dört kez önerge vermiş, sekiz kez kanun teklifi sunmuş, üç kez söylev ve demeçte bulunmuş ve yirmi kez de genel kurulda söz alıp konuşma yapmıştır. Mahmut Nedim Evliya, Senato üyeliği sırasında kanun teklifleriyle Türkiye'nin sorunları, çözümleri ve sosyal hususlar üzerinde dururken söylev-demeç ve söz almalarda Kahramanmaraş'ın kalkınması, ihtiyaçlarının karşılanması ve halkın taleplerini dile getirmekte de üst düzey sorumluluk bilinciyle hareket etmiştir. Örneğin, Kanun tekliflerinden bir tanesi Batı Anadolu'nun istilasını ve düşmanın denize dökülmesini temsil edecek İzmir'de bir anıt inşa-

³⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, C.1, TBMM Vakfı Yayınları No: 16, Ankara, 1998, s.383; TBMM Albüm 1920-2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 1720.

³⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.11.1.0.214.18.8.

³⁸ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, s.383.

³⁹ BCA, 30.18.1.2.151.64.1.

⁴⁰ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, s.384.

sıdır⁴¹. Diğer bir kanun teklifinde gayrimenkule tecavüzün def'i hakkındaki 5917 sayılı Kanunun, Meşhur Suçlar Kanunu'na tâbi tutulmasını istemiştir⁴².

Mahmut Nedim Evliya, iki söylev ve demecinde İşçi Partisi (İP) adına yapılan seçim konuşmasının halkı tahrik edici nitelikte olduğunu söyleyip bu hususa dönemin hükümetinin dikkatini çekmesini sağlamıştır⁴³. Diğer taraftan Mahmut Nedim Evliya Millî Mücadele'nin ilk zafer kıvılcımını parlatan ve bu itibarla da dönemin Meclis kararı ile bayrağına İstiklâl Madalyası verilmekle beraber yine Meclis tarafından kendisine kahraman sıfatı verilmiş olan bir şehrin sorunlarının çözülmesinde dönemin hükümetinin yeterli çabayı göstermediğini vurgulamıştır. Kahramanmaraş'ın Ceyhan nehrinin taşmasıyla birlikte Maraş Hidro-Elektrik santralinin ıslah edilememesi ve sonucunda uzun süredir bu şehrin karanlığa gömüldüğünü dile getirmiştir⁴⁴.

Mahmut Nedim Evliya, sunduğu yazılı sorular ve cevaplarında da gerek Türkiye'nin gerekse de Kahramanmaraş'ın sorunlarını dile getirmekten geri kalmamıştır. Örneğin Kahramanmaraş'ın iktisadi açıdan yakından ilgilendiren çevre il ve ilçelerle karayolu ile bağlantısının yapılmasına ve mevcut karayollarının ıslah edilmesine dikkat çekmiştir⁴⁵. Bu hususu Türkiye genelinde de değerlendiren Evliya, karayolu ile bağlı olmayan vilayetlere değinerek yazılı soru önergesi sunmuştur⁴⁶.

Mahmut Nedim Evliya, söz almalarında çeşitli konular üzerinde dururken dördüncü yasama yılında Türkiye'nin birtakım müesseselerinin bütçe hususlarına, bağlı olduğu Adalet Partisi (AP) grubu adına değinmiştir. Senato'da söz alarak 1965 yılı Başbakanlık bütçesini tarihsel süreç içerisinde değerlendirip görüşlerini dile getirmiştir⁴⁷. Yine bu yasama yılı içerisinde Danıştay bütçesi hususunda görüşlerini dile getirirken Danıştay bütçesinin diğer bütçelerin belirlenmesinden sonraya bırakılmasını savunmuştur⁴⁸.

Senatör Mahmut Nedim Evliya'nın Muhasebe Müdürlüğü'ne ait hususi kağıtları amacı dışında kullanması iddiasıyla kendisine suç duyurusunda bulunulmuş ve yasama dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına gerek du-

⁴¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), 2. Dönem, 1. Cilt, 19. Birleşim, s. 459; CSTD, 11. Cilt, 32. Birleşim, s. 185.

⁴² CSTD, 1. Dönem, 1. Cilt, 33. Birleşim, s. 689; CSTD, 1. Dönem, 16. Cilt, 3. Birleşim, s. 16-18.

⁴³ CSTD, 4. Cilt, 83. Birleşim, s. 569-570.

⁴⁴ CSTD, 11. Cilt, 69. Birleşim, s. 339.

⁴⁵ CSTD, 1. Cilt, 19. Birleşim, s.284-285.

⁴⁶ CSTD, 19. Cilt, 44. Birleşim, s. 18-19.

⁴⁷ CSTD, 27. Cilt, 77. Birleşim, s. 118-121.

⁴⁸ CSTD, 24. Cilt, 30. Birleşim, s.208-211.

yulmamış 218 Sayılı Af Kanunu'na göre gerekli işlem yapılmak suretiyle ilgili birime gönderilmiştir⁴⁹.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisindeki zabıtlara göre Mahmut Nedim Evliya'nın Kahramanmaraş yerinde imar konusunda 1 kez söz alması ve yine aynı konuda 1 kez söylev ve demeci, eğitim konusunda 1 kez yazılı soru önergesi ve 1 kez de Kahramanmaraş İlinin ekonomisi üzerine Senato faaliyetine rastlanılmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kahramanmaraş'ı başarılı bir şekilde temsil etmesi dikkate değer görülmektedir.

3.2. Cenap Nuh Aksu'nun Hayatı

Cenap Nuh Aksu 1905'te Kahramanmaraş'ta doğdu. Babasının adı Hüseyin Hami Bey, annesinin adı Zeliha Hanımdır. Temel eğitimden sonra 1928'de Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. 1925-1928 yılları arasında çeşitli memurluklarda görev yaparken 29 Ağustos 1928'de Çanakkale İl Maiyet Memurluğu ile İçişleri'ne girdi. Daha sonra 29 Haziran 1929'da Mecitözü Kaymakamlığına atandı. 3 Kasım 1931'de Batman'ın Sason İlçesine, 4 Mart 1935'te Şırnak'ın Beytüşşebap İlçesine ve 7 Ağustos 1936'da Aksaray, 28 Şubat 1938'de İstanbul'un Kadıköy İlçesine Kaymakam olarak ataması yapılmıştır⁵⁰. Kadıköy Kaymakamlığı görevini ifa ederken de Mersin'in Edremit İlçesine Kaymakam olarak yeniden tayini yapılmıştır⁵¹. Edremit Kaymakamı iken Adana'nın Seyhan İlçesine Vali Muavini olarak tayini yapılmıştır⁵². Seyhan Vali Muavinliğinden de İçişleri Bakanlığı Dahiliye Vekaleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü Şube Müdürü olarak ataması yapılmıştır⁵³. 7 Ağustos 1944 yılında Çoruh Vali Vekilliğine⁵⁴, 1 Mart 1945'te ise asil olarak Çoruh Valiliğine atandı⁵⁵. Aksu, Çoruh Valiliğinden sonra 29 Eylül 1945'te Rize Valiliğine tayin oldu. Görevini icra ederken TBMM VIII. Dönemi için yapılan 21 Temmuz 1946 genel seçimlerinde, CHP adayı olarak Kocaeli Milletvekili oldu. 14 Mayıs 1950'de yeniden aday oldu ancak seçilememesi üzerine meclisten ayrıldı⁵⁶. 30 Nisan 1953'te İçişleri Bakanlığında yeniden görev alarak Tetkik Kurulu Müşavirliğine ataması yapıldı⁵⁷. Daha sonra 13 Kasım 1953'te Bingöl; 20 Nisan 1955'te Yozgat, 19 Ağustos 1958'de Kırıkkale illerinde Valilik görevinde bulundu. 27 Mayıs askeri mü-

⁴⁹ Resmî Gazete, 12 Nisan 1963, Sayı: 11380.

⁵⁰ Cenap Nuh Aksu, Tercüme-i Hal Kâğıdı, 8. Dönem TBMM Arşivi, ŞDN 1436; Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, s. 381; TBMM Albüm 1920-2010, s. 1720.

⁵¹ BCA, 30.11.1.0.149.27.15.

⁵² BCA, 30.11.1.0.156.27.17.

⁵³ BCA, 30.11.1.0.165.2.5.

⁵⁴ BCA, 30.18.1.2.105.48.13.

⁵⁵ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, s.381.

⁵⁶ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, s.382.

⁵⁷ BCA, 30.11.1.0.237.11.7.

dahalesinden sonra MBK kararı ile görevden alınarak 8 Haziran 1960 senesinde emekliye ayrıldı. Kurucu Meclis'in yeni Anayasayı yürürlüğe koymasından sonra TBMM 1. (XII) Dönemi için yapılan 15 Ekim 1961 tarihli genel seçiminde Adalet Partisi (AP) adayı olarak Cumhuriyet Senatosu Kahramanmaraş Üyeliğine seçildi. Cumhuriyet Senatosu'nda sırasıyla; Sayıştay ve Senato Hesaplarını İnceleme Komisyonunda Denetçi (1961-1966), Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonu'nda üye (KİT), NATO Parlamenterleri ve Parlamento-lar arası Birlik Türk Grubu Üyesi ve bu kurumların bazı merkezlerindeki asamble ve komisyon çalışmaları görevlerinde bulundu. Genel kurulda toplam 20 konuşma yaparken 2 Haziran 1968 senesinde iki yılda bir yapılan 3/1 senato üyeliği yenileme seçiminde üyeliği son buldu. Senato sonrasında politikadan uzaklaştı ve 30 Temmuz 1984'te vefat etti⁵⁸.

3.2.1. Cenap Nuh Aksu'nun Senato Faaliyetleri

Cenap Nuh Aksu'nun 15 Kasım 1961-2 Haziran 1968 tarihleri arasında üstlendiği Cumhuriyet Senatosu Kahramanmaraş üyeliği görev süresi boyunca toplam iki kez önerge vermiş, beş kez kanun teklifi sunmuş, üç kez söylev ve demeçte bulunmuş ve on üç kez de genel kurulda söz alıp konuşma yapmıştır. Aksu, sunduğu kanun tekliflerinin tamamında Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün 114. Maddesinin sonuna iki yeni fıkra eklenmesine dair kanun teklifinde bulunmuştur. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi zabıtlarına göre ilk Kanun teklifini 3. Yasama yılında yapan Aksu, daha sonra 5 arkadaşıyla da birleşerek raporunu Anayasa ve Adalet Komisyonuna sunmuştur. Söz konusu İçtüzük teklifi, Cumhuriyet Senatosu 3. 4. 5. ve 6. Yasama yıllarında görüşülse de 6. Yasama yılında nihai karar, 114. Maddenin mevcut haliyle muhafaza edilmesi gerekçesiyle teklif reddedilmiştir⁵⁹.

Cenap Nuh Aksu, söylev ve demeçlerinin bir tanesinde kendisinin de denetçi olarak görev yaptığı Hesapları İnceleme Komisyonu'nun hazırladığı raporu, 9 üyesinden 2 tanesinin imzasının bulunmadığı ve bu gerekçeyle de bu iki üyenin mütalâasının alınmadığı tartışmaları üzerine demeç vermiştir⁶⁰. Diğer söylev ve demecinde Kahramanmaraş'ın Elbistan kazasına bağlı; Maraba, Akveren, Ambarcık, Evzaniye, Alembey köylerinin altından su çıktığını ve köylerin tahliye edilmesine bağlı olarak hükümetçe daha ciddi ve acil yardım yapılmasına dair konuşma yapmıştır⁶¹.

⁵⁸ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, s.382.

⁵⁹ Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün 114. maddesinin sonuna iki yeni fıkra eklenmesine dair İçtüzük teklifinde nihai karar; CSTD, 37. Cilt, 3. Birleşim, s. 73; CSTD, 21. Cilt, 83. Birleşim, s. 200; CSTD, 25. Cilt, 50. Birleşim, 418; CSTD, 32. Cilt, 39. Birleşim, 96; CSTD, 36. Cilt, 78. Birleşim, s. 35.

⁶⁰ CSTD, 30. Cilt, 113. Birleşim, s. 184-185.

⁶¹ CSTD, 46. Cilt, 44. Birleşim, s. 215-216.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisindeki Zabıtlara göre Cenap Nuh Aksu'nun Kahramanmaraş vilayeti bazında sadece bir kez söz almış bunun dışında teklif, önerge ya da konuşmasına rastlanmamıştır. Senato içerisinde söz almalarında umumi olarak Türkiye'nin kalkınması ve sorunları hususlarına değinmiştir. Cumhuriyet Senatosunda bizzat Kahramanmaraş'ı temsil etmesi açısından dikkate değer görülmüştür. Cenap Nuh Aksu'nun Senato faaliyetleri oldukça önemli olmasına karşın, Kahramanmaraş'ın kalkınması, ihtiyaçlarının giderilmesi ve halkın taleplerinin dile getirilmesi açısından değerlendirildiğinde Senato faaliyetinin az olduğu görülmektedir.

3.3. Ahmet Tevfik Paksu'nun Hayatı

Ahmet Tevfik Paksu, 1926 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. Babasının adı, Osman Nureddin Bey, annesinin adı Fatma Hanımdır. Temel eğitimi tamamladıktan sonra 1949 yılında İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret okulundan mezun oldu. Askerlik hizmeti için 9 Kasım 1949'da girdiği Yedek Subay okulundan 30 Ekim 1950'de terhis oldu. Askerlik hizmetinden sonra ilk olarak Kahramanmaraş Belediyesinde 1 Aralık 1950-2 Ocak 1952 yılları arasında muhasebeci olarak çalıştı. Bu görevinin sona ermesiyle Adana'da bir çeltik fabrikası kurarak ticarete atıldı. Adalet Partisi'ne (AP) girmesiyle siyasi hayatı başladı ve 5 Haziran 1966'da Cumhuriyet Senatosu'nun iki yılda bir yapılan 3/1 senato üyeliği yenileme seçiminde Kahramanmaraş üyeliğine AP adayı olarak seçildi. Bu görevini 5 Haziran 1966-2 Haziran 1968 yılları arasında ifa ederken Senato genel kurulunda 4 konuşma yaptı. Senato'da; Hesapları İnceleme Komisyonunda Üye ve İngiltere Parlamentosu'nu 20-26 Haziran 1967'de ziyaret eden Parlamento Heyetinde⁶² bulundu. Senato'dan ayrılınca ticaret ve endüstri kesiminde işini sürdürürken siyasi hayatına 1 Ekim 1972'de kurulan Millî Selamet Partisi'yle (MSP) devam etti. Bu partinin adayı olarak TBMM IV. (XV.) Dönemi için 14 Ekim 1973 yılında yapılan genel seçimlerde Kahramanmaraş Milletvekilliğine seçildi. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in 31 Mart 1975'te kurduğu koalisyon kabinesinde Çalışma Bakanı olarak görev yaptı. Paksu, 12 Kasım 1976'da bakanlıktan, dönem sonunda ise milletvekilliğinden istifa etti⁶³.

⁶² Bu heyete, İstanbul Milletvekili Dr. Ali Esat Birol başkanlık etmiştir; Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Ankara, Sayı 33, Haziran 1967, s. 26.

⁶³ Ahmet Tevfik Paksu, Tercüme-i Hal Kâğıdı, 4. Dönem TBMM Arşivi, ŞDN: 1103; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, C. 2, TBMM Vakfı Yayınları No:20, Ankara, 1998, s. 81-82; TBMM Albümü 1920-2010, s. 1741.

3.3.1. Ahmet Tevfik Paksu'nun Senato Faaliyetleri

Ahmet Tevfik Paksu'nun 5 Haziran 1966-2 Haziran 1968 tarihleri arasında üstlendiği Cumhuriyet Senatosu Kahramanmaraş üyeliği görev süresi boyunca sadece on kez söz almıştır. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi tarandığında söz almaların dışında herhangi bir teklif, önerge ve söylev-demeç bulunamamıştır.

Ahmet Tevfik Paksu, umumi olarak söz almalarında bütçe kanunu konularında konuşma yapmıştır. Türkiye genelinde halkın taleplerini konuşmalarında dile getirmiştir. 1967 Ticaret Bakanlığı Bütçesi görüşmelerinde söz alarak halkın Toprak Mahsulleri Ofisi'nin pirinç mubayaası yapmadığını ve bazı yerlerden şikayetlerin geldiğini söylemiştir⁶⁴. 1974 yılında Ticaret Bakanlığı Mali Bütçe tasarısı üzerindeki müzakerelerde de MSP adına söz almıştır. Konuşmasında Ticaret Bakanlığının Türkiye'nin kalkınması için öneminden bahsederek Bakanlığın günlük hayatla da yakından ilgili olduğunu ve bu doğrultuda bütçe tasarısının düzenlenmesini dile getirmiştir⁶⁵. Ancak senato içerisinde söz almalarında Kahramanmaraş vilayeti bazında herhangi bir konuşmasına rastlanmamıştır. Paksu'nun senato içerisindeki görevleri dışında en önemli faaliyeti 20-26 Haziran 1967 tarihleri arasında İngiltere Parlamentosunu bizzat ziyarete giden Parlamento Heyetinde bulunmasıdır. Üstlenmiş olduğu sorumluluğun bilinciyle gerek senato faaliyetleri gerekse de senato dışında katıldığı gezi ile Türkiye'yi başarılı bir şekilde temsil etmiştir. Bunlara karşın Kahramanmaraş bazında öneri, teklif, söylev ve demeç veya söz alması yoktur ancak Kahramanmaraş'ı Senatoda temsil etmesi açısından dikkate değer görülmüştür.

3.4. Hilmi Soydan'ın Hayatı

Hilmi Soydan, 1920 yılında Kahramanmaraş'ın Elbistan İlçesinde doğdu. Elbistan'ın köklü ailelerinden bir tanesi olan Nakiboğullarından olup baba adı Hayati Bey, anne adı Sultan Hanımdır. Temel eğitimini tamamladıktan sonra 1948'de Ankara Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Askerlik hizmeti için 1 Kasım 1948'de girdiği Yedek Subay Okulu'ndan 30 Nisan 1950'de terhis oldu. Askerlik hizmeti esnasında da Yd. As. Hâkim olarak İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığında görev yaptı. Bu hizmetinden sonra 1951-1957 yılları arasında Elbistan'da mesleğini icra etti. 27 Ekim 1957'de TBMM XI. Dönemi için yapılan genel seçimlerinde CHP adayı olarak Kahramanmaraş Milletvekilliğine seçildi. 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra MBK tarafından TBMM kapatılınca milletvekilliği son bulurken memleketine dönerek 1960-1968 yılları arasında avukatlıkla birlikte çiftçilik ile meşgul oldu. 2 Haziran 1968'de Cumhuri-

⁶⁴ CSTD, 38. Cilt, 30. Birleşim, s. 853.

⁶⁵ CSTD, 4. Dönem, 4. Cilt, 83. Birleşim, s. 782-784.

yet Senatosunun iki yılda bir yapılan 3/1 senato üyeliği yenileme seçiminde CHP adayı olarak Kahramanmaraş üyeliğine seçildi. Soydan, siyasi hayatına 30 Kasım 1972'de CHP'den ayrılarak Cumhuriyetçi Güven Partisi'nde (CGP) devam etti. Senato'da; Tarım, Tarım Orman, Tarım Orman Köyişleri, Mali ve İktisadi İşler komisyonlarında üye olarak görev yaptı. 5 Haziran 1977'de Cumhuriyet Senatosu 3/1 senato üyeliği yenileme seçimlerinde üyeliği son bulurken 22 Aralık 1978'de vefat etti⁶⁶.

3.4.1. Hilmi Soydan'ın Senato Faaliyetleri

Hilmi Soydan'ın 15 Kasım 1961-2 Haziran 1968 tarihleri arasında üstlendiği Cumhuriyet Senatosu Kahramanmaraş üyeliği görev süresi boyunca toplam beş kez soru önergesi vermiş, üç kez kanun teklifi sunmuş ve yetmiş altı kez genel kurulda söz alıp konuşma yapmıştır.

Hilmi Soydan'ın soru önergelerinin tamamı Kahramanmaraş ve ilçeleri ile ilgilidir. Soru önergesinde, Elbistan ve Afşin İlçelerinde linyit kömür sondajının akıbeti ve toplam rezervin hangi işletmelere harcanacağını sorarak Elbistan Sondaj Bölgesi ile yakından ilgilenmiştir⁶⁷. Başka bir soru önergesinde, halkın taleplerini dile getirerek Göksun İlçesinde orman havalisinde yaşayan köylülerin, ormandan elde ettikleri odunların satışından daha fazla kâr elde etmeleri gerektiğini ifade etmiştir⁶⁸. Kurulması planlanan Şeker Fabrikasının da Kahramanmaraş'ın kalkınması için buraya verilmesini istemiştir⁶⁹.

Hilmi Soydan, sadece soru önergelerinde değil söz almalarında da Kahramanmaraş'ın kalkınması ve ihtiyaçları doğrultusunda konuşma yapmıştır. Afşin-Elbistan ve Göksun ovalarını sulayacak olan Hurman ve Karakız barajlarının ne zaman başlayıp ve zaman biteceğini ve Yukarı Ceyhan-Göksun Projesinin inşasına ne zaman başlanacağı hususunda demeç vermiştir⁷⁰. Hilmi Soydan diğer bir konuşmasında *"Kahramanmaraş İli, bir kahramanlar diyarı olmakla beraber yolu, sulaması, elektriği ve her türlü Devlet hizmetleri itibarıyla kıyıda köşede kalmış ve kamu hizmetlerinden yararlanamamış bir beldedir..."* diyerek Kahramanmaraş-Göksun-Elbistan yollarının ulaşımın güçlüğü gerekçesiyle asfaltlanmasını istemiştir⁷¹. Hilmi Soydan, seçim bölgesini gezerek halkın şikayetlerini ve taleplerini dinlemeyi de göz ardı etmemiştir. Senato da gündem dışı söz alarak Elbistan, Göksun ve Andırın İlçelerinde dekar olarak yarım milyonun üzerinde

⁶⁶ Hilmi Soydan, Tercüme-i Hal Kâğıdı, 11. Dönem TBMM Arşivi, ŞDN: 2415; Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, s.229-230; TBMM Albümü 1920-2010, s. 1749.

⁶⁷ CSTD, 49. Cilt, 4. Birleşim, s. 53; CSTD, 49. Cilt, 10. Birleşim, s. 272-273.

⁶⁸ CSTD, 64. Cilt, 53. Birleşim, s. 411-412.

⁶⁹ CSTD, 24. Cilt, 1. Birleşim, s. 41-42.

⁷⁰ CSTD, 27. Cilt, 58. Birleşim, s. 558-559.

⁷¹ CSTD, 64. Cilt, 60. Birleşim, s. 587-588.

nohut ekiminin olduğunu ve yetiştirilen nohutlarda bilinmeyen bir hastalık çıktığını öne sürmüştür. Çiftçilerin zararından bahseden Senatör Hilmi Soydan, Ziraat Vekilinden hastalığa bir çözüm bulunmasını ve acilen müdahale edilmesini istemiştir. Tarım Bakanı İlyas Karagöz söz alarak çalışmaların başlayacağını ve tedbirlerin alınacağını söylemiştir. Bu bölgede meydana gelen şiddetli yağıştan dolayı zarar gören vatandaşlara da gereken yardımın yapılacağını belirtmiştir⁷².

Hilmi Soydan, sadece Kahramanmaraş yerelinde değil Türkiye'nin kalkınması, sorun ve çözümleri hususlarında da üst düzey sorumluluk bilinciyle hareket etmiştir. Özellikle Cumhuriyet Senatosu 8. ve 9. yasama yılından itibaren bütçe görüşmelerine katılmış CHP Grubu adına kendisi konuşma yapmıştır. Anayasa müessesesi olan 1969 yılı Sayıştay bütçesi için tarihsel arka plandan bahsederek grubu adına bütçe önerilerinde bulunmuştur⁷³.

3.5 Rıza Akgün'ün Hayatı

Rıza Akgün, 10 Mart 1929 senesinde Kahramanmaraş'ta doğdu. Baba adı Duran Bey, Anne adı Şemsi Hanım'dır. Temel eğitimini tamamladıktan sonra 1956 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Askerlik hizmeti için 1 Aralık 1956'da girdiği Yedek Subay Okulu'ndan 30 Mayıs 1958 senesinde terhis oldu. Askerlik hizmetinden sonra ilk memuriyetinde 29 Kasım 1950'de Kahramanmaraş Adliyesinde hâkim adayı oldu. Daha sonra Akgün, 31 Ocak 1960'ta Karahallı Hâkim Yardımcılığı görevine tayin oldu. Bu tarihten sonra kademe kademe yükselerek öncelikle; 24 Ağustos 1963'te Hatay'ın Altınözü İlçesine Sorgu Hâkimi ve 28 Temmuz 1964'te Altınözü Hâkimi, 17 Kasım 1966'da Giresun'un Şebinkarahisar İlçesine Sulh Hâkimi ve 4 Ocak 1969'da Kahramanmaraş'ın Elbistan İlçesine Hâkim olarak ataması yapıldı. Bu görevlerden sonra Elbistan Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı iken 11 Nisan 1977'de istifa ederek siyasi hayatına CHP'de başladı. Bu partiden 5 Haziran 1977'de Cumhuriyet Senatosu 3/1 senato üyeliği yenileme seçimlerinde Kahramanmaraş üyeliğine seçildi. Senato da İçişleri, Anayasa ve Adalet Komisyonlarında üye olarak görev yaptı. Ayrıca Akgün, Bulgaristan Halk Cumhuriyet Meclisi Başkanı'nın davetlisi olarak 18-21 Şubat 1978'de bu ülkeye ziyaret eden Senato Heyetinde yer aldı. Silahlı Kuvvetlerin 12 Eylül 1980'de ülke yönetimine el koymasıyla yasama ve yürütme gücünü üstlenen Millî Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından yasama meclislerinin kapatılması ile senato üyeliği son buldu. Senatodan ayrıldıktan sonra 1 Ekim 1980-26 Mart 1981 yılları ara-

⁷² CSTD, 11. Dönem, 4. Cilt, 67. Birleşim, s. 702.

⁷³ CSTD, 50. Cilt, 26. Birleşim, s. 195-199.

sında Kahramanmaraş'ta serbest avukat olarak mesleğini ifa etti⁷⁴. Akgün, mesleğini ifa ederken başvurduğu Ticaret Bakanlığı Bakanlık Müşavirliğine 17 Mart 1981'de atandı⁷⁵. 4 Mayıs 1981 yılında bu görevinden de emekli olmak suretiyle ayrıldı⁷⁶.

3.5.1 Rıza Akgün'ün Senato Faaliyetleri

Rıza Akgün 5 Haziran 1977-12 Eylül 1980 tarihleri arasında üstlendiği Cumhuriyet Senatosu Kahramanmaraş üyeliği görev süresi boyunca toplam beş kez soru önergesi vermiş ve iki kez genel kurulda söz alıp konuşma yapmıştır. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi tarandığında Türk demokrasisi açısından birçok kırılmaların yaşandığı bu dönemde Rıza Akgün'ün herhangi bir söylev-demeç ve teklifine rastlanmamıştır. 3 Kasım 1977 yılında senatoda söz alarak eğitimde liyakatsizlik hususunda bir velinin bizzat kendisine şikâyetinde bulunduğunu ve Eğitim Enstitülerindeki yolsuzlukların önlenerek fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir⁷⁷. Diğer konuşmasında ise CHP grubu adına söz alarak Köy İşleri ve Kooperatif Bakanlığının 1978 mali yılı bütçesi üzerindeki görüşlerini dile getirmiştir⁷⁸.

Rıza Akgün'ün Kahramanmaraş İli ve ilçelerine dair senatoda gündeme getirdiği soru önergeleri şunlardır:

Kahramanmaraş'ta Sağlık Müdürlüğünce memur alımı için yapılan imtihanı kazananların atamaları hakkında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanına soru önergesi hazırlamış ve söz alarak görüşlerini ifade etmiştir. Bu önergeye Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı yazılı cevabında imtihanı kazanan adayların vazifeye başlaması için Kahramanmaraş Valiliğine gerekli kadroyu kullanma izni verildiğini bildirmiştir⁷⁹.

Kahramanmaraş İlini ilçelere, ilçeleri de çevre illere bağlayan yolların ne zaman tamir olacağı ve bu yolların trafik durumuna dair yazılı önerge sunmuştur. Yazılı önerge Bayındırlık Bakanı tarafından devlet yatırım programında bulunan yollar ve bulunmayan yollar şeklinde belirtilmiştir. Yatırım programında bulunan yollar; Kadirli-Andırın yolu, Kahramanmaraş ayrımı-Bertiz yolu, Kahramanmaraş-Andırın yolu, Göksun-Elbistan ayrımı, Kahramanmaraş-Kömürler yolu üzerinde çalışmaların devam ettiğini söylemiştir. Kahramanmaraş İli ve ilçe sınırları içerisinde düşük standartlı diğer yollar bütçe olanakları-

⁷⁴ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, s.571-572; TBMM Albüm 1920-2010, s. 1770.

⁷⁵ BCA, 30.11.1.0.537.98.5.

⁷⁶ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, s.572.

⁷⁷ CSTD, 34. Cilt, 13. Birleşim, s. 506.

⁷⁸ CSTD, 36. Cilt, 30. Birleşim, s. 349.

⁷⁹ CSTD, 34. Cilt, 15. Birleşim, s.590-591.

nın kısıtlı olması gerekçesiyle yatırım programına alınamadığını ifade etmiştir⁸⁰.

Rıza Akgün, senato üyeliği sırasında memleketiyle ilgili sorun ve çözümleri senato gündemine taşımış ve takipçisi olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar çalışmalarına ara vermeden devam etmiş, Kahramanmaraş'ın temsili konusunda üst düzey sorumluluk bilinciyle hareket etmiştir. Askeri müdahaleden sonra senatonun kapatılması ile siyasetten çekilse de mesleki ve sosyal alandaki çalışmalarına devam etmiştir.

Sonuç

Cumhuriyet tarihinde ilk kez, 1961 Anayasasıyla birlikte çift meclis sistemi kurulmuştur. Millet Meclisinin yanında 1961 ile 1980 yılları arasında faaliyet gösteren Cumhuriyet Senatosu; Millet Meclisini aydınlatmak, denetlemek ve Anayasayı korumak gibi birtakım görevler ifa etmiştir. Bu suretle Cumhuriyet Senatosu Türk demokrasi tarihine, görev yaptığı 19 toplantı yılı boyunca renk katmıştır. 19 yıl içerisinde 10 seçim dönemi geçiren Cumhuriyet Senatosunda, Kahramanmaraş İlini 5 senatör temsil etmiştir. Bu Senatörlerin tamamı genel seçim yoluyla gelirken Kahramanmaraş'ın tabii veya kontenjan Senatörü bulunmamaktadır. Seçilen Senatörlerin mesleklerine bakıldığında Nuh Cenap Aksu, Mahmut Nedim Evliya, Rıza Akgün ve Hilmi Soydan hâkim, Ahmet Tevfik Paksu ise muhasebeci ve iş adamıdır. Senatörlerin bazıları seçim bölgeleri ile ilgili konuları çok fazla Senato'ya yansıtamamış genel olarak meslekleri ile ilgili konularda daha fazla faaliyet göstermişlerdir. Senatoda, Kahramanmaraş İli, ilçe ve köylerinin sorunlarını gündeme taşıması ve çözüm üretmesi açısından değerlendirildiğinde senatörlerden Mahmut Nedim Evliya, Hilmi Soydan ve Rıza Akgün'ün başarılı olduğu görülmektedir. Diğer senatörlerden Ahmet Tevfik Paksu ve Nuh Cenap Aksu ise Cumhuriyet Senatosunda Kahramanmaraş üyesi olarak bulunması açısından dikkate değer görülmüştür. Cumhuriyet Senatosu'nda Ahmet Tevfik Paksu, 5 Haziran 1966 ile 2 Haziran 1968 tarihleri arasında faaliyet gösterirken sadece bütçe kanunları konusunda söz alıp konuşma yapmıştır. Nuh Cenap Aksu ise 15 Ekim 1961 ile 2 Haziran 1968 tarihleri arasında faaliyet gösterirken, sadece 1 kez Kahramanmaraş'ın alt yapısı ve sosyal yardım konusu hakkında söylev ve demeci bulunmaktadır. Bu senatörler içerisinde gerek senato faaliyetleri gerekse de Kahramanmaraş İlının kalkınması, ihtiyaçlarının karşılanması ve halkın taleplerinin gündeme getirilmesi açısından değerlendirildiğinde en aktif olanı Hilmi Soydandır. Hilmi Soydan'ın senato faaliyetlerin de Kahramanmaraş yerinde 4 kez söz alması ve 7

kez de yazılı soru önergesi bulunmaktadır. Söz almaları Kahramanmaraş İli'nin Göksun İlçesinde yaşayan insanların odun satışı, Kahramanmaraş'ı üç ilçeye bağlayan yolun bakımı, Kahramanmaraş'ın İlçelerinde ki tarımda meydana gelen aksaklıklar, Elbistan ve Afşin'e yapılacak olan termik santral konularıyla ilgilidir. Yazılı soru önergeleri ise Elbistan-Doğanşehir yolu inşası, Kahramanmaraş İline Şeker Fabrikası yapılması, Elbistan ilçesine yatılı okul yapılması, Elbistan ve Afşin'in linyit madenleri, Kahramanmaraş bölgesinde ki orman hizmetleri konularıyla ilgilidir. Hilmi Soydan özellikle Kahramanmaraş'a Şeker Fabrikası açılması konusunu gerek bütçe kanunu görüşmelerinde gerekse de gündem dışı söz alarak birçok kez dile getirmiştir. Kahramanmaraş İlini temsil eden Senatörlerin hepsi üstlenmiş oldukları sorumlulukların bilinciyle hareket etmiş, katılmış oldukları dış gezilerle ve senatoda aldıkları görevlerle Türkiye'yi başarılı bir şekilde temsil etmişlerdir. Türkiye'nin kalkınması, sorunları ve çözümleri hususlarında özenle çalışmışlardır. Yine bu senatörlerden Ahmet Tevfik Paksu, Çalışma Bakanı olarak dönemin hükümetlerinde yer almış İngiltere Parlamentosuna ziyarette giden heyete katılmıştır. Rıza Akgün ise Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Meclis Başkanı'na ziyarette giden heyette yer almıştır. Cumhuriyet Senatosunda Kahramanmaraş'ı temsil eden üyeler özverili bir şekilde memleketlerinin kalkınması, gelişmesi ve ilerlemesi konusunda alternatif çözüm önerileri sunarak ve düşüncelerini senato gündemine taşıyarak Kahramanmaraş'ı temsil açısından gereken çabayı göstermişlerdir. Cumhuriyet Senatosu, 19 yıllık çalışma süresinin ardından 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası ile kaldırılmış ve tek meclisli sisteme geri dönmüştür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Resmî Yayınlar

Resmî Gazete

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Dışişleri Bakanlığı Belleteni

TBMM Albümü (1920-2010)

Tetkik Eserler

AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev.: Fatmagül Berktaş (Baltalı), 3. Bs., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

ÇOKER, Fahri, *CDTA*, C.2, İletişim Yayınları, 1984.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi*, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964), C.1, TBMM Vakfı Yayınları No: 16, Ankara, 1998.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, C. 2, TBMM Vakfı Yayınları No:20, Ankara, 1998.

DELİORMAN, M. Necmettin, *Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri*, İstanbul, 1957.

EROĞUL, Cem, *Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, Ankara, 1977.

GÜNEŞ, İhsan, "Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet", C. 1, Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 14, Ankara, 1997.

GOLOĞLU, Mahmut, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1974.

HP, Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Parti Programı, TBMM Kütüphanesi, Ankara, 1956.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, 1. Bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

SOSYAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 5. Bs., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979.

TANÖR, Bülent, *İki Anayasa 1961-1982*, 3. Bs., Beta Yayınevi, İstanbul, 1994.

TBMM Albümü 1920-2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

TUNAYA, Tarkan Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, 2. Bs.: II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, 2. Bs., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Tezler:

- ASLAN, Emel, “Türkiye’nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir 2014.
- KENAROĞLU, Barış, “Cumhuriyet Senatosu’nda Millî Birlik Grubu”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Makaleler:

- ARSEL, İlhan, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, No: 1-4, Ankara, 1953, s. 194-211.
- AVŞAR, B. Zakir, & Kaya, Elif Emre, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Millî Kalkınma Partisi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, 2012, s. 113-132.
- ÇAKIRBAŞ, Ali, “Cumhuriyet Senatosunda Nevşehir’in Temsili”, *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1525-1541.
- ÖZGİŞİ, Tunca, “Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, S. 2, 2011, s. 291-322.
- YAVUZ, Bülent, & BÜLBÜL, Mahmut, “Çift Meclis Sistemi ve Türkiye”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 1, 2012, s. 217-260.

İnternet Kaynakları:

<https://anayasa.gen.tr/1961ay.htm> (Erişim Tarihi 15.12.2020)

Ek-1. Cumhuriyet Senatosu Kahramanmaraş Üyeleri

Rıza Akgün

Hilmi Soydan

Ahmet Tevfik Paksu

Nuh Cenap Aksu

Mahmut Nedim Evliya

KAHRAMANMARAŞ İLİNDE CEVİZ ÜRETİMİNİN COĞRAFI ŞARTLARI

EMİN TOROĞLU* - TUĞRUL AVCI** - RAMAZAN GÖK**

1. Giriş

Ceviz, bitkinin ağacı ve meyvesi için kullanılan bir terimdir. Gerek meyvesinin çok besleyici oluşu ve gerekse kerestesinin mobilyacılıkta çok iyi cila kabul etmesi nedeniyle eskiden beri büyük önem taşımıştır (Doğanay ve Coşkun, 2012:362). Ülkemizin bazı yörelerinde ceviz yerine “koz” terimi kullanılmakta olup, kozlu, kozluca, kozludere, kozcağız gibi bu kelime ile çok sayıda yer adı da oluşturulmuştur.

Kökeni itibariyle dünyada geniş doğal yayılma alanına sahip olan ceviz (*Juglans regia* L.) çeşitli göçler ve ticaret kervanları vasıtasıyla doğal yayılma alanı dışına da götürülmüş olup, tropik bölgeler dışında hemen hemen dünyanın her yerinde yetiştiriciliği yapılan bir meyvedir (OGM, 2010:1). Kültürel özellikleri dışında ceviz kuvvetli gelişen kökleri yardımıyla, yamaçlarda toprak kaymalarını ve taşınmalarını, dere kenarlarında ise sel baskınlarını önler. Ceviz ağacı tohumu, kerestesi, yeşil meyve kabuğu, sert meyve kabuğu, kökü ve yaprakları ile çok yönlü olarak insanlara yarar sağlayan bir meyve türüdür (Demir, 2018:1) Diğer meyve çeşitlerinin tersine aşılama zorunluluğu olmaksızın meyve üretiminin gerçekleştirilebilmesi, cevizin yaygın olarak yetiştirilen bir meyve olmasının başlıca nedeni olmuştur (Kaplunan, 2015:148).

Dünya ceviz üretimi FAO'nun 2017 verilerine göre, % 62.8'i Asya, % 21.4'ü Amerika, % 9.1'i Avrupa ve % 1'i Afrika kıtalarında toplam 3.829.626 ton üretilmiştir. Üretimde 1.925.403 ton ile Çin ilk sırada yer almıştır. ABD 571.526 ton, İran 349.192 ton ve dördüncü olarak da 210.000 ton ile Türkiye, ceviz üretiminde dünyada dördüncü sırada yer almışlardır. Türkiye 1960'lı yıllarda ceviz ihracatı yapan ülke konumundan, 2000'li yıllarda ceviz ithalatı yapan ülke konumuna gelmiştir. Ceviz ithalat miktarımızın yaklaşık 46.000 ton olduğunu dikkate aldığımızda, ülkemizin, Fransa, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerin ceviz üretim miktarlarından daha fazla ceviz ithal ettiği görülmektedir. İthalatımız genellikle ABD, Şili, Moldova, Bulgaristan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan karşılanmaktadır. 2017 yılı FAO verilerine göre dünyada en fazla kabuklu ceviz ithalatı yapan ülke 45.320 ton ile Türkiye

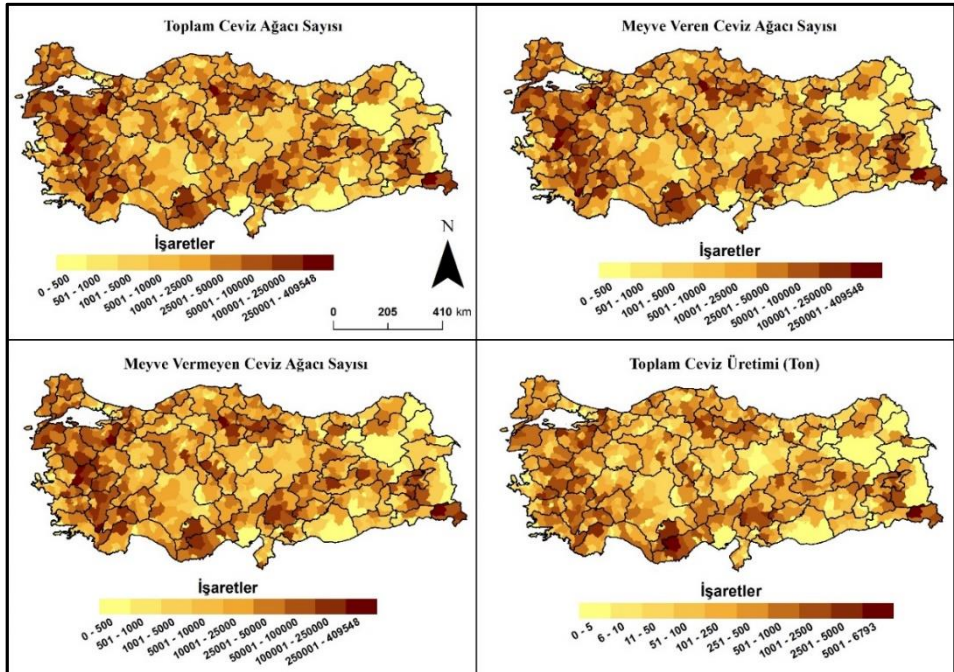
* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Öğretim Üyesi

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

olmuştur. Ceviz ithal eden Türkiye'nin öncelikli hedefi iç tüketim miktarının tamamını karşılamak ve bir sonraki adımda ise ihracatı hedeflemek olmalıdır (OGM, 2012:22).

Ceviz, ülkemizin genel coğrafi şartlarına ve iklimine uygun bir üründür. Ekstrem iklimler dışında genel olarak her bölgemize yayılmıştır (Harita 1). Belli illerimizde üretim alanları daha fazladır. Ülkemizde ceviz üretimi hızlı bir şekilde artış göstermektedir. 2020 yılı itibariyle meyve veren yaşıta ağaç sayısı 12.488.338'dür. Üretim ise 286.706 ton olmuştur. Ağaç sayısı artmasına rağmen kilo başına verim düşmektedir. Kilogram başına en fazla verim 2012 yılında 34 kg ile sağlanırken, 2020 yılında verim 23,6 kg düşmüştür.

Türkiye genelinde 2020 verilerine göre meyve veren yaşıta ceviz ağaç sayısına göre en fazla olan illerin başında; Denizli (642.808), Çorum (611.325), Kahramanmaraş (581.850), Bursa (561.049) ve Hakkari (467.316) gelmektedir. Ceviz üretim miktarları (ton) açısından bakıldığında; Bursa (19.319 ton) Mersin (16.495 ton), Kahramanmaraş (13.036 ton), Denizli (12.054 ton), Çorum (10.331 ton) ve Hakkâri (9.096 ton) ilk sıraları almaktadırlar.

Harita 1: Türkiye’de ceviz ağacı sayısı ve ceviz üretiminin dağılışı (2020)

Bu meyve türü Akdeniz Bölgesinin doğusunda, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin kesiştiği yerde bulunan ve Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasında geçiş iklimine sahip olan Kahramanmaraş'ta özel bir yere sahiptir. Kahramanmaraş ilinin hemen hemen her yöresinde ceviz yetiştirilmektedir (Sütyemez, 2015:8)

2. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada Kahramanmaraş il sınırları içerisinde önemli bir tarım ürünü olan cevizin dağılımı ve dağılıma etki eden coğrafi şartlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan köy bazındaki ceviz ağacı sayısı ve alanı ile ilgili veriler Kahramanmaraş Tarım İl Müdürlüğü'nden temin edilen çiftçi kayıt sisteminden çıkarılmıştır. Türkiye'de ve Kahramanmaraş'ta ilçe bazında ceviz ağacı sayısı, ceviz üretimi ve verimi ile ilgili veriler TÜİK veri tabanından alınmıştır. Ceviz'in Kahramanmaraş'taki ekolojik şartlarını ortaya koymak için il merkezi ve ilçelerde yer alan meteoroloji istasyonları verileri, toprak şartlarını ortaya koymak için Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış toprak sınıfları haritası kullanılmıştır. Araştırmada literatür taraması yapıldıktan sonra, arazi çalışmaları gerçekleştirilmiş ve konu ile ilgili alan uzmanlarıyla da görüşmeler yapılmıştır.

Köy ve ilçe bazında elde edilen veriler CBS veri tabanına işlenerek amacına uygun analizler yapılmıştır. CBS programlarından yararlanılarak gerekli görülen konularda etkileşimler ve dağılımların daha iyi gösterilmesi için haritalar ve grafikler üretilerek yorumlama yapılmıştır. Kahramanmaraş ilinde Tarım İl Müdürlüğü 2018 yılı Çiftçi kayıt sistemi verilerinden köy bazında elde edilen ceviz ekim alanları kullanılarak il bazında dağılım ve analizler yapılmıştır. Çiftçi kayıt sistemi sonuçları yüzde yüz doğru sonuçlar veremese de, il içindeki bütün yerleşmeler hakkında dağılımı görmek ve bu dağılımdaki coğrafi şartlar hakkında yorum yapabilme olanağı vermektedir.

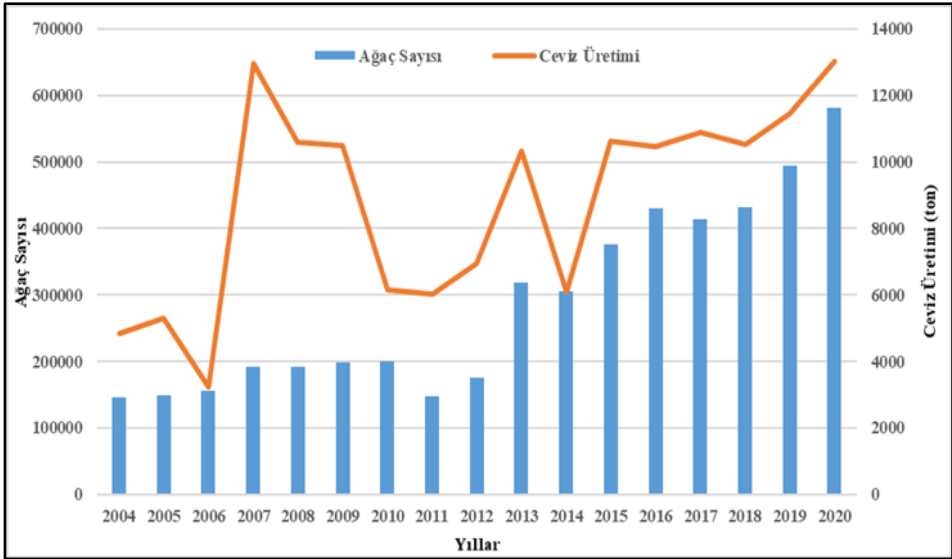
Araştırma Kahramanmaraş ilinde ceviz yetiştiriciliğini köy bazında ortaya koyması bakımından ilktir. Ayrıca Türkiye'de ve Kahramanmaraş'ta ceviz yetiştiriciliğinin coğrafi şartlarını kavramaya da önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Kahramanmaraş İlinde Ceviz ve Üretimi

Çalışma alanı olan Kahramanmaraş ili, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü içerisinde, bölgenin kuzeydoğu kesimlerinde bulunmaktadır. Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin birbiri ile kesiştiği bir alanda bulunmaktadır. Kahramanmaraş ceviz üretiminin yoğun yapıldığı illerden birisidir. TÜİK 2020 yılı verilerine göre Kahramanmaraş ili; 581.850 meyve veren, 445.031 meyve vermeyen ağaç sayısı, 78.577 dekar toplu ceviz alanı ve 13.036

ton ceviz üretimine sahiptir. Kahramanmaraş ili meyve veren yaştaki ağaç sayısı ve ceviz üretimi bakımından Türkiye’de üçüncü sırada yer almaktadır.

Kahramanmaraş ilinin sahip olduğu toplam tarım alanı içerisinde meyveciliğin oranı ancak %13 dolayındadır. Bu meyvecilik potansiyeli içerisinde ise ceviz yetiştiriciliği (%20) ilk sırada yer almaktadır (Sütyemez 2015:8). Kahramanmaraş ilinde ceviz ağacı sayısı ve ceviz üretimi miktarlarının yıllara göre gelişim seyri incelendiğinde Ağaç sayısının hemen hemen tüm yıllarda artış göstermesine rağmen üretim miktarında büyük dalgalanmalar görülmektedir. Üretim miktarındaki 2006, 2011, 2014 yıllarındaki önemli düşüşlerin bölgede etkili olan ilkbahar donları ile ilişkili olduğu tahmin edilmektedir (Grafik 1).

Grafik 1: Kahramanmaraş İlinde yıllara göre ceviz ağacı sayısı ve ceviz üretimi

TUİK 2020 yılı verilerine göre; ilçe bazında en fazla meyve veren ağaç Çağlayancerit (151.000), Andırın (105.700) ve Onikişubat (85.500) ilçelerinde bulunur. Verim açısından bakıldığında Afşin (42 kg), Göksun (35 kg), Andırın (30 kg), Dulkadiroğlu (22 kg) ve Çağlayancerit (20 kg) ilçelerinde verim ülke ortalamasının üzerindedir. Üretim açısından bakıldığında; Andırın 3168 ton, Çağlayancerit 3020 ton, Dulkadiroğlu 1624 ton ve Pazarcık 1450 ton ile en fazla üretimin yapıldığı ilçedir (Tablo 1).

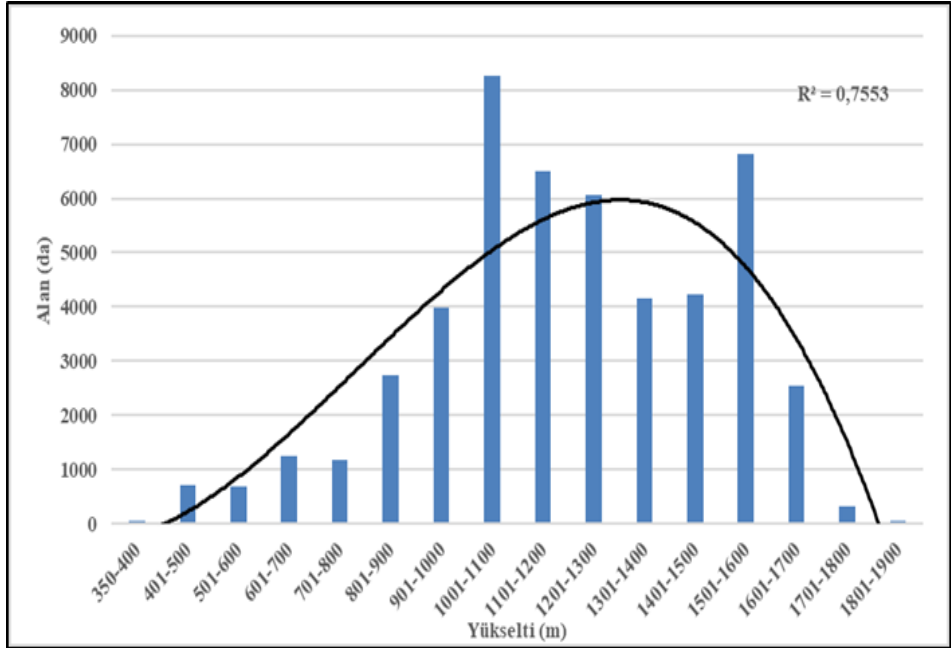
Tablo 1: Kahramanmaraş ilçelerindeki ceviz ağacı varlığı ve üretim miktarları (TUIK, 2020)

İlçe	Meyve Veren Ağaç Sayısı	Meyve Vermeyen Ağaç Sayısı	Verim (kg)	Üretim (ton)
Afşin	22500	36500	42	945
Andırın	105700	137000	30	3168
Çağlayancerit	151000	53500	20	3020
Dulkadiroğlu	73800	17400	22	1624
Ekinözü	45000	14000	20	914
Elbistan	3100	11500	20	62
Göksun	7650	26441	35	268
Nurhak	4400	6200	20	88
Onikişubat	85500	95000	15	1283
Pazarcık	72500	26500	20	1450
Türkoğlu	10700	20990	20	214
TOPLAM	581850	445031	24	13036

4. Kahramanmaraş'ta Ceviz Yetiştiriciliğinin Coğrafi Şartları

Kahramanmaraş ili 14.327 km²'lik alana sahiptir. En yüksek zirvesi 3081 metreye ulaşan (Nurhak Dağı) dağlık alanlar yanında 150 m inen engin alanların (Aslantaş barajı kıyıları) bulunması ildeki nispi yükselti farkını ortaya koyar. Genel olarak yükseltisi güneyden kuzeye artma trendi göstermekte ise de, zirve noktalara ilin orta kesiminde doğu batı uzanımlı bir sıra oluşturan Nurhak ve Berit dağlarında ulaşılır. Bu dağlık alanlar içerisindeki tektonik ovalar ve derin vadiler ilin coğrafyasına fazlaca çeşitlilik katmaktadır.

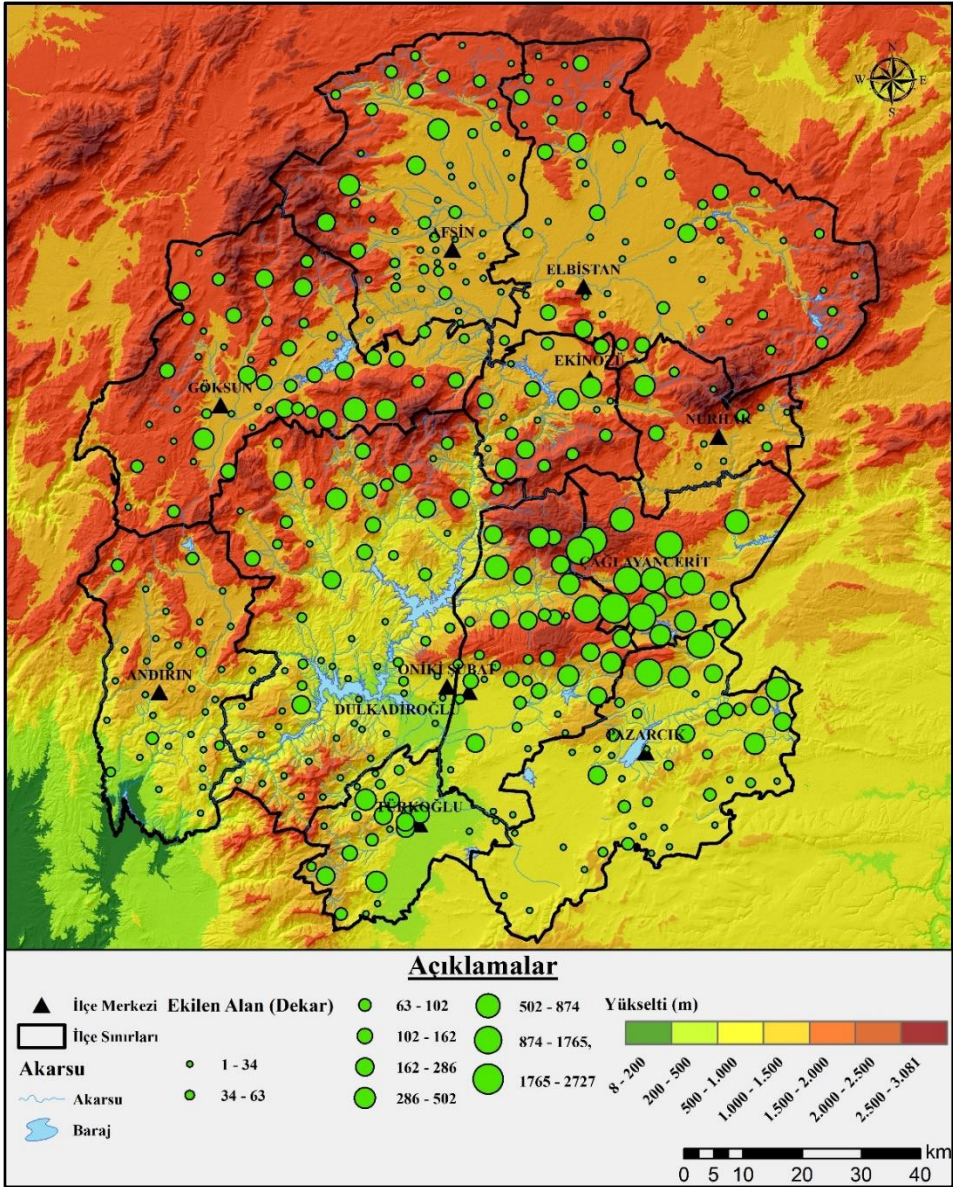
Yükseltinin bitkiler üzerine tesiri dolaylıdır. Yükselti, eğim, bakı, arazinin yarıлма durumu gibi faktörler iklim elemanları ve toprak şartları üzerinde lokal değişiklik yaparak bitkiler üzerinde etkili olurlar. Kahramanmaraş ilinde ceviz üretim alanlarının yükselti basamaklarına dağılışı incelendiğinde; 400 m -1800 m yükseltileri arasında ceviz ağaçlarının bulunduğu görülmektedir. Ancak ildeki toplam 49521,6 dekarlık ceviz ekim alanlarının 3871,2 dekarı (%8) 350-800 metre, 42745,8 dekarı (%86) 801-1600 metre, 2904,6 dekarı (%6) 1601-1900 metre yükselti aralığında yer almaktadır. Grafik 2'den elde edilen sonuçlara göre Kahramanmaraş ilinde ceviz üretiminin ideal yükselti basamağının 800-1600 metre aralığı olduğu belirlenmektedir.

Grafik 2: Kahramanmaraş İlinde Ceviz alanlarının yükselti basamaklarına dağılışı

Kahramanmaraş ilinde ceviz üretim alanlarının genellikle dağ yamaç ve etekleri ile vadi içlerinde yoğunlaştığı belirlenmektedir. İl genelinin tamamında ceviz ağacı görülmekle birlikte, ilin doğu kesimlerinde Ahır Dağı ve devamını oluşturan Öksüz Dağı yamaçlarında, Ahır Dağı ile Engizek Dağı arasındaki Bertiz ve Çağlayancerit havzalarında, Amanos dağlarının kuzeydoğu yamaçları (Türkoğlu), Berit ve Binboğa dağlarında vadi içlerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Harita 2). İlde özellikle Bertiz ve Çağlayancerit yöreleri cevizıyla meşhur olmuştur.

Kahramanmaraş ilinde ceviz üretim alanları dağ yamaçları ve vadi içlerini tercih ederken, ovalık alanlar ve geniş havza tabanlarında iyice azalmaktadır. Bu durum toprak şartları ile ilgili gibi gözüксе de aynı zamanda iklim şartları ile de ilgilidir.

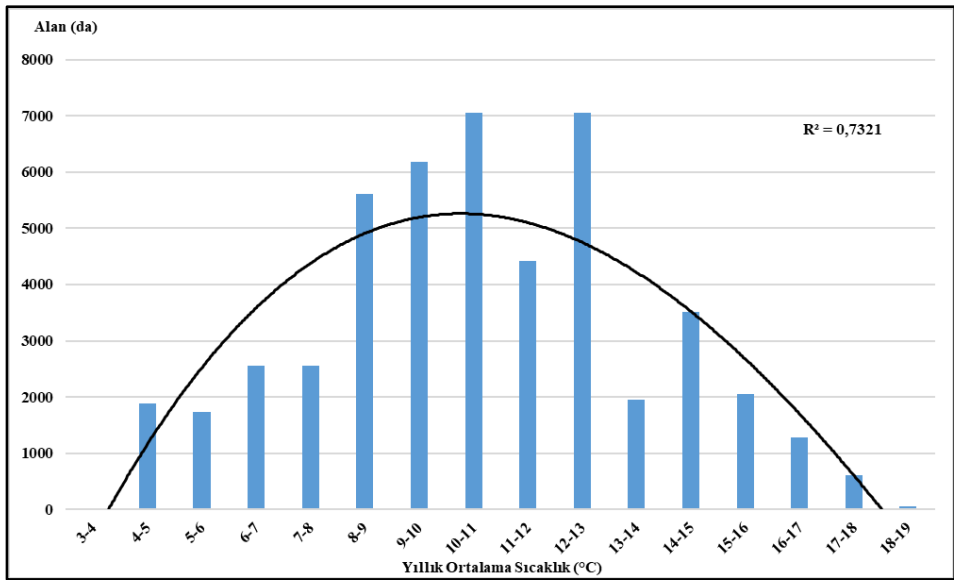

Harita 2: Kahramanmaraş ilinde ceviz üretim alanlarının yükseltiye göre dağılışı

Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne yayılan Kahramanmaraş ilinde denize uzaklığı ve yükseltileri nedeniyle değişikliğe uğramış bir Akdeniz iklimi hakimdir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde de toprakları bulunduğu dikkate alınırsa Kahramanmaraş ilinde; Akdeniz iklimi, Akdeniz dağ iklimi ve karasal iklim etkilidir. Değişik iklim tipleri nedeniyle, Kahramanmaraş'ta bir gün içinde kısa mesafelerde farklı iklim koşullarıyla karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Akdeniz iklimi tanımına uyan (kışları yağışlı ve ılık, yazları sıcak ve kurak) Asıl Akdeniz

iklimi ilin güneyinde 1000 metreye kadar olan yükseltilerinde görülür. 1000 metreyi aşan yüksekliklere çıktığınızda kışları soğuk ve kar yağışlı, yazları nispeten serin bir Akdeniz dağ ikliminin etkileri hissedilir. İlin kuzeydoğu kesiminde Doğu Anadolu Bölgesi'ne giren Afşin, Elbistan Nurhak ilçelerinde yaz ile kış arasındaki sıcaklık farkının fazla olduğu, yağışların ilkbahara doğru kaydığı yazı kurak karasal iklim görülmektedir.

Kahramanmaraş ilindeki ceviz üretim alanlarının 8721,2 dekarı (%18) 3.0 °C – 8.0°C yıllık ortalama sıcaklığın, 30317,2 dekarı (%62) 8.1°C – 13,0°C yıllık ortalama sıcaklığın, 9472,2 dekarı (%20) 13,1°C – 18,5°C yıllık ortalama sıcaklığın görüldüğü alanlarda yayılış göstermektedir (Grafik 3).

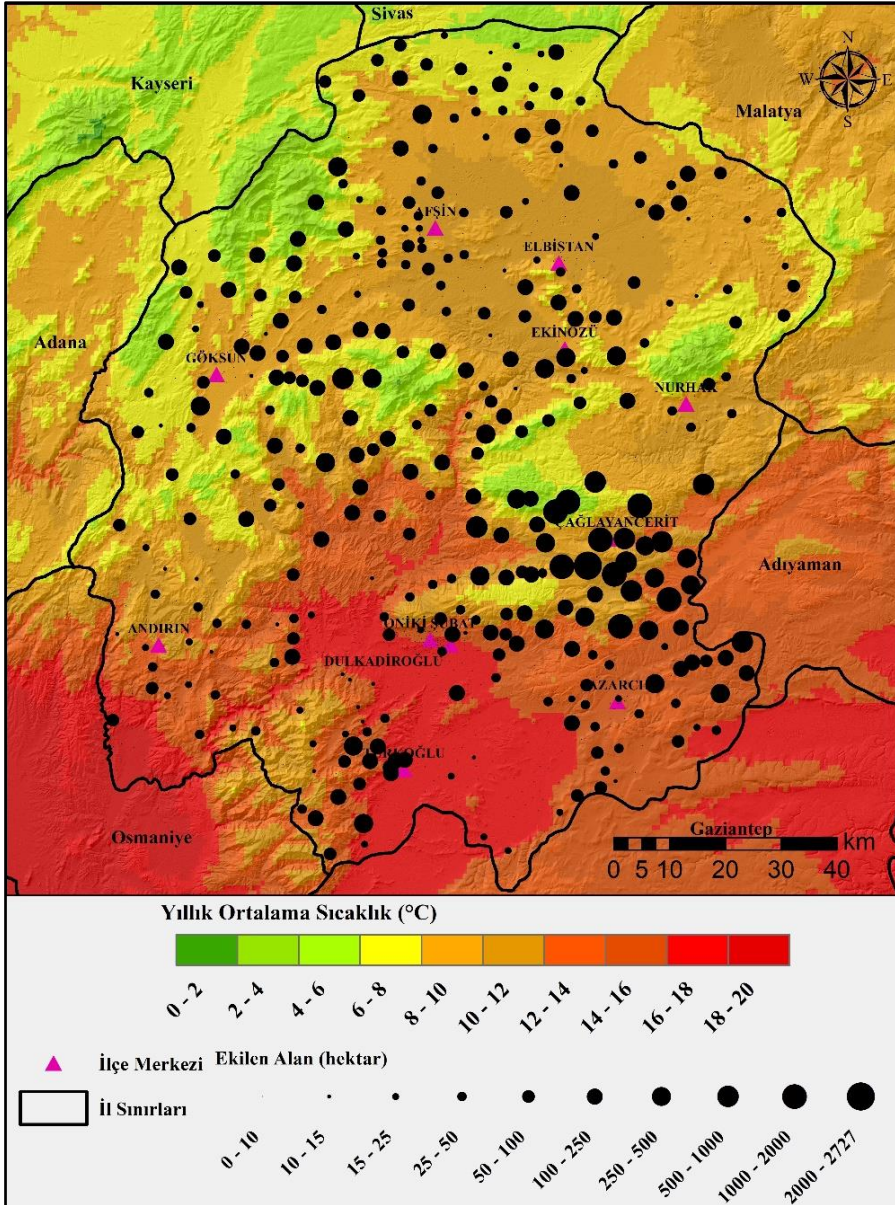

Grafik 3: Kahramanmaraş ilinde yıllık ortalama sıcaklıklara göre ceviz üretim alanları

Kahramanmaraş ili coğrafi şartlarında yıllık ortalama sıcaklığın 8.1°C – 13,0°C olduğu alanlar ceviz ekimi için ideale yakın alanları oluşturmaktadır. İldeki bu ortalama sıcaklık değerlerinin dağılışı aynı zamanda belirli yükselti değerleri ile de çakışmaktadır. İlde Akdeniz dağ iklimi kuşağı olarak isimlendirilen 1000-1800 metre yükselti basamağına tekabül etmektedir. Bu ortalama sıcaklık değerleri ceviz üretimi için belirlenmiş olan 2,5-3 aylık dinlenme ya da diğer adı ile “yetecek derecede soğuklanma ihtiyacını” karşılamaktadır. Bununla birlikte ilkbahar geç donlarının zarar vermesi nedeniyle ceviz veriminin yıllara göre dalgalanma gösterdiği görülmektedir.

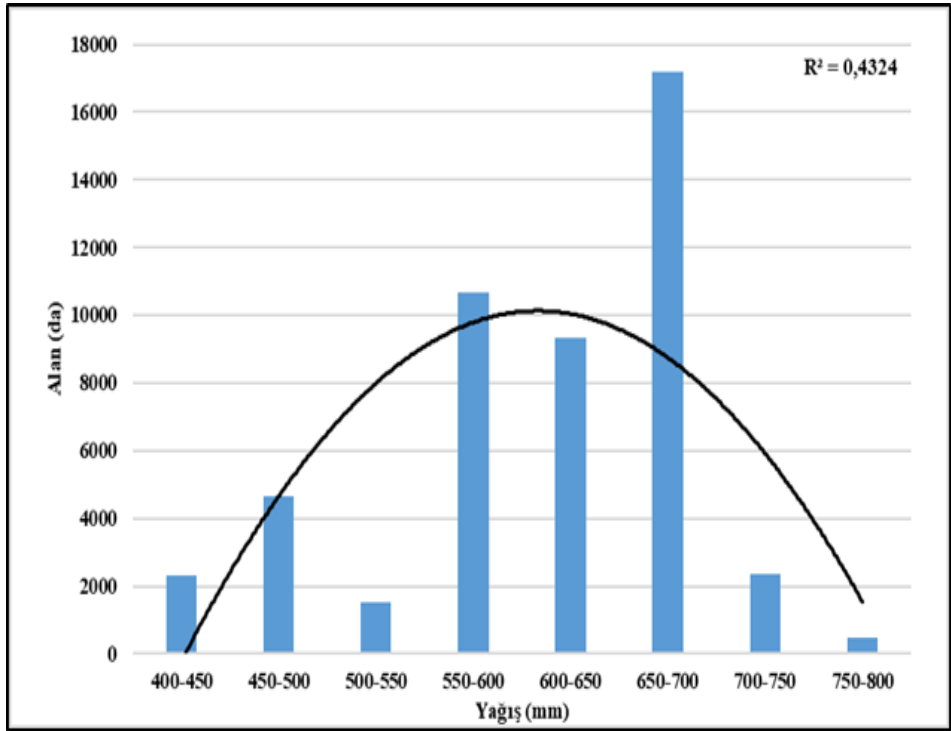
Olgun sağlıklı ceviz ağaçları, kış aylarında -15 °C ile -20 °C'ye kadar dayandığı ve iç ceviz gelişimi döneminde hava sıcaklığının 38 °C'ye kadar çıkmasının iç cevizde kararmalara, büzüşmelere neden olduğu bildirilmiştir (OGM,

2012:13). Yazları bol güneşli kış aylarının nispeten ılıman olduğu soğuk rüzgârlardan korunmuş vadilerde iyi yetiştiği ifade edilmiştir (Ceviz Tarımı, 2015). İlde yaz aylarında sıcaklık, nem ve yağışın arttığı Andırın ilçesi güney kesimi ile Amanos sırasının Ceyhan vadisine bakan kuzeybatı yamaçlarında cevizin yetiştirilmesini güçleştirmektedir (Harita 3). Gerçekten Türkiye’de de yüksek sıcaklık ve nemin birleştiği alanlar cevizin az ya da hiç üretilmediği yöreler durumundadır.

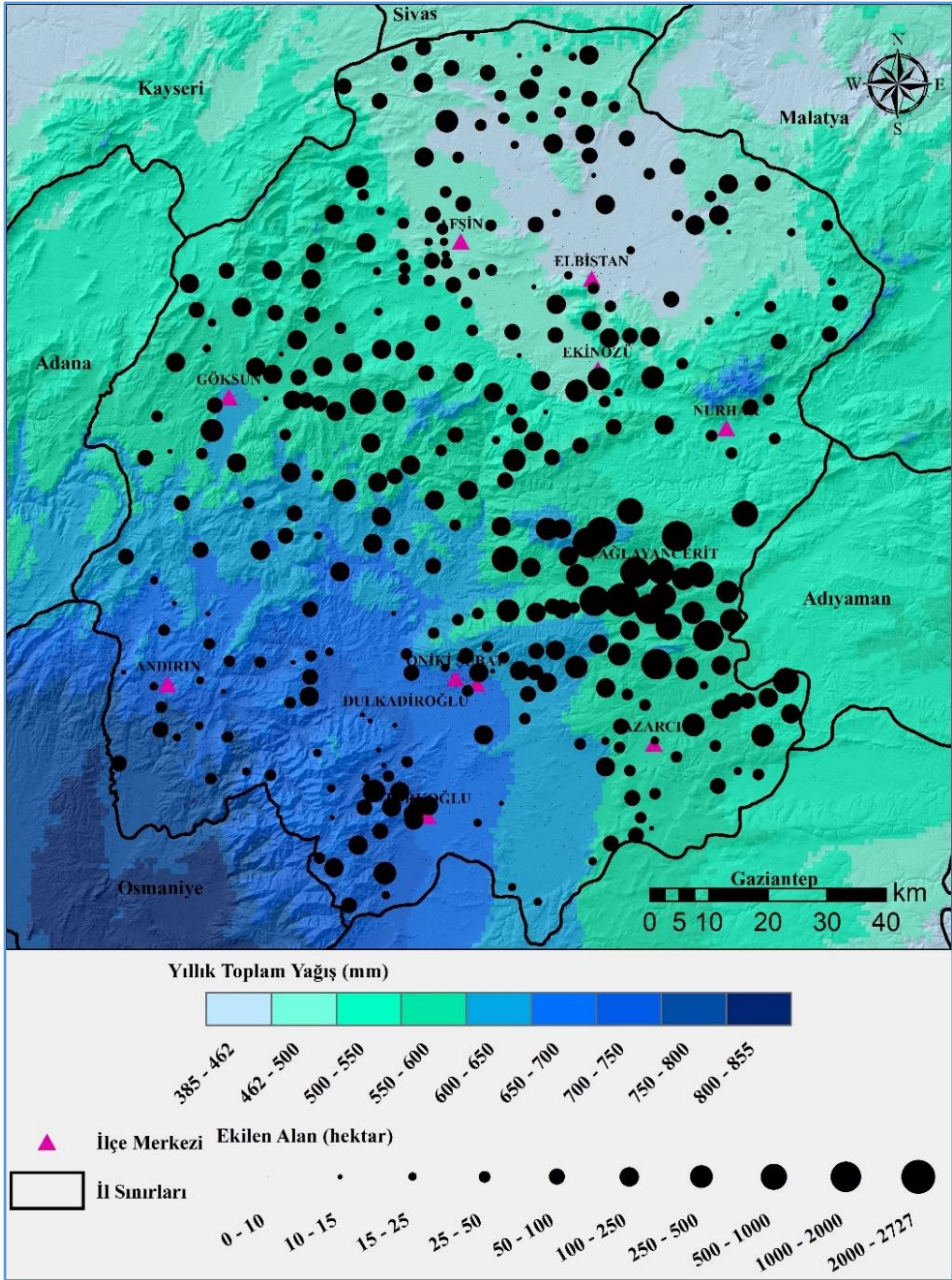

Harita 3: Kahramanmaraş ilinde yıllık ortalama sıcaklığa göre ceviz alanlarının dağılışı

Kahramanmaraş ilinde ceviz üretim alanları 400 mm - 800 mm'lik yıllık ortalama yağış almaktadır. İldeki toplam ceviz üretim alanlarının 8502,2 dekarı (%17) 400-550 mm, 37174,4 dekarı (%77) 551-700 mm, 2834 dekarı (%6) 701-800 mm yıllık ortalama yağış alanlarına dağılmıştır (Grafik 4). Ceviz yetiştiriciliği açısından yıllık 500 mm yağışın düzenli olması kaydıyla yeterli olduğu, meyvelerin normal gelişebilmeleri için yazın toprakta yeterli suyun bulunması gerektiği ve çiçeklenme dönemindeki yağmur ve aşırı rüzgârların özellikle tozlanma-döllenme bakımından olumsuz bir durum ortaya çıkardığı bildirilmiştir (<http://ceviz.ksu.edu.tr/>). İldeki ceviz üretimi yıllık ortalama yağışların 551-700 mm yağış aralığında %77 oranında toplandığı görülmekte olup, Kahramanmaraş coğrafi şartlarında cevizin ideal yıllık yağış miktarının 550 -700 mm olduğu belirlenmektedir (Harita 4).

Grafik 4: Kahramanmaraş ilinde yıllık ortalama yağış ve ceviz üretim alanları

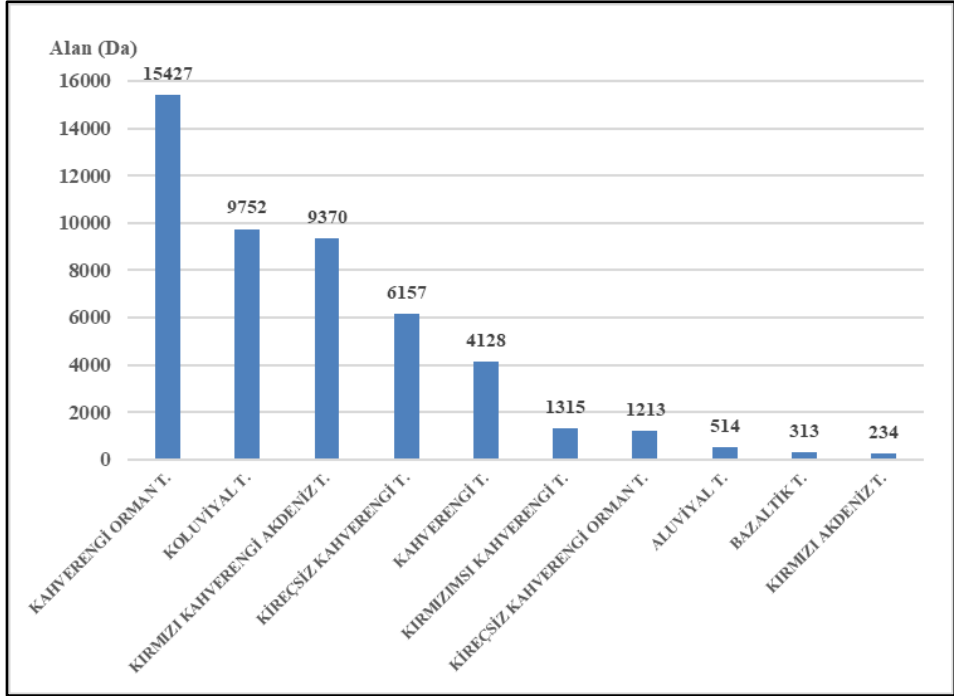

Harita 4: Kahramanmaraş ilinde ortalama yağışa göre ceviz üretim alanlarının dağılışı

Ceviz ağaçları orta - ince tekstürlü killi kumlu ve organik maddece zengin topraklarda güçlü gelişme gösterdiği ve killi, milli, çakıllı silt tabakası, su birikimi ve kum birikintileri, ceviz ağaçlarının kök derinliğini sınırlandırdığı ifade edilmiştir (Sütyemez, 2015). Toprak bakımından çok seçici olmadığı, pH'ı 6-7,

toprağın iyi drenajlı, geçirgen, organik maddece zengin ve su tutma kapasitesi-nin yüksek olmasının gerektiği bildirilmiştir (Budak, 2010: 4).

Kahramanmaraş ilinde ceviz yetiştirilen alanların toprak gruplarına bakıl-dığında; 15427 dekarlık alanın (%32) Kahverengi Orman Toprakları, 9752 dekarlık alanın (%20) Kolüviyal Topraklar, 9370 dekarlık alanı (%19) Kırmızı Kahverengi Akdeniz Toprakları, 6157 dekarlık alanın (%13) Kireçsiz Kahve-rengi Orman Toprakları, 4128 dekarlık alanın (%9) Kahverengi Topraklar üze-rinde yer almaktadır. Geri kalan 4590 dekarlık ceviz üretim alanının (%7) Kırmızımsı Kahverengi, Kireçsiz Kahverengi, Kırmızı Akdeniz, Bazaltik ve Alü-viyal topraklar üzerinde bulunduğu belirlenmektedir (Grafik 5; Harita 5). Kah-ramanmaraş ilinde ceviz üretiminin iyi drenajlı, geçirgen, organik maddece zengin, taban suyu seviyesi yüksek olmayan ve pH değeri yüksek olmayan top-rakları tercih ettiği görülmektedir.

Grafik 5: Kahramanmaraş ilinde toprak türleri ve ceviz üretim alanları

Foto 1: *Ceviz ağaçları arasında Kemallı Mahallesi*

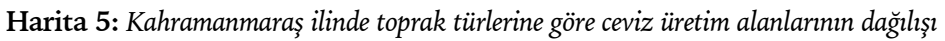

Foto 2: Çağlayancerit cevizi

5. Sonuç

Kahramanmaraş ili sahip olduğu ceviz ağacı varlığı ve üretim miktarı ile Türkiye’de ceviz tarımı için önemli illerimizden birisidir. Ceviz ağacı sayısı sürekli artış göstermekte olup meyve veren ve meyve vermeyen yaştaki ağaç sayıları 2020 yılı itibariyle bir milyonun üzerindedir. Yıllara göre ağaç sayılarında görülen değişim bu sayının artacağını göstermektedir. Aynı durum iklim şartlarının uygun gitmesi durumunda üretime de yansımaktadır. Hâlihazırda ağaç sayısı ve ceviz üretimi bakımından yıllara göre değişmekle birlikte Türkiye’de ilk dört ilden birisi durumundadır.

Kahramanmaraş ilinde ceviz ekim alanlarının %86’sı 800-1600 m yükselti basamağında yer almakta olup, bu yükselti basamağı içerisinde genellikle dağ yamaç ve etekleri ile vadi içlerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir.

Kahramanmaraş ilindeki ceviz ekim alanları %62 oranında 8.1°C – 13,0°C yıllık ortalama sıcaklığın görüldüğü alanlarda yayılış göstermektedir. Bu durum aynı zamanda ildeki belirli bir yükselti aralığına denk gelmektedir. İlde geç ilkbahar donlarının ceviz üretiminde etkili olduğu görülmektedir. İlde sıcaklık ve nemin birleştiği alanlar ceviz yetiştiriciliğini sınırlandırmaktadır.

İldeki ceviz ekim alanları yıllık ortalama yağışların 551-700 mm olduğu yağış aralığında %77 oranında toplandığı tespit edilmekte olup, Kahramanmaraş coğrafi şartlarında cevizin ideal yıllık yağış miktarının 550 -700 mm olduğu belirlenmiştir.

Kahramanmaraş ilinde ceviz ekim alanlarının %32’si Kahverengi Orman Toprakları, %20’si Kolüviyal Topraklar, %19’u Kırmızı Kahverengi Akdeniz Toprakları, %13’ü Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları üzerinde yer almakta olup, ilde ceviz üretiminin iyi drenajlı, geçirgen, organik maddece zengin, taban suyu seviyesi ve pH değeri yüksek olmayan toprakları tercih ettiği belirlenmiştir.

Bu çalışmada ceviz ekim alanlarının yükselti, topografik şartlar, iklim ve toprak yapısıyla doğrudan ilişkili olduğu saptanmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda ceviz üretiminin ekolojik şartlarının daha detaylı araştırılması ve yöredeki halkın ceviz yetiştirme ile ilgili kültürleri de ele alınarak tüm ilde potansiyel ceviz yetiştirme alanları saptanabilir. Böylece ekonomik olarak kullanılan atıl alanlar ceviz üretiminde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- O.G.M., 2012, Ceviz Eylem Planı 2012-2016. Orman Genel Müdürlüğü, <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/yayinlar/ceviz%20eylem%20plan%C4%B1.pdf>
- BUDAK, Y., 2010, Ceviz Yetiştiriciliği. Samsun Valiliği İl Tarım Müdürlüğü, https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Kitaplarimiz/ceviz_yetistirciligi.pdf
- DOĞANAY, H., COŞKUN, O., (2012), Tarım Coğrafyası (Güncellenmiş 2. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- KAPLUHAN, E., (2015). Ziraat Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Kaman İlçesinde (Kırşehir) Ceviz Üretim Faaliyetleri. Marmara Coğrafya Dergisi, 32:147-170.
- SANDAL, E. K., KARABÖRK, M., KARADEMİR, N., (2018). Tarım Coğrafyası Açısından Kahramanmaraş'ta Ceviz Üretimi. Atlas Sosyal Bilimler Dergisi, 3:71-87.
- SESLİ, Y., (2014). Ceviz Yetiştiriciliği, Meyvecilik Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın no:61. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/marem/Belgeler/Yeti%C5%9Ftiricilik%20Bilgileri/Ceviz%20Yeti%C5%9Ftiricili%C4%9Fi.pdf>
- SÜTYEMEZ, M., (2000). Kahramanmaraş'ta Ceviz Yetiştiriciliği. *KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi*, 2:69-74.
- SÜTYEMEZ, M., (2015). Türkiye'nin En Önemli Ceviz Merkezi Kahramanmaraş'ta Ceviz Yetiştiriciliği. *Kahramanmaraş'ta Tarım ve Yaşam*, 4:8-11.
- TÜİK, (2019) Bitkisel Üretim İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>
- Kahramanmaraş İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2018), Çiftçi Kayıt sistemi İstatistikleri. Kahramanmaraş. <http://ceviz.ksu.edu.tr/>
- <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC/visualize>

YEREL HALKIN KAHRAMANMARAŞ'TA FESTİVALLER ÜZERİNE ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

NADİRE KARADEMİR*

Giriş

Dünya ölçeğinde Turizmin tüm yıla yayılmasını sağlayan faaliyetlerin yanında etkinlikler gelmektedir. Bu etkinlikler ve etkinlik turizmi; şehirlerin ve ülkelerin tanıtılması, geliştirilmesi ve pazarlanması için büyük önem taşımaktadır.

Etkinlik, bireylerin boş zamanlarında yapmış oldukları aktivitelerdir (Argan, 2013: 3). Yerel halkın katılımıyla gerçekleştirilen, boş zaman aktivitesi olarak yapılan kültürel kimliği güçlendiren etkinlikler ise genellikle festival olarak adlandırılmaktadır (Getz, 1989). Festivaller hükümetler ya da yerel yöneticiler tarafından düzenlenen kutlama ve eğlencelerde bir araya gelinerek oluşturulan özel ortamlardır (Levickaite, 2011: 36). Ayrıca festivaller bir bölgenin simgesi olup, geleneksel hale gelerek belli bir zaman aralığında ve isim altında düzenlenen, toplumun belleğinde yer edinmiş olan önemli etkinlikler arasında yer almaktadır (Gürsoy vd, 2004: 168; Küçük, 2013: 341). Hatta toplumsal kimliğin bir parçası olarak insanlar arasındaki bağları güçlendirme süreci (Goldblatt, 2000) olarak ifade edilmektedir.

Festivaller küçük yerleşim alanları için tanınma ve gelişme adına yeni fırsatlar yaratmaktadır. Özellikle son dönemlerde doğa, tarihsel miras, yöreye özgü yemekler gibi yerel ve özgün olan değerler festivaller sayesinde ortaya çıkarılabilmekte ve görünür olmaları sağlanmaktadır (Budak, 2019). Festivaller, toplumda insanlar arasındaki kültürel çevre ile birlikte hem bireysel hem de toplumsal kimliğin bir parçasını oluşturmaktadır (Goldblatt, 2000: 8). İnsanlar bu festivallere katılarak birbirlerini tanımakta, farklı kültürleri öğrenmektedir. Dolayısıyla festivaller toplumların değer ve kültüründe ayna özelliği taşımaktadır (Apaydın, 2011: 143; Atak, 2009: 39). Aynı zamanda toplumların sosyal temellerini de güçlendiren festivaller; kutlama, sosyalleşme, eğlenme gibi fonksiyonları ile toplumda birliktelik sağlamaktadır (Ekin, 2011; Gürsoy vd, 2004). Böylece toplumlar festival türündeki tüm etkinliklerde yeni beceriler ile kendilerinin aidiyet duygularını da geliştirmektedir (Duffy, 2006: 22).

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.

Festivaller bölgenin tanınması adına düşük maliyetli bir yoldur. Bir yörenin somut olmayan zengin mirasını, etnik geçmişini, gelenek ve göreneklerini, kültürel peyzajını tanıtabilmek için büyük fırsatlar yaratmaktadır (Kladou, 2011:31- 41). Eğlence, spor, ürün hasadı, tarihi ve kültürel festivaller vb (Gül vd, 2013: 216; Getz, 2008: 408) birçok tema üzerinde oluşturulan etkinlikler ve bu etkinliğe katılmak için ortaya çıkan turizm hareketleri de festival turizmi olarak nitelendirilebilir. Tarihsel anlamda önemli olaylar, dini ayinler, etnik özellikler, yerel kültür, sanatsal faaliyetler, el işleri, yemek çeşitleri, tarımsal ürünlerin hasat zamanı tanıtımları gibi birçok temaya sahip festival çeşidi vardır (Ekin, 2011: 22; Özdemir ve Çulha, 2009: 357).

Festival bittiğinde ekonomide yaşanan değişim bölgeye nakit giriş çıkışının sonuçları festivallerin ekonomik etkilerini oluşturmaktadır (Sert, 2013: 32). Yapılan festivaller sayesinde hem yerel halk, hem turistler yaratılan olumlu imaj algısı ile bir bölgenin tanınırlığı ve ziyaretçi sayısı artırmakta, dolayısıyla ekonomik girdi sağlanmaktadır. Türkiye’de 2014’de yapılan festivallerin kültür temalı olanları birinci sırada, sanat temalı olanları ikinci sırada, yiyecek ve içecek temalı olanları ise üçüncü sırada olduğu görülmüştür (Giritlioğlu vd, 2015). Festivallerin ve etkinliklerin yerel halk için hem olumlu hem de olumsuz etkileri vardır. Olumlu etkileri en üst düzeye çıkarmak gelecek festivalin olumsuz etkilerini en aza indirmek için stratejiler belirlenmeli iç turizm canlandırılarak iç ekonomiye katkıda bulunacak çalışmalar yapılmalıdır (Getz, 2008). İnsanlar boş zamanını değerlendirmek, bir ürünü tanıtmak veya satmak, eğlenmek, yerel kültürü deneyimlemek, kentin sakinleri ile etkileşime geçmek gibi birçok sebeple festival türü etkinliklere katılabilirler (Karabağ vd, 2011: 448). Festivaller ve özel etkinlikler, en hızlı büyüyen turizm türleri olarak görülmektedir (Chang, 2006). Sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel birçok etkisi bulunan festivallerin, turizmdeki önemi yadsınamaz. Her şeyden önemlisi turizm alanlarının tanıtımında en önemli fonksiyonlara sahiptir. Bu nedenle bir bölgede, şehirde ya da kasabada bir alana ait olan kültürel unsurlar ve değerler yerel yöneticiler tarafından birer festival objesi teması durumuna dönüştürülerek etkinlikler yapılmaktadır (Richards, 2001: 243). Ayrıca festivaller yerel halkın tarihi ve kültürel değerlerini yansıtan toplum temelli etkinlikler olarak yapılırken tüm bu etkinliklerin merkezinde yerel halk bulunmaktadır (Getz, 2010: 2; De Bres ve Davis, 2001: 327).

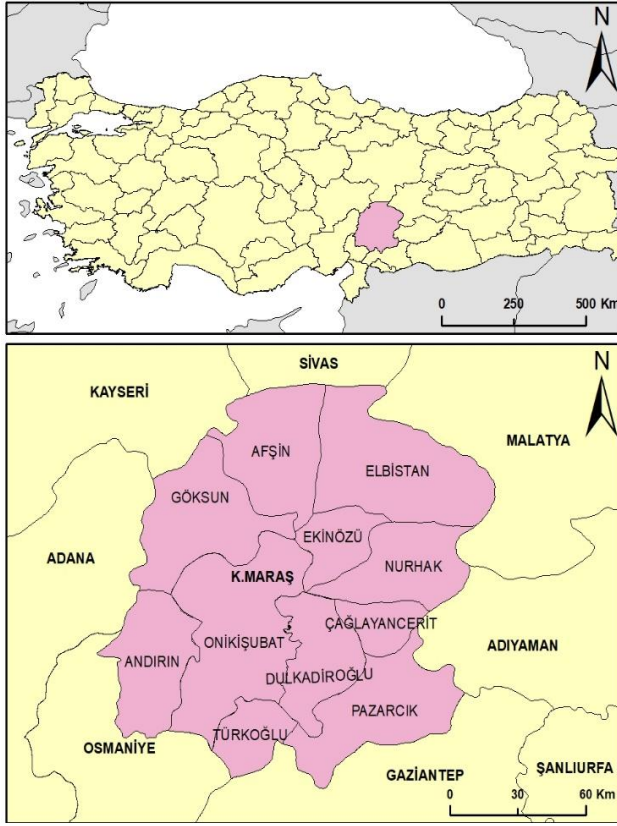
Kahramanmaraş’ın Coğrafi Konumu

Kahramanmaraş, Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bir-birine en çok yaklaştığı alanda yer almaktadır (Şekil:1). Güneyden Gaziantep’in Merkez ve İslahiye, Adana’nın Bahçe, doğudan Malatya’nın Darende; Akçadağ

ve Doğanşehir, Adıyaman'ın Besni, Gaziantep'in Yavuzeli ve Araban, batıdan Adana'nın Kozan; Saimbeyli ve Tufanbeyli, Osmaniye'nin Kadirli, Kayseri'nin Sarız, kuzeyden ise Sivas'ın Gürün ilçeleriyle çevrilidir (Şekil.1). Merkez ilçeler deniz seviyesinden 568 m. yüksekte olup, ilin kuzey kesimleri oldukça dağlıktır.

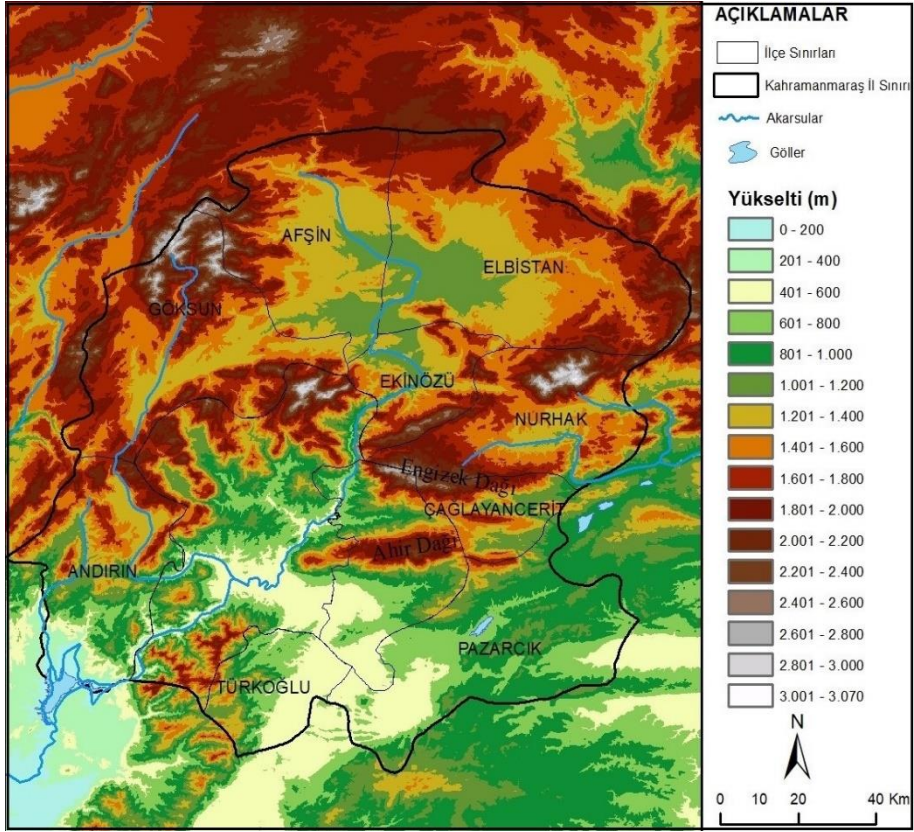
İlde çeşitli jeolojik zamanlardan kalma oluşumlara rastlanmaktadır. Coğrafi konumu ve diğer faktörlerin de etkisi ile üç farklı iklim tipi arasında “Bozulmuş Akdeniz İklimi”ne daha yakın bir iklim özelliği göstermektedir. Kahramanmaraş merkezde görülen iklimin aksine kuzeye doğru gidildikçe yükseltiye bağlı olarak tamamen karasal iklim özellikleri görülür. Kahramanmaraş'ın yıllık ortalama sıcaklık değeri 16,5 °C, iken Elbistan'da bu değer 10,3 °C ye düşer. Merkez ilçeler olan Onikişubat ve Dulkadiroğlu “Akdeniz termik rejim tipi”nin etkisi altındadır. Kuzey ve kuzeydoğusu ise “Karasal termik rejim tipi” özelliğine sahiptir. Yıllık ortalama sıcaklıklarda güneyden kuzeye, batıdan doğuya doğru yükseltiye bağlı olarak karasallığın da etkisiyle bariz bir azalma göstermektedir.

Kahramanmaraş dağlarının yüksek kesimleri genellikle çıplak kayalıklardan oluşmaktadır. Alt kuşaklar orman dokusu ile örtülüdür. İlin İran-Turan ve Akdeniz fitocoğrafik bölgelerinin geçiş kuşağında bulunması nedeniyle bitkilerin %20'si endemiktir. İlin %35'lik alanı ise ormandır (Şekil.2).

Şekil:1 Kahramanmaraş'ın Lokasyon Haritası

1927 yılında 25.982 olan şehir nüfusu özellikle sanayi alanındaki yatırımlar ve hizmet sektöründeki gelişmeler nedeniyle 1960'ta 54.447'e, 2020'de 1.168.163'e ulaşmıştır. Kahramanmaraş nüfusunun düzenli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu nüfusun %50.76'sı erkek, %49.24'ü kadındır. Yüzölçümü 14.525 km² olan Kahramanmaraş ilinde kilometrekareye 80 kişi düşmektedir. İl 2014 yılı yerel seçimlerinden sonra büyükşehir olmuştur. Kahramanmaraş şehri zengin kültürel birikimin yansıdığı en önemli yerleşme sahası ve ilin idari merkezidir (Dulkadiroğlu ve Onikişubat ilçe merkezleri) (Şekil 1). Onikişubat ilçesinin 2020 yılındaki nüfusu 441.681 kişi iken, Dulkadiroğlu ilçesinin nüfusu 223.277 kişidir. %37.81'lik bir oranla en fazla nüfusa sahip ilçesi Onikişubat merkez ilçe, %0.94 nüfus oranı ile en az olan ise Ekinözü ilçesidir (Şekil.1) (TÜİK, 2021).

Şekil:2 Kahramanmaraş'ın Fiziki Haritası

Günümüzde hem dünyada hem de Türkiye'de yerel özellikleri öne çıkaran festivallerde ve benzeri organizasyonlarda, katılımcıların yoğun olarak ilgi gösterdikleri bir turizm faaliyeti olarak büyük artışlar gözlenmektedir. Festivaller küçük yerleşimlerin sahip oldukları farklılıklarını göstermenin en güzel yöntemlerinden birisini oluşturmakta, özellikle de destinasyonların tanıtılması ve pazarlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Yerel halkın festivallere katılımının sağlanması öncelikle festivalin organizasyonu, pazarlanması ve yürütülmesi esnasındaki aksaklıkları önleyebilmek için festivalin planlanması aşamasında bilgi alınmasını (Jago vd, 2011: 232; Small, 2007: 28) ve yerel halkın kendi deneyimlerini turistlere aktarması sayesinde, turistlerin festival deneyimlerini daha da arttırmalarını sağlayacaktır (Kozorog, 2011: 303; Chen, 2011: 108; Small, 2007: 28). Dolayısıyla yerel halkın festivallere katılım göstermesi bu tür etkinliklerin daha başarılı olmasına ve festivale gelen ziyaretçilerin festivalden memnun ayrılmasına neden olacaktır (Gül vd., 2013: 218; Mogollon vd, 2014: 97). Bu nedenle festivallerin başarısı ve sürdürülebilirliği için yerel halkın katılımının sağlanması büyük önem

taşımaktadır. Yerel halkın festivallere karşı algılarının, tutumlarının öğrenilmesi, bu festivallerin süreç içerisinde devamlılığının sağlanıp sağlanamayacağı konusunda da fikir vermektedir.

Materyal-Metot

Bu çalışmada Kahramanmaraş'ta düzenlenen festivallerin coğrafi dağılımını yaparak bu festivallerin yerel halk üzerindeki sosyal etkilerine yönelik algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Konuya ilişkin yapılmış çalışma sayısının oldukça sınırlı oluşu ve yerel halkın festivallerin etkilerine yönelik algılarının ihmal edilmesi bu çalışmanın yapılmasında etkili olmuştur. Bu amaç doğrultusunda betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Araştırmacının evrenini, Kahramanmaraş'ta yaşayan yerel halk oluşturmaktadır. Örneklem ise ana kütlenin tamamına ulaşmak, zaman ve maliyet açısından mevcut olanakları aştığı için tesadüfi olarak seçilen ve araştırmacı tarafından hazırlanan anketi doldurmaya gönüllü olan yerel halktan oluşmaktadır. Yerel halkın festivallere yönelik algılarına ilişkin sorular Gürsoy vd. (2004) ve Chen (2011)'nin çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü yerel halkın demografik özelliklerine ve festivallerle ilişkilerine yönelik sorular oluştururken, ikinci bölümde ise yerel halkın festivallere yönelik algılarına ilişkin 17 tane olumlu, 9 tane olumsuz olmak üzere 26 tane ifade bulunmaktadır.

Çalışmada katılımcıların Kahramanmaraş'taki festivaller hakkında ne tür algılara sahip olduğunu ortaya koyabilmek için olumlu ve olumsuz yargıları içeren sorular yöneltilmiştir. Bu sorular beşli likert ölçek sisteminde; 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kısmen katılıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum ifadelerinden oluşmaktadır. Ölçekteki puan karşılıkları ise;

Kesinlikle Katılmıyorum-0,80-1.60

Katılmıyorum-1.61-2.41

Kısmen katılıyorum-2.42-3.22

Katılıyorum-3.23-4.03

Kesinlikle Katılıyorum-4.04-4.84, puanlarına karşılık gelmektedir.

Çalışma alanı ile ilgili literatür taraması yapılmış, sahada gezi, gözlem ve incelemelerde bulunulmuş, yerel halkla festivaller sürecinde birebir yapılan görüşmeler sonucunda anketlerin doldurulması sağlanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 21 paket programında değerlendirilmiştir. Katılımcıların Kahramanmaraş'ta düzenlenen festivallerin etkilerine yönelik algılarının istatistiki anlamda dağılımını belirlemek için aritmetik ortalamaları değerlendirilmiş, hari-

tarlar ve tablolar oluşturulmuştur. Bu süreç dahilinde Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerinden yararlanılmıştır.

Fotoğraf:1Kahramanmaraş'ta Ceviz Festivali ve Off-Road Yarışmaları

<https://kahramanmaras.bel.tr/>. (Fotoğraf:1-2)

Bulgular ve Tartışma

Çalışmada Kahramanmaraş'ta yapılan festival ve etkinlikler yapıma zamanları da verilerek tablo halinde sunulmuştur (Tablo.1).

Tablo: 1 Kahramanmaraş'taki Etkinlikler

Kahramanmaraş Uluslararası Kitap Fuarı	Ekim	Afşin Eshab-ı Kehf kültür ve karakucak güreş festivalleri	Ağustos
Uluslararası dondurma festivali	Eylül	Türkoğlu Avasım okçuluk etkinlikleri	Mayıs
Andırın tırşik festivali	Nisan	Ekinözü ters laleler ve acı su festivali,	Nisan
Çağlayancerit ceviz ve kültür festivali	Eylül	Güvercin festivali	Mart
Kahramanmaraş Ekstrem Sporlar Festivali	Ekim	Nurhak kültür şenlikleri	Ağustos
Tekerek mahallesi at yarışları ve atlı spor gösterileri	Ağustos	Göksun elma festivali, Keklikoluk barış ve kültür festivali,	Kasım
Menzelet Kılavuzlu barajı ve Elbistan off-road yarışları	Kasım	Uludaz uğur böceği festivali,	Ağustos
Yedi kuyular kar festivali	Ocak	Pazarlık peynir ve kültür şenlikleri	Ağustos
Kılavuzlu-Elbistan off-shore şampiyonası etkinlikleri	Kasım	12 Şubat kurtuluş günü etkinlikleri	Şubat
Helete yayla şenlikleri	Haziran	Boyalı geleneksel kısa şalvar güreş turnuvası,	Ağustos
Bulutoglu Kavkırt karakucak güreş festivali	Ağustos	Kılılı tarla günü etkinlikleri	Eylül
Bertiz üzüm festivali, Karakucak güreş festivalleri,	Eylül		

Tablo 2: Katılımcıların Cinsiyet, Yaş, Eğitim, Meslek ve Medeni Durumu

Cinsiyet	n	%	Yaş	n	%	Medeni durum	n	%
Erkek	322	52	19-25	199	32,1	Evli	308	49,8
Kadın	297	48	26-45	267	43,1	Bekâr	311	50,2
Toplam	619	100	46-55	101	16,3	Toplam	619	100
Eğitim Durumu	n	%	56-64	39	6,3	Meslek	n	%
Okuryazar	5	0,8	65+	13	2,1	Ev hanımı	98	15,8
İlkokul	30	4,8	Toplam	619	100	Öğrenci	79	12,8
Ortaokul	49	7,9	Aylık gelir	n	%	İşletmeci	45	7,3
Lise	121	19,5	2500 ve altı	188	30,4	Emekli	20	3,2
Üniversite	386	62,4	2501-3500	156	25,2	İşçi	120	19,4
Lisansüstü	28	4,5	3501-5000	222	35,9	Memur	110	17,8
Toplam	619	100	5001ve üzeri	53	8,6	Öğretmen	102	16,5
			Toplam	619	100	Çiftçi	26	4,2
						Doktor	19	3,1
						Toplam	619	100

Katılımcıların %52'si erkek,%48'i kadın; %32,1'i 19-25, %43,1'i 26-45, %16,3'ü 46-55,% 6,3'ü 56-65 ve %2,1'i 65 ve üzeri yaştadır. %49,8'i evli, %50,2'si bekârdır. %30,4'ü 2500 ve altı gelir seviyesine ,%25,2'si 2502-3500, %35,9'u 3501-5000, %8,6'sı ise 5001 ve üzeri gelir seviyesine sahiptir. % 0,8'i okuryazar değil, %4,8'i ilkokul, %7,9'u ortaokul, %19,5'i lise, % 62,4'ü üniversite, %4,5'i ise lisansüstü eğitim seviyesine sahiptir. Yine katılımcıların %15,8'i ev hanımı, %12,8'i öğrenci, %7,3'ü işletme sahibi, %3,2'si emekli, %19,4'ü işçi, %17,8'i memur,%16,5'i öğretmen, 4,2'si çiftçi, %3.12'si ise doktordur (Tablo 2).

Tablo 3:Festivallere Neden Katılıyorsunuz?

Kahramanmaraş'a neden gelmeli?	n	%	Kahramanmaraş'a neden gelmeli?	n	%
Şehri tanımak amacıyla	201	32,4	Farklı kültürleri tanımak için	78	12,6
Tarihi ve kültürel zenginlikleri görmek amacıyla	125	20,1	Yöresel yemekleri tatmak amacıyla	66	10,6
Eğlenmek amacıyla	118	19	Şehre ekonomik katkılar sağlamak amacıyla	31	5
			Toplam	619	100

Katılımcıların Kahramanmaraş'a neden gelinmeli sorusuna verdikleri cevaplar; %32,4'ü Kahramanmaraş'ı tanımak için, % 20,1'i şehirdeki tarihi ve kültürel zenginlikleri görmek için, %19'u festivallere katılmak için, %12,6'sı farklı kültürleri tanıma olanağı bulmak için, %10,6'sı yöresel yemekleri tatmak için, %5'i ise şehre ekonomik anlamda katkı sağlamak için olduğunu ifade etmiştir (Tablo 3).

Tablo 4: Kahramanmaraş'ın En Meşhurları

Kahramanmaraş'ın neyi meşhurdur?	1.Sırada Tercih Edenler	2.Sırada Tercih Edenler	3.Sırada Tercih Edenler
Dondurma	384	86	36
Tarhana	99	130	135
Kırmızı Biber	39	131	140
Ceviz	25	112	95
Sandık İşlemeciliği	10	72	54
Cevizli Un sucuğu	0	14	38
Mesire Alanları	2	8	33
Yöresel Kıyafetler	0	11	30
Tarihi Mekânlar	0	16	40
Yöresel Lezzetler	1	1	13
Fıstık Ezmesi	0	0	5

Katılımcıları Kahramanmaraş'ı ne derece tanıyıp sahiplendiklerini belirlemek amacıyla şehrin en meşhur olanlarını sıralamaları istendiğinde 384 kişinin birinci sırada Dondurma dediğini görüyoruz. Cevizli un sucuğu, yöresel kıyafetler, tarihi mekânlar ve fıstık ezmesini ise hiçbir katılımcı birinci sırada ifade etmemiştir. Yine ikinci sırada kırmızıbiber en çok tercih edilirken Maraş tarhanası ikinci sırada yer almaktadır. Fıstık ezmesini ikinci sırada yazan olmamıştır. Üçüncü sırada yine kırmızıbiber yer almakta ve onu Maraş tarhanası izlemektedir (Tablo 4).

Tablo 5: Katılımcıların Festivallere Katılım, Nasıl Katıldığı ve Beklentileri Karşılama Durumu

Festivallere Katılma Sayısı	n	%	Festival beklentinizi karşılamama nedenleri		
1-2	362	58,5	Organizasyon düzensizliği	59	Kişi
3-4	178	28,8	Daha eğlenceli olmalılar	54	Kişi
5 ve üzeri	79	12,8	Tanıtım, reklam eksik oluyor	47	Kişi
Toplam	619	100	Kalabalık ve gürültülü olması	31	Kişi
Festivallere Nasıl Katıldınız?	n	%	Belediye hizmetleri yetersiz	64	Kişi
Stant açarak	88	14,2	Satışta olan ürünler pahalı oluyor	29	Kişi
Misafir katılımcı olarak	434	70,1	Ulaşım koşulları zorlu oluyor	27	Kişi
Her ikisi de	97	15,7	Festival Gelişmesi için yapılması istenenler	n	%
Toplam	619	100	Turizm yatırımları olmalı	222	35,9
Beklentilerinizi Karşıladı mı?	n	%	Reklam yapılmalı	155	25
Evet	308	49,8	Yatırım arttırılmalı	120	19,4
Hayır	121	19,5	Tarıma önem verilmeli	68	11
Kısmen	190	30,7	Sanayi teşvik edilmeli	54	8,7
Toplam	619	100	Toplam	619	100

Katılımcıların %58,5'i 1-2 defa, %28,8'i 3-4 defa, % 12,8'i ise 5 ve üzeri kez bu tür festivallere katıldıklarını ifade etmiştir. %14,2'si festivallere stant açarak, %70,1'i misafir katılımcı olarak, %15,7'si hem stant hem de misafir olarak katılım sağladıklarının; %35,9'u festivallerin geliştirilmesi için turizm

faaliyetlerin yoğunlaştırılmasını, %25'i reklam yapılmasını, %19,4'ü yatırımların yapılmasını, %11'i tarım faaliyetlerinin geliştirilmesini, % 8,7'si ise sanayi faaliyetlerinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Festivallerin beklentileri karşılamaları konusunda % 49,8'i evet, %19,5'i hayır, %30,7'si ise kısmen cevabını vermiştir. Katılımcılardan toplam 311 kişi festivaller ile ilgili problemler yaşandığını ifade etmiştir. Festival beklentilerini karşılamama nedenleri olarak da; 59 kişi organizasyon düzensizliği olduğunu, 54 kişi daha eğlenceli olması gerektiği, 47 kişi tanıtım ve reklamların yetersiz olduğunu, 31 kişi kalabalık ve gürültülü olduğunu, 64 kişi belediye hizmetlerinin festivaller sürecinde yetersiz olduğunu, 29 kişi satışta olan ürünlerin pahalı olduğunu; 27 kişi ise festival alanlarına ulaşım koşullarının zorlu olduğunu ifade etmiştir (Tablo 5).

Tablo 6: Katılımcıların Kahramanmaraş'ta Düzenlenen Festivallerin Etkilerine Yönelik Algılarının Dağılımı

İfadeler	X	s.s
Olumlu Yargılar		
1.Festivaller yerel halka kültürel deneyimler sağlar	3,97	1,17
2.Festivaller yerel halka ve misafir katılımcılara eğlenme imkânı sağlar	4,07	1,08
3.Aile bireylerinin beraber vakit geçirmelerini sağlar	3,95	1,10
4.Şehrin tanıtımına olumlu katkılar sağlar	4,18	1,06
5.Festivaller yaşam kalitesini artırır.	3,65	1,21
6.Festivaller yerel halk için eğlenceli kutlamalardır.	3,99	1,11
7.Festivaller yerel halk için ekonomik kazanç kaynağıdır.	3,87	1,16
8.Festival süresince yerel işletmelerde alım satım artmıştır.	3,86	1,13
9.Festivaller yerel halkın sanatsal yeteneklerini sergilemek için fırsat sağlamıştır.	4,01	1,07
10.Festivaller yerel halkın sahiplenme duygusunu arttırmıştır.	3,98	1,12
11.Festivaller yerel halkın şehirlerine duydukları gururu arttırmıştır.	4,05	1,10
12.Festivaller üretilen ürünlerin kalitesini artırır.	3,84	1,14
13.Festivaller yeni iş imkânı yaratır.	3,78	1,14
14.Festivaller turizmi canlandırır.	4,00	1,09
15. Festivallerin şehre ekonomik anlamda katkısı olur.	4,08	1,03
16. Festivallerde yerel halkta görev almalıdır.	4,13	1,09
17. Festivaller yerel halka birliklik duygusu katmıştır.	4,08	1,08
Olumsuz Yargılar		
18. Festivaller yerel halkın günlük yaşamını aksatmıştır.	2,13	1,24
19. Festival sürecinde şehir çok gürültülü olur.	2,56	1,36
20. Festivaller sürecinde şehirde trafik ve park sorunu yaşanır.	2,82	1,39
21. Festivaller sürecinde şehirde çöp yığınları oluşur.	2,62	1,40
22. Festivaller suç oranını artırır.	2,21	1,29
23. Festivaller süresince caddeler çok kalabalık olur.	3,06	1,46
24. Festivaller yerel halkın kültürel anlamda yozlaşmasına neden olur.	1,90	1,16
25. Festivaller şehrin tarihsel dokusunu tahrip eder.	1,90	1,15
26. Festival sürecinde bazı yolların trafiğe kapatılması yerel halkı zor durumda bırakmaktadır.	2,93	1,46

Katılımcıların Kahramanmaraş'ta düzenlenen festivallerin etkilerine yönelik algılarının dağılımını gösteren tabloda olumlu ifadelerin aritmetik ortalaması, Katılıyorum (ss:1,11) ifadesine karşılık gelmekle birlikte; olumsuz ifadelerin aritmetik ortalaması ise Kısmen Katılıyorum (ss:1,33) ifadesine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla çalışmada yerel halkın Kahramanmaraş'taki festivaller

hakkında ki görüşlerinin daha çok olumlu olduğu görülmektedir (Tablo 6). Kargiglioğlu ve Kabacık (2017)'in çalışmalarında da benzer şekilde katılımcıların festivaller için olumlu algıya sahip oldukları belirlenmiştir. Döner ve Tepeci (2015) araştırmalarında festival katılımcılarının festivalden genel olarak memnun oldukları tespit edilmiş ve bu memnuniyette belirleyici unsurlar ise rutinden kaçış ve mekân çekiciliği olduğu ifade edilmiştir. Yıldız ve Polat (2016)'ın çalışmasında da yerel halkın Eskişehir'de düzenlenen festivallerin etkilerini olumlu düzeyde algıladıkları görülmektedir.

Katılımcıların olumlu ifadelerden aldıkları en yüksek puan ortalaması 4,18 puanla (Tamamen katılıyorum) festivallerin Kahramanmaraş'ın tanıtımına olumlu katkılar sağladığını ifade etmiştir. Yine olumlu ifadelerden festivallerin yaşam kalitesini arttırdığı ifadesine 3,65 puan ile (Katılıyorum) en düşük puan ortalamasını vermiştir. Çalışmaya katılanlar festivallerin şehrin tanıtımının sağlanması için önem taşıdığını, fakat yaşam kalitesini arttırmaya çok da etkisinin olmadığını belirtmiştir.

Festivallerin turizmi canlandırdığı ifadesine Tamamen katılıyorum; festivallerde yerel halkın da görev alması gerektiğine dair ifadeye ise Tamamen katılıyorum olarak belirtmiştir. Bu durumda şehirde yapılan festivaller şehrin turizm açısından gelişmesine sebebiyet verirken, bu etkinliklere yerel halkın da görev verilip çalışmasının gerekliliği ifade edilmiştir (Tablo 6). Small (2007)'in Avustralya'daki müzik festivallerinin sosyal etkilerini belirlediği çalışmasında yerel halktan olmak üzere katılımcılar ile festivalde gönüllü olarak görev alanları karşılaştırmıştır. Karşılaştırmada ikinci grubun yani festivalde gönüllü olarak görev alanların festivalin etkileri konusunda daha olumlu düşüncelere sahip olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla yerel halkın festivallere aktif katılımcı olması festivallerin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır.

Festivallerin yeni iş imkânları yaratacağına dair ifadeye Katılıyorum; Festivaller yerel halk için ekonomik kazanç kaynağıdır ifadesine Katılıyorum; Kahramanmaraş'a ekonomik anlamda getirisi olur ifadesine ise Tamamen katıldıklarını belirtmişlerdir (Tablo 6). Çalışmaya katılanlarca festivaller sayesinde kısa süreli de olsa istihdam yaratılabileceği ve bu durumda da yöreye ekonomik anlamda katkılar sağlanacağı, yaşam kalitesinin artacağı ifade edilmiştir. Saatçi ve Yalçinkaya (2018)'nin çalışmasında Alaçatı Ot Festivalinin ekonomik olarak gelir sağladığı, yörenin yaşam kalitesinin ve genel olarak işsizliğin azalmasına katkı sağladığı, göç hareketliliğinin azalmasında etkili olduğu, yöreye sosyal ve kültürel canlılık getirdiği belirtilmiştir. Hertanu vd, (2013)'nin Romanya-Brasov'daki araştırmasına göre ise yerel halk, festivallerden ekonomik olarak olumlu etkilenmekte, festivaller yörenin adını duyurarak turist gelmesini sağ-

lamaktadır. Literatürde de benzer şekilde bölgelerin festival aracılığıyla daha çok ziyaretçiye adını duyurabilme imkânına sahip olmasının ekonomik kazançları daha da artıracağı tespit edilmiştir (Felsenstein ve Fleischer; 2003: 387).

Katılımcılar tarafından festivaller yerel halk için eğlenceli kutlamalardır ifadesine Katılıyorum; festivaller yerel halka kültürel deneyimler sağlar ifadesine Katılıyorum; festivaller yerel halka ve misafir katılımcılara eğlenme imkânı sağlar ifadesine Kesinlikle katılıyorum; aile bireylerinin beraber vakit geçirmelerini sağlar ifadesine ise Katılıyorum olarak belirtmişlerdir. Dolayısıyla yerel halkın şehirde kültürel deneyimlerini arttırabilecekleri, eğlenebilecekleri, aileleri ile zaman geçirerek mutlu olabilecekleri düşüncesiyle festivallere karşı olumlu bir algı içerisinde oldukları belirlenmiştir.

Katılımcılar festival süresince yerel işletmelerde alım satım artmıştır ifadesine Katılıyorum, festivaller yerel halkın sanatsal yeteneklerini sergilemek için fırsat sağlamıştır ifadesiyle Katılıyorum, festivaller yerel halkın sahiplenme duygusunu arttırmıştır ifadesine Katılıyorum, festivaller yerel halkın şehirlerine duydukları gururu arttırmıştır ifadesine Kesinlikle katılıyorum olarak belirtmişlerdir. (Tablo 6). Çalışmada ekonomik faaliyetlerin arttığı, yerel bazı sanatsal etkinliklerin tanıtımının sağlandığı, halkın katılımı sayesinde Kahramanmaraş'a ve Kahramanmaraşlı olmaktan gelen gururlarının arttığı ve şehri sahiplenme duygularının da gelişip büyüdüğü görülmektedir. Çünkü festivaller, yerel kimliği canlandırmakla birlikte bu kimliği geliştirmekte ve yerel gururu artırmaktadır (Pragay vd, 2013: 632).

Festivaller üretilen ürünlerin kalitesini arttırır ifadesine Katılıyorum, festivaller yerel halka birliktelik duygusu katmıştır ifadesine Kesinlikle katılıyorum ile festivaller sayesinde daha kaliteli ürünlere ulaşılabilme şansının artacağı ve halkın birlikte hareket edebilme duygusunun geliştirilebileceği belirtilmiştir (Tablo 6). Karaca vd, (2017) çalışmasında katılımcıların memnuniyetlerini en çok karnavalın sosyo-kültürel boyutu ile karnavala özgü üretilen ürünlerin etkilediği görülmüştür. Döner ve Tepeci (2015) araştırmalarında katılım güdülerini: heyecan, sosyalleşme ve eğlence, aile ve grup birlikteliği, rutinden kaçış, mekân çekiciliği, etkinlik çekiciliği, kültürel ve tarihi çekicilik olarak belirlemiştir. Yine çalışmayı destekler nitelikte Yıldız ve Polat (2016)'ın araştırmasında ise ortalamalar dikkate alındığında en fazla olumlu algılanan ifadelerin "Festivaller yerel halk için eğlence fırsatlarını arttırmıştır; festivaller kentte bulunan ziyaretçi sayısını arttırmıştır; festivaller yerel halka bulunduğu toplum dışından yeni insanlarla tanışma fırsatı sağlamıştır; festivaller sayesinde kentin ünü artmıştır ve festivaller nedeniyle, yerel halkın kentlerine duydukları gurur artmıştır" ifadeleri olmuştur. Bu durumda festivallerdeki ziyaretçi kazanımları

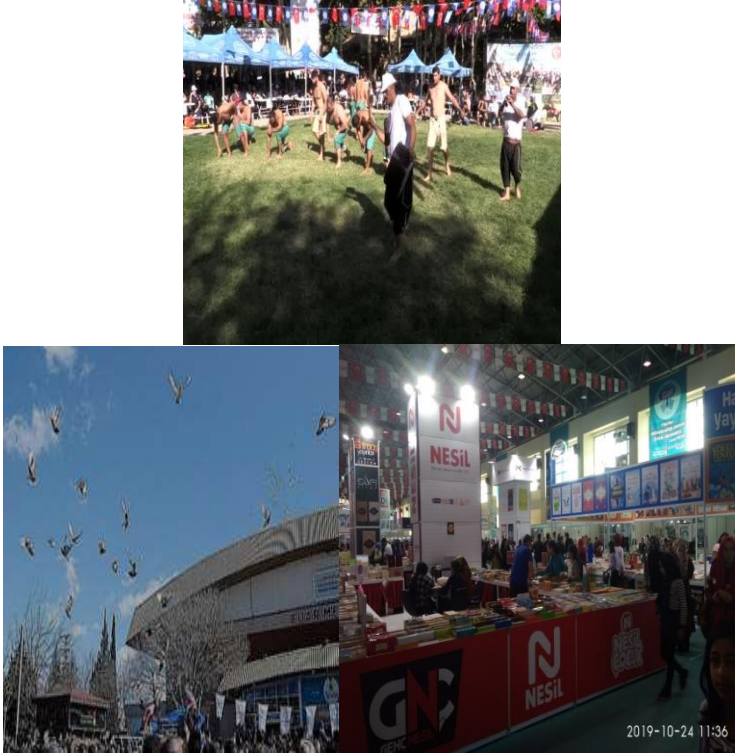
hoş ve eğlenceli zaman geçirmeyi sağlaması, stresten kurtulmaya sebebiyet vermesi gibi kişisel ve tarihsel mirasın korunmasını, geleneksel kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlaması gibi genel kazanımlar olarak iki faktör altında toplanabilir (Gül vd, 2013).

Festivallerin olumlu ekonomik sosyal ve kültürel etkilerinin yanı sıra olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Çalışmada katılımcılar olumsuz ifadelerden en yüksek puan ortalaması 3,06 puan ile festivaller sürecinde caddeler çok kalabalık olur ifadesine Kararsız olduklarını; en düşük puanı ise festivaller yerel halkın kültürel anlamda yozlaşmasına neden olur ifadesine ise 1,90 puanla Katılmıyorum olarak belirtmiştir. Katılımcılar olumsuz yargılara çok yüksek puanlar vermeyerek festival süresince caddelerdeki kalabalığın çok da rahatsız etmeyeceğini ve festivallerin yerel halkın yozlaşmasına neden olmayacağını ifade etmektedir.

Festivaller şehrin tarihi dokusunu tahrip eder ifadesine Katılmıyorum, festivallerin suç oranlarını artırıyor ifadesine Katılmıyorum, festivaller yerel halkın günlük yaşamını aksatıyor ifadesine Katılmıyorum olarak belirtmiştir. Yine çalışmaya katılanlar bu puanlarla festivallerin şehrin tarihi dokusunu tahrip etmeyeceğini, şehirdeki suç oranlarını arttırmayacağını ve halkın günlük hayatını hiçbir şekilde aksatmayacağını ifade etmektedir (Tablo 6).

Katılımcılar festival sürecinde şehir çok gürültülü olur ifadesine Kısmen katılıyorum, festivaller sürecinde şehirde trafik ve park sorunu yaşanır ifadesine Kısmen katılıyorum, festival sürecinde bazı yolların trafiğe kapatılması yerel halkı zor durumda bırakmaktadır ifadesine Kısmen katılıyorum, festivaller sürecinde şehirde çöp yığınları oluşur ifadesine Kısmen katılıyorum olarak belirtmiştir (Tablo 6). Kültürel yapıların zedelenmesi, yaşam biçimlerindeki bozulmalar yerel halkın göç etmesi, değerlerin ticarileşmesi gibi konular genelde festivallerin olumsuz etkileri arasında yer almaktadır (Çakıcı ve Yavuz, 2012: 11). Festivallerin ekosistemde ve fiziksel çevrede yaşanabilecek tahribatlar, atık problemleri, çöpler, taşıtlardan çıkan kirletici gazlar, gürültü kirliliği, trafik yoğunluğu ve aşırı kalabalık gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Kozak ve diğerleri, 2010; Lorent, 2009; Pragay vd., 2013). Alaçatı Ot Festivalinde yerel halk tarafından trafik, otopark ve kalabalık sorun olan alanlar olarak görülmüştür (Saatçi ve Yalçınkaya, 2018). Yıldız ve Polat (2016) çalışmaya katılanlar festivallerin olumsuz etkileri boyutunu ise orta düzeyde algıladıklarını, en yüksek ortalamaların ise festivaller süresince toplumdaki suç oranı, aşırı kalabalık, yerel yönetimlerin hizmetlerini aksatması, çevre kirliliği ve gürültü düzeyinin artmış olduğu belirtilmiştir. Halkın festivallere içtenlikle katılımının

sağlanması durumunda olumsuz etkilerin de en az seviyeye gelmesi sağlanacaktır (Brunt ve Courtne, 1999: 493).

Fotoğraf:2 Kahramanmaraş'ta Güreş Festivali, Güvercin Festivali ve Kitap Fuarı

Fotoğraf:3 Kahramanmaraş'ta Okçuluk Festivali ve Bertiz Üzüm Festivali

Sonuç ve Öneriler

Kahramanmaraş; Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bir-birine en çok yaklaştığı bir alanda kavşak noktasında yer almaktadır. Hem bulunduğu coğrafi konum hem de geçmişten günümüze olan tarihsel yapısı nedeniyle birçok festival tadındaki etkinliklerin öğelerini içinde barındırmaktadır.

Günümüzde hem dünyada, hem de Türkiye’de yerel özellikleri öne çıkaran festivaller ve benzeri organizasyonlar da katılımcıların yoğun olarak ilgi gösterdikleri bir turizm faaliyeti olarak büyük artışlar gözlenmektedir. Festivaller küçük yerleşimlerin sahip oldukları farklılıklarını göstermenin en güzel yöntemlerinden birisini oluşturmakta, özellikle de destinasyonların tanıtılması ve pazarlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Festivaller, şehirlerin kültürel unsurlarına, tarihi önem taşıyan değerlerine, özel günlerine, özel ürünlerinin ve özel mekânlarının tanıtılmasına vurgu yapacak bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir.

Çalışmada katılımcıların festivallere katılmak şehirdeki tarihi ve kültürel zenginlikleri görmek, yöresel yemekleri tatmak adına Kahramanmaraş'a gelinmesi gerektiğini ifade etmiş olmaları şehrin birçok ögesinin tanınırlığı olması açısından önem taşımaktadır. Yine katılımcılar şehri tanıma açısından Dondurmayı ilk tercih olarak ifade etmeleri coğrafi işaret olan bu ürünün tanınırlığı açısından önem taşımaktadır. Yine kırmızıbiber, Maraş tarhanası, Cevizli un sucuğu, yöresel kıyafetler, tarihi mekânlar ve fıstık ezmesini tanınırlığa ilave etmeleri de bu bağlamda olumlu unsurları oluşturmaktadır.

Yerel halkın %80'den fazlası şehirdeki festivallere 1-4 kez katıldıklarını belirtirken, %70'den fazlasının ise daha çok misafir katılımcı olarak katıldıklarını görmekteyiz. Bu durumda yerel halkın festivalleri önemseyip katılması olumlu olarak algılanabilirken, festivale aktif katılımcı olarak çok az katılmış olmaları şehirdeki festivallerin sürdürülebilirliği anlamında çok da olumlu değildir. Katılımcılar bu tür etkinliklerin geliştirilmesi için şehirde tanıtımların, yatırımların yapılıp turizm faaliyetlerinin yoğunlaştırılmasını arzu etmektedir. Organizasyon düzensizliği, festival mekânına ulaşım zorluğu, Belediye hizmetlerinin festivaller sürecinde yetersizliği, daha az eğlenceli olması, kalabalık ve gürültülü olmasının festivallerin olumsuzlukları olarak ifade edilmiştir (Tablo 6).

Çalışmaya katılanların şehirde yapılan festivaller için düşüncelerinde, olumlu ifadelerin aritmetik ortalaması 3,97 puanla Katılıyorum ifadesine karşılık gelmekle birlikte; olumsuz ifadelerin aritmetik ortalaması ise 2,46 puanla Kısmen katıyorum ifadesine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla çalışmada yerel halkın Kahramanmaraş'taki festivaller hakkındaki görüşlerinin olumlu olduğu görülmektedir (Tablo 6). Katılımcılar olumlu ifadelerden aldıkları en yüksek puan ortalaması 4,18 puanla Tamamen katıyorum olarak festivallerin Kahramanmaraş'ın tanıtımına olumlu katkılar sağladığını ifade etmiştir. Yine olumlu ifadelerden festivallerin yaşam kalitesini arttırdığı ifadesine 3,65 puan ile Katılıyorum diyerek en düşük puan ortalamasını vermiştir. Çalışmaya katılanlar festivallerin şehrin tanıtımının sağlanması için önem taşıdığını, fakat yaşam kalitesini arttırmaya çok etkisinin olmadığı belirtilmiştir.

Çalışmada katılımcılar olumsuz ifadelerden en yüksek puan ortalaması 3,06 puan ile festivaller sürecinde caddeler çok kalabalık olur ifadesine Kararsız olduklarını; en düşük puanı ise festivaller yerel halkın kültürel anlamda yozlaşmasına neden olur ifadesine 1,90 puanla Katılmıyorum ifadesine vermiştir. Katılımcılar festival süresince caddelerdeki kalabalığın festival getirisine bağlı olarak çok da rahatsız etmeyeceğini ve festivallerin yerel halkın yozlaşmasına neden olmayacağını ifade etmiş olmaları bakımından önemlidir (Tablo 6).

Kahramanmaraş'ta festivallerin turizmi canlandırdığını, bu festivallerde yerel halkın da görev alıp ekonomik anlamda getirilerin sağlanması gerektiğini, yeni iş imkânları yaratması konusunda ise daha az olumlu düşündükleri ifade edilmiştir. Katılımcıların anketteki ifadelerle verdikleri cevaplar doğrultusunda Kahramanmaraş'ta yaşayan yerel halkın festivaller konusunda pozitif bir görüşte olduklarının belirlenmiş olması ilerideki süreçte bu tür etkinliklerin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır.

Şehirde festivaller döneminde yaya alanlarının genişletilmesi ile taşıma kapasitesinin daha kontrollü bir şekilde yönetilmesi sağlanıp, festival süresince daha fazla güvenlik önlemleri alınabilir. İnternet sitelerinden yazılı ve görsel medya ile festivaller ile ilgili duyurular yapılabilir. Festival alanındaki çevre ve gürültü kirliliği ile ilgili olarak gerekli görülen yerlere uyarı levhaları asılabilir. Afişler ve festival teması ile ilgili görseller şehrin birçok bölgesine yerleştirilebilir. Böylece katılımcıların motivasyonlarının üst düzeyde kalması sağlanabilir. Sonuç olarak Kahramanmaraş'ta turizmin mevsimsellik özelliği ortadan kaldırılıp iç turizmde hareketlilik sağlama adına şehirdeki festivallere gereken önem verilmeli ve festival etkinlikleri arttırılmalıdır. Bu festivallerin yerel, bölgesel ve ulusal bazda yapılmasının yanında uluslararası statüye kavuşturulmaları sağlandığında hem bölge, hem de ülke ekonomisine büyük ölçüde katma değer katabilecektir.

Kaynakça

- Apaydın, F. (2011). *Şehir Pazarlaması*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Argan, M. T., Terekli, S., Aydın, G., Çelik, V.O. ve Şimşek, V.Y. (2013). *Etkinlik Yönetimi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Atak, O., Tatar, S. ve Tunaseli, A. (2017). Kültürel miras oluşumunda festivallerin yeri ve önemi: Fethiye müzik köyü üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1397-1409.
- Brunt, P., ve Courtney P. (1999). Host perceptions of sociocultural impacts. *Annals of Tourism Research*, 26 (3), 493-515.
- Budak, S. ve Ersavaş Kavanoz, S. (2019). Küçük Yerleşimlerin Yerel ve Özgün Değerleriyle Öne Çıkarılma Süreci: Küreselleşme Çağında Kent Turizmi. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 28(2), 117–140.
- Chang, J. (2006). Segmenting tourists to aboriginal cultural festivals: An example in the Rukai tribal area, Taiwan. *Tourism Management*, 27(6), 1224-1234.
- Chen, S.C. (2011). “Residents’ Perceptions of the Impact of Major Annual Tourism Events in Macao: Cluster Analysis”, *Journal of Convention & Event Tourism*, 12(2), 106-128.
- Çakıcı, C. ve Yavuz, G. (2012). 2013 Akdeniz Oyunları Bağlamında Spor Etkinlikleri ve Olası Etkileri, I. *Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu*, İ.İ.B.F. Turizm İşletmeciliği Bölümü, Çağ Üniversitesi, Mersin, (13-28).
- De Bres K. ve Davis J., (2001). “Celebrating Group and Place Identity: A Case Study of a New Regional Festival”, *Tourism Geographies*, Vol.3, No.3, 326-337.
- Döner, Z., ve Tepeci, M. (2014). Manisa Mesir Macunu Festivali Ziyaretçilerinin Festivale Katılım Nedenleri ve Memnuniyet Düzeylerini Etkileyen Unsurların Belirlenmesi.15. *Ulusal Turizm Kongresi*, 13-16.
- Duffy M., (2006).“Participants and Their Experiences of Events”, O’Mahony G. B. Ve Whitelaw P. A. (Editors), CAUTHE 2006 “to the City and Beyond...”, *Proceedings of the 16th Annual CAUTHE Conference*, Victoria University, Melbourne (2006), 19-24.
- Ekin, Y., (2011). *Etkinlik Turizmi Kapsamında Festivaller Ve Antalya Altın Portakal Film Festivali’nin Yerel Halk Üzerindeki Sosyal Etkileri Konulu Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Felsenstein, D., ve Fleischer, A. (2003). Local festivals and tourism promotion: The role of public assistance and visitor expenditure. *Journal of Travel Research*, 41(4), 385-392.
- Getz, D. (1989). Special Events. Defining The Product. *Tourism Management*, 10(2):135–137.
- Kozak, M.A. ve Bahçe, A.S. (2012). *Özel İlgi Turizmi*, Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

- Getz, D. (2008). Event Tourism: Definition, Evolution, And Research. *Tourism Management*, 29(3), 403-428.
- Getz, D. (2010). "The Nature and Scope of Festival Studies", *International Journal of Event Management Research*, 5(1), 1-47.
- Giritlioğlu, İ., Olcay, A., ve Özekici, Y. K. (2015). Bir Turizm Çeşitliliği Olarak Festival Etkinliklerinin Sınıflandırılması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(3), 306-323.
- Goldblatt, J. J., (2000). "A Future For Event Management: The Analysis Of Major Trends Impacting The Emerging Profession" *Event Beyond 2000 Report*.
- Gül, K., Erdem, B., ve Gül, M. (2013). Yerel Festivallerin Etkinliğine Bağlı Ziyaretçi Kazanımları: Sındırgı Yağcıbedir Festivali Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 220.
- Gürsoy, D., Kim, K. ve Uysal, M. (2004). "Perceived Impacts of Festivals and Special Events by Organizers: An Extension and Validation", *Tourism Management*, 25(2), 171-181.
- Hernandez-Mogollon, J. M., ve Folgado-Fernandez, J. A. ve Duarte, P.A.O. (2014). Event Tourism Analysis and State of the Art. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*. 5(2), 83-102.
- Hertanu A. ve Boitor, A. B. (2012). "S.T.E.P. Analysis On Event Tourism", *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series V : Economic Sciences*, Vol. 5 (54), 25-31.
- Jago, L., Dwyer, L., Lipman G., Lill D. ve Vorster, S. (2010). Optimising The Potential of Mega-Events: An Overview. *International Journal of Event and Festival Management*. 1(3): 220-237.
- Karabağ, Solmaz F., Yavuz, M. C., ve Berggren, C. (2011). The impact of festivals on city promotion: A comparative study of Turkish and Swedish festivals. *Tourism*, 59(4), 447-464.
- Karaca, O. B., Yıldırım, O., ve Çakıcı, A. (2017). Adana Uluslararası Portakal Çiçeği Karnavalına Katılan Ziyaretçilerin Algı ve Memnuniyetleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(37), 222-239.
- Kargiglioğlu, Ş., ve Kabacık, M. (2017). Gastronom i Turizmi Kapsamında Urla Enginar Festivaline Gelen Turistlerin Festival Hakkındaki Görüşleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (3), 409-421.
- Kladou, S. (2011). Kültür festivalleri: Genel bir bakış (Çev. Murat Gültekin). *İstanbul'un Festivalleri*, Der. Serhan Ada, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.27-52.
- Kozak, N., Kozak, A.M. ve Kozak, M. (2010). *Genel Turizm, İlkeler ve Kavramlar* (9.Baskı). Detay Yayıncılık. Ankara.
- Kozorog, M. (2011). "Festival Tourism and Production of Locality in a Small Slovenian Town", *Journal of Tourism and Cultural Change*, 9(4), 298-319.

- Küçük, M. (2013). “Kültür Turizmi Kapsamında Yer Alan Festival Etkinliklerinin Yerel Kalkınmaya Katkısı: Uluslararası Beyşehir Göl Festivali Üzerine Bir Araştırma”, *I. KOP Bölgesel Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ss. 345-357. 14-16 Kasım, Konya.
- Levickaite, R. (2011). City festival-a traditional cultural expression of the creative industries (The case of international contemporary dance festival ‘New Baltic Dance’. *Borderland Studies*, 4(1), 36-53.
- Lorent, D. (2009). Events and Tourism: An Environmental Approach and Impact Assessment. *Journal of Tourism Challenges and Trends*, 2(2).
- Özdemir, G., ve Çulha, O. (2009). Satisfaction and loyalty of festival visitors. *Anatolia*, 20(2), 359-373.
- Pragay, G., Hosany, S., Nunkoo, R. ve Alders, T. (2013). “London Residents’ Support for the 2012 Olympic Games: The Mediating Effect of Overall Attitude”, *Tourism Management*, 36, 629 – 640.
- Richards, G. (2001). “European Cultural Attractions: Trends and Prospects”, In *Cultural Attractions and Tourism*. (Ed. G. Richards). UK: CABI Publishing.
- Saatçi, G. ve Yalçinkaya, T. (2018). Yöresel festivallerin yerel halk üzerindeki etkileri. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 153-170.
- Sert, A. N. (2013). *Kırsal Turizm Bölgelerinde Festivallerin Yerel Halk Üzerindeki Sosyal Etkileri: Beypazarı Festivaline Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Small, K.E. (2007). “Understanding the Social Impacts of Festivals on Communities. Unpublished Doctoral Dissertation”, University of Western Sydney.
- TÜİK, (Türkiye İstatistik Kurumu), (2020). <https://www.tuik.gov.tr/>
- Yıldız, S.B ve Polat, E. (2016). Yerel Halkın Eskişehir’de Düzenlenen Festivallerin Etkilerine Yönelik Algıları, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 4/2 (2016) 40-62

MARAŞLI DİVAN ŞAİRİ HASAN NÂDİRÎ'NİN HAYATI EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

LÜTFİ ALICI* - GÜLCAN ALICI*

*“Kul olan Allahı evvel yâd ede
Dâimâ dil mülkünü âbâd ede”
Nâdirî*

Giriş

Nâdirî, H 1246/ M 1830 yılında Maraş'ta doğmuştur. Asıl adı Hasan Nâdir'dir. Hasan Nâdir, “Kurrâzâde” olarak bilinen bir ailedendir. Maraş'ta küçük bir mahalle mektebinde ilkokulu tahsil etmiştir. İlkokul tahsiline rağmen Nâdirî, Allah vergisi kabiliyeti ve keskin zekâsıyla akran ve emsali arasında parlamıştır. Uzun müddet Maraş Mahkeme-i Şer'iy'e'sinde memur olarak çalışan Hasan Nâdir Efendi, yine zekâsı ile i'lâmât (mahkeme hüküm belgesi) tanziminde ve ilm-i sakkda (i'lâm, vesika düzenleme ilmi) maharet göstermiştir (Salâhaddîn Enîs 1337/1918: 1; İnal 1988: C 2, 1063).

Nâdirî, Maraş ve çevresinde tanınır sevilen, şiirlerine rağbet edilen bir şair olmasına rağmen sonradan kendisini içkiye vererek esrük/sarhoş bir hayat yaşamıştır. Vasiyetini bile mestane bir eda ile etmiştir.

Câm-ı mevt ile cüdâ düşdüm ehlibâlardan
Dâimâ işte murâdım budur hem-pâlardan

Cismimi pîr-i mugân bâde ile gasl etsin
Sâkiler mey dökeler sâgar-ı mînâlardan

Sîm-tenler dokusunlar kefenim tâlib-i dîn
Cem' edip bâd-ı sabâ zülf-i semen-sâlardan

Ehl-i rindân-ı harâbât namazım kılalar
El-hazer uğramasın semtime mollâlardan

Leşimi defnedeler zîr-i huma mey-gedede

* Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

* Dr. Arş. Gör., KSÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Gûşuma zikr erişe nâle-i sahbâlardan
 Nâdirî hâl-i dile bu dürrümü varlık eden
 Söylene haşre kadar âşık-ı şeydâlardan (Mecmua, yty: v.: 132a-132b)

Nâdirî'nin kendisini içkiye vermesinin sebebini Salâhaddîn Enîs şöyle açıklamaktadır: Nâdir, gururlu bir insandır fakat Fikret'in "Nef'i" hakkında söylediği gibi ona "bir başka zemin, başka zaman lazımdı." Başka bir hava, başka bir âlem isteyen şair onu etrafında bulamadı. İşte bu hayal kırıklığı ve çabuk etkilenen yapısı Nâdir'i kötümser yaptı, rakıya ve harabatiliğe sevk etti. Şair harabatiliği ve harabatilik zevkini tamamıyla ve kemaliyle duymuştur. Nitekim şair,

Deseler destûr âlemdâr sezâ unvânıma

Pek yakışmıştır harâbâtîlik âlî şânıma

beytiyle harabatiliğin kendisine yakıştığını dile getirmiştir (Salâhaddîn Enîs 1337/1918: 1). Maraş Mutasarrıfı Veys Paşa (H 1282 M 1865) konağında Nâdirî'yi himayesine alıp harabatilikten korumak istemişse de başarılı olamamıştır (İnal 1988: C 2, 1064). Şair bu hayat tarzı sonucunda fiziki olarak oldukça zayıf düşmüştür. Uzun boylu, zayıf ve kır sakallı (İnal 1988: C 2, 1064) olan şairin fiziki yapısı ikinci Mevlid'ine şöyle yansımıştır:

Yanmağa yok tâkatim cismim za'îf

Afvına mağrûram ammâ yâ Latîf (II/283) (Alıcı 2009: 160)

Nâdirî hakkında bilgi veren bazı kaynaklarda, şairin H 1306 M 1888'de koleradan vefat ettiği bildirilirken bazılarında ise 1900 yılında vefat ettiği bilgisi yer almaktadır (Savaş, 1998: 14). Nâdirî, III. Mevlid'indeki şu beytinde eserini H 1307 M1889 tarihinde yazdığını şöyle bildirmektedir:

Kıssa-i mevlid-i miskiyyü'l-hitâm

Sâli bin üç yüz yidide oldı tâm (III/287) (Alıcı 2009: 204)

Bu durumda şairin H 1306 M 1888'de vefat etmediği anlaşılmaktadır. H 1307 M 1889 tarihinde mevlidini yazdığına göre vefatının daha sonraki tarihlerde olması muhtemeldir. Mezarı, Bayazıtlı (Yörükselim) Mahallesi'nin Arka-başı Senti'nde Kurrâ Efendi Mezarlığı diye bilinen (bugün Halk Sağlığı Laboratuvarı'nın bulunduğu bahçe) yerde iken mezarlık buradan kaldırılınca bir hayır sahibi tarafından yerine bir sanduka yapılmıştır. Fakat mezarında Nâdir Baba'ya ait herhangi bir işaret yoktur (Atalay, 1339: 147).

Nâdirî, bir kısım kaynaklarda Bektaşî babası olarak zikredilmektedir (Atalay, 1339: 147; Özbaş, 1990; Savaş, 1998: 14). Şairin kendisi de I. Mevlid'inde,

Mar'aşî bu şeyh-i kurrâzâdeye

Kıl inâyet Nâdirî üftâdeye (I/285) (Alıcı 2009: 115)

diyerek Kurrâzâde ailesine mensup olduğunu ve şeyh olduğunu ifade etmektedir. Şeyh, tarikatlarda kendisine uyulan, derviş yetiştirmeye icazeti olan kişiydi.

denilmektedir. Nâdirî bilinen manada şeyh değilse de eldeki şiirlerinde Bektaşiliğine dair bir işaret de bulunmamaktadır. Bu sebeple onun Bektaşî babası olduğunu söylemek mümkün değildir. Nâdirî'nin Bektaşî babası olarak zikredilmesi muhtemelen onun bohem yaşantısı ve şiirlerindeki rint meşreplikten kaynaklanmaktadır.

Hasan Nâdir Efendi yakın dönemde yaşamasına rağmen hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkındaki en önemli kaynak kendisini yakinen tanıyan *Salâhaddin Enîs** tarafından İstanbul'da *Servet-i Fünûn Dergisi*'nin *Musahabe-i Edebiyye* başlığı altında 11 Şubat H 1337- M 1918'de eski harflerle neşredilen *Maraşlı Nâdir* başlıklı yazıdır. Burada söz konusu yazının günümüz alfabesiyle verilmesi Hasan Nadir Efendi'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserlerinin öğrenilmesine, kabuller dünyasının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Mar'aşlı Nâdir

"Bu topraklar çok e'âzım, çok şâir yetiştirmiştir; fakat bizler, İstanbul'da mukîm ve mütemekkin olanlar, hatta doğruca bir hâlde, nasıl lâıkiyla içinde oturduğumuz İstanbul'u bile bilmiyorsak, târihe karışmış e'âzım ve ricalimizden de aynı sûretle bîhaber bulunmaktayız.

Bu husûs bizlerde fikr-i tecessüs fikri ve tettebbu'un noksân ve fıkânına bir delîl olarak gösterilebilir. Avrupa'da bir hayvânât 'ulemâsı, mütâlâ'a, bir hayvâna 'âit ma'lûmât-ı sarîhe ve sahîhayı elde etmek için binlerce cilt kitapların mütâlâ'asıyla iktifâ etmeyerek tâ Afrika sahrâlarına, Hint ormanlarına kadar ihtiyâr-ı seyâhat ettiği hâlde biz, ma'a'l-esef kaldırımlarımızda bugün omuz omuza yaşadığımız mu'âsırlarımızın bile hayâtlarından haberdâr bulunmamaktayız. Uzağa gitmeğe ne hâcet! Hâmid'i dühât-ı şu'arâmızdan addetmemize rağmen hayât-ı edebiye ve husûsiyyesine ait zannederim ki hemân hiç birimizde ma'lûmât-ı sahîha mevcût değildir. Hüseyin Rahmi, büyük bir romancımız olmasına rağmen onun hakkındaki ma'lûmatımız da zannetmem ki Hâmid hakkındaki ma'lûmatımızdan fazla olsun!

Bugün İstanbul'da ve Anadolu'da el-hâlet-i hâzihi ber-hayât olan nice kıymetli insânımız var ki mâhiyetleri, hatta isimleri bile bizlerce hemân tamamıyla meçhûl bir hâldedir.

* Roman ve hikâyeci Salâhaddin Enîs Atabeyoğlu 1892 yılında Antalya/Alanya'da doğdu. Jandarma Albayı Ahmet Enis Bey'in oğludur. Babasının görevi sebebiyle, çocukluk yılları Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde geçti. Hukuk fakültesinde öğrenci iken I. Dünya Savaşı (1914) çıkınca eğitimini yarıda bırakıp yedek subay olarak askerlik görevini yaptı. Kâtiplik, müfettişlik ile yazı işleri ve yayın şefliği yaptı. 11 Haziran 1942 yılında İstanbul'da vefat etti. Feriköy Mezarlığı'na defnedildi. Yazı hayatına Rûbâb dergisinde başladı (1912). Naturalist özellik arz eden roman ve hikâyeleriyle tanındı (<http://teis.yesevi.edu.tr> 09.04.2021).

Dirilerine bu kadar bîgâne olan bir millet için ölüleri tabiidir ki daha kalın bir setre-i ihmâl altında bulunmaktadır.

Size aşâğıda bahsetmek istediğim şâir *Mar'aşlı Nâdir* bu cümledendir.

Hayâtımda hiçbir vakitte bir “târîh-i edebiyâtçı” olmayı hatırıma getirmedğim için şu satırları muhterem kâri'lerimin, bir târîh-i edebiyâtçının mütâla'aları ve yazıları şeklinde telakkî etmemelerini ricâ ederim. “Dolayısıyla” pek yakından tanıdığım bu şâiri şu satırlarda tesbît etmekten maksadım, ancak târîh-i edebiyâtçılarımıza küçük bir hizmette bulunmak maksadına ma'tûftur.

Nâdir, 1246'da Mar'aş'ta doğmuştur. Orada “Kurrâzâde” denmekle mar'ûf bir ailedendir. Asıl ismi Hasan Nâdir'dir. Nâdir, Mar'aş'ta küçük bir mahalle mektebinde ibtidâ-yı 'ulûmı tahsîl etmiş ve o zamânların telakkîsine tâlî ve âlî bir mektep olan medresede ayrıca tahsîl görmemiştir. Bu basît tahsîl-i ibtidâyesine rağmen Nâdir, istidâd-ı Hüdâ-dâdı, keskin ve şedîd zekâsıyla akrân ve emsâli arasında birden parlamıştır.

Sonra Nâdir Mar'aş'ta mahkeme-i şer'iyeye intisâb etmiş ve tûl müddet mezkûr vazifede bulunmuştur. Nâdir'in kuvvetli zekâsı, burada da kendisini göstermiştir. İ'âmât tanziminde ve ilm-i sakkda evvelden behresi, hâlâ bütün Mar'aş'ça mar'ûf ve ma'lûmdur.

Nâdir, hilkaten mağrûr bir adamdır; fakat Fikret'in “Nefî” hakkında söylediği gibi ona “bir başka zemîn, başka zamân lâzımdı.”

Nâdir, başka bir cevvy, başka bir 'âlem istiyordu. Onu etrâfında bulamadı. İşte bu inkisâr-ı hayâldir ki seri'ü't-te'essür olan Nâdir'i bed-bîn yaptı, rakiya ve harâbâtîliğe sevk etti.

Âtîdeki manzûme Nâdir'indir:

“Şol zamân ki bezm-i vaslında gönül mesrûr idi
Câm-ı vahdet neş'esinden gözlerim mahmûr idi

Etmemişdi “Kâf u Nûn” emri şeref-sâdır henûz
Varlığımçün nefha-i rûz-ı ezel manzûr idi

Olmadan Havvâ vü Âdem dâhil-i Huld-ı berîn
Şöhretim âfâkda âdem diye meşhûr idi

Gelmeden Mûsâya emr-i “len-terânî”den hitâb
Pertev-i hüsnün tecellîsine gönlüm Tûr idi

İnmeden gökten yere Tevrât u İncîl ü Zebûr
Levh-i dilde “Kulhuva'llahu ahad” mestûr idi

Şükr-i vahdâniyyetin etmezden evvel ins ü cân
Ni'met-i vaslında bu *Nâdir* kulun mesrûr idi"

Nâdir'in ayrıca birçok gazel ve fahriyeleri de vardır. Fakat hassaten âtîdeki manzûmede "kader"den şikâyeti, gösteriyor ki Nâdir "bâzâr-ı ma'ârifde nice hüner arz ettiği hâlde ma'a'l-esef kâlâ-yı kadri râyic-i emsâl"ini bulamamıştı.

Demek ki Ziyâ Paşa'nın dediği gibi:
"Bir devrine geldik ki şu bâzâr-ı fenânın
Sermâye-i irfânı olanlar hazer eyler"
hakîkati muhîtimiz için her devirde taze ve ceyyidir.

"Kader"
"Emr-i Mevlâda ezel kilik-i gam-ârâ-yı kader
Hûn-ı çeşm ile çekmiş bana tugrâ-yı kader

Verem-i baht-ı siyâh olmuşum aslâ etmez
Cigerim zahm[ın]a bir çâre ettibâ-yı kader

Devreder bunca zamân âlem-i gerdûn ammâ
Doğmadı sa'd u şerâfınla süreyyâ-yı kader

Gerçi ettim vatanım kâf-ı kanâ'at her dem
Sâyeres olmadı hiç şehper-i 'ankâ-yı kader

Nice bâzâr-ı ma'arifte hüner arz ettin
Bulmadı râ'ic-i emsâlini kâlâ-yı kader"

Nâdir harâbâtîliği ve harâbâtîlik zevkini tamâmıyla ve kemâliyle duymuş, son hayâtına kadar bütün gün ve gecelerini mest-i lâ-ya'kıl geçirmiştir. O harâbâtîliğinde bilhassa çok samimidir. Bunu kendisi de i'tirâf ediyor:

"Deseler destûr 'âlemdâr sezâ 'unvânıma
Pek yakışmıştır harâbâtîlik âlî şânıma"

Bir arpa tanesine cenneti değişen Hazret-i Âdem gibi Nâdir de bir kadehe bütün dünyânın zevkini, hayâtın şân ve debdebesini değişmiştir. "Fikret'in "aksâ-yı murâdı bir gölge kadar yaşamak!" Nâdir'in ise, "zevk-i kadehle dünyâyı ferâmûş etmektir." Âtîdeki gazelinde Nâdir'i "kadeh"e ne kadar merbût görüyoruz:

"N'ola geçmezse ele sahbâ-yı câm-ı saltanat
Hüsrev-i iklîm-i rinde tâc-ı Edhemdir kadeh

Mest gördükte beni sen men' kılma ey hekîm
Zahm-ı cism ü câna bir dârû-yı Edhemdir kadeh

Pâdişâh-ı kişver aşk u muhabbetten bize
Vahy-i peygâm etmeye bir peyk-i a'zâmdır kadeh”

Nâdir, bütün hayâtında “kadeh, kadeh!” dedi. Me'mûriyetini de, hânûmânı da bu uğurda fedâ etti. Esâsen o, hayâta silâhsız olarak gelmiş bir bedbahtdı. Ser-âzat bir 'ömür yaşamak istiyordu. Nâdir buna muvaffak oldu. Son dakîka-sına kadar fikrinin saltanatı içinde yaşamasına devam etti.

Nâdir, akşamcı değildi. O vakitler Mar'aş'ın mutasarrıfı olan zât kendisini himâye ve sohbetine aldığı ve hayâtını tanzîm etmek istediği ve ona: “Nâdir biliyorum, içiyorsun; iç, istediğin kadar iç; fakat evimde iç!” dediği hâlde Nâdir'i a'zami bir hafta evinde içirtebildi. Bir gün Nâdir ortadan kayboldu. Aradılar, taradılar, onu bir meyhâne peykesi üstünde mest-i hulyâ buldular. Çünkü onun pek samimî bir sûrette kayıt ve hudûda girmeyen rûhu, intizâm-ı hayâtтан bir şey anlamıyordu. O kadar ki intizâm-ı hayât onu sıkıyor, boğuyordu.

Nâdir'e üç gün evvel yeni bir elbise giydiren mutasarrıf, üç gün sonra Nâdir'i mahcûb bir hırka ile karşısında buldu. Nâdir, üç gün meyhânede içmiş, içmiş ve nihâyet yeni elbisesini meyhâneciye terhîn etmeye mecbûr olmuştu.

En nihâyet “Nâdir” böyle hür ve ser-âzat bir 'ömürden sonra 306 senesinde Ma'raş'ta koleradan vefat etti. Âsârı gayr-ı matbu ve perîşândır.

Elden ele dolaşa dolaşa belki birçokları gâ'ib bile olmuştur. Âtîdeki gazel de onundur:

“Gezerim Kays gibi âlemi şeydâ şeydâ
Zâr edüp âh ederek ey saçı Leylâ Leylâ

Oldum âvâre-i meydân-ı cünûn aşkınla
Dün [ü] gün dolaşırım dâğları sahrâ sahrâ

Firkatin âteşi var sînede yanmaktayım âh
Kan döker dîdelerim her gece tenhâ tenhâ”

Bunlardan ma'adâ Nâdir'in ikmâl edilmiş bir de “Mevlûd-i Şerîf”i vardır ki Mar'aş'da erbâb-ı merâk nezdinde araştırıldığı takdîrde bulunabilmesi muhtemeldir.

Nâdir, hicivde de çok kuvvetlidir.” (Salâhaddin Enîs, Payitaht, nr. 9 (17), 11 Şubat 1337, 1-2)

Şair, Nâdir Baba namıyla tanınmasına rağmen şiirlerinde çoğunlukla *Nâdirî* bazen de *Nâdir* mahlasını kullanmıştır. Eserleri zamanında toplanmadığından çoğu zayi olmuştur. Şairin bütün hâlinde günümüze intikal eden eserleri mevlitleridir. Nâdirî, ayrı ayrı üç adet mevlit yazmıştır. Bu mevlitler neşredilmiştir (Alıcı, 2009).

Şairin günümüze üç mevlidi ile çeşitli şiir mecmuaları vasıtasıyla yirmi yedi şiiri ulaşmıştır.

1. Mevlidler

Hasan Nâdir Efendi'nin üç adet el yazması mevlidi bulunmaktadır. Bilinen ve kabul gören muhtevada yazılmış olan mevlitler zamanında Maraş'ta çok rağbet görmüş, düzenlenen mevlit törenlerinde okunmuştur. Bu törenlere hayatta iken kendisinin de iştirak edip okunan mevlidi ağlayarak dinlediği rivayet edilmiştir (İnal 1988: 1063). Mevlitlerde, dinleyen cemaatin tekbir, tevhit ve salavat getirecekleri yerler belirtilmiştir. Hatta şerbet sunumu yapılırken okunacak sala bile vardır. Mevlitlerin bu tertibi eserin mevlit törenlerinde okunmak üzere yazıldığını göstermektedir. Mevlitlerin bugün elimizde iki yazma nüshası bulunmaktadır.

I. Mevlid*

Sâkinân-ı 'âlem-i arz u semâ
Didiler togdı Muhammed Mustafâ

Âleme geldikde ol hayrû'l-beşer
Cümlesi ıslâh olup def' oldı şer

Zikr-i tevhîd itdiler fevka'l-edeb
Cân u dilden cümle eşyâ didi hep

Merhabâ ey kâ'inâtın mefharı
Merhabâ ey enbiyânın serveri

Merhabâ ey nûr-ı eflâk u zemîn
Merhabâ sensin Resûl-i kâm-bîn

Merhabâ yâ eşref-i ehlü'l-kibâr
Merhabâ ey hânedân-ı kâmkâr

* Beyitlerin sonunda parantez içinde verilen numaralar ilgili kaynaktaki Mevlid ve beyit numaralarıdır.

Merhabâ ‘ilm-i ledünnî ma’deni
Merhabâ dürr-i şefâ’at mahzeni

Merhabâ ey hâce-i hikmet-sinâs
Merhabâ ey efdal-i mecmû’-ı nâs

Merhabâ olsun hezârân merhabâ
‘Âlemi kıldın cehâletden rehâ

Âmine Hatun ol ‘âlî-makâm
Şöyle buyurdu dahi bir hoş kelâm (I. M /119-128) (Alıcı, 2009: 91-92)

II. Mevlid

Ey Hudâvend-i celîlü’l-iktidâr
V’ey şehen-şâh-ı ‘azîmü’l-i’tibâr

Cürmimiz ‘isyânımız ‘afv it bizim
Gerçi kim yalvarmağa yokdur yüzüm

Kullarındır kârı her demde hatâ
Pâdişâhlar işidir ‘afv u ‘atâ

El-emân geldik der-i gufrânına
Kıl mededler ne düşerse şânına

Âdem ü Havvâ için ey pâdişâh
Şîr ü Nûhın hürmetine yâ İlâh

Dökdüğü kan dîde-i Yâ’kûb için
Derdlere sabr eyleyen Eyyûb için

Kıl müyesser rü’yet-i didârını
Cennetinde vech-i pür-enverini

Ol Habîbin Ahmed-i Muhtâr için
Bin bir isminden olan Gaffâr için

Cümle pîr ü evliyâu'llah için
Kıldığı evrâd u zikru'llah için

Yoldaş eyle bizlere îmnânımız
Ey 'atâlar sâhibi sultânımız

Şeyh-i Kurrâ-zâde Nâdir bendeni
Nâra yakma bu fakîr efgendeni

Yanmağa yok tâkatim cismim za'îf
'Afvına magrûram ammâ yâ Latîf

Ümmet-i Mahmûda yâ Rab ol mu'în
Cümlesinden hem rızâ ol hem emîn

Son nefesde kâmil-i îmnân ile
'Ömrümüz hatm eyle hem Kur'ân ile (II. M /253-285) (Alıcı, 2009: 156-160)

III. Mevlid

Her ne kılsan ey Cenâb-ı Zü'l-celâl
Hikmetinden idemez kimse su'âl

Kimine 'illet verir eyler sabûr
Şâh iken eyler kimin mânend-i mûr

Kimisin sultân-ı mülk-i 'âm ider
İns ü cinn ü vahş u tayrı râm ider

Kimine ni'met verir memnûn ider
Kimine hâlet verir mecnûn ider

Enbiyâ üzre kimisin şâh eder
Kimisin esrârına vâkıf ider

Hikmetinden kimse bilmez yâ İlâh
Var ledünnîsi anın bî-iştibâh

Hikmetin yirlü yirinde yok ‘ilel
Lîk fehm itmez anı ‘akl-ı milel

Hak rızâsın isteyen ihvân-ı dîn
Vir Resûline salavâtlar hemîn

Gönlüme geldi meğer bir gün bu hâl
Dâ'im eylerdim anı ammâ hayâl

Şâh-ı kevneynin güzel mevlidini
Yazayım tâ kıssa-i bihbûdını

Dinleyenler hayr ile yâd ideler
“Fâtiha”yla rûhımı şâd ideler

Okuyup bir “Fâtiha” hep hâss u ‘âm
Rûhıma bahş eylesünler kim müdâm

Ol sebeble eyleyüp Allah ‘atâ
Magfiretle rahmete olam sezâ (III. M /18-30) (Alıcı, 2009: 165-167)

2. Şiirleri

Hasan Nâdirî'nin zamanında Maraş halkının lisanında dolaşan, saz âlemle-
rinde terennüm edilen pek çok gazelinin olduğu rivayet edilmektedir (İnal,
1998: C 2, 1063). Şairin şiirlerinin toplanıp divan hâline getirilip getirilmediği
kesin olarak bilinmemektedir. Henüz şairin bir divanına da ulaşılmış değildir.
Bu durumda şairin kendisi gibi şiirlerinin de zayi olduğunu düşünmek müm-
kündür. Şairin çeşitli şiir mecmuaları ve cönklerde toplam yirmi yedi şiiri tes-
pit edilmiştir. Günümüze intikal eden bu şiirlerin tamamı aruz vezni ile mü-
seddes (1), tahmis (2), murabba (3), gazel (18), nâ-tamam gazel (2) ve beyit
(1) nazım şekilleriyle yazılmıştır. Söz konusu şiirleri şunlardır.

Musammatlar

1*

Müseddes

Mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün

* 1 Mehmet Yusuf Özbaş tarafından Kahramanmaraş'ta yayınlanan Dava Dergisi'nin arka kapağından alınan müseddesin eski harfli metni bulunmamaktadır. Müseddes, vezin ve mana hususiyetleri gözetile-
rek tamir edilmiştir. Şiirin eski harfli metni olmadığından transkripsiyonu da yapılmamıştır.

I

Zînet-i zemîn ü âsumân sun’-ı Hudâdandır
 Bu feyz-â-feyz âlem kudret-i kân-ı atâdandır
 Tecellîyât-ı hikmet perde-i sırr-ı hafâdandır
 Ulûhiyet müberhen hey’et-i arz u semâdandır
 Gerekse ibtidâdandır gerekse intihâdandır
 Bu mevcûdât-ı küllîyât muhibb-i Mustafâdandır

II

Anın için var olmuştur bu meşhûdât u meknûnât
 Anınçün halk olunmuştur dahi fi’l-cümle mahlûkât
 Anın hükmünde cârî[dir] o mevrûât o mahrûkât
 Kamu seyrân-gâhdır arş u kürsî dürlü mesnûât
 O zât-ı muhterem çünkü imâm-ı enbiyâdandır
 İlim ü mu’cizâtı hârikulâde safâdandır

III

Meger yerlere kıldıkça tecellî Hâlık-ı yektâ
 Ser-â-pâ yanmaga âğâz etdi etrâf-ı Sinâ
 Yüzün sürdi yere der-ân tahammül etmedi Mûsâ
 Bilür ammâ ki münkirler gerek mecûs gerek tersâ
 Ne âli şâhiddir Ahmed ki bir şâh-ı bekâdandır
 Mu’azzam nâzenîn-i halk-ı nâzik-likâdandır

IV

Olursa ger bir âdem bendegânından anın ma’dûd
 Olur elbette mahlûkât içinde cümleye mahmûd
 Ne matlûb eylese Hakdan verir âmâlini ma’bûd
 Derinde bir kulu vardır ki hüsn-i hâlidir meşhûd
 Cenâb-ı Şeyh Şâkir¹ o metbu’-ı muktedâdandır
 Ki fermân-ı İlâhiye kavîyyü’l- iktidâdandır

¹ Seyyid Şeyh Şâkir Efendi, 1840’lı yıllarda, Maraş’ın Yürükselim/Çavuşlu Mahallesi’nde doğmuştur. Halep ve Şam’da zahir ve batın ilimlerini tahsil ettikten sonra Maraş’a dönmüştür. Nâdir’in bu müseddesinin XV. bendinde Şeyh Şâkir Efendi hakkında, “inâbet eylemiştir Hacı Hattât-ı Kozanîden/Ana mîrâs kalmış- dır hilâfet pîr-i fâniden” denilmektedir. Bu beyitten Şeyh Şâkir Efendi’nin mutasavvıf Hacı Hattât-ı Kozanî’den inâbet alarak onun halifesi olduğu anlaşılmaktadır. Çavuşlu Medresesi’nde birçok öğrenci yetiştiren Rufâî-Kâdirî Şeyhi Şâkir Efendi 1894’te vefat etmiştir. Kendisinden sonra Çavuşlu Medresesi’nde yeğeni ve talebesi mutasavvıf Âbid Efendi görev yapmıştır (Alparslan; Yakar, 2009: 23,194, 200).

V

Mu'în-i dest-yâridir meger kim hazret-i Settâr
 Şefî-i müşfiki olmaz mı ya Ahmed-i Muhtâr
 Medetkârı olur elbette ol zâtın çehâr-yâr
 Ebû Bekr [ü] Ömer Osmân Ali Haydâr-ı Kerrâr
 Cenâb-ı Şeyh Şâkir nesl-i pâk-i evliyâdandır
 O bir kutb-ı mu'azzamdır kibâr-ı asfiyâdandır

VI

Îmâm isnâ-aşerdir her umûrunda himemdârı
 Uyarak [onların] râhına durmaz sarf eder varı
 Kamu ahbine sâdıkdır müdâmâ sevmez inkârı
 Bu asrın cümle indinde hemîşe sevgili yârı
 Cenâb-ı Şeyh Şâkir bende-i hulk-ı rızâdandır
 Çerâğ-ı dergeh-i nûr-ı Hüseyin-i Kerbelâdandır

VII

Âlim ü hâce vü fâzıl kelâm u ilm ile âmil
 Kerâmet sırrına nâil sıfâtı ahsen-i şâmil
 Lebîb ü ârif ü âkıl aziz ü mürşîd-i kâmil
 Maârif bâbına vâsıl hakikat şehrine dâhil
 Cenâb-ı Şeyh Şâkir âşık-ı Zeyne'l-abâdandır
 Muhammed Bâkırî cândan sever şöhret-nümâdandır

VIII

Gönülden bir dakîka hiç ferâmûş etmez Allâhı
 Okur evrâd u ezkârın uyanık her seher-gâhı
 Ziyâdâr eyler îmânı felekte mihr ile mâhı
 Kamu üftâdenin bir mültecâgâhı kâh-ı dergâhı
 Cenâb-ı Câfere Şâkir gedâ bir esdikâdandır
 Mürîd-i meslek-i Kâzım Ali Mûsâ Rızâdandır

IX

Ulûm-ı enbiyânın vârisi bir zât-ı âlî-şân
 Cihândan çekmiş el ta'ât-ı Mevlâdır işi her ân
 Olamaz kimse ahlâk-ı su'âdında ana yeksân
 Berâber ind-i âlisinde bayla gedâ vü sultân
 Cenâb-ı Şeyh Şâkir çün Nakî-i müttekâdandır
 Müdâmâ sâlik-i râh-ı sâkî-i reh-nümâdandır

X

Husûsâ şu fenâ âlemedir her hâli müstahsen
 İbâdu'llâhdır andan bütün hoşnûd u müste'men
 Olan ahsen kul indinde Hudâ indinde de ahsen
 Kemâlâtı çün ol zâtın ziyâ-ı şemsden rûşen
 İmâm-ı Askerîye cân u dilden cân-fedâdandır
 Gedâ-yı pîş-gâh-ı Mehdî-i sâhib-livâdandır

XI

Muhammed Nakşbendînin hakikat bendesidir kim
 Tarîk-i Kâdirînin mutlakâ perverdesidir kim
 Nevâ-yı nây-ı Mollânın aceb nâlendesidir kim
 Rızâ-yı hânkâh-ı halvetî nâzendesidir kim
 Cenâb-ı Şeyh Şâkir âlim-i ahd-i belâdandır
 O sûretle bulan Mevlâsını zât-ı alâdandır

XII

Düşenler kâm alır dergâhına elbet dü-âlemde
 Ne denlü feyz ü himmet varmış fehm eylen o âdemde
 Sehâsın görmemiş gözler ne Hâkân ne [de] Hâtemde
 Salâh ü zühdü ise [vardır] ancak İbn-i Edhemde²
 Cenâb-ı Şeyh Şâkir sâhib-i cûd u atâdandır
 Ki himmet mihridir cevher-i ehl-i sehâdandır

XIII

Umûrun Hakka tefvîz etmişdir takdîre râzıdır
 Veliyu'llâhlardan yâdigâr-ı asr-ı mâzîdir
 Hasımı zümre-i nâ-pâk Süfyân u Râfızîdir
 Ne vâlîdir ne pâşâdır ne müftîdir ne kâdîdir
 Cenâb-ı Şâkir ekrem-i umûra âşinâdandır
 Hakikat bâbına gerçek sığınmış pîşvâdandır

XIV

Sarây-ı "İlî ma'â'llâh"³[ın] odur bir nazlı mihmânı
 Olundurmuş ârifi esrârına vâkıf dil ü cânı⁴

² Misraın vezni bozuk. Tarafımızdan ilave edilen kelime köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

³ Lî ma'â'llâh, "Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebî öyle bir yakınlığı elde edebilir." mealinde rivayet edilen kelam-ı kibardan alınmıştır (Yılmaz, 1992: 115).

⁴ Misra hem vezin hem de mana bakımından bozuk.

Pür olmuş “küntü kenz”⁵ iden ana envâr-ı sübhâni
 Hemîşe halvetinde zikreder hallâk-ı Yezdânı
 Cenâb-ı Şeyh Şâkir kâ'im ü savm u salâdandır
 İbâdât-ı Hudâda dâimâ subh u mesâdandır

XV

O şeyh rahîm ü âtîf [ü] muhakkık âdil ü ârif⁶
 Ledün ilmine vâkıf [u] nice müşkilleri kâşif
 Cümle halk ana vâsıf gerek şimdi gerek sâlif⁷
 Günâhından olup hâif derdinden olduğum tâif
 Cenâb-ı Şeyh Şâkirden niyâz u ilticâdandır
 Kusûrum affını Hakdan temennâ vü ricâdandır

XVI

İnâbet eylemişdir Hacı Hattât-ı Kozanîden⁸
 Ana mîrâs kalmışdır hilâfet pîr-i fânîden
 Olubdur feyz-yâb eltâf-ı zât-ı müste'ânîden
 Değil kim zevk-i vecdi hazret-i Üveys-i Karanîden
 Cenâb-ı Şeyh Şâkir vâkı'â medhe sezâdandır
 Anın dergâhına bu armağan *Nâdir* gedâdandır (Özbaş, 1996, Arka kapak)

1⁹

Gazel-i Sâkıb Tahmis-i Nâdir

Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün

⁵ Küntü kenz/Kenz-i mahfî: “Ben (gizli) bir hazîneydim.” (Yılmaz, age., 115).

⁶ Mısraın vezni bozuk.

⁷ Mısraın vezni bozuk.

⁸ Hacı Hattât-ı Kozanî'nin asıl adı Hacı Hasan Fevzi Efendi'dir. Zamanının tanınmış âlim, arif, hafız ve hattatlardandır. Cumhuriyetten önce kadılık, sonra da hâkimlik yaptığı için çevresinde “Kadı Baba” ve “Hâkim Hoca” sanlarıyla tanınmıştır. Mushaf-ı Şerîf ve Esmâü'l-Hüsna adlı iki eseri vardır. Maraşlı Şeyh Şâkir Efendi'nin mürşidi Hacı Hattât-ı Kozanî'nin mezarı Adana'nın Feke ilçesine bağlı Göbelli köyündedir (<https://www.iha.com.tr>) [Erişim tarihi: 18.03.2021].

^{*} 1 MREM, v.: 6a.

⁹ Makaleyi dipnota boğmamak ve hacmi artırmamak adına metin tenkidi yapılmamıştır. Şiirlerin nüshaları ile bulunduğu kaynaktaki varak ve sayfa numaraları verilmiştir. Az da olsa bazı açıklayıcı notlara yer verilmiştir.

Mehmet Yusuf Özbaş, tahmisi; “*Sâbit'in Gazelinin Nâdir Tarafından Tahmisi*”, başlığı altında yayınlanmıştır. Bu yayının başlığında *Sâkıb* yerine *Sâbit* mahlası bulunmaktadır (Özbaş, 2001: S 10, 46).

I

Mâh-ı nev mi kaşların “kavseyni ev-ednâ”¹⁰ mıdır
 Yâ berât-ı hüsnîne çekmiş Hudâ tûgrâ mıdır
 Turre-i kâkül mi ol had sünbül-i zîbâ mıdır
 Pîçtâb olmuş yüzünde zülf-i ‘anber-sâ mıdır
 Yoḥsa genc-i hüsnün etrâfında ejderhâ mıdır

II

Teşne-i bûy-ı ‘izârîñ mı beni mest eyleyen
 Dîde-i merdüm-şikârîñ mı beni mest eyleyen
 Keyf-i câm-ı hõş-güvârîñ mı beni mest eyleyen
 Hâlet-i çeşm-i humârîñ mı beni mest eyleyen
 Ey perî la‘l-i lebiñ bir bâde-i şahbâ mıdır

III

Başka şûha beñzemez vardır ne zîbâ hâletîñ
 Tarzı hõş etvârı hõş rûşen seniñ mâhiyyetiñ
 Bağ-ı ‘âlem içre mişliñ görmemiş sen âfetiñ
 Serviler çâk [...] ¹¹ gülşende göricek kâmetiñ
 Ey nihâl-i nev-resim kaddiñ ‘aceb Tûbâ mıdır

IV

Çarḫ cādülıkda mişli yok deyü and eylemiş
 Siḫr ile gamzeñ cihânı ‘aḫd-ı bend eylemiş
 Ey ne zâlim leşker-i Hindûlarıñ kan eylemiş
 Dâne dâne gerdem-i şiminde şaf-bend eylemiş
 Hâl-i rûşsârîñ mı âyâ ḥabbetü’l-sevdâ mıdır

¹⁰ Kâbe kavseyni ev-ednâ: “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.” DİB, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Necm, 53/9, <https://webdosya.diyaret.gov.tr> 19.03.2021.

¹¹ Mısraın bu kısmı zayı olmuştur.

V

Görse dîdârîñ olur âşüfte insân [u] melek
 Var deyü mişliñ melâhatde haṭâ söz söylemek
 Rûyîña güldür dimek dendânîña incü dimek
 Sânemâ besdür lebün yaḫûta naḫş-ezel dimek
 Seng-i zî-kıymet lebiñ laḫliñ gibi gûyâ mıdır

VI

Görmese gelmez neşâṭı ḫüsnîñ erbâb-ı ʿîşîñ
 Neşʿesi olmaz şehâ sensiz hele cām-ı Cemîñ
 Bir demi biñ yıl geçer hicriñle bi'llâh âdemiñ
 Ḥasret-i laḫliñle mey olmaz şabâḫı ʿâlemiñ
 Giceler ey mâh yoḫsa hep şeb-i yeldâ mıdır

VII

Yâr kūyında bugün *Nâdir* bir efgân eylemiş
 Bir cefākâr anda gelmiş zaḫm-ı şemşîr n'eylemiş
 Nâz [u istignâ ile bir]¹² muḫtaşar söz söylemiş
 Gülşen-i vuşlatda nâlem işidüp mâtem dimiş
 Bu öten bûlbûl mi yoḫsa *Şâkıb*-ı şeydâ mıdır
 2*
 Ğazel-i Sâkıb Taḫmîs-i Nâdir

Fâʿilâtün/fâʿilâtün/fâʿilâtün/fâʿilün

I

Âh kim göstermedi yüz ʿâşîka ol ḫûb-cemâl
 Olmadı hem-dem baña ʿâlemde ferḫunde-fâl
 Maḫrem-i vaşl itmedi ʿuşşâka ol rûḫsâr-ı âl
 Eyledi endîşe-i fırkat beni nefʿîr-i ḫâl
 Şûret-i dîdâriden nâṭḫ-zebânım oldu lâl

¹² Mısraın bu kısmı çok net değildir. Silinen kısımlar vezin ve mana gözetilerek bu şekilde okunmuştur.
 * 2 MREM, v.: 8a.

II

Ey şabâ ahvâlimi cânânıma bildirmediñ
 Câm-ı kâımım sâkıyâ tab^cımca bir tıldurmadıñ
 Güşe güşe aradım dil-dârımı buldurmadıñ
 Ey felek bir gün beni handân idüp güldürmediñ
 İtmediñ bir dem beni yârimle hem-bezm-i vişâl

III

Cevr-i gerdün ise tırmaz kıadd-i şımşâdım bükür
 Nîşe-i endüh taht-ı hane-i kalbim yakar
 Hal-i zârı firqatınle ettiñ ahvâlim diger
 Bübülâsâ her şehir çeşm-i siyâh kanlar döker
 Eyledikde ey gülüm gül serv-i endâmıñ hayâl

IV

Tır-i müjgân ile urdı sîneme cânân bir ok
 Boynuma hülyâ-ı müy-ı kâkülli tıkdı tavk
 Yok dâdı gerçi ammâ derd-i hicrân bende çok
^cAzm-i küy-ı vışlat itsem ihtiyârım elde yok
 Ah kim nev-reste mürgim uçmağa yok per ü bâl

V

Nâlemiz tefcîr iderse âlemi olur ^caceb
 Câna kıâr itdi felekden atılan tır-i ta^cab
 Nâdirâ yâr ile bir gün olmadıñ cün leb-be-leb
 Şakıb-ı bî-çâreniñ feryâdına budur sebep
 Dîde-i dünyâ ile kıurb-ı vişâl olmağ muhal

Eyledi endîşe-i firkat beni nefîr-i hâl
 Şûret-i didâriden nâtiğ zebânım oldu lâl

Murabba

1^{*}

Goft Nâdir El-Mar^caşî

Me^cfâilün/me^cfâilün

I

Eyâ sâķî bi-^cışķı'llah
Yitişdir kevşer-i hamrâ
Bi-ħaķķı ol ħabîbi'llah
Demidir cânı kıl ihyâ

II

Çün olduķ ^cışķıla sūzân
Meded ey sâķi-i devrân
İçelim olalım der²ân
Feraĥnâk-ı neşât-ârâ

III

Ciger biryân dil nâlân
Anîñ ^cışķında çün her ân
Göñüller ^caşķ u ħayrân
Muĥammed nāmına zîrâ

IV

Bu dem bir rûz-ı aķdesdir
Demi ħōş bûy-ı enfesdir
Bu mevlid-i muķaddesdir
Kılalım ħürmetin îfâ

* 1 KYEBMK, v.: 57b.

V

Oķu mevlid-i zî-şânı
 Hemân ey cânlarıñ cânı
 Olup rāhında ķurbānı
 İdegör ķadriñi bālā

VI

Şun imdi *Nādire* ey yār
 Raķıķ-i ʿışķı yā ħammār
 Vücüdı oldu hep pür-nār
 Ki ķılsun āteşin itfā

2*

Nādir Baba Goft
 Meʿfāilün/Meʿfāilün

I

Eyā müştāk-ı nūru'llah
 Fedā ķıl cânı Mevlāya
 Veyā ʿuşşāk-ı ħüsnü'llah
 İregör ķadr-i aʿlāya

II

Getür ey sāķi-i şahbā
 Şarāb-ı kevser-i aĥlā
 İķüp mest olalım zîrā
 Virüp göñlü dilārāya

* 2 KYEBMK, v.: 58a.

III

Olup ser-mest-i ser-gerdân
 Olasın vâleh ü hayrân
 Vefâ bağında kıl efğân
 Gönül vir verd-i ra'cânâya

IV

Niyâzın vaqt-i hengâmı
 Ki geldi devr-i eyyâmı
 Göresin tâ ki in'âmı
 Recâ kıl Hâk Te'âlâya

V

Bu dünyâ oldu bir gülşen
 Bu teşrîf ile hep rûşen
 Ki toğdı enver-i ahsen
 Gelüp bu 'âlem-ârâya

VI

Nebiyü Aḥmed ü Maḥmūd
 Odur 'âlemlere maḥşūd
 Vücûdı lâzım ol mevcūd
 Muḥammed geldi dünyâya

VII

Cihânın cümle sulṭânı
 Odur her cânların cânı
 Anın *Nâdir* de qurbânı
 Virüpdür cânı yağmaya

3*

Goft Nâdir Baba

Me^cfâilün/me^cfâilün

I

Meded sâķī biḥubbi'llah

Ki şun bir şerbet-i rümmân

Çü tâ ḥaķķ-ı Ḥabîbi'llah

Bu gün bu cân ü dil ^caţşân

II

Bi-ḥaķķ-ı ḥazret-i Şiddîķ

Vire Allah bize tevfiķ

Kılalım nüş anı taḥķîķ

Disünler mest-i ser-gerdân

III

Bi-ḥaķķı ḥazret-i Fârûķ

Dil ü cân oldu çün maḥrûķ

Şefâ^catle kıla merzûķ

Bizi ol şâḥib-i ğufrân

IV

Ki toĝdı mefḥaru'l-kevneyn

Göre didârını ^cayneyn

Bi-ḥaķķı pâk-ı Zi'n-nüreyn

^cAţâlar eyleye Mennân

*

3 KYEBMK 58b.

Mecmuada Nâdir'in şiiirlerinden sonra yer alan bu şiiirde "Nâdir" mahlası bulunmamaktadır. Mecmuada şiiirin bulunduğu varaĝın kenarında "Goft Nâdir Baba" kaydı bulunmaktadır. Gerek bu sebeple gerekse Nâdir'in aynı zamanda üç mevlidinin olduĝu nazara alınarak şiiir buraya alınmıştır.

V

Bi-ḥaḫḫı ḥazret-i Ḥaydar
 Odur dāmād-ı peygamber
 ʿAlīdir sāḳi-i Kevşer
 ʿAlīdir hem-dem-i Rıdvān

VI

Dem-i mevlid-i peygamber
 Yaḫup müşk ile ʿanberler
 İçilsün cām-ı Kevşerler
 İdegör peypey-i eḫşān

Gazeller

1*

Mefāʿilün/mefāʿilün/mefāʿilün/mefāʿilün

- 1 Amān Aşvāş düşürdüñ gönölümü bir tıfl-ı tersāya
 Varup ʿarz-ı niyāz itmek gerekdir Lāt [u] ʿUzzāya
- 2 Riyāzetler çeküp rāḫib okutdı dersimiz ammā
 Yine ḥōş gelmedi İncīlīñiz ṭabʿ-ı dil-ārāya
- 3 Tekāşül eyleme ey dil ʿurūc it evc-i eflāke
 Bugün rüz-ı aḫeddir ḫālīñi ʿarz it Mesīḫāya*
- 4 Yitirdim zūhdi zāhid rāḫ-ı mescid ḫandedir bilmem
 Unutdum ders-i üstādım ḫapandım künc-i tenḫāya
- 5 İmi'l-ḫor oḫıdım ben[i] görünce yār ile aḫyārı
 Maḡū maḡū diyüp çıktım hemān dem deyr-i ḡurmāya

* 1 HAEK s. 258; EHAEM s. 94; MREM v.: 30a.

* 3 Tekāşül eyleme ey dil ʿurūc it evc-i eflake/Bugün rüz-ı aḫeddir ḫālīñi ʿarz it Mesīḫāya: Kirā kūyī şapāt ʿıydı geçüp rüz-ı Ḥızır İlyās/Bugün zīrā zādıñdır ḫālīñi ʿarz it Mesīḫāya HAEK.

- 6 Şadā-yı^c avādis ile dögüp nāķūsveş sīnem
Yetiřdirdim nevā-yı āhımı Çañlı Kilīsāya
- 7 Kiristos^c aşķına bir buse vir bu *Nādir*-i zāra
Teşekkī eylerim yoksa seni tā Meryem Anaya

2*

Ġazel-i Nādir

Fe^cilātün/fe^cilātün/fe^cilātün/fe^cilün

(Fā^cilātün) (fā^clün)

- 1 Bāġ-ı dildāre gidersen eger ey bād-ı şabā
Söyle^c ahdinde ŗurup eylesün ifā-yı vefa
- 2 Dāne-i ħāl-i ruĥuñ itdi bir efsün-ı meñ
Dām-ı ġisūya düşürdi beni mümkün mi rehā
- 3 Ruķabā bezm-i vişālīñde ħarīm oluñ da
Çekeyim bār- ı ġam u mihnetiñi ben ne revā
- 4 Çīn-i ebrūya fedā leşker-i Hindū ammā
Avrupā kākülüne yetmez eger olsa behā
- 5 Derse *Nādir*den eger nesne getürdiñ mi baña
Söyle ħāzırda bu var cān u dili kıldı feda

* 2 MREM 94a; İMKİ s. 1065.

3*

Medh-i Resûl Goft Nâdir El-Mar'aşı

Mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün

- 1 Şifâtın “âyete'l-kübrâ” şaşıñ “velleyli izâ yağsâ”
Gözün “ve'n-necmi”dir ammâ kaşıñ “kavseyni ev ednâ”
- 2 Dehânın hoşkâ-yı kudret kelâmın cevher-i hikmet
Lebîn yâkûtadır nisbet dışındır lü'lü'-i lâlâ
- 3 Cemâlin ka'be-i ma'şûd vücudın rahmet-i ma'bûd
Ki sensin Ahmed ü Ma'mûd ki sensin ma'şâdül-a'ksâ
- 4 Zuhûrın bādī-i 'âlem ki tâ kim hilkat-i âdem
Ki nâmın cümleden a'zam habîb-i hazret-i Mevlâ
- 5 Cebînin levh-i ma'fûzdur zebânındır kalem tahkîk
“Ale'l-'arşı's-tevâ”¹³ şadın mübarek kâmetin tûbâ
- 6 Cemâlin bağının bir bülbülüdür iaşk ile Kur'ân
Anı tezki' ider şubh u mesâ “Yâsin” ile “Tâhâ”¹⁴

- 7 Nice vaşf eylesün cânâ seni Nâdirgibi 'âciz
Meger meddâhın olmuşdur cenâb-ı Hâlık-ı yektâ

4*

Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün

- 1 Hâret-i cânân için bu dîde kan ağlar baña
İşidüp ahvâlim 'âlem her zamân ağlar baña

* 3 KYEBMK 146b, EHAEM s. 94

¹³ 'Ale'l-'arşı's-tevâ: Arş'a kurulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm 20/5.¹⁴ Yâsin: Kurân-ı Kerîm'in 36/1 / Tâhâ: Kurân-ı Kerîm 20/1.

* 4 MFM/MK 87 No'lu Şiir Mecmuası, v.: 78b.

- 2 Bir zamândır gonçe-i ruhsarınî görmez gözüm
Anıñcün bu sebebdan bülbülân ağlar baña
- 3 Giceler tâ-şubha dek efgânımı güş eyleyüp
Yalınız bir ben degil ehl-i cihân ağlar baña
- 4 Çekdigim bār-ı belâ-yı mihnet-i devrân içün
Hayret elvirmez görünce âsumân ağlar baña
- 5 Âh [ü] feryâdım felek gördükde elbet rahm idüp
Âb-ı bārân-ı bahâr-âsâ hemân ağlar baña
- 6 Havf iderdi Mâlik dūzaḥda görürse âteşim
Ravza-i Rızvân-ı ḥūrî vü cinân ağlar baña
- 7 Der ḥayâl itdikce yâr ile geçe vuşlat demin
Nâdirâ^{*} itmez taḥammül cism-i cân ağlar baña

5*

Ġazel-i Nâdir

Fe^cilâtün/fe^cilâtün/fe^cilâtün/fe^cilün

(Fâ^cilâtün) (fâ^clün)

- 1 Şayd iden mürğ-ı dilim dîde-i seḥḥâresidir
Kaşd iden cân [u] tene ğamze-i mekkâresidir
- 2 Yüzümü dönderemem Mescid-i Akşâya bile
Rûz [u] şeb secdegâhım kaşlarınıñ arasıdır

* Maraşlı Fahrî'ye ait olan MK 87 No'lu Şiir Mecmuası Maraş'ta yazılmıştır. Bu sebepten gazelin Maraşlı Nâdirî'ye ait olması muhtemeldir.

* 5 MREM v.: 77b; EHAEM s. 94.

- 3 K̄an d̄öken h̄āne yıķan ķaddi b̄üken °ömrü söken
Giydigi penbe tene n̄āz ile al h̄āresidir
- 4 Görünür cism [ü] tenimde ol ķadar rah̄ne ki var
T̄ir-i ebrü-yı nesīm ķareleriñ yāresidir
- 5 Derd ise ķatlanırım miķnet ise şabr iderim
Ey felek gör ki bu gön̄lüm kimiñ āvāresidir
- 6 Beni senden ayıran kimse degil derd billāh
Düşmeniñ fitnesidir t̄ālī°imiñ ķaresidir
- 7 Rāh-ı vaşla bu gidiş böyle giderse *Nādir*
Kim dimiş ölmeden artık var anıñ ķāresidir

6*

Nādir

Fā°ilātün/fā°ilātün/fā°ilātün/fā°ilün

- 1 K̄ūy-ı dil-ber °āşıkıñ cennetü'l- me°vāsıdır
H̄āk-i pāyına aķan şu kevşer-i şahbāsıdır
- 2 K̄āmetin teşbīh ķılmaķdır haķā t̄übāya kim
Bāğ-ı h̄üsnüñ k̄āmeti bir serv-i müstesnāsıdır
- 3 H̄āl-i rūhsārıñ görüp fülfuli kıyās eylersin
Mülket-i Çīn-i H̄ıtānıñ °anber-i sārāsıdır
- 4 Güşe-i meyḥāne varken meskeni āşıklarıñ
H̄azret-i Rūḥu'l-Mesīḥiñ Mescidü'l-Aķşāsıdır

* 6 MREM 107a.

- 5 Hâne-yi maḥbûb-ı Hâk *Nâdir*yüri var sür yüzüñ
Bârgâh-ı kemterânın Ka'be-i 'ulyâsıdır

7*

Ġazel-i Nâdir

Me'fâilün/me'fâilün/me'fâilün/me'fâilün

- 1 Melâḥat ḥüsnuñâsâ kaṅgı bir dil-berde qalmışdır
Eger var ise cânım mihrveş enverde qalmışdır
- 2 Cihân içre qad-i şimşâd bâlâlar gibi kâmet
Ne tûbâda ne ḥôş servi ne ḥod 'ar'arda qalmışdır
- 3 Peyâm isterseñiz rûy görmegi câm-ı Sikenderde
O mir'ât-ı mücellâ hep yed-i berberde qalmışdır
- 4 İki merdümleñ 'aḳsi eyleyüp siyâh vehmâsâ
Biri şâķı yanağında birisi nerde qalmışdır
- 5 Anıñla doğrı vuşlat mülâķı olmasız *Nâdir*
Hele cennetde belki fayşal-ı maḥşerde qalmışdır

8*

Ġazel-i Nâdir

Me'fâilün/me'fâilün/me'fâilün/me'fâilün

- 1 Rumûz-ı enbiyâyı vâķıf-ı esrâr olandan şor
Rüsûm-ı evliyâyı Hâk ile tâ yâr olandan şor

* 7 MREM 106b.

* 8 Fuzûlî ve Niyâzî-i Mısırî'ye nazire olan bu gazel Kahramanmaraşlı Araştırmacı Yazar Yaşar Alparslan'dan alınmıştır.

- 2 Umûr-ı bâtını aşlâ tezâhür ehline şorma
Hâkikat ʿâleminde ʿârif-i dil-dâr olandan şor
- 3 Ene'l-Haḡ naʿrası gerçi gelir her dilden ammâ kim
Anı Manşûr gibi cândan geçüp berdâr olandan şor
- 4 Deme her gördüğün sevdâkeşi Mecnûn ile Leylâ
Anı şubḡ u şâbir ben gibi bîzâr olandan şor*
- 5 Ne añlarsın turâbından hezârân olsa da Mûsâ
Yürü var ey gönül anı Hudâya yâr olandan şor
- 6 Ne bilsin münkir ü câhil Muḡammed şevkını *Nâdir*
Anı nûr-ı Muḡammedden doğup envâr olandan şor

9*

Marʿaşı Ḳurrâ-zâde Nâdir
Feʿilâtün/feʿilâtün/feʿilâtün/feʿilün
(Fâʿilâtün) (faʿlün)

- 1 Bezm-i yâre gidelim cennet-i aʿlâ yerine
Şaralım serv-i sehî ḡaddini Tûbâ yerine
- 2 Sevdigim gel beni sen eyleme Mecnûna kıyâs
Oḡuna ḡüsn-i cemâliñ daḡı Leylâ yerine
- 3 İstemem kâse-i zerrîñ mey-i gül-fâm olsa
Emeyim lebleriñi bâde-i şahbâ yerine

* 8 4b mısraın vezni bozuk.

* 9 MREM 78b.

- 4 Eylesem taş ile toprakta seniñle qarār
Hōş gelür el verir ol döşek-i kemhā yerine
- 5 Ser-i kūyuñda yatup her gece tā şubha kadar
Āyet-i necm okurum dīde-i şehlä yerine
- 6 Ne revā meyve-i vaşlın kıla mollāya dirīğ
Dişledim ruhlarıñı tıfl iken elma yerine
- 7 Dilberin hāk-i derin eyle tavāf ey *Nādir*
Yüz sürüp Beyt-i Harem Ka^cbe-i ^cUlyā yerine

10*

Nādir

Fe^cilātün/fe^cilātün/fe^cilātün/fe^cilün

(Fā^cilātün)

(fā^clün)

- 1 Bilmezem dil saña Mecnün şacı Leylā ne ise
^cAşkımı kıldı füzün kāmēt-i bālā ne ise
- 2 Severim ben seni ey gönca-yı ra^cnā ezeli
Görmedim bŷy-ı gül-rŷyını ammā ne ise
- 3 ^cAqlımı aldı serimden beni meftŷn itdi
Sendeki cāzibe-i hŷsn-i dil-ārā ne ise
- 4 Mest idŷp ^cāşkıñı çeşm-i nigāhın sŷzeni
Bilmedim n’oldıgımı dehrde hālā ne ise

* 10 MREM 117b.

- 5 Tırmayup şubh u mesâ vaqt hayâliñle geçer
Mübtelâ hüsnüñe bu *Nâdir*-i şeydâ ne ise

11*

Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün

- 1 Şol zaman ki bezm-i vaslında gönül mesrûr idi
Câm-ı vahdet neş'esinden gözlerim mahmûr idi
- 2 Olmamışdı “Kâf u Nûn”¹⁵ emri şeref-sâdır henüz
Varlığımçün nağme-i rûz-ı ezel manzûr idi
- 3 Olmadan Havvâ vü Âdem dâhil-i Huld-ı berîn
Şöhretim âfâkda âdem deyü meşhûr idi
- 4 Etmeden Mûsâya emr-i “Lenterânî”¹⁶den hitâb
Pertev-i hüsnün tecellîsine gönlüm Tûr idi
- 5 İnmeden gökden yere Tevrât u İncîl ü Zebûr
Levh-i dilde “Kulhüvallahu ahad”¹⁷ mestûr idi
- 6 Şükr-i vahdâniyetin etmezden evvel ins ü cin
Ni'met-i vaslına bu *Nâdir* kulun meşkûr idi

* 11 İMKİ, C 2, s. 1064.

Gazelin eski harfî metni olmadığından transkripsiyonu yapılmamıştır.

¹⁵ “Kûn”, “ol” manasına gelmektedir. Kâinatın ve her şeyin yaratılış emridir. Kâf ve nûn harflerinden meydana geldiği için “Kâf u Nûn” da denir. Kurân-ı Kerîm’in 2/117, 3/47, 6/73, 16/40, 19/35, 36/82, 40/68. âyetlerinde geçmektedir.

¹⁶ “Len terânî”, Kurân-ı Kerîm, 7/143. Hz Musa, Tûr Dağı’nda Cenabıhakk’ın cemalini görmek isteyince; Allah’tan “Beni katiyyen göremezsın” manasında “len terânî” hitabı gelmiştir.

¹⁷ Kulhüvallahu ahad: “De ki: O Allah’tır, bir tektir” mealindeki İhlas suresinin ilk âyetidir. Kurân-ı Kerîm, 112/1.

12*

Mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün

- 1 Niçin gamlanmayım ben bu sene tarhanasız kaldım
Değil tarhanasız ancak sarımsak nânesiz kaldım
- 2 Mübârek mercimek çorbası yokdur n'eyleyim yâ Rab
Nohud dedikleri zât-ı şerîf tek dânesiz kaldım
- 3 Dahi un döğme yokdur pek bir hâle düş oldum
Asel yok sâde revgân yok susâm dânesiz kaldım
- 4 Pirince bir zamân hasret kesildik gönlümüz hayfâ
Muhaşşer şehriye aşâ tedârik hânesiz kaldım
- 5 Üzüm bastık sucuk samsa ne pekmezden haberdârım
Ceviz fındık ile fisdık bâdem kestânesiz kaldım
- 6 Tulum peyniri olsun kim geçeydi destime bari
Kaşkaval kanda o zeytin dânesiz kaldım
- 7 Patlıcân bâmya kabâk fasulye domates yokdur
Buber tuz ne ekşi hem de soğan bir dânesiz kaldım
- 8 Odun çam yok kömür yok gelen kışdır n'ideyim yâ Rab
Hemen bir dem mühimmât-ı umûr-ı hânesiz kaldım
- 9 Kış elbisesi ey *Nâdir* çizme hem de yağmurluk yok
Sahu kundura entari dahi harmânesiz kaldım

*

12 Mevhibe Savaş, Edem Dergisi, S 1, s. 14.

Gazelin eski harfli metni olmadığından transkripsiyonu yapılmamıştır.

3*

Nâdir

Fe'îlâtün/fe'îlâtün/fe'îlâtün/fe'îlün

(Fâ'îlâtün)

(fa'îlün)

- 1 Câm-ı mevt ile cüdâ düştüm ehibbâlardan
Dâ'imâ işte murâdım budur hem-pâlardan
- 2 Cismimi pîr-i muğân bâde ile ğasl etsin
Sâķîler mey dökeler şâĝar-ı mînâlardan
- 3 Sîm-tenler toķuşunlar kefenim tâlib-i dîn
Cem' edip bād-ı şabâ zülf-i semen-sâlardan
- 4 Ehl-i rindân-ı ħarâbât namâzımı kılalar
El-ħazer uğramasın semtime mollâlardan
- 5 Leşimi defnedeler meykedede zîr-i ħuma
Güşuma zıkr erişe nâle-i şahbâlardan
- 6 *Nâdirî* ħâl-i dile bu dürrimi varlık iden
Söylene ħaşre kadar 'âşık-ı şeydâlardan

14*

Fâ'îlâtün/fâ'îlâtün/fâ'îlâtün/fâ'îlün

- 1 Ey cemâliñ şem'-i bezm-ârâ-yı kırb-ı Kırdigâr
Cebra'îl âvâre-i nûr-ı ruĥuñ pervâne-vâr
- 2 Şem'-i zâtıñ olmasa dönmezdi fânûs-ı felek
Bunca eşķâl ü şuver kıandan olurdı âşikâr

* 13 MREM 114b; HAEK s. 257-258, İMKİ, C 2, s. 1064.

* 14 HAEK s. 510-511.

- 3 ‘Ācizānı maḥşer üzre zıllıñı te’şir içün
Sāyeñi dār-ı fenāda şaḳladı Perverdigār
- 4 Āsumānı āsitānıñ zan idüp bekler Mesīḥ
Ümmetiñden olmağa çekmekde dā’im intizār
- 5 Yūsufı gerçi görenler kesdiler ellerini
Halk-ı ‘ālem şandı kim şaḳḳı oldı mäh-ı táb-dār
- 6 Yā Resūlallāh bir ednā çākeriñdir *Nādîrî*
Gerçi çokdur cürmi ammā lütfuña yokdur şümār
15*
Nādirü’l-Mar‘aşı
Fā‘ilātün/fā‘ilātün/fā‘ilātün/fā‘ilün
- 1 Ƙanƙı şehriñ sen gibi bir hūb-ı müsteşnāsı var
Ƙanƙı bāğıñ verd-i rüyuñ hep gül-i ra‘nāsı var
- 2 Zülfüñāsā ‘ālemi ta‘tîr eder revnağ verir
Ƙanƙı şahrānıñ ‘aceb bir sünbül-i zîbāsı var
- 3 Ƙanƙı bir büthāne var mihrāb olur ebrūñ aña
Ƙanƙı bir dilberde sen tek şūhlıƙ da‘vāsı var
- 4 Ƙanƙı Mecnūn ben gibi olmuş yoluñda pāymāl
Ƙanƙı ‘aşrıñ sevdigimveş bir şacı Leylāsı var
- 5 Ƙanƙı Ferhād ben gibi etmiş yoluñda terk-i cān
Ƙanƙı ‘āşıkıñ leb-i şîrîñimiñ sevdāsı var

* 15 HAEK, s. 670-672.

6 Ḳanḳı bir şūḥ-ı dil-ārā sen gibi reftār eder
 Ḳanḳı serviñ ḳadd-i mümtāzıñ gibi bālāsı var

7 Ḳanḳı ʿāşık var cefāña şabr eder *Nādir* gibi
 Ḳanḳı yāriñ sen gibi hıç nāz u istiğnāsı var

16*

Mefāʿilün/mefāʿilün/mefāʿilün/mefāʿilün

1 Ḥüseyniden dem urduḳça cemāliñ mihr ü mähāsā
 Nevāya başladım ben de şabā-yı bām-gāhāsā

2 Düzenler verdi şāne rişte-i zūlf-i perişāne
 Mişāl-i tāziyāne perde-i rüy-ı dü-gāhāsā

3 Lebiñden gül yüzüñden ʿarızıñdan büse ver cānā
 Şafā bahşeylesünler cāna āheng-i segāhāsā

4 Nedir bu dīde-i cāzū nedir bu ḡin-i çār-ebrū
 Beni mest eyledi yāhū maḳām-ı çār-gāhāsā

5 ʿAşīrān ile ʿişret ḳıl ḡam [u] feryādı ḳoy *Nādir*
 Bırakma zūlf-i cānānı eliñden toḡrı rāhāsā

17*

Nādir

Mefāʿilün/mefāʿilün/mefāʿilün/mefāʿilün

1 Yıḳarsa ḥāṭırım ʿālemde şād olmasun kimse
 Ḳırsarsa göñlümi yā Rab ābād olmasun kimse

* 16 MREM, v.: 28b.

* 17 MREM v.: 115a.

- 2 Bizi iyilikle yād eylerse inşāf eyleyip gerdūn
Umarım Hāzret-i Hāḳdan ki ber-bād olmasun kimse
 - 3 Revā mıdır yıḳup dīl ḥānesiñ cāy-ı ḥarāb etsin
Buña muḥtād olursa ḡamdan āzād olmasun kimse
 - 4 Ğam-ı dünyā çeken ʿāriflere ʿālemde ʿaşḳ olsun
Fedā ḳılsun yolında başını yād olmasun kimse
 - 5 Cenāb-ı Hāḳḳa tefvīz-i ʿumūr it sen yürü *Nādir*
Bize kemlik edenler sūd-ı dīdār olmasun kimse
- 18*
- Fâʿilâtün/fâʿilâtün/fâʿilâtün/fâʿilün

- 1 Būlbülü bâḡ-ı cihānda zâr iden takdîr imiş
Güllerin cāy-ı safâsın hâr iden takdîr imiş
- 2 Çâr anâsır birbiriyle zâhiren ezdâd iken
Cism-i terkîb-i beşerde yâr iden takdîr imiş
- 3 Nazlı yârin âşîḡını elden alıp kan ağlatan
Ansızın aḡyâra onu yâr iden takdîr imiş
- 4 Âlemin kârın sanırdım rey-i tedbîr iledir
Fâide tedbîrde yok kâr eyleyen takdîr imiş
- 5 Hâne-i vahdetde etmiş kimini halvet-nişîn
Kimini câ-be-câ devrettirip bîmâr eden takdîr imiş

* 18 Bu gazel Kahramanmaraşlı Araştırmacı Yazar Yaşar Alparslan'dan alınmıştır. Gazelin eski harfli metni olmadığından transkripsiyonu yapılmamıştır. Gazel, vezin ve mana hususiyetleri gözetilerek tamir edilmiştir. Aynı gazelin makta beyti Mehmet Yusuf Özbaş tarafından yayınlanmıştır (Özbaş, 1994: S 4, 4).

- 6 Kimisin Sultân Süleymân eyleyü âlemlere
Ac u çıplak kimisin nâçâr eden takdîr imiş
- 7 Kimisin beyefendi hem vezîr-i pâdişâh
Kimisin anlara hizmetkâr iden takdîr imiş
- 8 Başka söz yok hâl-i âlem böyledir ve'l-hâsılı
Kimisin hünkâr edip kimisin anlara kul eden takdîr imiş
- 9 Kendi fi'lim zannederdim çekdiğim derd ü gamı
Nâdirî mihnetlere dûçâr eden takdîr imiş

Nâ-tamâm Gazeller

1*

Fâ'îlâtün/fâ'îlâtün/fâ'îlâtün/fâ'îlün

- 1 N'ola geçmezse ele şahbâ-yı câm-ı salţanat
Hüsrev-i iklîm-i rinde tâc-ı Edhemdir kadeh
- 2 Mest gördükde beni sen men' kılma ey hekîm
Zahm-ı cism ü câna bir dârû-yı merhemdir kadeh
- 3 Pâdişâh-ı kişver-i aşk u muhabbetden bize
Vahy-i peygâm etmege bir peyk-i a'zamdır kadeh

* 1 SE, s. 2; İMKİ, s.1063.

2*

Fe'îlâtün/fe'îlâtün/fe'îlâtün/fe'îlün

(Fâ'îlâtün)

(fa'îlün)

- 1 Gezerim Qays gibi 'âlemi şeydâ şeydâ
Zâr edüp âh ederek ey saçı Leylâ Leylâ
- 2 Oldum âvâre-i meydân-ı cünûn'aşkıñla
Dün [ü] gün dolaşırım tağları şahrâ şahrâ
- 3 Firqatiñ âteşi var sînede yanmağdayım âh
Qan döker dîdelerim her gice tenhâ tenhâ

Beyit

1*

Fe'îlâtün/fe'îlâtün/fe'îlâtün/fe'îlün

(Fâ'îlâtün)

(fa'îlün)

- 1 Hırlayup üstüme geldikte der-i meykedede
Bir uruşda köpeğin çıkdı dibinden cânı

* 2 SE, s. 2.

* 1 İMKİ, s. 1063.

Sonuç

Nâdirî, XIX. asır Maraşlı divan şairidir. Şiirlerinde genellikle Nâdirî az da olsa Nâdir mahlaslarını kullanmıştır. Nâdirî'nin divan şiirinin son devrinde taşrada yetişmesine rağmen bu şiirin sanat anlayışı ve şiir dünyasına vâkıf olduğu eldeki şiirlerinden anlaşılmaktadır. Şairin divan vadisinde yazdığı şiirlerinin yanı sıra döneminin sosyal yapısını yansıtan ve mahallî unsurları ihtiva eden şiirleri de dikkat çekicidir. Nitekim “kaldım” redifli şiiri dönem Maraş'ının giyim kuşam ve zahire kültürünü yansıtmaktadır. Rint meşrep bir yaşantısı olan ve bunu şiirlerine yansıtan şair, mestane bir eda ile vasiyet gazeli yazmıştır. Şairin aynı zamanda dinî muhtevalı şiirleri de bulunmaktadır. Yazdığı na't ve mevlitleri ile Hz. Peygambere olan muhabbetini dile getiren şairin bazı şiirleri de tasavvufi neşveyle söylenmiştir. Onun Hacı Hattâ Kozanî'nin halifesi Maraşlı Rıfâî Kadirî Şeyhi Şeyh Şakir Efendi'ye hediye olarak yazdığı müseddes methiyesinden Şeyh Şakir'e muhabbetinin olduğu, onun yakınında bulunduğu ve tasavvufi atmosferi soluduğu anlaşılmaktadır. Şairin musiki makamlarını konu alan bir gazeli onun musikiyle de alakadar olduğunu göstermektedir. Şairin eldeki şiirlerinden hicivde de kuvvetli olduğu görülmektedir. Marifet pazarına nice hüneler sunmasına rağmen Nâdirî'nin devrinde kadr ü kıymeti bilinmemiştir. Belki de bu sebepten şiirlerinin birçoğu kaybolmuştur. Bütün bunlara rağmen Nâdirî, kendi şahsına münhasır hayatı ve eldeki güzel şiirleriyle tanınmaktadır.

Nüsha Kısaltmaları:

EHAEM: Erzurumluoğlu Hacı Ali Efendi Mecmuası

HAEK: Hafız Ali Efendi İlmi Eserler Kütüphanesi

İMKİ: İbnülemin Mahmud Kemâl İnal

KYEBMK: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi

MFM: Maraşlı Fahrî Mecmuası

MREM: Maraşlı Rüstem Efendi Mecmuası.

SE: Salâddîn Enîs

Kaynakça

- ALICI, Gülcan, “Nâdirî, Hasan Nâdir”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com> [Erişim tarihi: 09.06.2020].
- ALICI, Lütfi, vd., “Maraşlı Divan Şairleri”, *Türk Edebiyatında Maraşlılar*, Kahramanmaraş 2009, s. 108-113.
- ALPARSLAN, Yaşar; Serdar Yakar, *Maraş Meşhurları*, Kahramanmaraş 2009, s. 23,194, 200.
- ASLAN, Celal, “Salahaddin Enis Atabeyoğlu”, <http://teis.yesevi.edu.tr> [Erişim tarihi: 09.04.2021].
- ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matba-i Amire, İstanbul 1339, s. 147-149.
- AVCI, Ramazan, *Kahramanmaraşlı Şairler Antolojisi*, Kahramanmaraş Valiliği Yay., Kahramanmaraş 2008. s. 225.
- BELLİBAŞ, Adem, *XIX. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuası* (v.: 256b-506a), KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2019, s. 54,77,126.
- ÇİFTÇİ, Cemil, *Maraşlı Şairler Yazarlar Âlimler*, İstanbul, 2000, s. 221-223.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Necm, 53/9, <https://webdosya.diyanet.gov.tr> [Erişim tarihi:19.03.2021].
- Erzurumlu Hacı Ali Efendi Mecmuası*, Kemal Büyükerzurumlu Özel Kütüphanesi, s. 94.
- FAHRÎ, Şiir Mecmuası, Millî Kütüphane, TY Nu: 87, Ankara, v.: 78b. <https://www.iha.com.tr> [Erişim tarihi: 18.03.2021].
- İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2. Cilt, Dergâh Yay., İstanbul 1988, s. 1063-1065.
- KAMALAK, Cuma, *XIX. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuası v.1b-256a*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kahramanmaraş 2019, s. 249-250.
- Maraşlı Rüstem Efendi Mecmuası*, Yaşar Alpaslan Özel Kütüphanesi, v.: 6a, 8a, 30a.
- Mecmua*, Kahramanmaraş Hâfız Ali Efendi İlmî Eserler Kütüphanesi, (yty) Nu.: 291, s. 257-258, 510-511, 670-672.
- Nat-ı Şerif/Mecmua*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Kahramanmaraş Karacaoğlu İl Halk Kütüphanesi Yazmaları, (yty), TY. Nu.: 128, v.: 57b, 58a, 58b.
- ÖZALP, Yalçın, *Millet-i Sadıka Patırtısı ve Maraş*, Fatih Gençlik Vakfı Yay., İstanbul (bty), s. 13.
- ÖZBAŞ, Mehmet Yusuf, “Gazel Maraşlı Kurraefendizâde Nadir”, *Dava Dergisi*, Yıl 2, S 2, Kahramanmaraş 1993, s. 27.
- _____, “Baş Yazı”, *Dava Dergisi*, Kahramanmaraş 1994, S 4, s. 4.

- _____, “Nâdir Baba’dan Bir Medhiye”, *Dava Dergisi*, Yıl 5, S 5, Kahramanmaraş 1996, Arka kapak.
- _____, “Nâdir”, *Dava Dergisi*, Yıl: 3, S 3, Kahramanmaraş 1994, s. 33.
- _____, “Sâbit’in Gazelinin Nâdir Tarafından Tahmisi”, *Dava Dergisi*, Yıl 10, S 10, Kahramanmaraş 2001, s. 46.
- _____, *Maraşlı Kurra-zade Nadir Babanın Mevlidi ve Rüyet-i Hilal*, Hakan Ofset Matbaacılık, Adana 1990.
- POLAT, Göksel, *Maraşlı Rüstem Efendi Şiir Mecmuası 1b-119a*, Yüksek Lisans Tezi, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2018.
- Salâhaddîn Enîs, “Maraşlı Nâdir”, *Servet-i Fünûn Dergisi Musâhabe-i Edebiyye*, 1337/1918, No. 9: 1-2.
- SAVAŞ, Mevhibe, “Nâdir Baba”, *Edem Dergisi*, S 1, Kahramanmaraş 1998, s. 14.
- TANIDIR ALICI, Gülcan, *Mar’aşî Kurrâ-zâde Nâdirî Mevlid (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri)*, Ukde Yay., Kahramanmaraş 2009, s. 55-61, 115, 160, 204.
- YILMAZ, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1992, s. 89, 115.

Sözlü Kaynak

Yaşar Alparslan: 1947 doğumlu, emekli öğretmen olan Yaşar Alparslan hâlen Kahramanmaraş/Merkez Divanlı Mahallesi’nde oturmaktadır. Yaşar Alparslan çevresinde, özel kütüphanesinin zenginliği ve Kahramanmaraş’ın kültür hayatına yaptığı katkılarıyla tanınmaktadır.

MARAŞİZÂDE AHMED KUDDÛSÎ'NİN HECE VEZNİ İLE YAZDIĞI ŞİİRLERDE TASAVVUFÎ UNSURLAR*

YILMAZ IRMAK**

Giriş

Maraşîzâde Ahmed Kuddûsî, 1769 yılında Niğde'nin Bor ilçesinde dünyaya gelir. Babası, Maraş'ın Tekerekli ailesinden Seyyid İbrahim Efendi'dir. Nakşibendi şeyhi İbrahim Efendi, dönemin valisinin baskılarına dayanamamış ve Maraş'tan Niğde'ye göç etmek zorunda kalmıştır. 19. yüzyıl şâir ve mutasavvıflarından olan Kuddûsî'nin tasavvuf yolundaki ilk müşşidi babasıdır. Kuddûsî, babasına atfen “İbnü'l Mer'aşı” ve “Mer'aşı-zâde” lakaplarıyla tanınmıştır (Tetik, 2011: 34). Allah'ın “Kuddûs” ismine mahzar olmak için şiirlerinde Kuddûsî mahlasını kullanmayı tercih etmiştir. 1786 yılında babasının vefatından sonra Hz. Peygamber aşkı daha da şiddetlenen Kuddûsî, tasavvuf eğitimi almak için önce Kayseri, Turhal ve Erzincan gibi Anadolu şehirlerinde bulunur; daha sonra da Şam, Mısır, Hicaz ve Mekke'ye gider. Mekke'de hac vazifesini yerine getirdikten sonra bir yıl Hira ve Uhud dağında inzivaya çekilerek halvete girer. Mekke'de Hira dağında halvet ettiği sırada yirmi yaşındadır. Burada tasavvufi olgunluğa ulaştıktan sonra irşâd faaliyetleri için Anadolu'ya döner. 1807-1810 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslara karşı Şumnu kenti savunmasına katılır. Bu savaştan sonra İstanbul'a yerleşir. Onun için İstanbul evliyalar, salihler, âlimler, sultanlar ve sanatkârlar diyarıdır. Bu bakımdan bu şehre büyük bir hayranlık duyar. İstanbul'da bir müddet yaşadıktan sonra annesinin isteğiyle Bor'a gelen Kuddûsî, içindeki Allah ve peygamber sevgisiyle tekrar Hicaz yolculuğuna çıkar ve burada on yedi yıl daha kalır. “Hicaz'dan Anadolu'ya gitmesi ve çok evlilik yapması için kendisine manevi emirler verildiğini” (Doğan, 2013: 41) belirten Kuddûsî, İstanbul, Bor ve Şumnu'da yapmış olduğu evliliklerden yirmi altı çocuk sahibi olmuştur.

Çocukluk yıllarında babasından Nakşibendilik virdlerini talim eden Kuddûsî, zikir, şükür, cezbe ve aşkı arttıkça genç yaşta velilik basamaklarını hızla tırmanmıştır. Daha sonra Kâdirî tarikatına intisap eden Kuddûsî, kısa sürede tasavvufi görüşleri ve dini nasihatleri ile geniş kitleler tarafından tanınan, sevi-

* Bu yazı; 23-24 Kasım 2018 tarihlerinde Kahramanmaraş'ta düzenlenen Uluslararası Maraşîzâde Ahmet Kuddûsî ve Kadirilik Sempozyumunda “Maraşîzâde Ahmed Kuddûsî'nin Hece Vezni ile Yazdığı Şiirlerde Tasavvufî Unsurlar” başlığıyla sunulan sözlü bildiriden geliştirilerek hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mail: yilmazirmak46@hotmail.com

len bir şahsiyet olmuş ve ona birtakım kerametler atfedilmiştir. Bu noktada kerametleriyle ön plana çıkan Kuddûsî, müritleri tarafından veli/evliya olarak kabul edilmiştir. 1849 yılında seksen iki yaşında vefat eden Kuddûsî'nin mezarı Niğde'nin Bor ilçesindedir.

Dîvân, Pendname, Vasiyetname, İcazetname, Nasâyih, Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr ve Mektuplar adlı eserleri bulunan Kuddûsî, şiirlerinde aruz vezninin yanı sıra hece veznini de kullanmıştır. Şairin toplam 1054 şiirinin 1020 tanesi aruz vezniyle, 34 tanesi ise hece vezniyle yazılmıştır. Halk şiirinin kafiye çeşitlerini de başarıyla kullanan şair, şiirlerini 5'li, 7'li ve 11'li hece vezinleriyle vücuda getirmiştir. Kuddûsî'nin hece ölçüsünü kullandığı bu şiirlerden 19'u 5'li hece ölçüsüyle; 10'u 7'li hece ölçüsüyle; 5'i ise 11'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Bu çalışmada; Kuddûsî'nin sadece hece vezni ile yazmış olduğu şiirlerindeki tasavvufi unsurlar ele alınacaktır. Bu noktada öncelikle şairin tasavvuf düşüncesi üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. Zira Kuddûsî'nin şiirlerinin/sanatının arka planında hayatını da şekillendiren tasavvuf anlayışı vardır.

1. Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi

Tasavvuf terimi, Süleyman Ateş (1972: 7) tarafından; *“zühd ve takva ile ruhu temizlemek, kendi varlığını, Cenabı Hakk'ın sevgisinde eritmek, kalbini bütün masivadan boşaltıp Hakk'a tahsis etmek, kendini yok bilip Allah'ın varlığında yaşamak, O'nun bütün emirlerine uymak, yasaklarından kaçmak ve böylece en büyük mutluluk olan Allah'ın cemalini müşahedeye erip rızasına nail olmak”* şeklinde tarif edilmektedir. Tasavvuf kelimesinin birçok tanımı yapılmış ve menşei hakkında da çeşitli görüşler ileri sürülmüş olsa da genel kabul tasavvuf sözcüğünün Arapça “yün” anlamına gelen “suf” sözcüğünden türediğidir. Gömlek giyene “takammasa”, sûf giyene de “tasavvafa” denilmiştir. İlk sufiler, nefsin hazlarına muhalefet ederek yumuşak ve güzel görünümlü şeyler giymekten kaçınmış, sadece vücutlarını örtecek kıldan ve kaba yünden dokunmuş elbiseler giymekle yetinmişlerdir. Hz. Peygamber ve Ashab-ı Suffe, sûftan oluşan elbiseler giyinmişlerdir. Tasavvuf, tek yaratıcı olarak Allah'ın niteliğini ve evrenin oluşumunu, varlık birliği (vahdet-i vücut) anlayışıyla açıklayan dinî-felsefî bir sistemdir. Tasavvuf ta temel düşünce, kâinatta ancak bir tek vücudun bulunduğuna inanmak ve diğer varlıkları, Allah'ın tecellilerinden/görünümünden ibaret saymaktır (Akarpınar ve Arslan, 2012: 348). Tasavvufun ortaya çıkmasında; insanın içindeki dünya tutkusunu atıp, ibadet ve kulluk şuurunu canlandırmayı sağlayan zühd ve zâhidâne hayat yaşamayı amaçlamak etkili olmuştur. Allah, varlık, insan, insanın ruh ve nefis yapısı, ruhun tasfiyesi, nefsin tezkiyesi ve ahlakın

yüceltilmesi, manevi makamlar ve haller; vecd, istiğrak, aşk ve sevgi gibi kavramlar tasavvufun konularındandır (Yılmaz, 2012).

Kuddûsî'nin edebî kişiliği tasavvuf, ilahi aşk ve zikir konuları çerçevesinde şekillenmiştir. Kuddûsî henüz anne karnında iken ilahi aşk terbiyesinden geçerek insani kişiliğini kazanan “ehl-i hâl” sûfilerden birisidir. Bu manevi kişilik oluşumunda gerek annesinin, gerek babasının çok önemli rolleri olmuştur. Henüz çocukluk döneminde edinmiş olduğu ilmî ve tasavvufi alt yapı onun birçok eser üretmesini sağlamıştır. Kuddûsî'nin ilme ve tasavvufa olan bağlılığı, Anadolu'nun bazı şehirlerinden başlayıp Mekke'ye kadar seyahat etmesinde ve tasavvufi olgunluğa ulaşmasında etkili olmuştur. Hira dağında inzivaya çekilen Kuddûsî için halvet, nefis terbiyesi ve benlik inşası bakımından en önemli ibadettir. Çocukluktan itibaren her daim tevhîd zikriyle kâmil insan olma yolunda manevi bir terbiye alan şairin tasavvuf düşüncesinde Nakşibendilik ve özellikle de Kâdirilik tarikatının önemli bir yeri vardır. Turhallı Mustafa Efendi'den Nakşî tarikatı icazeti almasına rağmen şiirlerinde insanları sonradan intisap ettiği Kadirî tarikatına davet eden Kuddûsî, bütün insanları kucakladığı ve kendi ruh dünyasına uygun olduğu gerekçesiyle bu tarikatı tercih etmiştir. Kuddûsî'nin tarikat anlayışı, şariat kurallarına bağlıdır. Ona göre tarikat; saliki aşk ve muhabbet ile Allah'a ulaştıran bir yoldur (Tenik, 2011: 68-69). Kuddûsî'nin tasavvuf düşüncesinin temelini ilahi aşk, zikir ve marifet oluşturmaktadır. Hayatı boyunca dilinden zikri hiç eksik etmeyen şair aşkı; kalpte sevgiliden başka her şeyi yakan bir ateş olarak nitelendirir. Aşk her şeyi aydınlatan ışık olduğu için sûfî bu aşkın iksiri ile her varlığı ilahi güzellikle görür. Sûfîyi; “sınırlı varlıkta sonsuzluğu, ölümlüde ölümsüzlüğü, kesrette vahdeti, yaratılmışta Yaratanı arayan kişi” olarak tanımlayan (Tenik, 2007: 5) Ahmed Kuddûsî, en başta Hz. Peygamber'i rehber edinmekle birlikte Abdülkâdir-i Geylânî, Bâyezid-i Bistâmî, Bişr-i Hâfî, Sühreverdî, Gazâlî, Bahâeddîn-i Nakşibend, Abdülvehhâb Şârânî, Yûnus Emre, Tapduk Emre, Sarı Saltuk ve Mevlânâ gibi mutasavvıflardan da feyiz almıştır (Çetin, 2019: 248-249).

2. Kuddûsî'nin Şiirlerinde Tasavvufi Unsurlar

2.1 Hakk'ı Bilmek

Kuddûsî'ye göre, insanın yeryüzüne gönderiliş amacı, Hakk'ı bilmektir. Ona göre, Yaratıcı'nın bilinmesi de tamamıyla kişinin kesb/çalışmasına bağlı bir durumdur. Eğer insan kendisine verilen bu ulvî sorumluluğun gereğini yerine getirip “ayne'lyakîn” olarak Hakk'ı bilmezse “insan” sıfatını kazanamaz. Bu noktada insan olmak, ma'rifetle/bilmek ile paralellik arz etmektedir (Tenik, 2007: 412). Sûfî, Allah'ı hakkıyla, gereği gibi ancak aşk ile bilebilir. Aşk denizine daldıran, kalbe irfan dolduran ve Hakk'ı bildiren bu aşk, zikir ve tevhîd ile

mümkündür. Yani tevhîd zikri Hakk'ı bilmek için bir anahtar işlevindedir. Kuddûsî, bir dörtlüğünde bu düşüncesini şöyle yansıtır:

Bahr-i ışka taldurur

Kalbe irfân toldurur

Saîa Hakk'ı bildirir

La ilâhe illallâh (Doğan, 2013: 825)

2.2 Kâdirîlik ve Abdülkâdir Geylânî

Kâdirîlik tarikatı Abdülkâdir Geylânî (ö.562/1166) tarafından kurulmuştur. Gazzâlî'nin geliştirip sistematize ettiği sünnî tasavvuf, Abdülkâdir Geylânî tarafından devam ettirilmiştir. Onun adına izafeten “Kâdiriyye” ya da “Geylaniyye” olarak adlandırılan bu tarikat, Endonezya'dan Kuzey Afrika'ya, Sibirya'dan Afrika içlerine kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Kâdirîlik tarikatını Anadolu'da ilk olarak yayan Hacı Bayram Veli'nin damadı Eşrefoğlu Rûmî'dir (ö.874/1470). Kâdirîliğin Eşrefiyye, Rûmiyye, Hâlisiyye, Garîbiyye, Hilâliyye, Yâfiyye ve Ekberiyye gibi kolları vardır (Yılmaz, 2012: 241-242). Hazar denizinin güneybatısında kalan Geylân eyaletinde doğmuş olan Abdülkâdir Geylânî'nin soyunun Hz. Ali'ye ulaştığı belirtilir. Abdülkâdir, küçük yaşta babasını kaybettikten sonra Bağdat'a giderek, dönemin ünlü âlimlerinden fıkıh, hadis, tefsir, akaid gibi dini ilimleri öğrenmiştir. Daha sonra tasavvufa yönelen Abdülkâdir Geylânî, Hammad ed-Debbâs'tan tasavvuf eğitimi almıştır (Can, 2020: 77). Hicaz'da bulunduğu esnada kendisine Kâdirî tarikatı icâzeti verilen Kuddûsî, bir dörtlüğünde Kâdirîlik tarikatını över ve insanları bu tarikata davet eder:

Kâdirî rahî güzel

Gir o râha bî-mehel

Şeyhe vir sıdk ile el

Hem aîa it iktida (Doğan, 2013: 817)

Her derdin bir dermanı vardır. Kuddûsî şiirinde dert ehli olarak nitelendirdiği sûfî için derdin, derman olduğunu belirtir. Allah'ı zikretmenin, dert ehli olarak nitelendirdiği merd için deva olduğuna dikkat çeker ve ayrıca “Merdân” olarak adlandırılan Hz. Ali'yi bulduğunu ifade eder. Zira Hz. Ali için kullanılan isimlerden biri de “Şah-ı Merdân”dır.

Dermân imiş derd
Men anı buldumü
Dert ehlidir merd
Merdânı buldum (Doğan, 2013: 832)

2.3 Pîr/Mürşid

Farsçada ihtiyar anlamında olan pîr, tarikatın kurucusudur. Pîr-i sâni ise, ikinci pîr anlamındadır. Bir tarikatın kuruluşundan sonra tarikata yeni bir canlılık kazandıran sûfiye “Pîr-i sâni” adı verilir. Arapçada bu kelimenin karşılığında ihtiyar anlamına gelen şeyh terimi kullanılır. Şeyhin görevi; tarikata giren kişileri o tarikatın “seyr-u sülûk”¹ esaslarına göre yetiştirme ve onları denetlemektir. Türkçe’de Şeyh yerine mürşid sözcüğü daha çok tercih edilmektedir (Türer, 2011: 98-99). Mürşid; müritlerine tasavvufu öğreten, sırları ve gerçekleri gösteren tarikat şeyhidir. Tasavvuf yoluna giren müritlere rehberlik eden, doğru yolu göstererek onları irşad eden mürşid ile eş anlamlı olarak şeyh, velî ve pîr terimleri de kullanılmaktadır. Süleyman Uludağ’a göre mürşid merdiven gibidir, başkaları ona basa basa yükselir; mum gibidir, kendisi yanar, ama çevresindekileri aydınlatır (2005: 263) Tasavvuf ehli mürşidi, Hz. Muhammed ve onun yolunu takip eden Allah dostları olarak kabul eder. Kuddûsî “kuvvetli”, “hikmetli” ve “nusretli” olarak nitelendirdiği mürşidi Abdulkadir Geylânî’ye intisap ettiğini bir dörtlüğünde şöyle ifade eder:

Kuvvetli mürşid
Himmetli mürşid
Nusretli mürşid
Geylânı buldum (Doğan, 2013: 832)

2.4 Zikir/Tevhîd

Hatırlamak, yâd etmek, anmak ve zihinde tutmak anlamlarına gelen zikir; Kur’ân-ı Kerim’de 256 yerde geçmektedir. Kur’ân’da zikir sözcüğü; daima Allah’ı anmak ve hatırlayıp hiç unutmamak mânâlarında kullanıldığı gibi “namaz” ve “Kur’ân” anlamlarında da kullanılmıştır (Yılmaz, 2012: 162). Tasavvufta mâsivâ ile ilgili düşünceleri kalpten atarak Allah’ı zikretmeye “zikr-i mutasıl”; başka düşüncelerle karışık olarak yapılan zikre de “zikr-i munkatı” adı verilmektedir (Türer, 2011: 109). Kur’ân’da; “Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah’ı zikrederler, göklerin ve yerin yaratılışı konusunda düşünürler” (Âl-i İmrân, 191); yine “Rabbini içinden yalvararak ve sesini yükseltmeden, korkarak sabah

¹ Seyr-u Sülûk; sözlük olarak “seyr” gezmek, “sülûk” de yürümek ve gitmek anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise seyr; cehaletten ilme, kötü ve çirkin huylardan güzel ahlâka doğru hareket demektir. Sülûk, tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk’a vuslata hazırlayan ahlaki eğitimidir. Diğer bir ifadeyle seyr-u sülûk; tarikata giren kimsenin manevi makamlarını tamamlayıncaya kadar geçirdiği safhaya verilen isimdir (Yılmaz, 2012: 183).

akşam zikret, gafillerden olma” (A'râf, 205) buyurulmaktadır. Kuddûsî'de zikir; sâlikin her fiil ve düşüncesinde Allah ile yaşamak hâli ve aynı zamanda sûfi yaşamının en önemli ibadetidir.

Babasının nasihatıyla küçük yaşta tevhîd zikrine başlayan Kuddûsî, hayatını tevhîd üzerine inşâ etmiştir. Tevhîd zikri aynı zamanda Kuddûsî'nin şiirlerinde sıkça durduğu ve tavsiye ettiği bir zikirdir. Bu da tevhîd zikrinin kalbi temizlemesinden kaynaklı olsa gerektir (Can, 2020: 10). Kuddûsî için, nefsini bilmek ve kontrol altında tutmak sürekli olarak tevhîd bilinciyle mümkündür. Tevhîd zikri; Hakk'ı sürekli anmanın anahtarıdır. Tevhîd, hem Allah'ın büyüklüğünü takdis etmek, hem de büyüklüğünü bildirip öğretmektir. Bundan dolayı bütün peygamberlerin zikir ve duası da tevhîd olmuştur. Ahmed Kuddûsî'ye göre ehl-i âşık daima tevhîd üzere olmalıdır. Kuddûsî bir dörtlüğünde cümle zikrin en faydalısının *“Lâ ilâhe illallâh”* olduğunu ve kelime-i tevhîdi çokça zikreden kişinin veli olacağını belirtmektedir. Ona göre zikirlerin en faydalısının tevhîd olmasının sebebi ise içinde *“Allah”* lafzının bulunmasıdır:

Cümle zikrin efdali

Lâ ilâhe illallâh

Çok diyen olur velî

Lâ ilâhe illallâh (Doğan, 2013: 827)

Kuddûsî'nin başka bir dörtlüğünde ise Hâlık'ı zikretmek, O'nun kudretini tefekkür etmek ve daima O'na şükrederek övgüde bulunmak öğütlenmektedir. Burada zikretmek kadar tefekkür etme, şükretme ve övgüde bulunmanın da önemi belirtilmektedir:

Hâlıkı zikr it

Kudretin fikr it

Dâimâ şükr it

Olgıl senâda (Doğan, 2013: 814)

Kuddûsî'ye göre bir kişi sadece ilmiyle er (sûfi) olamaz. Zikre çalışmayan Allah'ı bulamaz. Aşk bağında biten çiçekler hiç solmaz. Zikreden kişi (zâkir) aşk bağının/bahçesinin gülüdür. Bu ifadelerden Allah'ı bulmanın sadece ilimle değil aynı zamanda zikir ile olabileceği anlatılmak istenmiştir. Maneviyat olmadan ilimle *“mânâ âlemi”*ne vakıf olmanın mümkün olamayacağı vurgulanmıştır. Şair bu gerçeği şiirinde şöyle yansıtır:

Yalnız ilmiyle kişi er olmaz

Zikre çalışmayan Allah'ı bulmaz

Işk bağında biten çiçekler solmaz

Zâkir ol bağçanın gülüdür gülü (Doğan, 2013: 843)

Kendisine gece gündüz Hakk'ı zikretmeyi öğütleyen şair; her türlü eksiklikten uzak ve mutlak kemal sahibi olan Yaratıcı'nın huzuruna ancak tevhîd ile varılabileceğini ve ancak bu sayede zâkirin kalbinin aydınlanabileceği/nurlanabileceğini belirtir. Şiirde zâkirin gönlündeki nur, bahr-i ummândaki damlaya/toluya benzetilir:

Zikr eyle Kuddûsî sen leyl ü nehâr
Dîvân-ı Kuddûsa tevhîd ile var
Zâkirin gönlünde şöyle bil envâr
Bahr-i ummân gibi toludur tolu (Doğan, 2013: 843)

Hakk'ın aşkına ve menzile ulaşmak için “tevhîde gel tevhîde” diyen Kuddûsî için sâlikin yola girmesi ancak tevhîd ile mümkündür. Tevhîd ile yola giren sûfî, arzu ve isteklerine tez ulaşır ve iki cihanda da şâh olarak mutlu olur:

Tevhîd ile gir yola
Işk-ı Hak tolsun dile
İrem dirseñ menzile
Tevhîde gel tevhîde

Her kim tevhîde gelür
Maksûdını tiz bulur
Dû cihânda şâh olur
Tevhîde gel tevhîde (Doğan, 2013: 820)

2.5 İlahî Aşk

Allah'ın “Kuddûs” ismine mahzar olduğu için aşk atmosferine düştüğünü ifade eden Kuddûsî bu ismi, annesinin rahmindeyken aldığını ve bundan dolayı da Allah dışında herhangi bir varlığa ve nesneye meyletmesinin mümkün olmadığını söyler. Bunun sebebini de çocukluğunda göğsünün/içinin ilâhî aşk suyuyla yıkatılıp temizlenmesine bağlamaktadır. O, gönlüne doğan ilâhî aşkı, “bezm-i elest”te verdiği sözü yerine getirmesinin sonucu olarak kazanmıştır (Tenik, 2007: 27). Ahmed Kuddûsî'ye göre, insan ilâhî aşk yolculuğunda masivadan uzaklaştıkça Allah'a yaklaşır. Çünkü marifet deryasına zühd ile değil aşk ile dalınır. Yaratıcı'ya giden yol ilâhî aşktan geçer. İlahî aşkı, kalpte sevgiliden başka her şeyi yakan “ışk odu” olarak nitelendiren şair, mürşidine yani dostuna ulaşmayı ve onun yüzünü görmeyi arzu eder:

Işk odına yanaram
Dostuma irsem direm
Seyr-i dîdâr isterem
Çağırırım dost dost (Doğan, 2013: 842)

2.6 Kalp/Gönül

Tasavvufta kalp nûrani bir cevherdir ve ruh ile nefis arasında yer almaktadır. İnsanın hakikati bu rûhani kalptir. Gönül cihetiyle Allah'a yönelik olan kalp, aşkın da bulunduğu yerdir. Kalp kelimesi tasavvufta ruhlar âlemine yönelik olarak kalp/gönül kelimeleriyle, cisimler âlemine yönelik olarak da nefis kelimesiyle ifade edilmiştir. O halde kalp, hem iyi özelliklerin hem de kötü özelliklerin merkezidir. Gönül cihetiyle Allah'a, nefis cihetiyle Şeytan'a yönelik olan kalp diğer taraftan bütün bedeninin idare edildiği merkezdir (Doğan, 2013: 102). Kuddûsî, gönül olarak nitelendirdiği kalbine seslenerek ona kendisine cefâ etmemesi; ömrünü hebâ etmeme, dünya hayatına meyletmeme ve hayatın geçici olduğu nasihatinde bulunur. Ona göre, sadece hakikate teslim olan ve mâsivâyâ asla meyletmeyen kişi, ilâhî aşkı tecrübe eder. Tasavvufta “mâsivâ” Allah'tan başka herşey demektir. Bu sebeple Allah'ın hakiki olarak bilinmesi kalp ile olur. Bu durumdaki sâlik, yaşadığı ilâhî aşkla iki cihanda bahtiyar olacaktır. Dolayısıyla bunun için de gönlün/kalbin daima Allah ile beraber olması gerekmektedir:

Kuddûsîye cefâ itme ey gönül

Hem ömrünü hebâ itme ey gönül

Gel meyl-i mâsivâ itme ey gönül

Bâkî kalur sanma geçer bu çağın (Doğan, 2013: 835)

Bir dördlüğünde gönül yıkmamayı, insanların gönlüne girmeyi ve gönüle gizli hırsızları sokmamak gerektiği ifade edilir. Gönül cihetiyle Allah'a, nefis cihetiyle şeytana yönelik olan kalbe gizli hırsız olarak nitelendirilen nefsi veya şeytanı tıkmamak gerekir. Bu da gönlünden mâsivâyı, yani Allah'tan gayri her şeyi atmakla ve gönlü temizlemekle olur:

Bir gönlü yıkma

Gir gönle çıkma

Gönlüne tıkma

Luss-ı nihânı (Doğan, 2013: 829)

2.7 Nefis

Sözlükte, ruh, can, hayat; insanın yeme içme gibi biyolojik ihtiyaçları; kendi, şahıs gibi anlamlarda kullanılan nefis kelimesine tasavvufta çeşitli anlamlar verilmiştir. Allah dostlarının ruhu, “hayvani ruh” ve “insani ruh” diye ikiye ayırdıklarını nakleden İbrahim Hakki'ya göre, hayvani ruh lâtif bir buhar olup, bedeninin hayat, his, hareket ve iradesini yüklenmiştir. Bu ruha şehvani ve hayvani (behimi) nefis de denilmektedir. Bu nefis bedende bulunan bir cevher olup, eğer bedeninin hem içine hem de dışına ışık doğarsa uyanıklık (yakaza); bedeninin içine doğar da dışına doğmazsa uyku; doğuşunu bedenden tamamen

keserse ölüm hâli hâsıl olur. İnsani ruh denilen cevher ise, “ruh” olarak da ifade edilen “nefs-i natıka”dır ki, özünde maddeden ayrı, fakat fiillerinde ve tesirlerinde maddeye bitişik bir cevher olarak kabul edilmiştir (Doğan, 2013: 107). İnsani nefis; nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i raziye, nefs-i marziyye ve nefs-i kâmile olmak üzere yedi mertebedir. Kuddûsî bir dördlüğünde nefis terbiyesinin önemine dikkat çekmektedir. Zira “*Nefs daima kötülüğü emredicidir*” (Yusuf, 53). Nefisini tanıyan sûfî Allah’a aşk ile yönelip tam teslimiyet gösterirse ubudiyetini yerine getirmiş olur. Doğruluk ile nefsin köleliğini yenen ve özgürlüğüne kavuşan insan, “hû” diyerek Yaratıcı’yı zikreyle:

Ol nefse mâlik

Olmagıl Hâlik

Sıdk-ıla sâlik

Hû demek ister (Doğan, 2013: 837)

Yine bir dördlüğünde yoldan sapmamak ve nefse tapmamak gerektiğini ifade eden şair, cihanın mallarını köpek gibi kapma diyerek nasihatte bulunur:

Git yola sapma

Hem nefse tapma

Kelp gibi kapma

Mâl-ı cihânı (Doğan, 2013: 829)

Hakk’a ulaşmayı talep eden kişinin O’nun aşkını dilemelidir. Bu murada ermek için de nefse galip gelmek gerekmektedir:

Ey Hakkı tâlib

Ol ıška râgıp

Hem nefse gâlib

Ol ir murada (Doğan, 2013: 813)

2.8 Tövbe/ İstiğfar

Arapça’da tövbe (tevb, metâb); “geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak” anlamına gelmektedir. Allah’ın azabından korkarak günahı terk etmeyi ifade eden tövbe; tasavvufî makamlardan ilki olarak kabul edilmektedir. Kur’ân’da Tahrîm suresinin sekizinci ayetinde; “*Ey iman edenler! Allah’a, dönüşü olmayan bir tevbe ile tevbe edin*” ve yine Bakara suresinin yüz altmışıncı ayetinde; “*Ancak tevbe edip hallerini düzeltenler ve gizledikleri gerçekleri açıklayanlar başka; ben onların tevbesini kabul ederim. Çünkü ben, tevbeleri çokça kabul eden ve merhameti bol olanımdır*” buyrulmaktadır. Kur’ân’da “Tevbe” adında bir surenin bulunması, bu kavramının seksen sekiz yerde geçmesi ve ayrıca Hz. Peygamber günde yetmiş defadan fazla bağışlanma dilemesi, İslam dininde tövbenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Hız. Peygamber'in yolunu kendisine rehber edinen Kuddûsî, şiirinde âlimler ve kâmillerin özelliklerinden bahseder. Şaire göre âlimler kitabın sırrını bilen insanlardır. "Saklamak, gizlemek, saklanan ve gizli tutulan bir şeyin iç yüzü" gibi anlamlara gelen sır kelimesi; Kur'an-ı Kerim'de "insanın içinde saklı tuttuğu özel durumunu, duygu ve düşüncelerini, başkalarından saklayarak söylediği ve duyulmasını istemediği sözleri ve yaptığı işleri" ifade etmek üzere on bir ayette tekil, bir ayette ise çoğul olarak (serâir) geçmektedir. Ayetlerde; Allah'ın ilminin sınırsızlığını ifade etmek ve insanları uyarmak maksadıyla sır olarak saklanan ve açığa vurulanıyla hiçbir sözün Allah'a gizli kalmayacağı, O'nun sırrı da sırdan daha gizli olanı da bildiği, ilmi karşısında saklı tutulanla açığa vurulanın eşit durumda bulunduğu ifade edilmektedir. Müfessirlerin çoğu, "sırdan daha gizli olan" ifadesiyle (Tâhâ, 7) insanların içlerinden geçirip dış dünyaya yansıtmadıkları duygu ve düşüncelerin kastedildiğini ileri sürmüştür. Bu ifadeyle ilgili farklı yorumlar hakkında bilgi veren Taberî'ye göre sırdan daha gizli olandan maksadın; var olması mümkün bulunmakla birlikte Allah'ın henüz varlık alanına çıkarmadığı, kendi ilminde saklı tuttuğu ve kulları arasından sadece bazı özel kişilere bildirdiği şeylerdir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/sir>). Aşağıdaki dörtlükten kitabın sırrını bilen âlimlerin, kıssadan hisse alan kâmillere göre daha üst mertebede olduğu anlaşılmaktadır. Her ikisinin de ortak özellikleri ise devamlı tövbe ile meşgul olmalarıdır:

Âlimler kitabın sırrın bilürler

Kâmiller kıssadan hisse alurlar

Dün ü gün tevbeyle meşgul olurlar

Dirler kıyâmetin rûzı geliyor (Doğan, 2013: 839)

Tövbe büyük günahlardan, inâbe küçük günahlardan Hakk'a dönüştür. Her revî inâbeyi tövbeden ayrı bir menzil olarak görür. Tövbe makamını sağlıklı bir şekilde gerçekleştiren sâlik inâbe menziline ulaşır. Allah sevgisi, Allah'a itaat, O'na yönelme ve O'ndan başkasından yüz çevirme inâbenin özünü oluşturur. Kul elest bezminde yaptığı ahde bağlı kalarak sözle Hakk'a döndüğünü ifade ettikten sonra buna göre davranıp inâbe sahibi olabilir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/tovbe#3-tasavvuf>). Kur'an'da, "Rabbimize inâbe ediniz, dönünüz" buyurulmuştur (Zümer, 54). Bir dörtlüğünde tövbe/istiğfar etmeyi salık veren şair, tövbe etmeyenin cihanda çaresiz kalacağını belirtir; çaresizlik karşısında ise en büyük çare kapısının tövbe olduğunu ifade eder:

İdelüm dostlar

Tevbe istiğfâr

Cümlemiz nâcâr

Oldık cihânda (Doğan, 2013: 816)

Sonuç

Mutasavvıf bir şair olan Kuddûsî'nin yaşamı, şiir üslubunda belirleyici olmuş, tasavvufi düşüncelerini şiirlerine yansıtmıştır. Zikir, ilahi aşk ve marifet ile fenâdan bekâyâ ulaşmayı hedefleyen bir sûfî şair olarak şiirlerini ortaya koyan Kuddûsî, gerek Divan Şiiri'nde gerek Halk Şiiri'nde kendisine önemli bir yer edinmiştir. Zira şiirlerinin çoğunluğunu aruz vezniyle yazmakla beraber hece vezni ile de şiirler yazması onun, hem divan şairlerini hem de halk şairlerini rehber edindiğini göstermektedir. Hece vezni ile yazmış olduğu şiirlerde işlemiş olduğu; Hakk'ı bilmek, Kâdirîlik ve Abdulkâdir Geylânî, pîr/mürşid, zikir/tevhîd, ilahî aşk, kalp/gönül, nefis ve tövbe/istiğfar gibi tasavvufi konular Kuddûsî'nin şiir sanatını şekillendirmiştir. Şairin tasavvuf düşüncesinde Nakşibendilik ve özellikle de Kâdirîlik tarikatının önemli bir yeri vardır. Kâdirî tarikatına mensup bir şair olarak Kuddûsî, Abdülkâdir Geylânî'ye ve Kâdirîlik tarikatına şiirlerinde daha çok yer vermiştir. Allah'ın "Kuddûs" ismine mazhar olmak için aşk deryasına düştüğünü ifade eden şair, şiirlerinde didaktik ve lirik bir dil kullanmıştır. Şiirlerde Arapça ve Farsça terkiplere yer vermiş ve genel anlamda dili ağırdır. Hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerde ise sade ve yalın bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Bu tarz şiirlerinde daha çok Yunus Emre'nin etkileri görülmektedir. Şiirlerinde en fazla işlediği temalardan biri de ilahi aşktır. Kuddûsî, insanı, Hakk'ın zuhurundan bir parça, Hakk'ı ise, insanın aslı ve ilk kaynağı olarak görmektedir. Kâinatın ve Allah'ın hakikatini kalben keşfedip ruhen idrak etmeye dayanan tasavvufta sûfînin nefisini terbiye etmesi gerekir. Kuddûsî, tüm yaşamını sâlikin Allah'ın rızasına kavuşabilecek bir seviyeye gelmesi için çalışmıştır. Kuddûsî'nin tasavvuf düşüncesinde bütün kavram, konu ve ibadetler seyr u sülûk sürecinde bir zincirin halkaları gibi birbirini takip ederek tasavvufun da insan-ı kâmil/ehl-i Hakk olarak tanımladığı şahsiyet tipini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Kuddûsî gerek yaşayışıyla, gerek şiirleriyle insan-ı kâmil tipinin özelliklerini barındıran bir şair olarak edebiyatımızda haklı bir ün edindiği kadar Kâdirî tarikatında da önemli bir mutasavvıf olarak müritlerini etkilemiş ve sevenlerinin gönlünde yer edinmiştir.

Kaynakça

- AKARPINAR, R. Bahar ve ARSLAN, Mustafa, (2012). “Tekke-Tasavvuf Edebiyatı”, Türk Halk Bilimi El Kitabı, (Ed. M. Öcal Oğuz), Ankara: Grafiker Yayınları, s.339-392
- ATEŞ, Süleyman, (1972). İslam Tasavvufu, Ankara: Pars Matbaası
- CAN, Kevser (2020). Ahmed Kuddûsî Dîvânı’nda Tarihî ve Efsânevî Şahsiyetler, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- ÇETİN, Nuran (2019). “Müşâtâk Baba ve Kuddûsî Baba Dîvânlarında İlâhî Aşk Anlayışı Üzerine Değerlendirme”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (35), s. 233-258
- DOĞAN, Ahmet (2013). Kuddûsî Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları
- KUR’ÂN-I KERİM VE MEALİ, (2012). (Çev. Elmalılı M. Hamdi Yazır) İstanbul: Aktif Dağıtım.
- TENİK, Ali (2007). Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- TENİK, Ali (2011). Ahmed Kuddûsî (İbnülmeraşî), Kahramanmaraş: Ukde Yayınları
- TÜRKER, Osman (2011). Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, İstanbul: Ataç Yayınları
- ULUDAĞ, Süleyman, 2005. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Kabalcı Yayınları
- YILMAZ, H. Kâmil, (2012). Anahatlarıyla Tasavvuf ve Târikatlar, İstanbul: Ensar Yayınları

Elektronik Kaynakça:

- <https://islamansiklopedisi.org.tr/sir> (Erşim: 24.04.2021)
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/tovbe#3-tasavvuf> (Erşim: 24.04.2021)